

ГЕРМАНИСТИКА И СКАНДИНАВИСТИКА

JOURNAL FOR GERMAN AND SCANDINAVIAN STUDIES

КАТЕДРА „ГЕРМАНИСТИКА И СКАНДИНАВИСТИКА“
DEPARTMENT OF GERMAN AND SCANDINAVIAN STUDIES

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
SOFIA UNIVERSITY ST. KLIMENT OHRIDSKI

2022/ Брой 2
2022/ Volume 2

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ
„СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
Факултет по класически и нови
филологии

SOFIA UNIVERSITY
ST. KLIMENT OHRIDSKI
Faculty of Classical and Modern
Languages

Германистика и скандинавистика

ЕЛЕКТРОННО НАУЧНО СПИСАНИЕ С ОТВОРЕН ДОСТЪП

Издание на катедра „Германистика и скандинавистика“

Година II (2022) / Брой 2

German and Scandinavian Studies

AN OPEN ACCESS ELECTRONIC SCIENTIFIC JOURNAL

published by the Department of German and Scandinavian Studies

Year II (2022) / Volume 2

София • 2022 • Sofia

Редакционна колегия

Главни редактори

доц. д-р Мария Ендрева (Софийски университет „Св. Кл. Охридски“, България)

гл. ас. д-р Иван Тенев (Софийски университет „Св. Кл. Охридски“, България)

Редакционна колегия

проф. д.ф.н. Ана Димова (Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“, България)

проф. д-р Биргита Енглунд Димитрова (Стокхолмски университет, Швеция)

проф. д-р Бистра Андреева (Университет на Зарланд, Германия)

проф. д.ф.н. Майа Разбойникова-Фратева (Софийски университет „Св. Кл. Охридски“, България)

проф. д-р Ханс-Герд Винтер (Университет на Хамбург, Германия)

доц. д-р Ренета Килева-Стаменова (Софийски университет „Св. Кл. Охридски“, България)

доц. д-р Светлана Арнаудова (Софийски университет „Св. Кл. Охридски“, България)

д-р Александра Прайтшопф (Университет на Клагенфурт, Австрия)

гл. ас. д-р Антония Господинова (Софийски университет „Св. Кл. Охридски“, България)

гл. ас. д-р Владимир Найденов (Софийски университет „Св. Кл. Охридски“, България)

гл. ас. д-р Евгения Тетимова (Софийски университет „Св. Кл. Охридски“, България)

гл. ас. д-р Иван Попов (Софийски университет „Св. Кл. Охридски“, България)

гл. ас. д-р Лилия Бурова (Софийски университет „Св. Кл. Охридски“, България)

гл. ас. д-р Надежда Михайлова (Софийски университет „Св. Кл. Охридски“, България)

гл. ас. д-р Христо Станчев (Софийски университет „Св. Кл. Охридски“, България)

Секретар и технически редактор

Мария Бакалова, докторант (Софийски университет „Св. Кл. Охридски“, България)

Художник на корицата

Николай Влахов

ISSN: 2815-2867 (електронно издание)

Контакт:

Катедра „Германистика и скандинавистика“

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

бул. „Цар Освободител“ №15, 1504 София, БЪЛГАРИЯ

E-mail: JournalGermScand@fcml.uni-sofia.bg

Web: <https://germScand.fcml.uni-sofia.bg/journalgermScand/>

Editorial Board

Editors-in-Chief

Assoc. Prof. Maria Endreva, PhD (Sofia University St. Kliment Ohridski, Bulgaria)

Senior Asst. Prof. Ivan Tenev, PhD (Sofia University St. Kliment Ohridski, Bulgaria)

Editorial Board

Prof. Ana Dimova, Dr. Sc. (Konstantin Preslavsky University of Shumen, Bulgaria)

Prof. Birgitta Englund Dimitrova, PhD (Stockholm University, Sweden)

Prof. Bistra Andreeva, PhD (Saarland University, Germany)

Prof. Maja Razbojnikova-Frateva, Dr. Sc. (Sofia University St. Kliment Ohridski, Bulgaria)

Prof. Hans-Gerd Winter, PhD (University of Hamburg, Germany)

Assoc. Prof. Reneta Kileva-Stamenova, PhD (Sofia University St. Kliment Ohridski, Bulgaria)

Assoc. Prof. Svetlana Arnaudova, PhD (Sofia University St. Kliment Ohridski, Bulgaria)

Alexandra Preitschopf, PhD (University of Klagenfurt, Austria)

Senior Asst. Prof. Antonia Gospodinova, PhD (Sofia University St. Kliment Ohridski, Bulgaria)

Senior Asst. Prof. Vladimir Naydenov, PhD (Sofia University St. Kliment Ohridski, Bulgaria)

Senior Asst. Prof. Evgenia Tetimova, PhD (Sofia University St. Kliment Ohridski, Bulgaria)

Senior Asst. Prof. Ivan Popov, PhD (Sofia University St. Kliment Ohridski, Bulgaria)

Senior Asst. Prof. Lilia Burova, PhD (Sofia University St. Kliment Ohridski, Bulgaria)

Senior Asst. Prof. Nadezhda Mihaylova, PhD (Sofia University St. Kliment Ohridski, Bulgaria)

Senior Asst. Prof. Hristo Stanchev, PhD (Sofia University St. Kliment Ohridski, Bulgaria)

Secretary and technical editor

Maria Bakalova, PhD student (Sofia University St. Kliment Ohridski, Bulgaria)

Design of the cover

Nikolay Vlahov

ISSN: 2815-2867 (electronic edition)

Contact:

Department of German and Scandinavian Studies

Sofia University St. Kliment Ohridski

15, Tsar Osvoboditel Blvd., 1504 Sofia, BULGARIA

E-mail: JournalGermScand@fcml.uni-sofia.bg

Web: <https://germScand.fcml.uni-sofia.bg/journalgermScand/>

Съдържание

Увод	7
Foreword	9
ЕЗИКОЗНАНИЕ	11
За сегментните неутрализации в българския и в датския език.....	12
<i>Мария Бакалова</i>	
Предикати за реч и перцепция на реч в датски, шведски и български език – с-селекцията като тест за конверсивна антонимия	32
<i>Константин Радоев</i>	
Някои наблюдения върху представянето на спрежението на силните глаголи в учебни пособия по трите континентални скандинавски езика. Част II – норвежки и датски	48
<i>Владимир Найденов</i>	
За описанието на слетите изречения в немската и българската граматика.....	60
<i>Лилия Бурова</i>	
ЛИТЕРАТУРОЗНАНИЕ	76
Справяне с настоящето. Романът „Такъв стана светът“ от Марлене Стрерувиц.....	77
<i>Виолета Вичева</i>	
Begründungen des Dichtens. Versuch einer kontrastiven Analyse von Ingeborg Bachmanns „Malina“ und Robert Musils „Der Mann ohne Eigenschaften“	87
<i>Krasimira Hristova</i>	
Kulturgeographie Europas und ihre Grenzen in „Schachnovelle“ von Stefan Zweig	95
<i>Angel Valentinov Angelov</i>	
Onomatopoeic representation techniques in two cultural salons	116
<i>Elitsa Dubarova-Petkova, Iliana Ivanova</i>	
Скандинавската детска литература – традиция и новаторство	125
<i>Надежда Михайлова, Антония Господинова</i>	
Vom Erzählen in Bildern. Zur dokumentarischen Funktion fotografischer Narrative in Bodo Kirchhoffs autobiographischem Roman „Dämmer und Aufruhr“	139
<i>Ralitsa Ivanova</i>	
Medialität und Geschlecht in Fontanes Romanwelt.....	154
<i>Maja Razbojnikova-Frateva</i>	
Политически и поетически измерения на литературата: конфликти и пресечни точки	172
<i>Светлана Арнаудова</i>	
Наративи за труда в миналото	185
<i>Мария Ендрева</i>	
ПРЕВОДОЗНАНИЕ	202
Проблеми при превода на местоименни обръщения от немски на български език	203
<i>Симеон Кайнакчиев</i>	

МЕТОДИКА И ДИДАКТИКА	221
Austausch-Projekt: Geschichtsbilder in Bulgarien und Österreich.....	222
<i>Jacqueline Dyballa</i>	
<i>Mihaela Hristova und Yuliana Schagan</i>	230
<i>Gabriela Stankova, Svilena Karadzhova und Anita Deyanova</i>	234
<i>Gencho Kolev, Natalia Chaneva und Yana Ninkova</i>	239
<i>Ivanka Bachvarova und Maya Zhilina</i>	244
<i>Teodora Avdzhieva und Neda Panayotova</i>	250
ОТЛИЧЕНИ ТЕКСТОВЕ ОТ КОНКУРСИ ЗА УЧЕНИЦИ И СТУДЕНТИ	256
Конкурс за есе на датски език	257
<i>Габриела Атанасова</i>	258
<i>Живко Боздански</i>	259
<i>Моника Цветкова</i>	260
<i>Велислав Великов</i>	262
Конкурс за превод на художествена проза и поезия от скандинавски езици на името на проф. д-р Вера Ганчева	264
<i>Веселина Кузманова</i>	265
<i>Андрей Колев</i>	267
<i>Анна Димитрова</i>	268
<i>Михаил Байков</i>	270
<i>Андрей Колев</i>	272
<i>Яница Кирова</i>	273
<i>Мария Стефанова</i>	274
Отличени преводи в 1-ви студентски конкурс за превод от немски език на името на проф. д-р Борис Парашкевов	276
<i>Ния Спасова</i>	278
<i>Вероника Делчева</i>	280
ПРЕВОДИ НА ХУДОЖЕСТВЕНА ПРОЗА И ПОЕЗИЯ	283
Франц Кафка: „Записки от 1920 година“ (откъс).....	284
Сигрид Унсет: „Кристин, дъщерята на Лавранс“, том 2: „Стопанка“ (откъс)	288
Ю Несбьо: „Макбет“ (откъс).....	296
Валтер Бенямин: „Произведението на изкуството в епохата на неговата техническа възпроизводимост“ (откъс)	301
РЕДАКЦИОННА ПОЛИТИКА НА СПИСАНИЕ „ГЕРМАНИСТИКА И СКАНДИНАВИСТИКА“	309

Contents

Foreword in Bulgarian	7
Foreword in English	9
LINGUISTICS.....	11
On segmental neutralizations in Bulgarian and Danish	12
<i>Maria Bakalova</i>	
Speech and speech-perception predicates in Danish, Swedish and Bulgarian – s-selection as a test for converse antonymy	32
<i>Konstantin Radoev</i>	
Some observations on the description of the strong verb conjugation in educational materials for the three continental Scandinavian languages. Part II – Norwegian and Danish	48
<i>Vladimir Naydenov</i>	
On the description of contracted clauses in German and Bulgarian grammar	60
<i>Lilia Burova</i>	
LITERARY STUDIES.....	76
Dealing with the present. The novel “So ist die Welt geworden” by Marlene Streeruwitz	77
<i>Violeta Vicheva</i>	
The foundation of poetry. Attempt at a contrastive analysis of Ingeborg Bachmann’s “Malina” and Robert Musil’s “The Man Without Qualities”	87
<i>Krasimira Hristova</i>	
Cultural geography of Europe and its limits in “The Royal Game” by Stefan Zweig	95
<i>Angel Valentinov Angelov</i>	
Onomatopoeic representation techniques in two cultural salons	116
<i>Elitsa Dubarova-Petkova, Iliana Ivanova</i>	
Scandinavian children’s literature – tradition and innovation.....	125
<i>Nadezhda Mihaylova, Antonia Gospodinova</i>	
Writing in pictures. On the documentary function of photographic narratives in Bodo Kirchhoff’s autobiographical novel “Dämmer und Aufruhr”	139
<i>Ralitsa Ivanova</i>	
Mediality and gender in Fontane’s novel world.....	154
<i>Maja Razbojnikova-Frateva</i>	
Political and poetic dimensions of literature: conflicts and intersections	172
<i>Svetlana Arnaudova</i>	
Narratives of labour in the past	185
<i>Maria Endreva</i>	
TRANSLATION STUDIES	202
Problems in translating pronouns of address from German into Bulgarian	203
<i>Simeon Kaynakchiev</i>	

METHODOLOGY AND DIDACTICS.....	221
Exchange project: images of history in Bulgaria and Austria.....	222
<i>Jacqueline Dyballa</i>	
<i>Mihaela Hristova and Yuliana Schagan</i>	230
<i>Gabriela Stankova, Svilena Karadzhova and Anita Deyanova</i>	234
<i>Gencho Kolev, Natalia Chaneva and Yana Ninkova</i>	239
<i>Ivanka Bachvarova and Maya Zhilina</i>	244
<i>Teodora Avdzhieva and Neda Panayotova</i>	250
TEXTS AWARDED IN COMPETITIONS FOR STUDENTS AND PUPILS	256
Essay competition in Danish.....	257
<i>Gabriela Atanasova</i>	258
<i>Zhivko Bozdanski</i>	259
<i>Monika Tsvetkova</i>	260
<i>Velislav Velikov</i>	262
Prof. Vera Gancheva Competition for Translation from Scandinavian Languages	264
<i>Veselina Kuzmanova</i>	265
<i>Andrey Kolev</i>	267
<i>Anna Dimitrova</i>	268
<i>Mihail Baykov</i>	270
<i>Andrey Kolev</i>	272
<i>Yanitsa Kirova</i>	273
<i>Maria Stefanova</i>	274
Texts awarded in the first edition of the Prof. Boris Parashkevov Student Competition for Translation from German	276
<i>Nia Spasova</i>	278
<i>Veronika Delcheva</i>	280
TRANSLATIONS OF PROSE AND POETRY	283
Franz Kafka: “Aufzeichnungen aus dem Jahre 1920” (excerpt).....	284
Sigrid Undset: “Kristin Lavransdatter”. Bind 2: “Husfrue” (excerpt)	288
Jo Nesbø: “Macbeth” (excerpt)	296
Walter Benjamin: “Das Kunstwerk im Zeitalter seiner technischen Reproduzierbarkeit” (excerpt)	301
EDITORIAL POLICY OF THE JOURNAL FOR GERMAN AND SCANDINAVIAN STUDIES.....	309

УВОД

Положителните отзиви за концепцията и съдържанието на първия брой на списание „Германистика и скандинавистика“ от 2021 г. убедиха редакционната му колегия в потенциала на списанието да се развива успешно като национална академична платформа за популяризиране на резултатите от теоретични и научно-приложни хуманитарни изследвания във всички области на съвременната германистика и скандинавистика.

В съзвучие със стремежа към осигуряване на високо равнище на научните публикации в списанието редакционната му колегия беше разширена през 2022 г. с изявени чуждестранни специалисти по литературознание, теоретично и приложно езикознание, преводознание, обществознание, културология и история. Двойно анонимната процедура по рецензиране на материалите в списанието беше осъвременена според общоприетите международни стандарти и описана подробно. За целите на процедурата по рецензиране беше създаден списък с потенциални рецензенти, който редакционната колегия поддържа и допълва непрекъснато.

За да повишим международната разпознаваемост на списанието и на неговите автори, осъвременихме и указанията за библиографско цитиране и техническо оформление на материалите, като добавихме изискване за превод на английски език на всички заглавия и резюмета.

Настоящият втори брой на списанието включва научни публикации от областта на скандинавското и немското езикознание, литературознанието, преводознанието и приложното езикознание, чиито автори са представители на пет национални образователни и научни институции.

В научно-приложната част на списанието, в раздела за отличени текстове от конкурси, тази година са включени и преводи на студентите победители в първото издание на създадените през 2022 г. конкурс за превод от немски език на името на проф. Борис Парашкевов и конкурс за превод от скандинавски езици на името на проф. Вера Ганчева.

Теоретичната подготовка в катедра „Германистика и скандинавистика“ на Софийския университет „Св. Климент Охридски“ по традиция е тясно свързана с практическото приложение на натрупаните знания. Пример за това са и публикуваните в

списанието откъси от преводи на художествена проза от прохождащи и утвърдени преводачи.

Благодарим на авторите на списанието, на издателствата, предоставили откъси от публикувани преводи на художествена литература, на редакционната колегия и на всички преподаватели от катедрата, които работиха по подготовката на броя на списание „Германистика и скандинавистика“ за 2022 г. Приятно четене!

От редакторите

FOREWORD

The positive feedback on the concept and content of the first volume of the Journal for German and Scandinavian Studies, which came out in 2021, proved to the Editorial Board that the Journal has the potential to successfully evolve into a national academic platform for the promotion of theoretical and applied humanities research in all areas of contemporary German and Scandinavian Studies.

In line with the commitment to secure a high level of the research publications in the Journal, in 2022 the Editorial Board was expanded with leading international researchers in the field of literary studies, theoretical and applied linguistics, translation studies, social sciences, cultural studies and history. The Journal's double-blind peer review policy has been brought in accordance with internationally acknowledged standards and described in detail. For the purpose of the peer review procedure, a list of potential peer reviewers has been compiled and is continuously updated by the Editorial Board.

To increase the international visibility of the Journal and its authors, we have also updated the guidelines for citations and references, as well as the instructions for formatting the papers by adding, for example, a requirement for English translation of all titles and abstracts.

The 2022 issue of the journal includes research papers in the field of Scandinavian and German linguistics, literary studies, translation studies and applied linguistics, whose authors are affiliated with five national educational and research institutions.

In the section devoted to applied research of the 2022 volume of the Journal, in the subsection for texts which have been awarded prizes in competitions, we have included translations by students who won the first edition of the Prof. Boris Parashkevov Competition for Translation from German and the Prof. Vera Gancheva Competition for Translation from Scandinavian Languages.

The theoretical instruction at the Department of German and Scandinavian Studies of Sofia University St. Kliment Ohridski is traditionally closely related to the practical application of the acquired knowledge. An example of this are the excerpts from translations of fiction by both emerging and established translators republished in the Journal.

We express our sincere gratitude to the authors of the journal, to the publishing houses which provided excerpts from published translations of fiction, to the Editorial Board, and to

all the academic staff of the Department of German and Scandinavian Studies who contributed to the 2022 volume of the Journal for German and Scandinavian Studies. Enjoy your reading!

The editors

ЕЗИКОЗНАНИЕ

*

LINGUISTICS

ЗА СЕГМЕНТНИТЕ НЕУТРАЛИЗАЦИИ В БЪЛГАРСКИЯ И В ДАТСКИЯ ЕЗИК¹

Мария Бакалова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“ (България)

ON SEGMENTAL NEUTRALIZATIONS IN BULGARIAN AND DANISH

Maria Bakalova

Sofia University St. Kliment Ohridski (Bulgaria)

Резюме: В статията се съпоставят неутрализациите на сегментни опозиции в съвременния книжовен изговор на българския език и съвременния книжовен копенхагенски изговор на датския език. Предлагат се възможни фонетични и функционални обяснения за неутрализацията или устойчивостта на дадени опозиции. И в двата езика се неутрализират опозиции по височина между гласни (вследствие на редуцията в български и отварянето около /r/ в датски), но това засяга по-малко опозиции в датски. Когнитивните механизми, обуславящи непълната неутрализация, се представят в обобщен вид във връзка с краесловното обеззвучаване на обструенти в български. Синхронната лениция на датските преградни се анализира като процес, който поддържа фонемните опозиции и избягва фонологичната неутрализация, като от тази тенденция се наблюдават някои важни изключения.

Ключови думи: неутрализация, редукция, лениция, български, датски

Abstract: The article compares the neutralizations of segmental contrasts in Modern Standard Bulgarian and Modern Standard Copenhagen Danish. Possible phonetic and functional explanations for the neutralization (or lack thereof) of certain contrasts are discussed. Both languages exhibit neutralization of vowel height contrasts (due to unstressed vowel reduction in Bulgarian and /r/-coloring in Danish), but this process is less extensive in Danish. An overview of the cognitive mechanisms underlying incomplete neutralization is given with regard to the final devoicing of obstruents in Bulgarian. The synchronic lenition of Danish plosives is analyzed as a non-neutralizing, contrast-maintaining process – with some notable exceptions.

Keywords: neutralization, vowel reduction, lenition, Bulgarian, Danish

¹ Благодаря на д-р Владимир Найденов и проф. Владимир Жобов от Софийски университет „Св. Климент Охридски“ за редица полезни коментари, свързани със съдържанието на настоящата статия.

1. Увод

В статията се представят част от резултатите от по-обемно съпоставително изследване на българската и датската сегментна фонология (Bakalova 2021). Обект на изследване са съвременният книжовен изговор на българския език (GSBKE 1998, 9 – 11) и съвременният книжовен копенхагенски изговор на датския език² (дат. *moderne københavnsk rigsmål*, т.е. отчетливият изговор на родените след 1985 г., отраснали в Копенхаген и околностите му и принадлежащи към средната класа (Grønnum 2005, 208)). Предмет на настоящата статия са неутрализациите на сегментни опозиции в тези две фонологични системи. Целта на изследването е да се провери кои опозиции в двата езика се неутрализират и как могат да се обяснят тези закономерности от фонетична и функционална гледна точка. Предложените в статията наблюдения имат основно теоретичен характер, но биха могли да намерят и приложение при преподаването и усвояването на датски като чужд език от българи.

Методология и структура на статията

В качеството на терциум компарационис при съпоставката е използвано сходството на фонетичните описания и на фонологичните критерии (вж. Danchev 2001, 128). Всички транскрипции в текста са въз основа на Международната фонетична азбука (МФА). За датски е възприета стандартизираната полутясна транскрипция с МФА, използвана от Н. Грьонум (Grønnum 2005). За български са възприети символите от МФА, предложени от В. Жобов (Zhobov 2004) и Е. Тернес и Т. Владимирова-Буц (Ternes, Vladimirova-Buhtz 1999), като в случаи на разминаване между двете описания е предпочетена транскрипцията на Жобов (2004). Като фонологичен критерий за съпоставимост се приемат опозициите по дистинктивни признаци, които изграждат звуковите системи на езиците по света.

Статията е структурирана по следния начин: във 2. част се дефинира понятието *неутрализация* и се прави кратък преглед на някои по-важни теоретични постановки, използвани в работата. В 3. част се съпоставят фонологичните системи на българския и датския и неутрализациите в тях, като поотделно се разглеждат гласните и съгласните. В 4. част се обобщават резултатите от изследването и се набелязват въпроси, които заслужават да бъдат предмет на по-подробни изследвания в бъдеще.

² В заглавието и по-надолу в текста „български език“ и „датски език“ се използват за по-кратко с тези значения.

2. Теоретична обосновка

Добре известно е, че някои фонемни опозиции могат да изгубят действието си в *позиции на неутрализация* (Trubetzkoy 1969, 78; Akamatsu 1988, 111; Hayes 2009, 130). В тези позиции специфичните признаци, по които се противопоставят две фонемни, губят дистрибутивната си функция, опозицията се неутрализира и носителите на езика се затрудняват да определят коя фонема е налице. Т. Акамацу отбелязва, че някои фонолози погрешно отъждествяват неутрализацията с *дефективната дистрибуция*, при която опозицията между две фонемни не се неутрализира, а просто отсъства – едната или двете фонемни изобщо не се срещат в определени позиции (Akamatsu 1988, 157–158, 333–366). Дефективна е например дистрибуцията на /ŋ/ в норвежки – тази фонема се среща само във финална позиция (в края на сричката) (срв. *tang* /taŋ:/ ‘водорасло’, *tann* /tan:/ ‘зъб’), поради което опозицията /ŋ – n/ изцяло отсъства в начална позиция.

Трубецкой пише още, че някои опозиции са *постоянни (устойчиви)*, т.е. никога не се неутрализират – той дава пример с фонемите /e/ и /ɛ/³ в датски, които според него се различават във всички възможни позиции (Trubetzkoy 1969, 77). Това обаче вече не е вярно за съвременния копенхагенски изговор – в него дългите варианти на тези фонемни изцяло съвпадат след /t/ (вж. т. 3.1.2. в тази статия).

Неутрализацията може да бъде сбъркана с друго, сходно фонологично явление – *сливането на фонемни* (англ. phonological merger) (Akamatsu 1988, 151–156). При сливането най-често се наблюдава диахронно съвпадение между реализациите на фонемни, които не са съвпадали на по-ранен етап от развитието на езика – напр. сливането на начално /θ/ (под ударение) с /t/ през втората половина на XIII в. в датски, срв. ран. срдат. *thiuf* /θju:v/ > *tiuf* /tju:v/, съвр. дат. *tyv* /ty:ʔv/ ‘крадец’ (вж. Skautrup 1944, 252; Karker 2005, 1100; Brink 2020, който датира процеса малко по-късно); но може да става дума и за синхронно съвпадение в изговора на дадена група носители на езика, но не и друга – напр. сливането на /ɑ/ и /ɔ/ в редица американски диалекти⁴, срв. *cot* ‘походно легло’ = *caught* ‘хващам (мин.св.вр. и мин. прич.)’ [kɑt], докато в други диалекти фонемите се различават: *cot* [kɑt], *caught* [kɔt] (Hayes 2009, 49). Същественото условие за откриване на сливане е съпоставката на поне две различни системи – една със сливане и една без. За откриването на неутрализацията е достатъчен анализ само на едно състояние на езика.

³ Трубецкой (Trubetzkoy 1969, 77) използва символа <æ>, с който се бележи фонемата /ɛ/ (по МФА) в датската система за транскрипция Dania.

⁴ За подробно географско разпределение вж. картата в Atlas of North American English (ANAE) https://www.ling.upenn.edu/phono_atlas/maps/Map1.html (Accessed August, 1 2022)

Освен това, за разлика от неутрализацията, сливането на фонемите не е позиционно обусловено – реализациите им съвпадат във всякакви контексти на съответния етап от развитието на езика (Akamatsu 1988, 155). Друга важна разлика е, че неутрализацията не намалява броя на дистинктивните опозиции в системата – тя представлява снемането на дадена опозиция само в строго определени позиции. Сливането, напротив, води до намаляване на броя на дистинктивните единици в системата, понеже опозицията между две слети фонемите изчезва навсякъде и те се анализират като една фонема.

Пряко отношение към настоящото изследване има и понятието *непълна неутрализация* (англ. *incomplete neutralization, near-neutralization*). Тя е налице, когато между реализациите на две различни фонемите се запазва минимален фонетичен контраст, който не се възприема системно от носителите на езика (Hayes 2009, 135 – 136). Въпросът за теоретичния анализ на това явление и доколко то представлява фонологична неутрализация е спорен (вж. Dinnsen 1985, Jongman 2004, Winter, Roettger 2011).

Д. Силвърман (Silverman 2012) застъпва тезата, че фонологичните системи търпят и дори приветстват неутрализацията, но само дотолкова, доколкото това не води до загуба на смислови различия, т.е. до *прекомерна омофония* (Silverman 2012, 11, 149). Онези неутрализации и въобще звукови промени, които се допускат от системата, обикновено не водят до прекомерна омофония. Опозициите, които са съществени за поддържането на комуникативната функция на езика, не се поддават лесно на същинска неутрализация (Silverman 2012, 140). Тезата на Силвърман се основава отчасти на понятието на А. Мартинет (Martinet 1952, 8) за *функционална тежест* – опозициите, които изграждат повече минимални двойки, имат по-голяма функционална тежест, което ги прави по-устойчиви.

Въз основа на тезата на Силвърман може да се очаква, че онези опозиции в датския и българския, които имат по-голяма функционална тежест и допринасят за повече случаи на семантично разграничаване в двата езика, са по-устойчиви на неутрализация.

3. Изложение

3.1. Неутрализации при гласните

3.1.1. Системата на българските гласни

Системата на българските гласни се състои от 6 фонемите (вж. таблица 1) и се отличава със синхронната качествена редукция на всички неударени гласни. Качествената редукция в български е обусловена от характера на ударението, което е

силноцентрализиращо – за ударената сричка се изразходва голяма артикулационна сила, а в неударена позиция мускулното напрежение на артикулиращите органи отслабва и фонацията трае по-кратко, което води до изменения в конфигурацията на гласовия канал (GSBKE 1998, 35 – 36). Според С. Ууд и Т. Петершон (Wood, Pettersson 1988) измененията при отворените гласни /ε, а, ъ/ са следните: повдигане на долната челюст и съответно по-тясно отворена уста и по-слабо стеснение при фаринкса (при /а, ъ/); по-слабо изтегляне на устните встрани при /ε, а/ и по-слабо закръгляне на устните при /ъ/; повдигане на плоската част на езиковия връх (лат. *lamina linguae*, англ. *tongue blade*) при /ъ/, когато то е след дентални съгласни.

В резултат на тези изменения трите отворени гласни /ε, а, ъ/ получават по-затворен изговор, доближаващ се до този на затворените /i, x, u/. За последните традиционно се твърди, че се отварят в процеса на т.нар. „обратна редукция“ (GSBKE 1998, 35 – 36), но резултатите от по-нови експериментални изследвания поставят под съмнение тези твърдения (вж. по-долу).

Фонема	II предударена п.	I предударена п.	Под ударение	Следударена п.
/i/	[i] ⁵ <i>лицемер</i>	[i] <i>лице</i>	[i] <i>лик</i>	[i] <i>песни</i>
/ε/	[ɛ] ⁶ <i>телефон</i>	[ɛ] <i>леха</i>	[ɛ] <i>лек</i>	[ɛ] <i>пиле</i>
/x/	[ə] <i>гълбарник</i>	[ɐ] <i>вълна</i>	[x] <i>лък</i>	[ə] <i>ритъм</i>
/а/	[ə] <i>барабан</i>	[ɐ] <i>глава</i>	[a] <i>лак</i>	[ə] <i>ритам</i>
/u/	[u] <i>услужлив</i>	[ʊ] <i>указвам</i>	[u] <i>лук</i>	[u] <i>кактус</i>
/ъ/	[ʊ] <i>половин</i>	[o] <i>оказвам</i>	[ɔ] <i>лош</i>	[ʊ] <i>много</i>

Таблица 1. Гласни фонемни в български (Tilkov, Boyadzhiev 2013, 70, Zhobov 2004, 15–16, 44–45).

Гласните в българския изграждат три корелативни двойки по признака отвореност (височина): /i – ε/, /x – а/ и /u – ъ/, като опозициите между непредните гласни /x – а/ и /u – ъ/ се неутрализират извън ударение вследствие на редукцията, срв. *ритъм* = *ритам*, *указвам* = *оказвам*. В еталонните описания на българския вокализъм обаче има известни разминавания и непоследователности по отношение на конкретните неударени реализации на гласните и степента, в която те съвпадат. Според Д. Тилков и Д. Бояджиев (Tilkov, Boyadzhiev 1977/2013, 70, вж. също GSBKE 1998, 35 – 53) е налице (фонетично) сближаване на /u – ъ/ и пълна неутрализация на /x – а/, като в GSBKE (1998, 38) се допуска

⁵ Жобов (Zhobov 2004, 45) използва излезлия от употреба знак <ɨ>, който обозначава почти затворена, почти предна незакръглена гласна [ɨ] в по-стара версия на МФА.

⁶ Централизацията на неударено /ε/, която се транскрибира с <ɛ̃> в МФА, е описана от Тилков и Бояджиев едва в ГСБКЕ (GSBKE 1998, 51) и то само за следударено /ε/. Жобов (Zhobov 2004, 44) добавя, че централизацията се наблюдава във всички неударени позиции, което е отразено в таблица 1 в тази статия.

и възможността за отсъствие на пълно изравняване на /ɤ/ и /a/ поради по-слабата редукция на /a/ при онова, което авторите наричат „по-грижлив“ и „по-изискан“ изговор. В GSBKE (1998, 48) се посочва също, че неударено /ɔ/ може да се изравни с неударено /u/ във II предударена позиция (*топлина – музикален*), но в обобщената таблица на гласните на стр. 53 това не е отразено; в нея нито един от алофоните на /u/ и /ɔ/ не съвпадат. В таблица 1 в тази статия са представени алофоните, описани от Тилков и Бояджиев в изследването им от 1977 г. (Tilkov, Boyadzhiev 1977/2013) и подкрепени от експерименталните данни на Жобов (Zhobov 2004) и транскрибирани с МФА от него.

Според описанието на Тернес и Владимирова-Буц в Наръчника на МФА (Ternes, Vladimirova-Buhtz 1999, 56) неутрализацията и на двете двойки непредни гласни е пълна–реализациите им съвпадат в общ междинен вариант: /ɤ/ и /a/ = [e] *вятър, свали*; /u/ и /ɔ/ = [o] *усилия, кога*.

М. Събев (Sabev 2015) отчита пълно съвпадение на /u/ и /ɔ/ в I предударена позиция (*указвам – оказвам*), докато акустичната разлика между неударените /ɤ/ и /a/ се поддържа, макар и да не е перцептивно значима.

Резултатите от първото корпусно изследване на редукцията в български (Andreeva et al. 2013) показват, че неударените /a/ и /ɔ/ в голяма степен съвпадат с ударените /ɤ/ и /u/. Освен това /ɤ/ и /u/ не се отварят извън ударение, както се твърди в по-ранни описания, а също се повишават (затварят) и поради това не съвпадат с неударените реализации на /a/ и /ɔ/ (което обаче според наблюденията на авторите не се отразява на перцептивната неутрализация). Неудареното /ɛ/ също се повишава, без обаче да съвпада с удареното или неудареното /i/. Докова и др. (Dokovova et al. 2019) и Събев и Пейн (Sabev, Payne 2019) потвърждават липсата на отваряне на високите неударени /i, ɤ, u/. Тези резултати говорят за повсеместна непълна неутрализация на непредните гласни в български – неударените им варианти не съвпадат в междинен вариант, помежду им се поддържа минимален фонетичен (но не и перцептивен) контраст.

Опозицията между предните гласни /i – ɛ/ се поддържа в книжовния език въпреки по-затворения и централизиран изговор на /ɛ/ извън ударение. Според М. Събев (Sabev 2015), който се позовава на Е. Флеминг (Flemming 2005), тази асиметрия в неутрализацията може да се обвърже с асиметричния строеж на гласовия канал – при задните и централните гласни има по-ограничено артикулаторно пространство, докато предното място на учленение позволява достатъчно широк ъгъл на отваряне на устата, за да могат гласните да се оразличат както акустично, така и перцептивно във всякакви контексти.

За поддържането на /i – ε/ потенциално влияние оказва и това, че тази опозиция има по-голяма функционална тежест в сравнение с /ɤ – a/ и /u – ɔ/. При неутрализация на /i – ε/ биха съвпаднали редица афикси и словоформи в българския (GSBKE 1998, 111):

- -и за мн.ч. при прилагателни и -е за звателен падеж м.р.: *сини – сине!*
- -и за м.р. и -е за ср.р. ед.ч. при някои прилагателни: *птичи – птиче, овчи – овче*
- Представките *при-* и *пре-*: *привързвам – превързвам, приписвам – преписвам*
- Минимални двойки като *ликувам – лекувам, чистота – честота* и др.

Тези случаи на омофония са нежелателни от функционална гледна точка и би трябвало да се избягват от фонологичната система. Факт е обаче, че са налице силни колебания в употребата на *при-* и *пре-*; в GSBKE (1998, 111) се посочва, че смесването на /i/ и /ε/ е особено често в предударена позиция и се дължи на „общия процес на неутрализация“ извън ударение. Израз на този процес е неутрализацията в източнобългарските диалекти, за която често обобщено се твърди, че е фонетично пълна и засяга и трите корелативни двойки (GSBKE 1998, 37). Това обаче не важи за всички източнобългарски диалекти – Ст. Стойков (Stoykov 2002, 97) отбелязва, че в югоизточните рупски говори /a/ „слабо се редуцира“, а /ε/ „почти не се редуцира“, така че трудно би могла да настъпи неутрализация на /i – ε/, а още по-малко фонетично пълна неутрализация. Интересно би било да се изследват реализациите на гласните в съвременните регионални източнобългарски говори, т.е. не собствено диалектите, а говорите в по-големите източни градове. Не са ми известни подобни изследвания и този въпрос заслужава да бъде разгледан по-подробно.

Може да се отбележи също, че в книжовния език опозицията /u – ɔ/ по изключение се поддържа в звателни форми поради удължаването на финалната гласна, което допринася за по-слабата или отсъстваща редукция на /ɔ/, срв. *Митко* [ˈmitkʊ], но *Митко!* [ˈmitkɔ:] (GSBKE 1998, 46, Pettersson, Wood 1987, 269).

3.1.2. Системата на датските гласни

В датския са налице 11 гласни фонемни: /i, e, ε, a, y, ø, œ, u, o, ɔ, ə/⁷ (Grønnum 2005, 57, 274 – 287), повечето от които имат различни реализации в зависимост от фонетичното обкръжение. Най-силно влияние оказва съседно /r/ – в съвременния изговор всички гласни без затворените /i(:), y(:)/ и полузатворената /o(:)/ се отварят пред и/или след /r/. Фонемата /r/ в датски има две реализации: начална – [ʀ] увуларен апроксимант, който

⁷ В статията се приема фонологичният анализ на Н. Грьонум (Grønnum 2005). У Х. Басбьол (Basbøll 2005), който изхожда от по-строга структуралистски принципи, фонемите на Грьонум отговарят на *морфофонемни*.

може да се опише и като фарингален (учленението му започва със стеснение в областта на фаринкса) (Grønnum 2005, 158), и финална – [ɣ] фарингална полугласна. Под влияние на фарингалното /r/ съседните гласни се отварят и се доближават „с една степен“ до ниската фарингална гласна [ɑ] (Basbøll 2005, 149) – при по-широк ъгъл на отваряне на устата се увеличава и стеснението в областта на фаринкса (Grønnum 2005, 106).

Една прилика с българския е, че опозициите по отвореност (височина) между редица гласни фонемни в датския също се неутрализират. Общо условие за четирите неутрализации, описани по-долу, е наличието на предходно /r/.

1. /e:/ и /ɛ:/ след /r/ → [æ:] /e:/ *kredse* ‘кръгове’ = /ɛ:/ *kræse* ‘глезя’ [‘kʰɣæ:sə]

Неутрализацията е налице и при по-старото поколение (родените между 1940 и 1950 г.). Това съвпадение може да се анализира и като дефективна дистрибуция, ако се приеме, че след /r/ се среща единствено фонемата /e:/. Грьонум (Grønnum 2005, 286) обаче отхвърля този анализ, понеже още по-старото поколение (родените между 1910 и 1940 г.) различават тези фонемни след /r/ – в техния изговор /e:/ се отваря само до [ɛ:], срв. *kredse* /e:/ [‘kʰɣɛ:sə] ≠ *kræse* /ɛ:/ [‘kʰɣæ:sə].

Остава да се прецени дали съвпадението в съвременния изговор не е сливане. Във 2. част бе посочено, че при сливането се губи опозицията между фонемни, които не са съвпадали на по-ранен етап от развитието на езика – именно такъв е случаят с /e:/ и /ɛ:/. Съществената разлика е, че сливането не е позиционно обусловено – слетите фонемни би трябвало да съвпадат във всякакви контексти. В съвременния датски обаче /e:/ и /ɛ:/ съвпадат *единствено след /r/* – във всички други позиции опозицията помежду им се поддържа, срв. *tele* /‘me:lə/ [‘me:lə] ‘набрашпявам’, *mæle* /‘mɛ:lə/ [‘mɛ:lə] ‘говорят’, вкл. и пред /r/, срв. *mere* /‘me:rə/ [‘me:v] ‘повече’, *være* /‘vɛ:rə/ [‘væ:v] ‘съм (инф.)’. Сливането би довело до пълна загуба на дадена опозиция и намаляване на броя на фонемите в езика – очевидно случаят в датски не е такъв. Затова смятам за оправдано съвпадението на /e:/ и /ɛ:/ след /r/ да се анализира като неутрализация.

2. /ɛ/ и /a/ след /r/ → [ɑ] /ɛ/ *rem* ‘ремък’ = /a/ *ram* ‘горчив’ [‘kamʰ]

/ɛ/ *ret* ‘право’ = /a/ *rat* ‘кормило’ [‘kaʰ]

Тази неутрализация е налице само когато /ɛ/ е пред лабиални или коронални съгласни.

3. /ɛ:/ и /a:/ между /r/ и /d/ → [ɑ:] /ɛ:/ *græde* ‘плача’ = /a:/ *grade* ‘измервам в градуси’ [‘gʰva:ðə]. При малко по-старото поколение (р. между 1940 и 1950 г.) /ɛ:/ в тази позиция се отваря само до [æ:] или [a:], което позволява поддържането на опозицията.

4. /u:/ и /o:/ след /r/ → [o:] /u:/ *ruuse* ‘капан’ = /o:/ *rose* ‘роза’ [‘vo:sə]

Неутрализацията на опозициите по височина в датски води до сравнително редки и изолирани случаи на омофония, което от функционална гледна точка вероятно допринася за допускането ѝ от системата.

Изследването на М. Айstrup и Г. Ф. Хансен (Ejstrup, Hansen 2004) сочи, че редица опозиции между гласни в спонтанната датска реч са нестабилни дори извън влиянието на /r/ и се наблюдават сливания; съвременните реализации на датските гласни заслужават да бъдат обект на по-подробни изследвания.

3.2. Неутрализации при съгласните

3.2.1. Системата на българските съгласни

3.2.1.1. Краесловно обеззвучаване

В българския език са налице 22/23 съгласни фонемите⁸: /p, b, t, d, k, g, m, n, f, v, s, z, ʃ, ʒ, x, ts, dz, tʃ, dʒ, r, l, j, (w)⁹/. Всички обструенти без /x/ имат звучен корелат и изграждат опозиции по звучност, които се поддържат пред гласни, сонорни съгласни и /v/: *нял – бял* /pjal, bjɑl/, *прал – брал* /prɑl, brɑl/, *творец – дворец* /tvoreʦs, dvoreʦs/. Извън тези позиции настъпва неутрализация – в краесловие всички обструенти се реализират като беззвучни, а пред друг обструент настъпва регресивна асимилация по звучност:

- в краесловие: *маг* /mag/, *мак* /mak/ → [mak]
- пред звучен обструент: *подбор* /pɔdbɔr/, *отбор* /ɔtbɔr/ → [(p)ɔd'bɔr]
- пред беззвучен обструент: *ножче* /nɔʒtʃe/, *носче* /nɔstʃe/ → ['nɔʃtʃe]

Краесловното обеззвучаване е често срещано явление в езиците по света. Артикулаторната му основа е в приспособяването на гласилките към състоянието на физиологично дишане (тишина), при което гласилките се раздалечават и спират да вибрират. Освен това при артикулацията на звучни обструенти (особено преградни съгласни) е нужен активен артикулационен жест, за да се поддържа въздушната струя, нужна за трептенията на гласилките, въпреки наличието на преграда или стеснение в гласовия канал; в края на сричката обаче всички артикулационни жестове са по-слабо

⁸ В тази работа се приема генеративният анализ на К. Дж. Чой (Choi 2000), в който „меките“ (т.е. палатализирани) съгласни нямат статус на самостоятелни фонемни, а се анализират като дълбинни съчетания от непалатализирана съгласна + /j/, в които действа синхронно правило за палатализация пред /j/, срв. *коият* /kɔnjɔt/ ['kɔn'ɔt], *обява* /ɔbjava/ [o'b'ɔvə]. Въпросът за фонемната категоризация на палатализираните съгласни в българския е спорен и недостатъчно изследван емпирично; вж. Barnes (2004) за обобщение на трудностите при анализа и описание на пробен психолингвистичен експеримент.

⁹ У Чой (Choi 2000) /w/ е потенциална фонема. Тя се среща единствено в думи от чужд произход: *аум* /awt/, *уеб* /wɛb/ (*страница*).

изразени, поради което звучните обструенти не се предпочитат в тази позиция (Grønnum 2005, 326).

Краесловното обеззвучаване се смята за един от прототипните и най-добре изследвани примери за фонологична неутрализация. Спорен обаче е въпросът за степента на тази неутрализация. Все по-голям брой експериментални изследвания показват, че обеззвучаването в редица езици е фонетично непълно (Dmitrieva et al. 2010 за руски, Slowiaczek, Dinnsen 1985 за полски, Port, O'Dell 1985, Roettger et al. 2014 за немски, Warner et al. 2004 за нидерландски, Dinnsen, Charles-Luce 1984 за каталунски).

Според Жобов (Zhobov 2004, 94) обеззвучаването на обструенти в българския е пълно и те изцяло съвпадат с беззвучните си корелати. Данните на Бишоп и др. (Bishop et al. 2019) обаче сочат, че обеззвучаването в български е непълно – при реализацията на дълбинно звучните обструенти в краесловие фонацията трае средно 12% по-дълго, отколкото при беззвучните, наред с други по-слабо изразени корелати на звучността като малко по-голямата дължина на предходната гласна и по-кратката продължителност на експлозивната фаза (англ. release burst duration) (Bishop et al. 2019, 654 – 655). Акустичните ефекти на непълната неутрализация обикновено са доста малки и нямат функционално значение в ежедневно общуване, но са значими от теоретична гледна точка, понеже могат да ни дадат информация за някои когнитивни механизми в езика (Winter, Roettger 2011, 58).

Според Фуракис и Айвърсън (Fourakis, Iverson 1984, 149) непълната неутрализация е резултат от хиперкоректност от страна на информантите поради неестествените условия на експериментите; в изследването си на обеззвучаването в немски те откриват непълна неутрализация при четенето на списъци от думи, докато при малко по-спонтанна реч (отговаряне на стимули) се наблюдава пълна неутрализация. Ясем и Рихтер (Jassem, Richter 1989, 324) регистрират същата закономерност за полски.

Друг фактор е владенето на чужд език, в който липсва краесловно обеззвучаване, като например английски. Дмитриева и др. (Dmitrieva et al. 2010) показват, че броят на акустичните корелати на звучността е по-голям при рускоговорящи, владеещи английски, отколкото при такива, които не са били изложени в значителна степен на английски или друг чужд език. Тази закономерност се потвърждава от Бишоп и др. (Bishop et al. 2019, 655) за българския.

Като когнитивни обяснения за непълната неутрализация Винтер и Рьотгер (Winter, Roettger 2011) обсъждат: 1) аналогията с други словоформи на същата лексема, в които липсва неутрализация (англ. morphological co-activation), срв. нем. *Rad* [ʁa:t]

‘колело’ – *Räder* [ˈvɛːdɐ] ‘колела’ или *град* [grat] – *градове* [grədoˈvɛ], 2) фонетичната конвергенция към говорителите, които произнасят звуковите стимули в експерименти, в които информантите трябва да отговарят на думи-стимули, в които липсва неутрализация, и 3) влиянието на правописа, в който са отразени опозициите по звучност.

3.2.1.2. Неутрализация на /l – w/

Според еталонните описания на книжовния български фонемата /l/ (твърдо „л“)¹⁰ има два алофона – [ɫ], алвеодентален латерален апроксимант пред задни гласни (*лак, лък, лук, лош*) и в края на сричката (*мил, кал*), и [l] – алвеолен латерален апроксимант пред предни гласни (*лик, лек*)¹¹ (Tilkov, Boyadzhiev 1977/2013, 121 – 122; GSBKE 1998, 101; Zhobov 2004, 66 – 67). Алвеоденталният алофон [ɫ] обаче е в процес на промяна в изговора на младото поколение, където редовно се замества с лабиовеларен апроксимант [w], а често и с веларен апроксимант [ɰ]¹² (Zhobov 2004, 65; Padareva-Ilieva, Mitsova 2014)¹³.

Още през 1974 г. Хр. Холиолчев определя лабиовеларния изговор на /l/ като спорадичен в речта на софийски ученици и студенти и посочва, че при тях е налице омонимия между думите *алт* и *аут* (Holiolchev 1974, 32 – 33, цит. по Soroka 2013). През следващите години явлението бива определяно от езиковеди като „говорен дефект“ (Georgieva 1983, 26 – 27, цит. по Soroka 2013), „масов ламбдацизъм“ (Naydenova 1998, 197, цит. по Soroka 2013) и „неправилна артикулация“ (Padareva-Ilieva, Mitsova 2014, 2016). Въпреки стигматизацията от страна на българските езиковеди лабиовеларният алофон на /l/ пред задни гласни и в кода силно преобладава сред младото поколение и води до правописни грешки като *валчер* и *филоогия*, за което свидетелстват редица скорешни изследвания на продукцията и перцепцията на тази фонема сред ученици и

¹⁰ „Мекото л“, т.е. палатализираната алвеодентална съгласна [ɫ] в *лято, люляк*, в тази работа се анализира като дълбинно съчетание от /l/ + /j/, а не като самостоятелна фонема.

¹¹ Според Zhobov (2004, 67) латералната съгласна в *Лили* не е фонетично същата като тази в *лято*, противно на твърденията на Тилков и Бояджиев (срв. Tilkov, Boyadzhiev 1977, 122; GSBKE 1998, 101 – 102).

¹² Падарева-Илиева и Мицова (Padareva-Ilieva, Mitsova 2014) транскрибират този звук като [w] – висока незакръглена задна гласна.

¹³ Тази промяна вероятно се дължи на по-ранна веларизация на /l/ в позиция пред задни гласни и в края на сричката. Веларизирана латерална съгласна [ɮ] е засвидетелствана в редица български диалекти (вж. Zhobov 2004, 68 – 69), но В. Жобов (лична комуникация) отрича тя да е повсеместно разпространена в книжовния изговор. Тернес и Владимирова-Буц (Ternes, Vladimirova-Buhtz 1999, 56), напротив, транскрибират /l/ в книжовния български именно като веларизирано [ɮ] пред задни гласни, в кода и в краесловие. Дж. Охала (Ohala 1993, 253, цит. по Zhobov 2004, 66) посочва, че за латералните съгласни са характерни много дълги преходи на F2 и F3, което обуславя тенденцията им да преминават в апроксиманти – палатални или веларни в зависимост от това дали латералните са били първоначално палатализирани или веларизирани.

студенти (Padareva-Пиева, Mitsova 2014, 2016, 2017). Показателни са и примерите за (почти)¹⁴ омофонни двойки като *получавам/поучавам, лобирам/обирам, блуза/буза, блуден/буден* (Padareva-Пиева, Mitsova 2014, 51). Налице са и пълни омофони като напр. *алт /alt/ [awt] – аут /awt/ [awt]*, засвидетелствани като такива още през 1974 г., както и *шол – шоу, бал – бау!, скалд – скаут*¹⁵ (тези примери дължа на В. Найденов). При това положение може да се говори за неутрализация на опозицията /l – w/ в позиция пред задни гласни и в кода.

Въпреки че лабиовеларният алофон на /l/ не се приема за част от „съвременния книжовен български изговор“ в прескриптивната езиковедска литература, подкрепям О. Сорока в мнението ѝ, че това е само въпрос на време (Soroka 2013, 120). Представянето на реализациите на /l/ в еталонните описания на книжовния български изговор (напр. GSBKE 1998, Ternes & Vladimirova-Buhtz 1999) по мое мнение вече не може да се смята за напълно актуално. Едно ново описание на съвременния български изговор би следвало да посочва [w] като *основната* и най-разпространена реализация на /l/ пред задни гласни и в кода в съвременния изговор. Тази реализация не се възприема като неправилна или непrestiжна от младото поколение носители на езика, дори напротив – както отбелязва българистката О. Албул (Albul 2007, цит. по Soroka 2013, 118), лабиовеларният изговор на /l/ е характерен за „речта на образовани и преуспели хора, журналисти, преподаватели, учители“, т.е. на образованите хора от средната класа (срв. дефиницията за книжовно датско произношение на Грьонум 2005 в увода на тази работа). От тази гледна точка смятам за оправдано този изговор да бъде коментиран от езиковедите не като „некоректна артикулация“ (Padareva-Пиева, Mitsova 2017), а като напълно закономерна проява на развитието на книжовния български изговор.

3.2.2. Системата на датските съгласни

В датския език са налице 15 съгласни фонемни: /p, t, k, b, d, g, f, s, h, v, m, n, l, r, j/. Преградните съгласни образуват три корелативни опозиции по признака [разтворен глотис]: /p – b/, /t – d/, /k – g/. За разлика от българския, всички преградни в датския са фонетично беззвучни¹⁶; в начална позиция (в началото на думата или сричката) те се

¹⁴ Според мен при по-внимателен изговор все пак се чува, че е налице допълнителен сегмент [w] в думите с /l/.

¹⁵ В тази омофонна двойка е налице и краесловна неутрализация на опозицията по звучност /d – t/.

¹⁶ Транскрипцията на неаспирираните преградни с <þ, ð, ġ> е отчасти конвенция, унаследена от датската транскрипционна система Dania, а отчасти цели да отрази твърдението, че всички преградни в датския са слаби (*lenes*) (вж. Grønnum 2005, 130, 303 и възраженията на Schachtenhaufen 2021 срещу тази транскрипция).

противопоставят единствено по аспирираност¹⁷: [p^h, t^s, k^h] срещу [b, d, g̃] (вж. таблица 2). Във финална позиция (в края на думата или сричката¹⁸) обаче противопоставянето е по преградност – /p, t, k/ губят аспирацията си и отслабват до неаспирирани преградни [b, d, g̃], а /b, d, g/ губят преградността си и отслабват до апроксиманти [w, ð¹⁹, j/w]. Отслабването на /b/ до [w] е факултативно, стилово обусловено и възможно само след гласна в отделни думи. /g/ отслабва до [j] след предни гласни и до [w] след задни гласни.

Фонема	Реализация	
	Начална позиция	Финална позиция
/p/	[p ^h] <i>pil</i> [p ^h i:ʔi] ‘стрела’ <i>galoppere</i> [g̃alɔ'p ^h e:ʔe] ‘галомирам’	[b] <i>galop</i> [g̃a'ɫb] ‘галоп’
/t/	[t ^s] <i>tam</i> [t ^s amʔ] ‘питомен’ <i>vattere</i> [va't ^s e:ʔe] ‘ватирам’	[d] <i>vat</i> [vaɔ] ‘вата’
/k/	[k ^h] <i>kilde</i> ['k ^h ilə] ‘източник’ <i>lakere</i> [la'k ^h e:ʔe] ‘лакирам’	[g̃] <i>lak</i> [laɔ] ‘лак’
/b/	[b] <i>bil</i> [bi:ʔi] ‘кола’ <i>plombere</i> [p ^h ɔm'ɸe:ʔe] ‘пломбирам’	[b] <i>plombe</i> ['p ^h ɔmɸə] ‘пломба’ [w] (фак.) <i>købe</i> ['k ^h ø:wə] ‘купувам’
/d/	[d] <i>dam</i> [ɔamʔ] ‘малко езеро’ <i>metodik</i> [met ^s o'di:ɔ] ‘методика’	[ð] <i>metode</i> [me't ^s o:ðə] ‘метод’
/g/	[g̃] <i>gilde</i> ['g̃ilə] ‘събиране, гилдия’ <i>demagogi</i> [ɔemaɔ'gi:ʔi] ‘демагогия’	[j] <i>bage</i> ['ɸæ:jə] ‘пека (инф.)’ [w] <i>bagværk</i> ['ɸawvæɸɔ] ‘печиво’ <i>demagog</i> [ɔema'g̃owʔ] ‘демагог’

Таблица 2. Преградни фонемите в датския и техните алофони (Grønnum 2005, 55 – 56, 300 – 329).

Този процес на синхронна лениция (отслабване) води до специфични морфонологични редувания, но по правило не и до неутрализация на опозициите между преградните фонемите, а до създаването на нов вид контраст помежду им във финална позиция. Има обаче няколко по-особени случая, които заслужават по-подробен коментар.

3.2.2.1. Неутрализация на /p – b/ в кода

Първият случай касае опозицията /p – b/. Докато /t – d/ и /k – g/ се противопоставят както в начална, така и във финална позиция, финалните реализации на /p/ и /b/ съвпадат като [b] в словоформите и позициите, в които /b/ не се ленизира. Затова може да се твърди, че в думи като *lampe* /*lampe*/ ['ɫambɸə] ‘лампа’ (срв. *lampet* [ɫam'p^hɛɔ] ⇒ /p/) и

¹⁷ Датското [t^s] е африкирано, а не аспирирано, но фонологично се анализира подобно на [p^h] и [k^h].

¹⁸ За датския се приема, че фонологичната сричка приключва след последната съгласна, ако тя е пред „непълна гласна“ (става дума за /ə/, гласните в суфиксите *-ig*, *-ing* и понякога в *-isk*, *-itet*), напр. в *gade* ['g̃æ:ð.ə] ‘улица’, и *prede* последната съгласна, ако тя е следвана от „пълна гласна“ (всички останали гласни), напр. в *sofa* ['so:fa] ‘диван’ (Grønnum 2005, 254).

¹⁹ Продуктът на леницията на /d/, т. нар. „меко д“, е веларизиран алвеолен апроксимант, който в тясна транскрипция се бележи с [ð^v].

plombe /plombe/ [ˈpʰlɔmɔ] ‘пломба’ (срв. *plombere* [pʰlɔmˈbɛ:ʔe] ⇒ /b/) е налице неутрализация на /p – b/.

Опозицията /p – b/ се отличава от останалите корелативни двойки /t – d/ и /k – g/; това внася известна асиметрия в системата на датските съгласни. Като възможно обяснение може да се приведе твърдението на Грьонум (Grønnum 2005, 318, бел. 17), че лабиалните съгласни по-трудно се поддават на лениция, отколкото короналните и дорсалните. За процесите на лениция в езиците по света има сведения, че те в огромната си част позволяват поддържането на дистинктивните опозиции между звуковете и избягват фонологичната неутрализация (Gurevich 2004). Това важи за синхронната лениция на /t – d/ и /k – g/ в датски, понеже тя позволява поддържането на опозициите между тези фонемни чрез създаването на нов вид контраст помежду им във финална позиция. В случая с /p – b/ именно *липсата* на лениция на /b/ в определени позиции и думи обуславя неутрализацията на опозицията. В опозицията между /b – v/ обаче наблюдаваме тъкмо обратното – възможността за лениция на /b/ води до неутрализация, вж. 3.2.2.3.

3.2.2.2. Неутрализация на /p – b/, /t – d/, /k – g/ пред пълна гласна

Тази неутрализация е маргинална и по-скоро хипотетична, но потенциално засяга и трите корелативни двойки. Позицията пред неударена пълна гласна в неначална сричка е силна за преградните, т.е. там те обикновено се реализират с началните си алофони (Grønnum 2005, 323):

/p – b/: *kopra* /ˈko:pra/ [ˈkʰo:pʰɣɑ] ‘копра’ – *kobra* /ˈko:bra/ [ˈkʰo:bɔɑ] ‘кобра’

/t – d/: *veto* /ˈve:to/ [ˈve:tʰo] ‘вето’ – *avocado* /avoˈka:do/ [avoˈkʰæ:ɔ] ‘авокадо’

/k – g/: *diakonal* /diakoˈna:ʔl/ [ɖiakʰoˈnæ:ʔl] ‘дяконски’ – *diagonal* /diagoˈna:ʔl/ [ɖiaɔˈnæ:ʔl] ‘диагонален’.

Грьонум обаче посочва, че при по-неотчетлив изговор аспирацията на /p, t, k/ в тази позиция може да се изгуби и те да се реализират със слабите си алофони [b, d, ɡ]. Това се среща малко по-често в предударена позиция, срв. *katastrofe* /katastro:fə/ [kʰaɖaˈsɖo:fə] ‘катастрофа’. В такъв случай в минималната двойка *diakonal*, *diagonal* [ɖiaɔˈnæ:ʔl] би настъпила неутрализация на опозицията по аспированост между фонемите /k/ и /g/, понеже и двете биха се реализирали като неаспировано [ɡ] в начална позиция. При това положение евентуално би могло да се твърди, че и в *diakonal* е налице дълбинно /g/; но против такъв анализ говори фактът, че в сродната дума *diakon* /diaˈko:ʔn/ [ɖiaˈkʰo:ʔn] ‘дякон’ имаме еднозначно дълбинно /k/.

3.2.2.3. Неутрализация на /g – v/, /b – v/, /g – Ø/²⁰

Във финална позиция /g/ отслабва до [j] след предни гласни и до [w] след задни гласни, при което съвпада с реализациите съответно на /j/ и /v/. За неутрализация на опозицията /g – j/ все пак не може да се говори, понеже [j] след дълги гласни обикновено се анализира като дълбинно /g/ (*søge* [ˈsøːjə] ‘търся (инф.)’ – *søgt* [søːɡ̊d̥] ‘търся (мин. причастие)’), а след кратки гласни – като дълбинно /j/ (*støj* [sd̥j] ‘шум’). Изключение от това правило са ограничен брой лексеми като *spøg* [sɸɔj] ‘шега’, в които [j] след кратка гласна се редува с [g̊] в сродни думи, срв. *spøgt* [sɸøɡ̊d̥] ‘шегувам се (мин. причастие)’ (Grønnum 2005, 299).

Налице е обаче неутрализация на опозицията /g – v/ след задни гласни, срв. *koge* [ˈkʰɔ:wə/ˈkʰɔ:ɔ] ‘варя’ – *love* [ˈlɔ:wə/ˈlɔ:ɔ]²¹ ‘обещавам’; *dagbog* [ˈɖaw,ɸɔ:ːw] ‘дневник’ – *havfrue* [ˈhaw,ɸɔ:ɔ] ‘русалка’. Освен това в случаите, в които /b/ отслабва до [w], е налице и неутрализация на /b – v/, срв. минималната двойка *løbe* [ˈlø:wə/ˈlø:ɔ] ‘бягам (инф.)’ – *løve* [ˈlø:wə/ˈlø:ɔ] ‘лъвъ’.

Последната неутрализация в датски, която ще засегна в тази статия, е следствие от последния етап от леницията на /g/ – елизията на полугласните [j] и [w]. Те задължително се елидират след високи дълги гласни със същото място на учленение (съотв. предни и задни) и факултативно след невисоки дълги гласни²² (Grønnum 2005, 295 – 296). [j] задължително отпада след /i:/ и /y:/, срв. *sig!* [si:ː] ‘кажи!’, *syg* [sy:ː] ‘болен’, а освен това често и след /e:/ и /ø:/, срв. *sneɡ* [sne:ː] ‘пълзя, промъквам се (мин. време)’, *søɡ!* [sø:ː] ‘търси!’, при което последните две думи се изравняват по звучене със *sne* [sne:ː] ‘сняг’, *sø* [sø:ː] ‘езеро’. При по-малко отчетлив изговор [j] често отпада и след /ɛ:/ и /a:/, срв. *læge* [ˈlɛ:ɛ] ‘лекар’, *lag* [ˈlæ:ː] ‘слой’. [w] задължително се елидира след /u:/, срв. омофоните *dug* ‘покривка’ / *duv!* ‘люлей се! (за плав. съд)’ = [ɖu:ː], а освен това най-често и след /o:/, срв. *snog* [sno:ː] ‘смок’. Елизия на [w] след /ɔ:/ се наблюдава по-рядко, срв. *bog* [bɔ:ː] ‘книга’ (Grønnum 2005, 296).

В тези случаи може да се говори за неутрализация на абстрактната опозиция /g – Ø/, т.е. неутрализира се контрастът между наличие и отсъствие на дълбинна фонема.

²⁰ Благодаря на д-р Владимир Найденов за това, че насочи вниманието ми към фактите в тази точка.

²¹ След дълга гласна /v/ може да се реализира и като [v] при много отчетливо произношение и при по-старото поколение, срв. *love* [ˈlɔ:və] (Grønnum 2005, 302, 322).

²² Ако полугласната е след кратка гласна, тя се удължава при елизията, срв. [læjː bɔwː] > [ˈlæ:ː bɔ:ː] *lag, bog*.

4. Обобщение и заключение

Съпоставката на неутрализациите в български и датски показва някои повърхностни прилики, но най-вече редица съществени разлики.

И в двата езика са налице неутрализации на опозициите по височина при гласните; в българския това се дължи на общия процес на редукция на неударените гласни и засяга две от трите опозиции. Неутрализациите в датския се дължат на общия процес на отваряне на гласни след /r/, но засягат само четири от опозициите по височина и се срещат доста по-рядко в речта, отколкото тези в български. Интересна разлика е, че факторът, водещ до неутрализация, в българския има супрасегментен характер (ударението), а в датския – сегментен (влиянieto на /r/). Скорошни експериментални изследвания показват, че неутрализацията на гласните в книжовния български е фонетично непълна; интересно би било да се изследват редукцията и неутрализацията в регионалните източнобългарски говори.

Характерната за българския неутрализация на опозициите по звучност няма аналог в датския. Има данни, че краесловното обеззвучаване в български е непълно, подобно на това в редица други езици. Прави впечатление, че и двете най-централни неутрализации в български се оказват фонетично непълни, докато за датски засега няма данни за непълни неутрализации. Непълната неутрализация е явление с важни теоретични последици и конкретните ѝ измерения в български (а евентуално и в датски) се нуждаят от допълнителни и по-мощни изследвания.

Синхронната лениция на преградните съгласни в датски позволява поддържането на опозициите между тях, което е в съзвучие с наблюденията на Гуревич (Gurevich 2004) върху процесите на лениция в езиците по света. *Luncama* на лениция на /b/ в отделни позиции и думи обуславя изолираната неутрализация на лабиалните /p – b/.

Съществена разлика между двата езика е, че в краесловие българските обструенти се подлагат на фортиция (затвърдяване), докато в същата позиция²³ датските преградни се ленизират. Първият процес води до фонологична неутрализация, а вторият в повечето случаи я избягва. Съществено изключение от последната тенденция обаче е поэтапната лениция на /g/ – първо отслабването му до [w], което неутрализира опозициите с финално /v/ (*koge – love*); а след това елизията на [j] и [w], която води до неутрализация на контраста между наличие и липса на фонема в редица често срещани думи, в т.ч. и

²³ За леницията в датски съществената позиция всъщност е в края на всяка сричка, а не само в края на думата, докато за фортицията в български е съществена именно краесловната позиция; така че застъпването при съпоставката между двата езика тук не е пълно.

минимални двойки. В този случай неутрализацията е същинска в смисъла, очертан от Силвърман (Silverman 2012), понеже води до омофония.

Отварянето на гласни около /r/ и леницията на преградните съгласни са две фонологични явления, които често създават трудности на изучаващите датски като чужд език. Затова в обучението по датски е нужно да се обърне внимание както на практическото, така и на теоретичното им усвояване – включително с оглед на свойството им да доведат до (или да избегнат) неутрализация.

БИБЛИОГРАФИЯ/REFERENCES

Akamatsu, T. 1988. *The Theory of Neutralization and the Archiphoneme in Functional Phonology*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Andreeva, B., W. Barry, J. Koreman. 2013. “The Bulgarian Stressed and Unstressed Vowel System. A Corpus Study.” In *Proceedings of the 14th Annual Conference of the International Speech Communication Association (Interspeech)*, edited by F. Bimbot, C. Cerisara, C. Fougerson, G. Gravier, L. Lamel, F. Pellegrino, and P. Perrier, 345 – 348. Lyon: International Speech Communication Association,. https://www.researchgate.net/publication/260159052_The_Bulgarian_Stressed_and_Unstressed_Vowel_System_A_Corpus_Study (Accessed July 26, 2021)

Bakalova, M. 2021. *Sapostavitelen fonologichen analiz na balgarskia i datskia ezik. Neutralizatsii*. Unpublished master’s thesis, Sofia University St. Kliment Ohridski, Faculty of Slavic Studies. [Бакалова, М. 2021. *Съпоставителен фонологичен анализ на българския и датския език. Неутрализации*. Непубликувана магистърска теза, СУ „Св. Климент Охридски“, Факултет по славянски филологии.]

Barnes, J. A. 2004. “Palatalization in Bulgarian Dialects: An Experiment in Phoneme Categorization.” In *Revitalizing Bulgarian Dialectology*, edited by R. Alexander, R. and V. Zhobov. Berkeley CA: University of California Press/University of California International and Area Studies Digital Collection. <https://escholarship.org/content/qt9hc6x8hp/qt9hc6x8hp.pdf> (Accessed July 27, 2021).

Basbøll, H. 2005. *The Phonology of Danish*. Oxford University Press.

Bishop, J., S. Oh, C. Zhou. 2019. “Final devoicing in Bulgarian: incomplete neutralization and L2 experience.” In *Proceedings of the 19th International Congress of Phonetic Sciences (ICPhS), Melbourne, 5 – 9 August 2019*, edited by S. Calhoun, P. Escudero, M. Tabain, and P. Warren, 652 – 656.

Brink, L. 2020. *Lydudviklingen i middeldansk 1100 – 1500*. <https://larsbrink.dk/>, № 168 (Accessed July 30, 2021)

Choi, G. J. 2000. “Fonologichnostta na priznaka mekost v savremennia balgarski ezik.” *LiterNet*, 10.05.2000, № 5 (6). [Чой, К. Дж. 2000. Фонологичността на признака мекост в съвременния български език. *LiterNet*, 10.05.2000, № 5 (6).] <https://litenet.bg/publish1/choi/mekost.htm> (Accessed July 30, 2021)

Danchev, A. 2001. *Sapostavitelno ezikoznanie: Teoria i metodologia*. Sofia: St. Kliment Ohridski University Press. [Данчев, А. 2001. *Съпоставително езикознание: Теория и методология*. София: УИ „Св. Климент Охридски“.]

Dinnsen, D. A., J. Charles-Luce. 1984. “Phonological neutralization, phonetic implementation and individual differences.” *Journal of Phonetics*, vol. 12, 49 – 60. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0095447019308502> (Accessed July 30, 2021)

Dinnsen, D. “A re-examination of phonological neutralization”. *Journal of Linguistics*, vol. 21, 265 – 279.

Dmitrieva, O., A. Jongman, J. Sereno. 2010. “Phonological neutralization by native and non-native speakers: The case of Russian final devoicing.” *Journal of Phonetics* 38(3), 483 – 492.

Dokovova, M., M. Sabev, J. M. Scobbie, R. Lickley, S. Cowen. 2019. “Bulgarian vowel reduction in unstressed position: An ultrasound and acoustic investigation.” In *Proceedings of the 19th International Congress of Phonetic Sciences (ICPhS), Melbourne*, edited by Calhoun, S., P. Escudero, M. Tabain, and P. Warren, 2720 – 2724. <https://ereseach.qmu.ac.uk/bitstream/handle/20.500.12289/9764/9764aam.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (Accessed July 28, 2021)

Ejstrup, M., G. F. Hansen 2004. “Vowels in regional variants of Danish”. In *Proceedings of FONETIK 2004, The XVIIth Swedish Phonetics Conference*, ed. by P. Branderud and Hartmut Traunmüller, Stockholm, 88 – 91.

Flemming, E. 2005. *A Phonetically-Based Model of Phonological Vowel Reduction*. Unpublished manuscript. Cambridge: MIT. <http://web.mit.edu/flemming/www/paper/vowelred.pdf> (Accessed August 17, 2021)

Fourakis, M., G. K. Iverson. 1984. “On the ‘Incomplete Neutralization’ of German final obstruents.” *Phonetica* 41, 140 – 149.

Grønnum, N. 2005. *Fonetik og fonologi: almen og dansk*. 3. udgave, 2. oplag. København: Akademisk Forlag.

GSBKE 1998: Boyadzhiev, T., E. Georgieva, Y. Penchev, V. Stankov, D. Tilkov. 1998. *Gramatika na savremennia balgarski knizhoven ezik. T. 1. Fonetika*. Sofia: Abagar. [ГСБКЕ 1998: Бояджиев, Т., Е. Георгиева, Й. Пенчев, В. Станков, Д. Тилков. 1998. *Граматика на съвременния български книжовен език. Т. 1. Фонетика*. София: Абагар.]

Gurevich, N. 2004. *Lenition and Contrast: Functional Consequences of Certain Phonetically Conditioned Sound Changes*. Outstanding Dissertations in Linguistics series, Routledge: New York.

Hayes, B. 2009. *Introductory Phonology*. Oxford: Wiley-Blackwell.

Jassem, W., L. Richter. 1989. “Neutralization of voicing in Polish obstruents.” *Journal of Phonetics* 17, 317 – 325.

Jongman, A. 2004. “Phonological and Phonetic Representations: The Case of Neutralization.” In *Proceedings of the 2003 Texas Linguistics Society Conference*, ed. Augustine Agwuele et al., 9 – 16. Somerville, MA: Cascadilla Proceedings Project. <http://www.lingref.com/cpp/tls/2003/paper1063.pdf> (Accessed August 29, 2022)

Karker, A. 1993. *Dansk i tusind år: et omrids af sprogets historie*. København: C. A. Reitzels Forlag.

Martinet, A. 1952. “Function, structure, and sound change.” *Word* 8(2), 1 – 32.

Pettersson, T., S. Wood. 1987. "Vowel Reduction in Bulgarian and its Implications for Theories of Vowel Production: a Review of the Problem." *Folia Linguistica* 21, no. 2 – 4, 261 – 280.

Padareva-Ilieva, G., S. Mitsova. 2014. "Is Bulgarian Language Losing Its Alveodental Consonant [l]?" *International Journal of Linguistics and Communication*. vol. 2, no. 1, 45–65.

Padareva-Ilieva, G., S. Mitsova. 2016. „Vodi li nepravilnata artikulatsia i pertseptsia na saglasnata L do greshki pri pisane?" In *Balgarski ezik i literatura*, vol. 58, no. 3. 307 – 315. [Падарева-Илиева, Г., С. Мицова. 2016. „Води ли неправилната артикулация и перцепция на съгласната Л до грешки при писане?" В *Български език и литература*, том 58, кн. 3. 307 – 315.]

Mitsova, S., G. Padareva-Ilieva. 2017. „Nekorektna artikulatsia na saglasnata [l]. Pertseptsia, pravopisni greshki." In *Balgarski ezik i literatura*, vol. 59, no. 5. 495 – 503. [Мицова, С., Г. Падарева-Илиева. 2017. „Некоректна артикулация на съгласната [л]. Перцепция, правописни грешки." В *Български език и литература*, том 59, кн. 5. 495 – 503.]

Ohala, J. 1993. "The phonetics of sound change." In *Historical Linguistics: Problems and Perspectives*, edited by Charles Jones. Longman, 237 – 278.

Port, R. F., M. L. O'Dell. 1985. "Neutralization of syllable-final voicing in German." *Journal of Phonetics* 13, 455 – 471.

Riad, T. 2002. "The phonological systems of Old Nordic II: Old Swedish and Old Danish." In *The Nordic Languages: An International Handbook of the History of the North Germanic Languages*, vol. 1, edited by O. Bandle, K. Braunmüller, E. H. Jahr, A. Karker, H. Naumann, U. Telemann. Walter de Gruyter, 896 – 911.

Roettger, T. B., B. Winter, S. Grawunder, J. Kirby, M. Grice. 2014. "Assessing incomplete neutralization of final devoicing in German." *Journal of Phonetics* 43, 11 – 25. https://www.researchgate.net/publication/260034868_Assessing_incomplete_neutralization_of_final_devoicing_in_German (Accessed August 30, 2021)

Sabev, M. 2015. "Reduction of unstressed central and back vowels in Contemporary Standard Bulgarian". In *Proceedings of the 18th International Congress of Phonetic Sciences (ICPhS)*, edited by The Scottish Consortium for ICPhS. https://www.researchgate.net/publication/332472400_Reduction_of_unstressed_and_back_vowels_in_Contemporary_Standard_Bulgarian (Accessed September 1, 2021)

Sabev, M., E. Payne. 2019. "A cross-varietal continuum of unstressed vowel reduction: evidence from Bulgarian and Turkish." In *Proceedings of the 19th International Congress of Phonetic Sciences (ICPhS)*, ed. by S. Calhoun, P. Escudero., M. Tabain, P. Warren. Melbourne, 1164 – 1168. https://ora.ox.ac.uk/objects/uuid:76108b9a-93d7-4ccd-a92b-24afa3933ef5/download_file?file_format=pdf&safe_filename=A%2BCross%2BVarietal_Sabev_Payne.pdf&type_of_work=Conference+item (Accessed August 17, 2021)

Schachtenhaufen, R. 2021. "Utilpasset IPA: Danske plosiver og affrikater." *Schwa.dk*. 19. juli 2021. <https://www.schwa.dk/lydskrift/utilpasset-ipa-danske-plosiver-og-affrikater/> (Accessed August 20, 2021)

Silverman, D. 2012. *Neutralization*. Cambridge University Press.

Skautrup, P. 1944. *Det Danske Sprogs Historie. Bind I. Fra Guldhornene til Jyske Lov*. København: Gyldendal Nordisk Forlag.

Slowiaczek, L. M., D. A. Dinnsen. 1985. “On the neutralizing status of Polish word-final devoicing.” *Journal of Phonetics* 13, 325 – 341.

Soroka, O. 2013. “Za edno fonetichno yavlenie v savremennata balgarska razgovorna rech prez uhoto na chuzhdenetsa.” In *Problemite na ustnata komunikatsia*. IX Mezhdunarodna nauchna konferentsia, 2011, ed. M. Ilieva. Veliko Tarnovo: „Sv. Sv. Kiril i Metodiy“ Academic Press, 104 – 122. [Сорока, О. 2013. „За едно фонетично явление в съвременната българска разговорна реч през ухото на чужденеца.“ В *Проблемите на устната комуникация*. IX Международна научна конференция, 2011, ред. М. Илиева. Велико Търново: УИ „Св. Св. Кирил и Методий“, 104 – 122.]

Stoykov, S. 2002. *Balgarska dialektologia*. 4th phototype edition. Sofia: „Prof. Marin Drinov“ Academic Press [Стойков, С. 2002. *Българска диалектология*. 4-то фототипно издание. София: Акад. изд. „Проф. Марин Дринов“.] <https://macedonia.kroraina.com/jchorb/st/> (Accessed August 17, 2021)

Ternes, E., T. Vladimirova-Buhtz. 1999. “Bulgarian.” In *Handbook of the International Phonetic Association*, 55 – 57. Cambridge: Cambridge University Press.

Tilkov, D., T. Boyadzhiev. 2013. *Balgarska fonetika*. 5th revised edition. Sofia: St. Kliment Ohridski University Press. [Тилков, Д., Т. Бояджиев. 2013. *Българска фонетика*. Пето преработено издание. София: УИ „Св. Климент Охридски“.]

Trubetzkoy, N. S. 1969. *Principles of Phonology*. Translated by C. A. M. Baltaxe. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.

Warner, N., A. Jongman, J. Sereno, R. Kemps. 2004. “Incomplete neutralization and other sub-phonemic durational differences in production and perception: Evidence from Dutch.” *Journal of Phonetics* 32, 251 – 276. https://pure.mpg.de/rest/items/item_59075_4/compound/file_59076/content (Accessed August 17, 2021)

Winter, B., T. Röttger. 2011. “The Nature of Incomplete Neutralization in German: Implications for Laboratory Phonology.” *Grazer Linguistische Studien*, vol. 76, 55 – 74.

Wood, S., T. Pettersson. 1988. “Vowel reduction in Bulgarian: the phonetic data and model experiments”. *Folia linguistica*, XXII, 239 – 262.

Zhobov, V. 2004. *Zvukovete v balgarskia ezik*. Sofia: SEMA Publishing House. [Жобов, В. 2004. *Звуковете в българския език*. София: ИК „СЕМА“.]

✉ **Maria Bakalova, PhD Student**

Department of German and Scandinavian Studies

Faculty of Classical and Modern Languages

Sofia University St. Kliment Ohridski

15, Tsar Osvoboditel Blvd.

1504 Sofia, BULGARIA

E-mail: mnbakalova@uni-sofia.bg

**ПРЕДИКАТИ ЗА РЕЧ И ПЕРЦЕПЦИЯ НА РЕЧ В ДАТСКИ,
ШВЕДСКИ И БЪЛГАРСКИ ЕЗИК – С-СЕЛЕКЦИЯТА КАТО ТЕСТ
ЗА КОНВЕРСИВНА АНТОНИМИЯ**

Константин Радоев

Софийски университет „Св. Климент Охридски“ (България)

**SPEECH AND SPEECH-PERCEPTION PREDICATES IN DANISH,
SWEDISH AND BULGARIAN – S-SELECTION AS A TEST
FOR CONVERSE ANTONYMY**

Konstantin Radoev

Sofia University St. Kliment Ohridski (Bulgaria)

Резюме: В статията са представени някои паралели между с-селекцията и аргументната селекция на глаголи за реч и перцепция на реч, от една страна, и дативни предикати и техните конверсивни антоними, от друга. Разглеждат се прилики и отлики между български, шведски и датски език по отношение на с-селекцията и деривацията на такива предикати, като се търсят аналогии с двойки от типа *давам ~ получавам*. Основната теоретична рамка е минималистична версия на теорията хикс с черта.

Ключови думи: с-селекция, предикати за реч и перцепция на реч, български, шведски, датски

Abstract: The article presents several parallels between the s-selection and argument selection of, on the one hand, speech predicates and speech-perception predicates, and, on the other hand, dative predicates and their converse antonyms. The focus lies on the differences and similarities between Bulgarian, Swedish and Danish as regards the deriving prototypical basic sentences containing such predicates, and analogies are made with predicate pairs such as *give ~ receive*. The main theoretical framework is a minimalist version of X-bar theory.

Keywords: s-selection, speech and speech perception predicates, Bulgarian, Swedish, Danish

1. Въведение

Настоящата статия представлява продължение на изследване, проведено през октомври 2021 г. (Radoev 2021b), в което проверих хипотезата, че конверсивната антонимия може да се използва като тест за възможната семантична селекция на аргументите на глаголни лексеми, стоящи в конверсивно антонимни отношения. Верността на хипотезата беше доказана чрез анализ на с-селекцията на няколко

конверсивно антонимни двойки (напр. еквивалентните двойки продавам ~ купувам, шв. *sälja* ~ *köpa*, да. *sælge* ~ *købe*, контрастиращи по семантичния критерий [ПРОМЯНА НА СОБСТВЕНОСТ]), състоящи се от дативен предикат (приписващ дателен Падеж на един от комплементите си в рамките на VP) и рецептивен предикат (конверсивния антоним на дативния предикат), а също и чрез пасивизация на дативния предикат.

Валидността на горната хипотеза предполага, че конверсивната антонимия и различни степени на синонимия се основават на еднакви или подобни помежду си процеси на с-селекция в деривацията на базови изречения, съдържащи други семантични класове предикати, и че еднаква или подобна с-селекция в двойки предикати може да бъде ориентир за наличието на антонимия или синонимия. В настоящата статия обект на изследването са двойки предикати, означаващи производство на реч – *verba dicendi*, и перцепция на реч – подвид на *verba sentiendi* или *percipiendi*. Работната ми хипотеза тук е, че те са конверсивни антоними, контрастиращи по признака [+ОБМЕН НА ИНФОРМАЦИЯ]. Предмет на изследването са семантичните роли, селектирани от съответните предикати в процеса на деривация на изречения, в които участват съответните предикати.

В първата част на статията (т. 2) разглеждам термините, използвани в Radoev 2021b и в настоящата статия, както и резултатите, представени в Radoev 2021b, тъй като те оформят теоретичната рамка и на настоящия анализ. Във втората част (т. 3) се анализират предикатни двойки от вида „производство на реч – перцепция на реч“ и последователно за датски, шведски и български език се представят аргументи в подкрепа на работната хипотеза. В т. 4 са представени заключенията от анализа и предложения за по-нататъшни изследвания, свързани с обекта му.

2. Теоретична рамка и терминология

За да бъде доказана работната хипотеза, описана в т. 1, използвам следните термини (вж. и Radoev 2021b):

- **конверсивна антонимия** – според Круз (Cruse 2006, 39) при конверсивната антонимия двата антонима обозначават „дадена ситуация или събитие от гледната точка на двама различни участници“ (Cruse 2006, 39). В Radoev 2021b посочвам, че конверсивни антонимни предикати следват идентични с-селекции (за краткост – с-селектират) (вж. и Круз (Cruse 2000, 94) и Берков (Berkov 1997, 63)) и че пасивните форми на предикати, маркирани с признака [+ПРЕДАВАНЕ НА ИНФОРМАЦИЯ], притежават идентични с-селекции с активните форми на предикати, маркирани с признака [+ВЪЗПРИЕМАНЕ НА ИНФОРМАЦИЯ];

• **семантична роля** (тета-роля, θ -роля) – взаимовръзка между аргументите на определен предикат и снопчета семантични (или тематични) отношения, групирани около най-важното семантично отношение, според което се назовава и конкретната семантична роля (Radoev 2021b, по Carnie 2006, 220). По Плацак (Platzack 2009, 95) и Бейкър (Baker 1988 и Baker 1997) тета-ролите се разпределят в следните групи (семантични групи, ролеви семейства) според позицията, в която първично се свързват съответните детерминативни фрази DP, на които се приписват тета-роли (вж. още в Radoev 2021b):

A. Spec-vP – семантична група на **агентите**;

B. Spec-√P (или **Spec-VP**) – семантична група на **получателите**;

C. Комплемент на глаголният корен $\sqrt{\quad}$ (или **V**) – семантична група на **темите**;

Става въпрос за обобщена структура от вида:

[_{CP} [_{Spec}] [_C] [_{TP} [_{Spec}] [_T] [_{VP} [_{Spec}] [_{v'}] [_v] [_{VP} [_{Spec}] [_{v'}] [_v] [_{DP}]]]]]]]]]

Конкретната роля се определя от множество семантични фактори и от съответната тета-теория – т.е. тук съм предложил роли, които могат да подлежат на преразглеждане в други теории. В тестването на хипотезата за закономерното приписване на тета-роли в представения ѝ вид е от изключително значение да се има предвид, че се разглеждат самите позиции, в които се кодират ролите, като в известен смисъл позицията е идентична с ролевото семейство. В Radoev 2021b представям аргументи в подкрепа на хипотезата, че конверсивната антонимия представлява подходящ тест за семантична селекция при дативни предикати. Освен това доказвам приложимостта на три свързани хипотези и ползата от тях за анализа на конверсивните антоними в българския език – хипотезата за разделената vP, хипотезата за закономерното приписване на тета-роли и хипотезата за съществуването на съгласувателни фрази на обектите във vP – AgrIOP (доминирана от v' под T' и доминираща vP над AgrOP в горната обобщена структура) и AgrOP (доминирана от v' във vP под AgrIOP и доминираща VP).

AgrOP и AgrIOP отварят допълнителни позиции за изречения с удвоени допълнения – като например *Дадох му я книгата на Иван*, където клистиките *му* и *я* са генерирани директно в спецификаторите на AgrOP и AgrIOP и проверяват Падежите {Acc} и {Dat}. Дървесните модели на изречения с *verba dicendi* и *verba percipiendi*, следващи горната структура, ще бъдат разгледани без излишни детайли с оглед на ограниченията в обема.

Горната хипотеза за конверсивната антонимия като тест за семантична селекция при дативни предикати предполага, че определени двойки *verba dicendi* и *verba*

percipiendi са съпоставими с деривацията на предикати като *дам* ~ *взема* / *давам* ~ *взимам*, *дам* ~ *получа* / *давам* ~ *получавам*, *продам* ~ *купя* / *продавам* ~ *купувам*.

3. *Verba dicendi* и *verba sentiendi* – конверсивни антоними или не?

Мърфи (Murphy 2003, 197) разглежда английските предикати *teach* 'преподавам, обучавам' ~ *learn* 'уча, изучавам' като несъвършена конверсивно антонимна двойка, тъй като „първият член не предполага необходимо съществуването на втория“, тъй като „може да се преподава много, без да се научава много“. За датския, шведския и българския език еквивалентните на *teach* и *learn* преводни двойки са:

	дативен предикат	рецептивен предикат
датски ез.	<i>lære</i>	<i>lære</i>
шведски ез.	<i>lära</i>	<i>lära sig</i>
български ез.	<i>уча</i>	<i>науча, научавам</i> <i>науча се, научавам се</i>

Фигура 1

Възможно е към тези двойки да се добавят и дативни предикати като дат. *undervise*, шв. *undervisa* 'преподавам' и с рецептивни предикати като дат. *studere*, шв. *studera* 'уча, изучавам', но заради ограничения обем на статията по-подробно ще бъдат анализирани само горните двойки.

Анализираните по-долу примери от датски, шведски и български представят селекцията на предикатите от фиг. 1 в конкретни изречения, ексцерпирани от корпуси. Освен ако не е отбелязано друго, за датския език материалът е извлечен от KorpusDK (Asmussen and Sørensen 2007), за шведски – от KORP (Borin, Forsberg and Roxendal 2012), а за български – от Българския национален корпус (Коева et al. 2012). Предложените тета-роли са формулирани въз основа на семантичния паралелизъм между ситуацияте, описвани от двата предиката. Смятам, че вторични тета-отношения могат да бъдат носени от даден аргумент, като той може да носи само една тета-роля, обединяваща в себе си различни тета-отношения. Тета-ролите, избрани за примери 1 до 16, се основават частично и на анализите, предложени в английския FrameNet – по-конкретно в статиите **Education_teaching** и **Studying** (описани в библиографията):

A **Student** comes to learn either about a **Subject**; a **Skill**; a **Precept**; or a **Fact** as a result of instruction by a **Teacher** (FrameNet: Education_teaching)

A **Student** enrolls and then remains at an Institution for the purposes of education within a **Subject**. They may receive instruction from a particular **Teacher** [...]. (FrameNet: Studying)

За прегледност в настоящата статия тета-решетките са поместени след примерите, с които са илюстрирани.

1. ДА Jeg forsøg_{te} at PRO_a lær_e ham_b engelsk_t
 1.SG.SUBJ ОПИТАМ_{PRET} да PRO_a науча_{INF} 3.SG.MASC.OBJ английски

БГ Опитвах се да го науча на английски

lære

DP Агенс	DP Бенефициент	DP Тема
a	b	t

2. ДА en fransk butler der kan\ PRO_a lær_e ham_b [CP at [...]]_p
 INDEF.UTR френски прислужник който може_{PRES} PRO_a науча_{INF} 3.SG.MASC.OBJ [CP да [...]]

БГ Френски прислужник, който може да го научи [CP да [...]]

lære

DP Агенс	DP Бенефициент	CP Пропозиция
a	b	p

3. ДА [DP Hans uheld i skoven]_c hav_{de} lær_t ham_e [CP at [...]]_p
 негов неуспех в гора_{DEF} ИМАМ_{PRET} науча_{SUP} 3.SG.MASC.OBJ [CP че [...]]

БГ Неуспехът му в гората го беше научил, че [CP че [...]]

lære

DP Причина	DP Експериенцер	CP Пропозиция
c	e	p

4. ДА jeg_a ha_r lær_t [DP en del engelsk]_e igennem min computer
 1.SG.SUBJ ИМАМ_{PRES} науча_{SUP} INDEF.UTR част английски чрез мой_{UTR} компютър

БГ Научих доста английски посредством компютъра си

lære

DP Бенефициент / Експериенцер	DP Тема
b	t

5. ДА at jeg_b endelig ha_r lær_t [CP at jeg hverken er [...]]_p
 че 1.SG.SUBJ най-сетне ИМАМ_{PRES} науча_{SUP} че 1.SG.SUBJ НИТО СЪМ_{PRES}

БГ че най-сетне научих, че нито съм ...

lære

DP Бенефициент	CP Пропозиция
b	p

6. ШВ om jag under dag.ar.na kun.de PRO_a lär.a honom_b engelska_t
 дали 1.SG.SUBJ ПОД ДЕН.PL.DEF МОГА.PRET PRO_a науча.INF 3.SG.MASC.OBJ английски
 БГ дали тези дни бих могъл да му преподавам малко английски

lära

DP
Агент
<u>a</u>

DP
Бенефициент
b

DP
Тема
t

7. ШВ Du_a få.r PRO_a lära honom_b [CP att uppföra sig]_p
 2.SG.SUBJ трябва.PRES PRO_a науча.INF 3.SG.MASC.OBJ да държа.INF се
 БГ трябва да го научиш да се държи прилично

lära

DP
Агент
<u>a</u>

DP
Бенефициент
b

CP
Пропозиция
p

8. ШВ Jag_a ha.r lär.t mig_b det_t utantill
 Jag_b ha.r lär.t mig det_t utantill
 1.SG.SUBJ ИМАМ.PRES науча.SUP 1.SG.OBJ 3.SG.NEUTR.OBJ наизуст
 БГ научих го наизуст / научил съм го наизуст

lära sig

8.1.

DP
Агент
<u>a</u>

DP
Бенефициент
b

DP
Тема
t

8.2.

DP
Бенефициент
<u>b</u>

DP
Тема
t

9. ШВ Jo jag_a ha.r lär.t mig_b [CP att jag [...]]_p
 Jo jag_b ha.r lär.t mig [CP att jag [...]]_p
 напротив 1.SG.SUBJ ИМАМ.PRES науча.SUP 1.SG.OBJ че 1.SG.SUBJ
 БГ научих, че [...]

lära sig

9.1.

DP
Агент
<u>a</u>

DP
Бенефициент
b

CP
Пропозиция
p

9.2.

DP
Бенефициент
<u>b</u>

CP
Пропозиция
p

10. pro_a опитвам се pro_a да го_b науча t_b [PP на хигиенни навици]_t
 науча

DP
Агент
<u>a</u>

DP
Бенефициент
b

PP
Тема
t

11. Никой
- _a
- не може про
- _a
- да го
- _b
- научи т
- _b
- [CP про
- _b
- да обича]
- _p

науча

DP
<u>Агент</u>
<u>a</u>

DP
Бенефициент
b

CP
Пропозиция
p

12. [DP Неуспехът му]
- _c
- го
- _b
- беше научил т
- _b
- [CP че...]
- _p

науча

DP
<u>Причина</u>
<u>c</u>

DP
Бенефициент
b

CP
Пропозиция
p

13. про
- _b
- научих [DP много английски букви]
- _t
- ...

науча

DP
<u>Бенефициент</u>
<u>b</u>

PP
Тема
t

14. про
- _a
- научих се
- _b
- [PP на много и на нищо]
- _t
-
- про
- _b
- научих се [PP на много и на нищо]
- _t
- (Petrov 1999)

науча се

14.1.

DP
<u>Агент</u>
<u>a</u>

DP
Бенефициент
b

PP
Тема
t

14.2.

DP
<u>Бенефициент</u>
<u>b</u>

PP
Тема
t

15. Никога няма про
- _b
- да науча това
- _t
- (Bodakov 2014)

науча

DP
<u>Бенефициент</u>
<u>b</u>

DP
Тема
t

16. про
- _b
- научих [CP че не можеш да накараш...]
- _p
- (Edna.bg 2018)

науча

DP
<u>Бенефициент</u>
<u>b</u>

CP
Пропозиция
p

Любопитна особеност за българския език в горните примери е кодирането на аргумента от ролево семейство В (Получатели) с акузативен аргумент, което трябва да бъде проучено по-задълбочено в отделно изследване. Според предварителните ми наблюдения при възвратните глаголи (шв. *lära sig*, бг. *уча се*) са възможни анализи с приписване на тета-роли или на три аргумента, или на два. Ако се приписват тета-роли

на три аргумента, освен на тематичния аргумент се приписват роли или на един агентивен и един бенефициентен възвратнообектен аргумент (*sig, ce*), или на един агентивен и един фонетично нереализиран бенефициентен обектен аргумент (свързан в *Spec-VP*, тази алтернатива не е описана в стаятията). В алтернативния анализ с два аргумента външният аргумент е бенефициентен, възвратното местоимение не получава тета-роля, а се разглежда като част от предиката, като тематичният аргумент е единственото допълнение вдясно на опората *v*.

Въз основа на заключенията в Radoev 2021b и мнението на Мърфи (Murphy 2003, 197), че *teach ~ learn* представляват непълна конверсивно антонимна двойка, на този етап приемам, че паралелизмът в *s*-селекцията на предикатите в двойките от фиг. 1 потвърждава хипотезата за конверсивната антонимия. Същевременно е необходимо наборът от предикати да бъде разширен и тестван посредством съпоставка с пасивни конструкции. По-долу предлагам някои примери за български пасивни конструкции с предикатните двойки: *кажа ~ науча*, *кажа ~ чуя*.

Дативен	Рецептивен
кажа	чуя
разкажа	науча
предам	разбера
съобщя	

Фигура 2

Според собствената ми езикова интуиция двойките от фиг. 2 са примери за конверсивно антонимно взаимоотношение по признака [+ОБМЕН НА ИНФОРМАЦИЯ], което всъщност не се носи от дискретни предикатни двойки лексеми, а от конверсивно антонимни групи от предикати. Членовете на тези групи всъщност споделят съответните подпризнаци на [+ОБМЕН НА ИНФОРМАЦИЯ], като дативните предикати са маркирани с [+ПРЕДАВАНЕ НА ИНФОРМАЦИЯ], а рецептивните с [+ВЪЗПРИЕМАНЕ НА ИНФОРМАЦИЯ]. В тези групи границите между предикатите не са ясно обособени, а са дифузни. Като пример за тематичните отношения между актантите в ситуацията, описвани от тези групи предикати, са разгледани статиите от английския FrameNet за **Telling** и **Hearsay** (в библиографията); тематичните отношения са огледални:

A **Speaker** addresses an **Addressee** with a **Message**, which may be indirectly referred to as a **Topic** (FrameNet: Telling)

The **Hearer** receives a **Message** or communication on a particular **Topic**. Words in this frame denote events of verbal communication, but express the **Hearer** rather than the **Speaker** as an **External Argument** (FrameNet: Hearsay)

В примери 17 – 20 е представен обзор на с- и к-селекцията на предиката *кажа*. За 20 и 21 с-селекцията ще бъде проверена чрез съпоставка с шведски и датски език.

17. когато сутринта рго_а му_е казах т_е новината_т

кажа

DP
Агент
<u>а</u>

DP
Експериенцер
е

DP
Тема
t

18. същото_т рго_а казах т_т [рр на него]_е

кажа

DP
Агент
<u>а</u>

DP
Тема
t

PP
Експериенцер
t

19. рго_а казах му_е [ср че рго [...]]_р

кажа

DP
Агент
<u>а</u>

DP
Експериенцер
е

CP
Пропозиция
р

20. ...дори рго_а не казах [рр на него или на жена си]_е [ср какво [...]]_р

кажа

DP
Агент
<u>а</u>

PP
Експериенцер
е

CP
Пропозиция
р

21. когато рго_? научи [ср че [...]]_р

когато рго_? чу [ср че [...]]_р

науча

DP
?
?

CP
Пропозиция
р

22. Алже_? научи новината_т

Алже_? чу новината_т

науча

DP
?
?

DP
Тема
t

За примери 21 и 22 може да се установи, че при липса на Агент Източник на съобщението възниква неяснота по въпроса за с-селекцията на външния DP-аргумент на предикатите *науча* и *чуя* – т.е. не е ясно как точно е била научена новината.

Тест чрез пасивизация на примери 17 – 20 е възможен, но съпоставка с конструкциите на датски и шведски език от фиг. 3 и 4 представя още по-убедителен аргумент за паралелизма между вътрешните аргументи на дативните предикати и цялостната с-селекция на рецептивните предикати от фиг. 2. В датския език една част от наличните предикати, еквивалентни на българските предикати от схема 2, са:

Дативен		Рецептивен	
sige	казвам	høre	чувам
fortælle	разказвам	få at vide	научавам
informere	информирам	få at høre	чувам
meddele	съобщавам	få besked	получавам съобщение
give besked	предавам съобщение		

Фигура 3

За шведски език еквивалентите (без превод) са:

Дативен	Рецептивен
säga	höra
berätta	få veta
informera	få höra
meddela	få besked
ge besked	

Фигура 4

Предикатите дат. *fortælle* и шв. *berätta* („разказвам“) с-селектират по идентичен начин:

fortælle{a(Агент) е(Експериенцер) t(Тема)}
berätta{a(Агент) е(Експериенцер) t(Тема)}

Агентивната DP се свързва за пръв път в Spec-vP, като претърпява преместване до Spec-TP от съображения за EPP и проверка на $\{Nom\}$ Падеж в опората T, а впоследствие до Spec-CP за проверка на признака [+финитност], носен от опората C (Platzack 2009, 10; Platzack 2009, 20). От своя страна Темата се свързва за пръв път или под формата на DP-Тема като комплемент на опората V, като впоследствие се повдига до AgrOP за проверка на $\{Acc\}$ при опората AgrO, или под формата на CP-Пропозиция, оставаща *in situ* като комплемент на опората V, тъй като дълбинно не носи неоценен признак за Падеж. Експериенцерът се свързва в структурата или като DP в Spec-VP, като впоследствие се премества в Spec-AgrIOP за проверка на $\{Dat\}$ Падеж при опората AgrIO, или бива въведен като DP в рамките на PP, оглавена от [p för] за шведски или [p til] за датски. Възможно е вторично маркиране с тета-отношение Бенефициент. При пасивизация на тези предикати

тета-ролята Агент и винителният {Acc} се абсорбират, вътрешният аргумент, маркиран като Експериенцер, се повдига до позициите, описани по-горе за аргумента – Агент, а предикатите шв. *bli berättad* и дат. *blive fortalt* с-селектират за {e(Експериенцер) t(Тема)}:

23. ШВ *historie.n blev\ berättad för mig* (Falkengren 2013)
 история.DEF бъда\PRET разкажа.PRPART.UTR за 1.SG.OBJ
 БГ Историята ми беше разказана

24. ДА *Jeg ved\ ikke om det blev\ fortalt til dronning.en*
 1.SG.SUBJ знам\PRES не дали 3.SG.NEUTR бъда\PRET разкажа.PRPART на кралица.DEF
 (Strand 2018)

БГ Не знам дали това беше разказано на кралицата

Тези пасивни предикати показват идентично поведение при с-селекция като перцептивните предикати на български.

Любопитно е да се отбележи, че на шведски и датски език съществуват и конструкции с лек глагол *få* ‘получавам’ и основен глагол *verbum percipiendi* и *sentiendi* (Teleman, Hellberg and Andersson 1999, vol. 4, 269); примерите за шведски са 25 – 26, а за датски – 27 – 28:

25. ШВ *Han fick\ vet.a om det [...]*
 3.SG.MASC.SUBJ получа\PRET знам\INF за 3.SG.NEUTR.OBJ
 БГ Той научи за това [...]

26. ШВ *Vi fick\ vet.a [CP att det inte är ändamålsenlig.t att [...]]*
 1.PL. получа знам че 3.SG.NEUTR. не съм. целесъобразен да
 SUBJ \PRET .INF SUBJ PRES NEUTR
 БГ Научихме, че не е целесъобразно да...

27. ШВ *när vi fick\ hör.a historie.n*
 когато 1.PL.SUBJ получа\PRET чуя\INF история.DEF
 БГ Когато чухме историята...

28. ШВ *Vi fick\ hör.a [CP att det gå.r åt tre rull.ar*
 1.PL.SUBJ получа\PRET чуя\INF че 3.SG.NEUTR.SUBJ отида.PRES към три ролка.PL
 БГ Чухме, че отиват три ролки за...

29. ДА *De fik\ al.t mulig.t at vid.e om*
 3.PL.SUBJ получа\PRET всичко.NEUTR възможно.NEUTR да знам\INF за
 БГ Те научиха всичко, което можеше да се научи за парламентарния имунитет

30. ДА at hun ha.r få.et at vid.e [CP at Gino
 че 3.SG.FEM.SUBJ имам.PRES получа.SUB да знам.INF че Джино
 БГ че тя е научила, че Джино [...]
31. ДА til Helmut fik\ at hør.e [CP at kvind.en [...]]
 докато Хелмут получа\PRET да чуя.INF че жена.DEF
 БГ докато Хелмут не чу, че жената...

Освен един набор от модални значения (основно потенциални и деонтични), глаголт *få* на датски и шведски език означава и 'получавам', т.е. е рецептивен конверсивен антоним на *give* (да.) / *ge* (шв.) (и двата със значението „давам“). За датски език може да се разгледа и една специфична конструкция, т.нар. *få-passiv*, посредством която в процеса на пасивизация на даден предикат до SpecTP не се повдига прякото допълнение, а непрякото или предложното допълнение, което се приема за индикация на граматикализацията на ролята Рецептив в датски от (Hansen and Heltoft 2011, 132):

32. ДА et barn der [...] fik\ fortal.t historie.r
 NEUTR.SG дете което [...] получа\PRET разкажа.PRPART история.PL
 БГ дете, на което му разказвали приказки
33. ДА Børn_ø.ene fik\ fortal.t det hel.e [CP At vi måske [...]]
 дете\PL.DEF получа\PRET разкажа.PRPART DEF цял.DEF че I.PL.SUBJ {може би}
 БГ На децата им разказаха всичко. Че вероятно {...}.

На тази конструкция е обърнато по-малко внимание в *Svenska Akademiens grammatik* (Teleman, Hellberg and Andersson 1999, vol. 3, 367), но тя все пак е разгледана там.

От горната съпоставка с конструкциите в датски и шведски личи, че за с-селекцията в примери 21 и 22 може да се приеме анализ с външен аргумент, тета-маркиран с тета-роля Експериенцер и Бенефициент като вторично тета-отношение.

4. Заключение

В настоящото изследване съпоставката на примери за *verba dicendi* и *verba percipiendi* на български, шведски и датски език насочва към някои паралелни тенденции в тяхната с-селекция, въз основа на които тези предикати могат да бъдат класифицирани като конверсивни антоними и в трите езика. Същевременно при толкова обзорен поглед върху изследваните явления в трите съпоставени езика тази хипотеза не може да бъде потвърдена окончателно. Налага се да бъдат разгледани повече употреби, които няма как да бъдат обхванати в публикация с толкова ограничен обем. В статията се набелязват и

нови насоки за бъдещи изследвания както по отношение на конверсивната антонимия в частност, така и в областта на съпоставителния синтаксис и семантиката на пропозицията.

БИБЛИОГРАФИЯ/REFERENCES

Allan, Robin, Philip Holmes, Tom Lundskaer-Nielsen. 2000. *Danish: An Essential Grammar*. New York: Routledge.

Baker, Mark. 1988. „Incorporation: A Theory of Grammatical Function Changing.“ PhD diss., Chicago: University of Chicago Press.

Baker, Mark. 1997. „Thematic Roles and Syntactic Structure.“ In *Elements of Grammar, Handbook in Generative Syntax*, by Liliane Haegeman, 73 – 137. Dordrecht: Kluwer
Berkov, Valerij. 1997. *Norsk ordlaere*. Oslo: Universitetsforlaget.

Boyadzhiev, Todor, Ivan Kutsarov, Yordan Penchev. 1999. *Savremenien balgarski ezik: fonetika, leksikologia, slovoobrazuvane, morfologia, sintaksis*. Sofia: ИК „Исток-Запад“ и „Петар Верон“. [Бояджиев, Тодор, Иван Куцаров, Йордан Пенчев. 1999. *Съвременен български език: фонетика, лексикология, словообразуване, морфология, синтаксис*. София: ИК „Исток-Запад“ и „Петър Берон“.]

Bussmann, Hadumod. 1998. *Routledge Dictionary of Language and Linguistics*. New York: Routledge.

Carnie, Andrew. 2006. *Syntax: A Generative Introduction*. Oxford: Blackwell Publishing.

Christensen, Lisa Holm, Robert Zola Christensen. 2014. *Dansk grammatik*. Viborg: Syddansk Universitetsforlag.

Cruse, Alan. 2000. *Meaning in Language. An Introduction to Semantics and Pragmatics*. New York: Oxford University Press.

Cruse, Alan. 2006. *A Glossary of Semantics and Pragmatics*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Faarlund, Jan Terje, Svein Lie, Kjell Ivar Vannebo. 1997. *Norsk referansegrammatikk*. Oslo: Universitetsforlaget AS.

Faarlund, Jan Terje. 2019. *The Syntax of Mainland Scandinavian*. New York, Oxford University Press.

Hansen, Erik, Lars Heltoft. 2011. *Grammatik over det Danske Sprog*. Danmark: Syddansk Universitetsforlag.

Holmes, Philip, Tom Lundskaer-Nielsen. 2010. *Danish: A Comprehensive Grammar*. New York: Routledge.

Koeva, Svetla, Iliyana Krapova. 2013. *Novi izsledvania po generativen sintaksis na balgarskia ezik*. Sofia: Akademichno izdatelstvo „Prof. Marin Drinov“. [Коева, Светла, Илияна Кръпова. 2013. *Нови изследвания по генеративен синтаксис на българския език*. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“.]

Lene Schøsler, Sabine Kirchmeier-Andersen, Karen Van Durme, Jan Daugaard. n.d. *The Odense Valency Dictionary*. Odense. <https://dsn.dk/wp-content/uploads/2021/01/OVD-hele-ordbogen-med-forord.pdf> (Accessed September 3, 2021)

Malmgren, Sven-Göran. 1994. *Svensk lexikologi. Ord, ordbildning, ordböcker och orddatabaser*. Lund: Studentlitteratur.

Murphy, M. Lynne. 2003. *Semantic Relations and the Lexicon. Antonymy, Synonymy, and Other Paradigms*. Cambridge: Cambridge University Press.

Nitsolova, Ruselina. 2008. *Balgarska gramatika. Morfologia*. Sofia: Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski“. [Ницолова, Руселина. 2008. *Българска граматика. Морфология*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.]

Penchev, Yordan. 1993. *Balgarski sintaksis. Upravlenie i svarzване*. Sofia: Jusautor. [Пенчев, Йордан. 1993. *Български синтаксис. Управление и свързване*. София: Jusautor.]

Platzack, Christer. 2009. *Den fantastiska grammatiken. En minimalistisk beskrivning av svenskan*. Lund: Språk- och litteraturcentrum. <https://www.sol.lu.se/media/utbildning/dokument/kurser/SVEM22/20091/Den%20fantastiska%20grammatiken.pdf> (Accessed September 5, 2021)

Radford, Andrew, Martin Atkinson, David Britain, Harald Clahsen, Andrew Spencer. 2009. *Linguistics: An Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.

Radford, Andrew. 1997. *Syntax: a minimalist introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.

Radoev, Konstantin. 2022a. „*Accusativus cum infinitivo* v shvedski, datski i balgarski ezik – generativen pročit na nyakolko blizki fenomena.“ V *Osemnadeseta nauchna konferentsia na nehabilitirani преподаvateli i doktoranti vav Fakulteta po klasicheski i novi filologii*, 37 – 56. Sofia: Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski“. [Радоев, Константин. 2022a. „*Accusativus cum infinitivo* в шведски, датски и български език – генеративен прочит на няколко близки феномена.“ В *Осемнадесета научна конференция на нехабилитирани преподаватели и докторанти във Факултета по класически и нови филологии*, 37 – 56. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, под печат.]

Radoev, Konstantin. 2022b. „Konversivnata antonimia kato test za semanticnata selektsia na dativni predikati v balgarski, shvedski i datski ezik.“ *Balgarski ezik, prilozhenie*: 69 (2022), 292 – 309. [Радоев, Константин. 2022b. „Конверсивната антонимия като тест за семантичната селекция на дативни предикати в български, шведски и датски език.“ *Български език, приложение*: 69 (2022), 292 – 309]

Teleman, Ulf, Staffan Hellberg, Erik Andersson. 1999. *Svenska Akademiens grammatik*. Stockholm: Norstedts. <https://svenska.se/grammatik/> (Accessed September 6, 2021)

Thorell, Olof. 1973. *Svensk grammatik*. Stockholm: Esselte Studium AB.

Thorell, Olof. 1981. *Svensk ordbildningslära*. Stockholm: Esselte Studium AB, 1981.

FrameNet:

Fillmore, Charles J., Collin F. Baker. 2010. *A Frames Approach to Semantic Analysis*. In B. Heine and H. Narrog (eds.) *The Oxford Handbook of Linguistic Analysis*. Oxford, UK/New York, New York: Oxford University Press.

Ruppenhofer, Josef, Michael Ellsworth, Miriam R. L. Petruck, Christopher R. Johnson, Collin F. Baker, Jan Scheffczyk. 2016. *FrameNet II: Extended Theory and Practice*. <https://framenet2.icsi.berkeley.edu/docs/r1.7/book.pdf> (Accessed September 7, 2021)

FrameNet: Education_teaching https://framenet2.icsi.berkeley.edu/fnReports/data/frameIndex.xml?frame=Education_teaching (Accessed September 7, 2021)

FrameNet: Hearsay <https://framenet2.icsi.berkeley.edu/fnReports/data/frameIndex.xml?frame=Hearsay> (Accessed September 7, 2021)

FrameNet: Studying <https://framenet2.icsi.berkeley.edu/fnReports/data/frameIndex.xml?frame=Studying> (Accessed September 7, 2021)

FrameNet: Telling <https://framenet2.icsi.berkeley.edu/fnReports/data/frameIndex.xml?frame=Telling> (Accessed September 7, 2021)

ИЗТОЧНИЦИ НА ПРИМЕРИТЕ/SOURCES OF EXAMPLES

Asmussen, Jørg, Nicolai Hartvig Sørensen. 2007. *KorpusDK, tekstmateriale fra omkring 1990 og 2000*. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, <https://ordnet.dk/korpusdk> (Accessed September 7, 2021)

Bibeln. 1927. Stockholm: Evangeliska Fosterlands-Stiftelsen Bokförlag. <http://runeberg.org/bibeln/efs1927/gt/0449.html> (Accessed September 7, 2021)

Bodakov, Marin. 2014. <bez zaglavie> v „Boris Minkov – „Zashto ni e dnes ekspresionizmat?“ [Бодаков, Марин. 2014. <без заглавие> в „Борис Минков – „Защо ни е днес експресионизмът?“], <https://www.goethe.de/ins/bg/bg/kul/the/sta/20880398.html> (Accessed November 26, 2021)

Borin, Lars, Markus Forsberg, Johan Roxendal. 2012. „Korp – the corpus infrastructure of Språkbanken.“ In *Proceedings of LREC 2012*, 474 – 478. Istanbul: ELRA, <https://spraakbanken.gu.se/korp/> (Accessed September 7, 2021)

Edna.bg. 2018. *Nauchih, che ne mozhesht da nakarash nyakogo da te obicha...* [Edna.bg. 2018. *Научих, че не можеш да накараш някого да те обича...*] <https://www.edna.bg/svobodno-vreme/nauchih-che-ne-mozhesh-da-nakarash-nyakogo-da-te-obicha-4646697> (Accessed November 26, 2021)

Falkengren, Anna. *Teatermaskinen*. <https://ekomuseum.se/allmant/teatermaskinen/> (Accessed November 26, 2021)

Koeva, Svetla, Ivelina Stoyanova, Svetlozara Leseva, Tsvetana Dimitrova, Rositsa Dekova, Ekaterina Tarpomanova. 2012. „The Bulgarian National Corpus: Theory and Practice in Corpus Design.“ *Journal of Language Modelling*, 2012, Vol. 0, No. 1: 65 – 110, <http://search.dcl.bas.bg/> (Accessed November 7, 2021)

Mikkelsen, Morten. 2012. „For almuen var lykken ikke et mål, men en belønning.“ *Kristeligt Dagblad*, 09.07.2012 <https://www.kristeligt-dagblad.dk/historie/almuen-var-lykken-ikke-et-m%C3%A5l-men-en-bel%C3%B8nning> (Accessed November 26, 2021)

Petrov, Aleksandar, Lili Ivanova. 1999. *Chasten sluchay*. Dimitrovgrad: Payner, [Петров, Александър, Лили Иванова. 1999. *Частен случай*. Димитровград: Пайнер.] <https://textove.com/lili-ivanova-chasten-sluchay-tekst> (Accessed November 26, 2021)

Strand, Kurt. 2018. *Poul Schlüter*. København: People's.
https://books.google.bg/books?id=MX5XDwAAQBAJ&pg=PT207&lpg=PT207&dq=%22det+blev+fortalt+til%22&source=bl&ots=Y9-JLlNKaw&sig=ACfU3U2eZIQa5EcgQ4WAAbAN2W8_Ti8kew&hl=da&sa=X&ved=2ahUKEwjektui4vHzAhUJ3KQKHVKAA-gQ6AF6BAgNEAM#v=onepage&q&f=false (Accessed November 26, 2021)

✉ **Asst. Prof. Konstantin Radoev, PhD student**

Department of German and Scandinavian Studies

Faculty of Classical and Modern Languages

Sofia University St. Kliment Ohridski

15, Tsar Osvoboditel Blvd.

1504 Sofia, BULGARIA

E-mail: kradoev@uni-sofia.bg

**НЯКОИ НАБЛЮДЕНИЯ ВЪРХУ ПРЕДСТАВЯНЕТО НА
СПРЕЖЕНИЕТО НА СИЛНИТЕ ГЛАГОЛИ В УЧЕБНИ ПОСОБИЯ
ПО ТРИТЕ КОНТИНЕНТАЛНИ СКАНДИНАВСКИ ЕЗИКА.**

ЧАСТ II – НОРВЕЖКИ И ДАТСКИ ЕЗИК

Владимир Найденов

Софийски университет „Св. Климент Охридски“ (България)

**SOME OBSERVATIONS ON THE DESCRIPTION OF THE STRONG
VERB CONJUGATION IN EDUCATIONAL MATERIALS FOR THE
THREE CONTINENTAL SCANDINAVIAN LANGUAGES.**

PART II – NORWEGIAN AND DANISH

Vladimir Naydenov

Sofia University St. Kliment Ohridski (Bulgaria)

Резюме: Това е втората част от статия в две части, в която се обсъждат и сравняват начините, по които обикновено се описват силните глаголи и тяхното отношение към неправилните глаголи в учебните пособия по трите континентални скандинавски езика, предназначени за обучението на чужденци. В настоящата втора част се разглеждат учебни пособия по норвежки и датски език. Стига се до извода, че в тях разграничаването между „силни“ и „неправилни“ глаголи и закономерностите в спрежението на силните глаголи като цяло са по-слабо застъпени, отколкото в шведските пособия. Предлагат се някои обяснения за този факт.

Ключови думи: силни глаголи, норвежки, датски, регулярност, дидактика

Abstract: This is the second part of a two-part article which discusses and contrasts the ways in which strong verbs are usually described in educational materials for the three Mainland Scandinavian languages as L2. The second part examines materials for Norwegian and Danish. It is concluded that they tend to place less emphasis on the distinction between ‘strong’ and ‘irregular’ verbs and the regular patterns found in their conjugation than their Swedish counterparts do. Some explanations for this fact are offered.

Keywords: strong verbs, Norwegian, Danish, regularity, didactics

В наскоро публикуван доклад (Naydenov 2022) беше представено съпоставително квантитативно изследване на регулярността и предсказуемостта на спрежението на силните глаголи в трите скандинавски езика датски, норвежки (букмол) и шведски. Една от причините за предприемането на изследването беше наблюдението, че учебните пособия по шведски език обикновено изтъкват наличието на закономерности в

редуването на гласните в силните глаголи и разграничават понятията „силен глагол“ и „неправилен глагол“ в значително по-голяма степен, отколкото тези по другите два езика. В отделна статия в две части (Naydenov 2021 и настоящият текст) си поставих задачата да обоснова това твърдение чрез обзор и кратък коментар на конкретни публикации. За целта бяха разгледани разделите, посветени на силните и неправилните глаголи, в редица учебни пособия (учебници и граматики, предназначени за чуждоезиково обучение на начинаещи) по трите скандинавски езика. Бяха обсъдени и описанията на същите явления в някои теоретични дескриптивни граматики, чието основно предназначение не е чуждоезиковото обучение.

В първата част на изследването (Naydenov 2021) беше установено, че в разгледаните текстове, посветени на шведския език, действително преобладава системно разграничаване между силни и неправилни глаголи и акцентирание върху „правилните“ или закономерни свойства на спрежението на силните глаголи, като последните се класифицират по отгласни (аблаутни) редове, при което се започва от най-многочислените класове. Настоящата втора част е посветена на пособията по норвежки и датски език.

Пособията по норвежки език като чужд, които бяха проучени за целите на тази статия, са тези на О.-Б. Странскуген и Р. Странскуген (Strandskogen og Strandskogen 1991), М. Данболт Саймънс (Danbolt Simons 1997), Х. Мак Доналд (Mac Donald 1999), А. Голден, Х. Мак Доналд и Е. Рюен (Golden, Mac Donald og Ryen 2001), Г. Мане и Г. Нилсен (Manne og Nilsen 2003), С. Льон (Lønn 2011) и Е. Елингсен и Х. Мак Доналд (Ellingsen og Mac Donald 2012). Преди всичко основната теза, формулирана по-горе, се потвърждава от факта, че в част от изброените публикации понятието „силни глаголи“ дори не се споменава. Вместо това те са представени заедно с нерегулярните слаби глаголи под рубриката „неправилни“, норв. *uregelrette*. Това важи напр. за учебника на Г. Мане и Г. Нилсен (Manne og Nilsen 2003): там заедно с правилните слаби глаголи един по един се въвеждат подчертано нерегулярни, но честотни глаголи от двата типа (стр. 125, 133, 141), а в края на учебника, в списъка под заглавие „неправилни глаголи“ (стр. 279 – 280), силни глаголи като *drikke – drakk – drukket* ‘пия’ са представени редом със слаби като *sette – satte – satt* ‘поставям’. В пособието на С. Льон (Lønn 2011, 275) се съобщава, че „неправилните глаголи не следват определени правила за спрежение. Всеки отделен неправилен глагол трябва да се учи наизуст“, след което следва препратка към „списък на неправилните глаголи“, а като такива са посочени силни глаголи като *drikke – drakk – drukket* и *dra – dro – dratt*. В учебника на Данболт Саймънс (Danbolt Simons 1997, 96)

терминът „силен глагол“ се среща, но само за да се постави знак за равенство между него и „наистина неправилен глагол“ („The really irregular verbs are called ‘strong’ verbs in Norwegian. The other verbs are ‘weak’ verbs. Weak verbs fall into four groups, and follow a definite pattern.“)

В други пособия понятията „силен“, „слаб“, „правилен“ и „неправилен глагол“ са разграничени с филологическа коректност: посочва се, че силни глаголи са тези, които не вземат окончание в минало време, отбелязва се, че повечето от тях освен това променят и гласна в корена си, а нерядко и че „неправилно спрежение“ изобщо се наблюдава и при някои слаби глаголи. На практика обаче и там всички силни глаголи се третираат като неправилни – няма опит за открояване на отгласни класове и закономерности, а читателят просто е насочен към списък на глаголи за заучаване, включващ по азбучен ред както силните, така и неправилните слаби глаголи. Такъв е случаят в учебниците на О.-Б. и Р. Странскуген (Strandskogen og Strandskogen 1991, 230 – 232), на Х. Мак Доналд (Mac Donald 1999, 33 – 34) и на А. Голден, Х. Мак Доналд и Е. Рюен (Golden, Mac Donald og Ryen 2001, 55 – 57). В пособието на Е. Елингсен и Х. Мак Доналд (Ellingen og Mac Donald 2012) след първоначалното изреждане на типовете регулярни слаби глаголи на стр. 77 останалите видове спрежения са обобщени като „друго спрежение“ с примери като *være – var – vært* ‘съм’ със суплетивно образувана форма за сегашно време *er*. По-късно, на стр. 196, се въвеждат понятията „силни“ и „слаби“ глаголи и изложението става подобно на изредените по-горе.

Интересно е да се сравни тази тенденция с начина, по който се представя глаголното спрежение в някои от по-значимите справочни издания и теоретични трудове, посветени на норвежката граматика – в случая ще разгледаме тези на Я.-Т. Форлюн, С. Ли и Х. И. Ванебу (Faarlund et al. 1997, 486 – 491), Ю. Е. Хаген (Hagen 2004, 101 – 104) и Ф. Е. Виние (Vinje 2005, 146 – 148). Разбира се, във всички тях критерият за разделението между „силни“ и „слаби“ глаголи е ясно посочен и понятието „силен глагол“ не е отъждествено с „неправилен глагол“. Тук вече се предлагат и класификации на отгласни класове от синхронна гледна точка. Те обаче се базират по правило на гласната във формата за минало време, като се разграничават глаголи с гласна *-e-* (и *-ei-* най-вече във факултативни дублети), *-ø-* (*-au-*, *-øu-* в дублети), *-a-*, *-å-*, *-o-* и без промяна на гласната¹. Въпреки че Виние отразява в

¹ Ю. Е. Хаген (Hagen 2004, 93, 104) различава също глаголи с основи със завършек на съгласна (*konsonantverb*) и на гласна (*vokalverb*) и обособява в отделна група някои глаголи, в които се променя не само гласната, но и съгласната в края на основата (*verb med rimveksling*, т.е. ‘глаголи с редуване в римата’: напр. *fly – fløy – fløyet* ‘летя’, *få – fikk – fått* ‘получавам’).

класификацията си също и различните типове вокализация на минало причастие при глаголите с минала основа на /a/, от изброените трудове единствено в този на Форлун, Ли и Ванебу и др. (Faarlund et al. 1997, 487) системно и изрично се посочват гласните, които могат да се срещнат в сегашната, миналата и миналопричастната основа в рамките на всяка група. Отделно глаголите се делят и на такива с окончание за минало причастие *-et* като в *skrive – skrev – skrevet* ‘пиша’ (определяно като собствено присъщо на силното спрежение) и такива с окончание, състоящо се само от съгласна като в *bite – bet – bitt* ‘хапя’ (определяно като характерно за слабото спрежение)².

Разбира се, такава класификация, базирана на миналата основа, не спомага особено за предвиждането на формите на глагола при познаване само на основната му форма, а явно няма и такова предназначение. Едно последствие от избрания критерий е, че заедно се групират или дори сливат отгласни модели, които силно се различават един от друг. Така например, както личи ясно от таблицата в граматиката на Форлун, Ли и Ванебу (Faarlund et al. 1997, 487) в рамките на групата с минала основа на *-a-* сегашната основа може да съдържа *-i-*, *-y-*, *-e-* и *-æ-*, а миналото причастие – *-u-*, *-o-*, *-i-*, *-e-*, *-å-* и *-a-*. Тук са включени глаголи като *drikke – drakk – drukket* и *hjelpе – hjalp – hjulpet* ‘помагам’ (от прагерманския клас III), но също и *sitte – satt – sittet* ‘седя’ и *kvede – kvad – kvedet* ‘напявам, рецитирам’ (прагерм. клас V), *bære – bar – båret* ‘нося’ (прагерм. клас IV) и дори първоначално слабият *legge – la – lagt* ‘полагам’. Евентуално може да се каже, че вече в по-подробното изреждане на подгрупи глаголи, следващи сходен модел, е заложена имплицитно и информация за възможните и преобладаващи модели при дадена основна форма, но си остава факт, че изричното извеждане на такива закономерности е оставено на читателя. Не се прави опит и да се формулират фактори, влияещи на избора между сричкообразуващо и несричкообразуващо окончание при основите, завършващи на съгласна (т.е. за разликата между спреженията на *skrive* и *bite*). Наистина от описанието на формите за минало причастие с несричкообразуващо окончание като „слаби“ имплицитно следва, че и гласната в основата при тях предвидимо ще съвпада с тази в сегашната основа, както и при слабите глаголи. Не е посочен обаче начин, по който да можем да предскажем самата *поява* на тези форми, когато изхождаме от основната форма. Като цяло се създава впечатлението, че в основата на тези класификации също до голяма степен е залегнала негласната презумпция за непредвидимостта на спрежението

² Според класификацията на Ю. Е. Хаген (Hagen 2004) обаче при глаголите с основа на гласна „силното“ окончание за минало причастие е *-tt*, а „слабото“ – *-dd*. Наистина именно второто е редовно при слабите глаголи с такава основа, но вокализацията и в двата случая е една и съща.

на силните глаголи, която се проявява и в разгледаните пособия по норвежки език като чужд.

Подобни тенденции при третирането на силните глаголи се проявяват в разгледаните пособия по датски език. По правило в тях всички глаголи извън двата класа на слабото спрежение са окачествени просто като „неправилни“ (дат. *uregelmæssige*, *irregulære*, англ. *irregular*), сред които например Л. Торбор и Й. М. Рис (Thorborg og Riis 2010, 48, 124) включват както нерегулярния слаб глагол *gøre – gjorde – gjort* ‘правя’, така и силния *drikke – drak – drukket* ‘пия’. Споменаването на тези глаголи обикновено е последвано от препращане към списък на лексеми, чиито парадигми подлежат на заучаване. Това важи за публикациите на Е. Бредсдорф (Bredsdorff 1958, 95, 109, 118 – 129), С. Капсъзова (Kapsazova 1996, 125), Й. Масен (Madsen 2008), Л. Боструп и Г. Илиев (Bostrup og Piev 2009: 53, 69, 126 – 128), и Л. Торбор и М. Й. Рис (Thorborg og Riis 2010, 48, 124). Понятието „силен глагол“ по правило изобщо отсъства, а дори в две привидни изключения като трудовете на Е. Бредсдорф (Bredsdorff 1958) и К. Планк (Planck 1999, 52) очевидно се поставя знак за равенство между него и „неправилен глагол“³.

От друга страна обаче в някои пособия по датска граматика за чуждоезиково обучение все пак се правят опити с практическа цел да се открият тенденциите и моделите в парадигмите на тези „неправилни“ глаголи⁴. Такъв е случаят в трудовете на У. Г. Джоунс и К. Гаде (Jones and Gade 1981, 105, 116) и на Б. Фишер-Хансен и А. Кледал (Fischer-Hansen og Kledal 2010, 108, 170 – 173), въпреки че и в двете помагала, както и в споменатите по-горе учебници, силните глаголи са групирани в обща категория с нерегулярните слаби под рубриката „неправилни“⁵. И в двете граматики е показано ясно,

³ В раздела от граматиката на Е. Бредсдорф, озаглавен „Силни глаголи“, четем: „В датски, както и в английски, някои от най-често срещаните глаголи следват модел, напълно различен от този на обикновените слаби глаголи. Тези глаголи трябва да се учат наизуст и насочваме студента към следния списък.“ Списъкът включва както слаби глаголи като *sætte – satte – sat* ‘поставям’, така и силни като *binde – bandt – bundet* ‘вързвам’. По същия начин в граматиката на К. Планк (Planck 1999, 52 – 56) след посочването, че „формите за минало време се образуват или по слабо, или по силно спрежение“ и представянето на двата регулярни типа на слабото спрежение се съобщава, че „подобно на редица други езици датският има и неправилно образуване на минало време“ и се препраща към списък, който също включва както напр. *binde*, така и напр. *sætte*.

⁴ Изненадващо е, че това се наблюдава в значително по-голяма степен, отколкото в разгледаните пособия по норвежки език – още повече, че преобладаващата норвежка книжовна норма букмол поради датския си произход до голяма степен споделя тези тенденции в спрежението на силните глаголи, за които ще стане въпрос, и дори в някои случаи ги проявява по-последователно.

⁵ В първия труд това частично противоречие е изрично отбелязано: „По своята природа неправилните глаголи не могат да се спрягат [т.е. да се категоризират по спрежения – бел. Вл. Н.], но при сравнението им един с друг все пак се установяват определени тенденции.“ (Jones and Gade 1981, 116)

че и в датския език, подобно на положението в шведския, най-обичайни сред силните глаголи са моделите с редувания $i - e$, $y - \emptyset$ и $i - a$ ⁶ между сегашната и миналата основа (т.е. най-вече рефлексите на прагерманските класове I, II и III), към които при Джоунс и Гаде се добавя още и редуването $\text{æ} - a$.

Ф. Джоунс и К. Гаде (Jones and Gade 1981, 105, 116) открояват най-често срещаните класове – със сегашна основа на $-i-$ и минала на $-e-$ като *skrige – skreg – skreget* ‘пищя’ и *lide – led – lidt* ‘страдам’ (прагерм. клас I), със сегашна основа на $-i-$ и минала на $-a-$ като *drikke – drak – drukket* ‘пия’ (прагерм. клас II, по-рядко V), със сегашна основа на $-\text{æ}-$ и минала на $-a-$ като *hjælpe – hjalp – hjulpet* ‘помагам’ (прагерм. клас II или понякога V или IV) и със сегашна основа на $-y-$ и минала на $-\emptyset-$ като *byde – bød – budt* ‘предлагам’ (прагерм. клас III). Авторите също така посочват, че първите два класа заедно съставляват около 50% от „неправилните“ глаголи, а третият и четвъртият – още по 20%, и дори определят изключително редките отклонения от преобладаващите модели (*ligge – lå – ligget* ‘лежа’ въпреки гласната $-i-$ в сегашната основа, *synge – sang – sunget* ‘пея’ въпреки гласната $-y-$ в сегашната основа) като „изключения“, което предполага съществуването и на правила. В същото време обаче Джоунс и Гаде не само не посочват закономерности, отнасящи се до разпределението между отгласните типове $i - e$ и $i - a$ (прагерм. класове I и III) – момент, който е пропуснат даже в голяма част от учебните пособия по шведски език – но и изобщо не споменават никакви тенденции при вокализацията на формите за минало причастие (т.е. при разпределението между типовете $i - e - e$ и $i - e - i$, между $y - \emptyset - \emptyset$, $y - \emptyset - y$ и $y - \emptyset - u$, между $\text{æ} - a - u$, $\text{æ} - a - \text{å}$ и $\text{æ} - a - \text{æ}$). От последното следва и това, че не се засяга разликата между моделите – рефлексите на прагерманския клас III ($i/\text{æ} - a - u$) и на прагерманския клас V ($i/\text{æ} - a - i/\text{æ}$).

Б. Фишер-Хансен и А. Кледал (Fischer-Hansen og Kledal 2010, 108, 170), напротив, от самото начало решават въпроса за разграничението между моделите – рефлексите на класове I и III, като разделят изобщо „неправилните глаголи с промяна на гласната“ според квантитета на гласната в сегашната основа. При кратка гласна преобладава типът $i - a - u$ (рефлексите на прагермански клас III). При дълга гласна се обособяват типовете $i - e - e$, $i - e - i$ (двата типа рефлексите на прагерманския клас I), $y - \emptyset - \emptyset$, $y - \emptyset - y$ и $y - \emptyset - u$ (трите типа рефлексите на прагерманския клас II). Макар че не се идентифицират никакви

⁶ Следва да се отбележи, че в цитираните публикации и в тази статия гласните са представени чрез съответните графемни, а отношението между графемни и фонемни в датски е по-сложно, отколкото в другите два езика. В частност на графемата <i>, ако изразява кратка гласна, могат да отговарят две различни фонемни – /i/ и /e/.

закономерности, позволяващи на базата на основната форма да се предвиди разпределението на типовете вокализация на миналото причастие (т.е. изборът между първите два типа при гласна *-i-* и между последните три при гласна *-y-*), все пак се отбелязва, че типът *i – e – i* в рамките на първата група и типовете *y – ø – y* и *y – ø – u* в рамките на втората група систематично се съчетават с кратка гласна и несричкотворно окончание в минало причастие: *gribe – greb – grebet* ‘хващам’, но *bide – bed – bidt* ‘хапя’; *krybe – krøb – krøbet* ‘пълзя’, но *flyde – flød – flydt* ‘тека’.

Грамматиката на Т. Лунскер-Нилсен и Ф. Холмс (Lundskær-Nielsen and Holmes 1995, 250 – 258) от една страна се откроява с факта, че дефинира силните глаголи филологически коректно като „глаголи с едносрична форма за минало време“ и по този начин ясно отграничава понятието от „неправилни глаголи“. Тук е направена и много изчерпателна класификация на силните глаголи, изхождаща от гласната в сегашната основа (подредена по азбучен ред – <a>, <e>, <i>, <y>, <æ> или <å>), със съответно 1, 3, 5, 5, 6 и 2 типа редувания на гласните. От друга страна обаче не са дадени никакви закономерности, позволяващи да се предвиди изборът между различните редувания, срещани се при една и съща гласна в основата. Затова пък е посочено, че именно несричкотворното окончание *-t* в миналото причастие на силни глаголи (вместо обичайното за тях *-et*) е това, което обикновено се среща след миналопричастни основи, завършващи на *-id*, *-ud* и *-yd*, като тези на *bide – bed – bidt* и *flyde – flød – flydt*. Тази формулировка изразява ролята на финалната съгласна на основата за избора на окончание в клас I и II. Последният на свой ред, както стана ясно от цитираните по-горе наблюдения на Б. Фишер-Хансен и А. Кледал, до голяма степен позволява да се предвиди типът редуване на гласните в тези класове. Затова съчетанието на двете обобщения в едно и също пособие несъмнено би било още по-полезно. Всъщност ако формулировката на Т. Лунскер-Нилсен и Ф. Холмс беше напълно точна, това дори би означавало, че може да се предскаже и изобщо разделението на двата класа на подкласове, както и в норвежки. От собствения им списък обаче става ясно, че в действителност в датски само в клас II, но не и в клас I наличието на финална /d/ в основата *по правило* предполага кратко окончание. В клас I дори при такива основи редом с шестте глаголи с несричкотворно окончание и отглас *i – e – i* те посочват също толкова на брой глаголи със сричкотворно окончание и отглас *i – e – e*⁷.

⁷ Наистина сред приведените от тях глаголи с основа на *-id* тези с несричкотворно окончание имат висока средна честотност в корпуса на датския език KorpusDk (2007; <https://ordnet.dk/korpusdk>), но много голяма част от това преобладаване се дължи само на един често срещан глагол, а именно *lide* ‘страдам’.

Ако за сравнение се обърнем към граматическите трудове без ориентация към изучаването на датския език като чужд, в тях силните глаголи са дефинирани в съответствие със стандартната езиковедска трактовка на това понятие, но извън това подходите варират. От една страна в граматиката на Р. Сола Кристенсен и Л. Кристенсен (Zola Christensen og Kristensen 2006, 103 – 104) не се прави никакъв опит да се формулират тенденции в редуванията на гласните в основите освен най-общото наблюдение, че гласната в миналопричастната основа обикновено или съвпада с тази в сегашната основа, или с тази в миналата основа, или е *-u-*. Затова пък се констатира, че силните глаголи, завършващи на *-<ld>*- и *-<nd>*-, получават *-t* в минало време (*binde – bandt*) – ценно обобщение, което не би било излишно и в помагалата за чуждезиково обучение. О. Хансен (Hansen 1967, 11 – 16), от друга страна, прави изчерпателна класификация на типовете образуване на минало време, като изхожда от гласната в сегашната основа (*i, e, æ, y, a, å*) и определя различните типове редувания на гласните, които се срещат при всяка възможна гласна в основата, подобно на подхода, приложен по-късно от Т. Лунскер-Нилсен и Ф. Холмс – но също така без никакво открояване на преобладаващи тенденции при избора на тип редуване. Освен това обаче О. Хансен обособява в самостоятелен раздел обсъждането на миналото причастие и възможните му вокализации – като в сегашната основа, като в миналата основа или с присъща само на него гласна, която може да бъде *u, o* или *å* (подобно на по-късното изложение на Р. Сола Кристенсен и Л. Кристенсен). При така структурирано изложение връзката на вокализацията на миналото причастие с тази на формата за минало време, а съответно и общият облик на отгласните типове остават напълно неизяснени. О. Хансен все пак констатира връзката на несричкотворното окончание за минало причастие с наличието на съгласната [ʧʷ] (/d/, <d>) в края на основата – отново подобно на Т. Лунскер-Нилсен и Ф. Холмс – но без да твърди, че при такива основи краткото окончание преобладава.

В граматиката на Е. Хансен и Л. Хелтофт (Hansen og Heltoft 2011, 654 – 659) силните глаголи са класифицирани първо според отсъствието или наличието на отгласно редуване, на второ място според това дали гласната в миналото причастие съвпада с тази в сегашно време, съвпада с тази в минало време или е специфична само за миналото причастие (отчасти подобно на класификацията в някои от шведските теоретични граматиките, а също и при О. Хансен и Р. Сола Кристенсен и Л. Кристенсен), а на трето – според наличието на несричкотворно или сричкотворно окончание за минало причастие. В рамките на всеки от подтиповете глаголите са подредени според конкретните гласни, участващи в редуването, така че е налице класификация и според този критерий, която

обаче остава негласна. Не се прави никакъв опит да се определят изрично фактори, които определят или позволяват донякъде да се предвиди принадлежността на даден силен глагол към някой от идентифицираните модели на спрежение. На стр. 662 – 663 се прави отделна класификация според историческата принадлежност на глагола по същество към един от седемте прагермански отгласни класа, като изричната цел е само да се демонстрира степента на отдалеченост на системата от стародатската.

Като цяло можем да направим извода, че и за датския език, както за норвежкия, третирането на спрежението като сравнително непредвидимо в повечето практически пособия отговаря и на сравнително слабата застъпеност на обобщенията за морфологични закономерности или тенденции в теоретичните трудове.

След като беше демонстрирана разликата между третирането на силните глаголи в пособията по трите скандинавски езика, естествено възниква въпросът на какво може да се дължи тя. Най-естественото обяснение е несъмнено, че силното спрежение в датския и норвежкия език създава впечатление за по-малка регулярност и предсказуемост в сравнение с шведския език, в резултат на което изтъкването на тенденциите в тях обикновено се смята за по-малко целесъобразно в лингводидактиката, а и присъства в по-малка степен в теоретичните описания. Ограниченото място тук позволява само да се набележат някои обяснения, които са уточнени, допълнени и емпирично обосновани посредством квантитативния анализ, представен другаде (Naydenov 2022).

В гореспоменатото изследване се стига до извода, че броят на глаголите, чието спрежение може да се предскаже въз основа на определена закономерност, действително е малко по-голям в шведски, отколкото в норвежки, а още повече – отколкото в датски, но най-значителната разлика между езиците е в степента на концентрация на глаголите с предвидимо спрежение в рамките на многочислени и еднородни типове. Средната численост на глаголите в групите, следващи даден предвидим модел, е около два пъти по-голяма в шведски. Шведският език запазва рефлексите на първите три прагермански класа в сравнително монолитен и предсказуем вид, докато тези на останалите са много слабо представени; напротив, а в датския и норвежкия език повечето исторически класове се разделят на няколко подтипа вследствие на звукови и аналогични промени, а същевременно в по-голяма степен се запазват и някои от другите класове извън първите три. Въпреки че разпределението на глаголите между подтипове в датски и норвежки е до голяма степен предвидимо, по-голямото еднообразие в шведското силно спрежение вероятно означава, че всеки един модел се затвърждава в съзнанието на учещите езика

по-често от повече конкретни примери и съответно е по-осезаем и по-лесен за усвояване. Честотата има важно значение при усвояването на даден език както като чужд (Kartal and Sarigul 2017), така и като роден (Stoll 2015).

Така в рамките на класове I и II в шведски виждаме съответно само отгласните редувания *i – e – i* (*skriva – skrev – skrivit* ‘пиша’) и *y/u – ö – u* (*krypa – kröp – krupit* ‘пълзя’), докато в другите два езика първият клас се разделя на подтиповете *i – e – e* (*skrive – skrev – skrevet* ‘пиша’) и *i – e – i* (дат. *bide – bed – bidt* и норв. *bite – bet – bitt* ‘хапя’), а вторият – на *y – ø – ø* (дат. *krybe – krøb – krøbet* и норв. *krype – krøp – krøpet* ‘пълзя’), *y – ø – y* (дат. *flyde – flød – flydt* и норв. *flyte – fløt – flytt* ‘тека’) и срещания в малък брой често срещани глаголи *y – ø – u* (дат. *bryde – brød – brudt* и норв. *bryte – brøt – brutt* ‘чупя’). В шведски причастното окончание по правило е *-it*, а малкото глаголи със съкратено окончание *-t* или *-tt* могат да се разглеждат като изключения и са най-вече глаголи със сегашна основа на ударена гласна и съответно с минало причастие с окончание *-tt* като *be* ‘моля’. Напротив, в датски и норвежки редица от класовете редом с вариантите с типичния „силен“ аломорф *-et* имат и силно застъпени разновидности с аломорфа *-t* в датски и *-t* или *-d* в норвежки, както личи от горните примери. Въпреки че и изборът на аломорф, и свързаният с него подтип на отгласа до известна степен са предвидими въз основа на наличието на дентална съгласна (най-вече *d* или *t*) в края на основата, това прави броя на моделите по-голям, правилото за предвиждане на спрежението по-сложно и по-трудно за интуитивно усвояване, а възможностите за изключения – по-многобройни.

Още една твърде съществена разлика е фактът, че докато основите с кратка гласна *i* на шведски регулярно се отнасят към модела на прагерманския клас III *i – a – u* (*dricka – drack – druckit* ‘пия’), в другите два езика с него (*i/e/æ – a – u*) се конкурира моделът с връщане към сегашната основа *i/e/æ – a – i/e/æ*, формално запазващ рефлексите на прагерманския клас V, но понякога и подсилен от присъединяването на други глаголи с частично „слабо“ спрежение. Така на глагол като шв. *dricka – drack – druckit* ‘пия’ и *sitta – satt – suttit* ‘седа’ може да съответства не само глагол като дат. *drikke – drak – drukket* и норв. *drikke – drakk – drukket*, но и такъв като дат. *sidde – sad – siddet* и норв. *sitte – satt – sittet* ‘седа’. На други шведски глаголи от същия тип, напр. *spricka* ‘пукам се’, съответстват датски и норвежки основи с *-æ-* или *-e-*, дат. *sprække – sprak – sprukket* и норв. *sprekke – sprakk – sprukket* ‘пукам се’, но при същите гласни в основите е силно представено и спрежение с връщане към сегашната (инфинитивната) основа, особено в норвежки – напр. норв. *knekke – knakk – knekket* ‘троша се’.

Както стана ясно, разликите между избраните лингводидактични подходи и начини за изложение на езиковите факти в разглежданите пособия до голяма степен отразяват обективната специфика на морфологията на преподаваните езици. Въпреки това смятам, че изтъкването на най-често срещаните модели на спрежение на силните глаголи не е напълно безполезно и при обучението по датски и норвежки. От изложението пролича и наличието на редица обобщения, които потенциално биха могли да бъдат посочени, но въпреки това често отсъстват от пособията. Ползата от тяхното отбелязване може да зависи от индивидуалните особености на учещия и неговия подход към усвояването на езика, но важи в особена степен в случаите, когато той вече владее шведски език и съответно е запознат с присъщите му отгласни модели. В такива случаи може да бъде целесъобразно да се отбележат специално и систематичните или спорадични отлики от тях.

БИБЛИОГРАФИЯ/REFERENCES

- Bostrup, Lisa og Georgi Iliev. 2009. *Aktivt dansk: Grammatik og ordlister på bulgarsk*. Vanløse: Bostrup.
- Bostrup, Lisa. 1998. *Aktivt dansk : En begynderbog i dansk for udenlandske studerende*. København: Akademisk.
- Bredsdorff, Elias. 1958. *Danish: An Elementary Grammar and Reader*. Cambridge: University Press.
- Danbolt Simons, Margaretha. 1997. *Norwegian*. Teach yourself books. Reading: Hodder Headline Plc.
- Ellingsen, Elisabeth og Kirsti Mac Donald. 2012. *På vei*. Oslo: Cappelen.
- Faarlund, Jan Terje, Svein Lie og Kjell Ivar Vannebo. 1997. *Norsk referansegrammatikk*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Fischer-Hansen, Barbara og Ann Kledal. 2010. *Grammatikken: håndbog i dansk grammatik for udlændinge*. 4. udgave, 3. oplag. Herning: Special-pædagogisk forlag.
- Golden, Anne, Kirsti Mac Donald og Else Ryen. 2001. *Norsk som fremmedspråk. Grammatikk*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Hagen, Jon-Erik. 2004. *Norsk grammatikk for andrespråklærere*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Hansen, Aage. 1967. *Moderne dansk*. Bd. 3. København: Grafisk forlag.
- Hansen, Erik og Lars Heltoft. 2011. *Grammatik over det Danske Sprog. Bind 2*. Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Jones, Walton Glyn, and Kirsten Gade. 1997. *Danish: A Grammar*. Haslev: Gyldendal.
- Kapsazova, Sonya. 1996. *Dansk for begyndere / Datski ezik za nachinaeshti*. Sofia: Zvezdan. [Капсъзова, Соня. 1996. *Dansk for begyndere / Датски език за начинаещи*. София: Звездан.]

- Kartal, Galip, and Ece Sarigul. 2017. Frequency effects in second language acquisition: An annotated survey. *Journal of Education and Training Studies* 5(6), 1 – 8.
- Lønn, Cecilie. 2011. *Nå begynner vi!* Trondheim: Tapir Akademisk Forlag.
- Lundskær-Nielsen, Tom, Philip Holmes. 1995. *Danish: A Comprehensive Grammar*. London and New York: Routledge.
- Mac Donald, Kirsti. 1999. *Grammatikk i praksis. Hefte A og B*. Oslo: Cappelen Damm.
- Madsen, John. 2008. *Danish Grammar*. <https://web.archive.org/web/20080114002540/http://hjem.tele2adsl.dk/johnmadsen/Danish/danish.html> (Accessed November 4, 2021)
- Manne, Gerd og Gölin Kaurin Nilsen. 2003. *Ny i Norge*. Oslo: Fag og kultur.
- Naydenov, Vladimir. 2021. “Nyakoi nablyudenia varhu predstavyaneto na sprezhnieto na silnite glagoli v uchebni posobia, posveteni na trite kontinentalni skandinavski ezika. Chast I – shvedski ezik.” *Germanistika i skandinavistika* I, 3 – 43. [Найденков, Владимир. 2021. Някои наблюдения върху представянето на спрежението на силните глаголи в учебни пособия, посветени на трите континентални скандинавски езика. Част I – шведски език. *Германистика и скандинавистика* I, 3 – 43.]
- Naydenov, Vladimir. 2022. “Pravila i izklyuchenia vav formoobrazuvaneto na silnite glagoli v kontinentalnite skandinavski ezitsi.” V *Sedemnaideseta konferentsia na nehabilitiranite prepodavateli i doktoranti ot Fakulteta po klasicheski i novi filologii, sast. Madlen Danova*. Sofia: Universitetsko izdatelstvo “Sv. Kliment Ohridski”. [Найденков, Владимир. 2022. „Правила и изключения във формообразуването на силните глаголи в континенталните скандинавски езици.“ В *Седемнадесета конференция на нехабилитираните преподаватели и докторанти от Факултета по класически и нови филологии, съст. Мадлен Данова*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.]
- Planck, Christian. 1999. *Dansk Grammatik med øvelser*. Viborg: Paludan.
- Stoll, Sabine. 2015. “Inflectional Morphology in Language Acquisition.” In *The Oxford Handbook of Inflection*, edited by Matthew Baerman, 351 – 374. Oxford: Oxford University Press.
- Strandskogen, Åse-Berit og Rolf Strandskogen. 2000. *Norsk for utlendinger 1*. Oslo: Gyldendal.
- Thorborg, Lisbet, og Mayanna J. Riis. 2010. *På vej til dansk. Trin for trin*. 2. udgave. Danmark: Synope.
- Vinje, Finn-Erik. 2005. *Norsk grammatikk: det språklige byggverket*. Oslo: Kunnskapsforlaget.
- Zola Christensen, Robert, og Lisa Christensen. 2006. *Dansk Grammatik*. Odense: Syddansk universitetsforlag.

✉ **Senior Asst. Prof. Vladimir Naydenov, PhD**

Department of German and Scandinavian Studies

Faculty of Classical and Modern Languages

Sofia University St. Kliment Ohridski

15, Tsar Osvoboditel Blvd.

1504 Sofia, BULGARIA

E-mail: vladimircn@uni-sofia.bg

ЗА ОПИСАНИЕТО НА СЛЕТИТЕ ИЗРЕЧЕНИЯ В НЕМСКАТА И БЪЛГАРСКАТА ГРАМАТИКА

Лилия Бурова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“ (България)

ON THE DESCRIPTION OF CONTRACTED CLAUSES IN GERMAN AND BULGARIAN GRAMMAR

Lilia Burova

Sofia University St. Kliment Ohridski (Bulgaria)

Резюме: В настоящата статия се разглеждат характерни особености в описанието на т. нар. слети изречения (от нем. *zusammengesetzte Sätze*) в основни немски и български граматика. Съпоставката между немската и българската граматична информация позволява да се направят изводи за разглеждането и тълкуването им в лингвистичната литература, както и да се разкрият някои проблемни моменти и неясноти в дефинирането им.

Ключови думи: синтаксис, слети изречения (*zusammengesetzte Sätze*), сложно (съчинено) изречение, просто изречение, немски и български език

Abstract: This article examines characteristic features in the description of the contracted clauses (in German *zusammengesetzte Sätze*) in basic German and Bulgarian grammars. The comparison between the German and the Bulgarian grammatical information allows conclusions to be drawn about their interpretation in the linguistic literature, as well as to reveal some problematic points and ambiguities in their definition.

Keywords: syntax, contracted clauses (*zusammengesetzte Sätze*), compound sentence, simple sentence, German and Bulgarian language

В тази статия¹ се разглеждат някои въпроси и проблеми, свързани с типа изречения, които в немските граматика са познати под названието *zusammengesetzte Sätze*. На български аз ще използвам понятието *слети изречения*² като най-подходящ преводен еквивалент на немския термин.

¹ Дължа благодарност на д-р Владимир Найденов от катедра „Германистика и скандинавистика“ към Софийския университет за ценните предложения и препоръки при окончателното оформяне на тази статия.

² С изключение на Стефка Петрова, която говори за „слети изречения“ (повече за нейната концепция вж. по-нататък в това изложение), не ми е известно в съвременната българска езиковедска наука да се разграничава подобна категория. В българските изследвания (срв. Nedev 1992) се срещат термините „съкратени изречения“ и „стегнати изречения“, които са подвидове на изреченията с отстранени части. Те обаче само на пръв поглед се доближават до немския термин „*zusammengesetzte Sätze*“. С понятието

За да се вникне в логиката на проблема, ще изходя от дефиницията за **просто** и **сложно** изречение. Както в българските, така и в немските граматика съществува единодушие за разликата между двата основни вида на изречението – простото (нем. einfacher Satz) и сложното изречение (нем. zusammengesetzter oder komplexer Satz). Простото изречение е организирано около един предикативен център или едно предикативно ядро, т.е. то съдържа един експлициран предикат, което го определя като монопредикативна единица, отличаваща се с една относителна самостоятелност и завършеност на мисълта (срв. Radeva 2002, 7, Gramatika na savremennia balgarski knizhoven ezik 1983, 41 или Duden 2006, 1027), срв. следните примери, ексцерпирани от романа на Даниел Келман „Измерването на света“ (2007) в съпоставка с превода им на български, изготвен от Жанина Драгостинова и публикуван през 2008 г. в издателство „Колибри“:

(1) Der ältere Bruder [Wilhelm von Humboldt – бел. моя] *sah aus wie ein Engel.* (Kehlmann 2007, 20)

(1a) По-големият брат [Вилхелм фон Хумболт – бел. моя] *имаше* вид на ангел. (Kelman 2008, 14)

За разлика от българския език освен предикат³ немското просто изречение по правило задължително съдържа и експлицитен подлог, срв.:

(2) Einmal *sperrte er* den jüngeren Bruder in einen Schrank in einem entlegenen Zimmer. (Kehlmann 2007, 21)

(2a) Веднъж *затвори* по-малкия си брат в шкафа, в една от най-отдалечените стаи. (Kelman 2008, 14)

Сложното изречение като полипредикативна единица се състои най-малко от два експлицирани предиката, т.е. от две прости изречения, всяко от които има свое предикативно ядро, срв.:

(3) Der jüngere Bruder, Alexander, *war wortkarg und schwächlich*, man *mußte* ihn zu allem *ermutigen*, seine Noten *waren mittelmäßig*. (Kehlmann 2007, 20)

(3a) По-малкият брат, Александър, *бе нестелив за думи*⁴ и *някак по-боязлив*, за всичко *трябваше да бъде окуражаван*, оценките му *бяха винаги средни*. (Kelman 2008, 14)

„съкратени изречения“ се обозначават изречения, при които синтактичната функция на наличните елементи се различава от тази в съответните им пълни варианти. А в случая със „стегнатите изречения“ настъпилите синтактични трансформации са толкова големи, че е трудно да се определи със сигурност синтактичната функция на участващите в тях елементи. Като примери за подобна употреба се посочват някои народни мъдрости, срв. „На устата мед, зад гърба гроб“, „Сребърна лъжица, изпросена чорбица“ (Nedev 1992, 232).

³ Използвам термините предикат и сказуемо като синоними.

⁴ В това изречение на български, което съдържа предикативни имена (= предикатив) (в нем. Prädikativ), подчертани в примера с курсив като част от съставното именно сказуемо, се придържа към разбирането на българските граматика (срв. напр. Gramatika na savremennia balgarski knizhoven ezik 1983), според което предикативното име представлява неразделен елемент от съставното именно сказуемо. Предикативите в немската граматика традиционно също се схващат като части на сказуемото, но според някои по-нови

От казаното дотук може да се направи изводът, че основният признак, по който сложните изречения се отличават от простите, е тяхната *поли*предикативност. Простите изречения са организирани около *един* предикативен център, докато сложните разполагат с две или повече предикативни ядра, като в зависимост от броя на участващите в тях прости изречения⁵ сложните се делят на двукомпонентни и многокомпонентни.

Нека сега разгледаме друг пример от същия роман:

(4) *Er konnte reden wie ein Dichter und schrieb früh altkluge Briefe an die berühmtesten Männer des Landes.* (Kehlmann 2007, 20)

(4a) *Умееше да говори* като поет и отрано *започна да пише* мъдри писма до най-прочутите мъже в страната. (Kelman 2008, 14)

Немското изречение в пример (4), в което местоименият подлог *er* остава неизразен във втората предикативна единица след съчинителния съюз *und*, се анализира като слято изречение (*zusammengezogener Satz*), докато според българските граматика същото изречение е пример за сложно съчинено изречение, срв. (4a). В изложението по-долу ще се опитам да отговоря на въпроса откъде идва тази разлика в синтактичния анализ в двата езика и дали тя се дължи само на различна граматична традиция в описанието или има и други фактори.

Първо ще направим кратък обзор на характеристиките, застъпени в дефинициите за слетите изречения в някои основни немски граматика. След това ще проследим съответното им описание в избрани български граматика.

Най-пълно и обстойно този вид изречения е разгледан в граматиката на Хелбиг и Буша (Helbig, Buscha 1999), в която се дават и практически насоки за разграничаването му от други подобни конструкции. Слетите изречения се разглеждат в отделна глава, озаглавена „Особени видове свързване на изречения“ (*Besondere Arten der Verbindung von Sätzen*, стр. 648 – 652).

Особеното при тези изречения според Хелбиг и Буша е именно междинната позиция, която те заемат между категориите сложно съчинено изречение, от една страна,

граматични описания би могло да се тълкуват като самостоятелни части на изречението. Разграничават се два вида предикативи в немски – *Subjektsprädikativ* (предикатив към подлога) и *Objektsprädikativ* (предикатив към допълнението).

⁵ Впрочем, както отбелязва Иван Недев (Nedev 1992, 239), в съвременните лингвистични изследвания вместо термина прости изречения се използват и понятията „предикативни единици“ или „предикативни части на сложните изречения“, когато тези изречения участват в състава на сложните изречения. В същия смисъл в немската лингвистика се употребяват термините *Teilsatz* или *Elementarsatz*, с които могат да се обозначават както главни, така и подчинени изречения в рамките на сложното.

и просто изречение, в което има изброяване на отделни части на изречението, от друга страна. Според дадената дефиниция слятото изречение се характеризира с особен вид координативно свързване в сложното съчинено изречение, от което то произлиза чрез редуциране или изпускане на идентични части на изречението. Като особено важно условие за наличието на слято изречение се извежда правилото, според което е необходимо в рамките на слятото изречение най-малко една (идентична) част на изречението да се отнася до няколко други (различни) части на изречението от същия вид (Helbig, Buscha 1999, 650). Ето няколко примера, с които авторите онагледяват механизма на възникване на слетите изречения:

(5) Er *studierte* in Jena, und seine Schwester *studierte* in Berlin. (сложно съчинено изречение)
 → Er *studierte* in Jena und seine Schwester (*studierte*)⁶ in Berlin. (слято изречение; идентични: предикат, различни: подлог и обстоятелствено пояснение)

(6) Er besorgte *die Bücher*, und sie bezahlte *die Bücher*. (сложно съчинено изречение)
 → Er besorgte (*die Bücher*) und sie bezahlte *die Bücher*. (слято изречение; идентични: допълнение, различни: подлог и предикат)

(7) Du hinterläßt mir eine Nachricht im Institut, oder *du* rufst mich zu Hause an. (сложно съчинено изречение)
 → Du hinterläßt mir eine Nachricht im Institut oder (~~du~~) rufst mich zu Hause an. (слято изречение; идентични: подлог, различни: предикат, допълнение и обстоятелствено пояснение)

Много е важно според авторите на граматиката слетите изречения ясно да се разграничат от изброяването на елементи в състава на простото изречение (Aufzählung von Satzgliedern im einfachen Satz), което отново възниква от сложното съчинено изречение по пътя на редуциране на идентични части, срв. например следните изречения (Helbig, Buscha 1999, 651): Er *studierte* in Jena und in Berlin. Er besorgte und bezahlte *die Bücher*. Sie wohnte und arbeitete *in Leipzig*. При тези примери основната разлика спрямо слетите изречения се изразява в наличието само на *една различна* част на изречението, докато при слетите изречения те са *най-малко две*.

Следователно може да се обобщи, че Хелбиг и Буша възприемат слетите изречения като конструкции, които по смисъл и структура са нещо повече от прости изречения, а именно „преходна форма между простото и сложното съчинено изречение“. Всъщност въпросът за техния анализ не се засяга изрично в даденото описание и ползващият граматиката е оставен в известен смисъл да гадае дали отделните части на слятото изречение образуват сложно или просто изречение. Индиректен отговор на този въпрос намираме в предходна глава при анализа на сложно изречение (срв. Satzperiode

⁶ По този начин ще обозначавам изпуснатите идентични части в слетите изречения.

на стр. 649 – 650), което съдържа и пример за слято изречение, анализирано от авторите като просто изречение.

Подобен проблем се забелязва и в граматиката на Дуден, която също не предлага изрични указания за анализа на отделните съставни елементи на слятото изречение. Също както и в граматиката на Хелбиг и Буша читателят само косвено може да направи извода, че слетите изречения се третират като прости, от анализа на примерни изречения в предходна глава (срв. Duden 2006, 1032). Отношение по този въпрос относно тълкуването на слетите изречения с препратки и към други автори може да се намери у Pon 2020 (174 – 175).

В граматиката на Дуден се предлага подобна на горната дефиниция за слятото изречение, което се представя като алтернатива на сложното съчинено изречение (Duden 2006, 1033). В примери се посочват слети изречения, които логически могат да се разширят и така да позволят реконструкцията на онези сложни съчинени изречения, от които са възникнали: *Thomas spielt Tennis, (er) ist Torwart in der Fußballmannschaft, (er) rudert im Klub und (er) hat trotzdem einen fantastischen Notendurchschnitt.*

Полезна е информацията, разгледана в напълно отделна глава, която представлява съставна част на темата за елипсата, за възможните редукции в рамките на слятото изречение, онагледени с пъстра палитра от примери (срв. Einsparungen im zusammengezogenen Satz, стр. 912 – 915). В дадените примери за слети изречения най-често са изпуснати повтарящи се елементи като подлог, сказуемо, обстоятелствено пояснение, част от сказуемото (например спомагателен глагол) + обстоятелствено пояснение, а когато става дума за слети подчинени изречения – и подчинителен съюз + подлог или само подчинителен съюз като в следния случай: *Wir wollen nicht, dass unsere Ware zurückkommt, sondern (dass) unsere Kunden wiederkommen* (Duden 2006, 913).

Трябва да се подчертае, че има и немски граматика, в които изрично се изхожда от сложната структура на слетите изречения. Ето с каква дефиниция за слятото изречение си служи например Моника Хофман в своята граматика (срв. Hoffmann 2015, 116 – 117): „Слятото изречение представлява навързване на равноправни прости изречения, при които се изпускат общи части.“ По-нататък авторката изрично прави уговорката, че в примера *Nana besucht ihre Freundin und schreibt eine Hausarbeit* само на пръв поглед изглежда, че това е просто изречение с два предиката. Но понеже, пише тя, простото изречение може да има само един предикат, това е сложно изречение, състоящо се от две прости изречения, които имат общ подлог *Nana*, който се появява само при първото споменаване с цел избягване на повторение.

Също и в граматиката на Зомерфелт и Шарке изглежда, че се изхожда от дефиниция, определяща отделните съставни части на слятото изречение като прости изречения, които са граматически непълни, защото техен общ елемент се споменава само веднъж от съображения за езикова икономия (Sommerfeldt, Starke 1998, 230). Посочват се примери като следните: *Ich saß auf dem Dach und konnte alles genau sehen.* (Н. Кант); *Peter fand eine Mark und Paul (fand) zwei (Mark).* Като цяло въпросът за слетите изречения тук е разгледан мимоходом, в рамките на няколко изречения в раздела за координацията.

В друга граматика вместо за слято изречение се говори за *съкратено сложно съчинено изречение* (от нем. verkürzte Satzverbindung) в същото значение (Götze, Hess-Lüttich 1999, 403 – 404). Определя се като гранична категория, разположена между простото и сложното съчинено изречение, при която по стилистични причини се изпуска повтарящата се за двете прости изречения част, напр.: *Du kommst mit oder (~~du~~) bleibst zu Hause! Basta!*; *Er bestellte (~~die Karten~~) und sie holte die Karten ab*; *Ingrid wohnte früher (~~in Berlin~~) und ich wohne jetzt in Berlin.*

Сега ще преминем към преглед на този тип изречения в някои граматики на българския език. Една част от този тип изречения, при които подлогът е общ, се разглеждат като сложни съчинени изречения, а останалите, при които има незаети синтактични позиции на различни елементи, се причисляват към групата на непълните изречения⁷.

Константин Попов (Popov 1963) разглежда в отделна глава темата за непълните (елиптичните) изречения, като посочва следната дефиниция за непълно изречение: „Изречение, в което са изпуснати части, които лесно се подразбират или възстановяват от говорителя или слушателя, се нарича непълно или елиптично.“ (Popov 1963, 89) Например: *И наистина, в коя държава силните не държат слабите в ръцете си, богатите – бедните?* (Христо Ботев). Той прави обаче уговорката, че терминът „непълно изречение“ не трябва да се разбира буквално, а само условно, „защото непълното изречение изразява пълна мисъл при дадени условия, а освен това често пъти изпускането на една част от състава му се явява синтактична норма и за други изречения.“ (пак там, 89) Като пример за казаното той посочва именно едно сложно съчинено изречение, в което двете съставлящи го прости изречения делят един и същ подлог, срв.: *Грънчарите бавно белеха картофите и посягаха към захлупците за сол* (А.

⁷ Какви проблеми съществуват при дефинирането на *непълните изречения* в българските граматики можем да научим от изследването на Стефка Петрова (Petrova 2008, 75 – 78), която отправя напълно основателна критика към описанието на въпросната група изречения.

Каралийчев). Според К. Попов добавянето на подлога във второто изречение не само че не е нужно, но дори е и невъзможно в конкретния случай⁸. Като подходящи примери за непълни изречения той посочва следните български пословици: *Един гледа сватба, друг – брадва; Стар обор изгнива, стар борч – никога* (Роров 1963, 90 – 91). В тези примери явно е изпуснато повтарящото се за двете изречения сказуемо. И тъй като според автора, когато се характеризират непълните изречения, трябва да се има предвид, че в съзнанието на говорещите даден език има ясно изградени представи или схеми за пълни граматически изречения, някои повтарящи се части в изреченията спокойно могат да бъдат изпуснати, което само формално допринася за непълнотата на тези изречения. Психологически или логически изреченията обаче са пълни, защото контекстът, т.е. съседните изречения, подпомагат тяхното подразбиране (Роров 1963, 90).

Когато обсъждаме особеностите на слетите изречения и причисляването на част от тях към състава на сложните съчинени изречения в българската граматична литература, трябва непременно да обърнем внимание на една важна структурно-семантична характеристика на сложните съчинени изречения. Според Иван Недев (Nedev 1992, 242 – 243) простите изречения, свързани в състава на сложното съчинено, съхраняват до известна степен своята смислова автономност, тъй като между тях съществува отношение на синтактична равноправност, което всъщност винаги се изтъква и в дефиницията за сложно съчинено изречение. И. Недев обаче подчертава, че само една част от простите изречения в рамките на сложното съчинено изречение са автосемантични, т.е. притежават смислова пълнота и следователно могат да изразят относително завършени мисли, напр.: *Отлетяха щъркелите и харманите изведнъж опустяха* (Г. Караславов). Съществуват обаче и такива прости изречения в състава на сложното съчинено изречение, които са синсемантични, което означава смислово непълни. Тяхната смислова непълнота се дължи или на структурната им непълнота, или на наличието на семантично непълноценни елементи като местоимения, местоименни наречия и др. Неутрализацията на смисловата им непълнота се постига с помощта на другото просто изречение в рамките на сложното или с помощта на широкото езиково обкръжение, срв.: *Двете жени станаха почти едновременно и донесоха гювеча и виното* (Д. Димов). Второто просто изречение се анализира като смислово непълно заради своята структурна непълнота, която се изразява в отсъствието на подлог в лексикално-граматическия му състав. Подлогът обаче с лекота може да се осмисли от предходното

⁸ К. Попов отрича елиптическия характер на подобни изречения (Роров 1963, 89).

просто изречение. В друг пример не непосредствено предхождащото изречение в рамките на сложното допринася за осмислянето на синтактичната позиция на липсващата част, отново подлог, а по-широкото езиково обкръжение под формата на самостоятелно изречение в съседна позиция спрямо сложното, срв.: *Двамата конници стояха там. Ту се губеха в мрака, ту излизаха на светло* (Й. Йовков). Тези примери и съображения позволяват според автора да се направи следният важен извод: „когато става дума за природата на сложното съчинено изречение – пише той – не бива да се акцентува върху това, че простите изречения, от които то се изгражда, притежават смислова пълнота.“ И добавя: „Смисловата пълнота е възможен, но не е задължителен техен признак“ (Nedev 1992, 242).

Тези разсъждения се допълват от Академичната граматика, в която Станьо Георгиев разглежда споменатия тип изречения в глава, посветена на непълните изречения. В отделна точка се разисква въпросът за непълните прости изречения в състава на сложното. Според автора „елиптичността е структурно видоизменение в паралелно построени изречения и се свежда до неизразеност на дадена част в едното от тях, съотнесена със същата част в контекста“ (Gramatika na savremennia balgarski knizhoven ezik 1983, 110). Затова Ст. Георгиев подчертава, че елиптичността „не трябва да се смесва с липсата на подлог в простите изречения на съчиненото и сложното съставно, който е изразен в първото изречение.“ Това се дължи на обстоятелството, че изречението с изразен подлог играе обединяваща роля за йерархията или последователната координация на отделните прости изречения в състава на сложното чрез общия им подлог. И добавя, че това не може да е признак за елиптичност още поради факта, че липсата на изразен подлог не изразява допълнителна семантична или комуникативна стойност, а напротив, представлява „структурно обединяване на единиците в сложното изречение, негова композиционна особеност“. Например: *Застоя се суша и като опустошителен пожар изпозори всичко, изпосуши поля и посеви, извори и кладенци* (Елин Пелин) (пак там, 111).

Изречения от типа на *Той влезе и седна* (пример от Йордан Пенчев в Gramatika na savremennia balgarski knizhoven ezik 1983, 209), при които според граматиката на Хелбиг и Буша става дума за прости изречения, съставени от координирани глаголни групи или фрази, различни от слетите, се тълкуват от повечето български граматисти като сложни (съчинени) изречения. Йордан Пенчев изрично посочва в Академичната граматика в главата „Еднородни части на изречението“, че се изключва „възможността за съчинително свързване на два или повече глаголи“ (Gramatika na savremennia balgarski

knizhoven ezik 1983, 209) като в посочения по-горе пример, тъй като тук става дума за две предикативни единици, т.е. за свързване на изречения и отстраняване на идентичния подлог от второто изречение, защото изпускането на подлога в едносъставни или елиптически изречения „не заличава необходимите белези на предикацията. Наличният и липсващият подлог при двете сказуеми се отнасят към един и същ реален обект, но това отношение е смислово и не е достатъчно основание да отстраним предикацията при едното сказуемо“ (Gramatika na savremennia balgarski knizhoven ezik 1983, 209). Това дава основание на автора да смята следните две изречения за „еднакво сложни“: *Той избягал, но стражата го ранила тежко. – Той избягал, но бил тежко ранен от стражата.*⁹

За разлика от Йордан Пенчев Константин Попов (Popov 1963, 189) говори за свързване на еднородни сказуеми в рамките на простото изречение, като привежда следните примери за еднородни сказуеми, отнасящи се до един подлог: *Чашите изпопадаха и се разляха* (Й. Йовков); *Добри хора там ме приеха и сгряха* (Ив. Вазов). Той обаче прави следната уговорка, с която се опитва да прокара разлика между еднородни и нееднородни сказуеми: „Две или повече сказуеми при един подлог не се разглеждат като еднородни части, а като части на различни изречения, ако имат свои или различни пояснения, ако общият подлог не е изразен с отделна дума или ако сказуемите силно изпъкват и се отличават с експресивност“ (Popov 1963, 189). Според него в подобни изречения говорещият мислено свързва общия подлог с всяко едно от сказуемите поотделно, което дава и основание да се говори за различни прости изречения. В тази дефиниция могат да се открият известни паралели с дефиницията за слято изречение (с общ подлог) в граматиката на Хелбиг и Буша (вж. по-горе). Тя обаче не очертава много ясна разлика спрямо еднородните сказуеми и оставя място за интерпретации¹⁰. Следват примери от К. Попов за (сложни) изречения, съдържащи нееднородни сказуеми, т.е. отделни прости изречения (Popov 1963, 189):

Момчето грабна коня, метна му се бързо и припна назад към село (Ел. Пелин). Старецът се разлюля назад, разтвори дългите си ръце и грохна по гръб (Хр. Смирненски). Понякога той сядаше на вратата, изваждаше кавала и засвирваше тъжно (Ел. Пелин). Взех ръкописа, поправих го, турих му някоя и друга запетайка и му го върнах (Ел. Пелин).

⁹ Според цитираните по-горе немски граматичари второто изречение *Той избягал, но бил тежко ранен от стражата* трябва да се анализира като слято изречение (заради изпуснатия подлог в частта след съюза *но*), докато първият пример *Той избягал, но стражата го ранила тежко* ще се интерпретира като сложно съчинено изречение заради наличието на изразен подлог във всяко едно от простите изречения.

¹⁰ Подобни съображения във връзка с посочената от К. Попов дефиниция за нееднородни сказуеми е изразила също и Ст. Петрова (2008, 83), срв.: „Според мен научната точност винаги страда, когато има много „ако“ и когато се включват неформални признаци, субективни критерии от рода на „ако сказуемите силно изпъкват и се отличават с експресивност“.

Иван Недев категорично застъпва позицията, че сказуемите не могат да бъдат еднородни части в изречението, тъй като при наличието на две или повече сказуеми, свързани помежду си със съчинителен съюз или с помощта на изброителна интонация, имаме работа с два или повече предикативни центъра, т.е. трябва да говорим за сложно съчинено изречение, което той онагледява със следния пример: *Младото момиче го погледна, сведе срамежливо очи и падна примряло в прегръдките му* (Г. Райчев) (Недев 1992: 156). И. Недев предлага една процедура, с която ясно може да се докаже, че е невъзможно координирането на две или повече сказуеми в рамките на простото изречение: става дума за „периметъра на действие“ на частицата *не*. Ако частицата *не* се постави пред еднородни части на изречението, тя налага отрицанието си на семантиката на цялата синтактична група, докато при нееднородните части отрицанието се отнася само до семантиката на най-близкия до нея елемент, срв.: *Той не можеше да се крие, да търси квартири, да лъже* (П. Вежинов) (Nedev 1992, 157). В това изречение частицата *не* разпростира отрицанието върху глагола с неговите съставни елементи, т.е. става дума за съставно глаголно сказуемо в рамките на простото изречение. С помощта на друг пример като *Лазо лежеше и пушеше* (Елин Пелин), в който подлогът *Лазо* е общ за двете сказуеми, и съответния му вариант с частицата *не*, а именно *Лазо не лежеше и пушеше*, може да се демонстрира изрично, че в този случай заради отрицанието само на първия глагол *лежеше* трябва да се изходи от наличието на две отделни сказуеми, които са предикативни ядра на две прости изречения, съставляващи едно сложно съчинено изречение¹¹.

За разлика от всички досега споменати български граматики Стефка Петрова разграничава един вид изречения, наречени от нея *слети изречения*, които в една своя част се покриват с дефиницията за слято изречение (*zusammengezogener Satz*) в немските граматики (срв. Petrova 2008, 90 – 97). Авторката извежда необходимостта от подобно разграничение, нетипично за българската граматика, от съществуващите проблеми при описанието на изреченията с непълни и с еднородни части, част от които бяха представени по-горе. Тя дефинира слетите изречения като междинно равнище по отношение на дихотомията ‘просто – сложно изречение’, които са „колкото прости, толкова и сложни изречения“. И понеже подобни конструкции възникват в резултат от

¹¹ В дискусията си за предложения от Ив. Недев критерий за разграничаване на еднородност от нееднородност Стефка Петрова правилно изтъква, че, макар и да не оспорва напълно тази процедура с частицата *не*, тя все пак въз основа на някои примери смята, че „негационната операция“ не е „всеомогща“ (Petrova 2008, 84).

„взаимното проникване, от взаимното сливане на отделни синтактични единици“, тя ги нарича слети изречения (пак там, 91).

Като *слети изречения* авторката разглежда следните синтактични единици: **I.** конструкции с *единна* семантична структура и **II.** конструкции с *разделна* семантична структура.

➤ **I. Конструкции с единна семантична структура:**

- (1) **Усложнени прости изречения**, съдържащи (А) обособени части (напр. *Той върви, подсвирквайки с уста*) или (Б) еднородни части (*Иван и Петър работят; Той е добър и умен*).
- (2) **Опростени сложни изречения**, при които опростяването се осъществява по два начина: (А) чрез „изпускане, елиминиране от формалното равнище (в структурата) на елементи, които остават да присъстват на смислово равнище (в съдържанието)“ (пак там, 93). Елиминирани могат да бъдат според авторката следните части на изречението – сказуемо, допълнение, обстоятелствено пояснение. В резултат от това изпускане на изреченски части възникват т. нар. непълни изречения, срв.: *Първо ще кажа аз, а ти – после; Аз ще кажа на Иван, а ти на Петър*. (Б) Чрез използване на сравнителни конструкции (обрати), съдържащи „осъзнато присъствие“ на неизразения компонент: *Иван, както и Петър, много говори; Той много работи, както баща си*.

➤ **II. Конструкции с разделна семантична структура:**

- (1) **Формално съединени изречения**, при които се разграничават два подвида: (А) изречения с **вметнати** части и (Б) изречения с **въвеждащи** части.
- (2) **Съединение на различни конструкции**, образувани от (А) неразчленими изречения **пълнозначни** думи и (Б) неразчленими изречения **непълнозначни** думи.

Както става ясно от тази класификация, слетите изречения по смисъла на немските граматика образуват първия подвид (А) от групата на **опростените сложни изречения**. За тях е отбелязано, че в сравнение с първия вид от конструкциите с единна семантична структура, т.е. в сравнение с **усложнените прости изречения**, стоят по-близо до сложните изречения (Petrova 2008, 93), което е отразено и в наименованието им.

Прави впечатление, че сред изброените части на изречението, които при този вид на **опростените сложни изречения** могат да бъдат елиминирани, не фигурира подлогът, вж. горе I. (2) (А). В посочените примери също липсва изречение с общ подлог. По-долу ще се спрем именно на този въпрос за по-специалното отношение към координираните

изречения с общ подлог в българската изследователска литература в съпоставка с немските граматика.

Според мен една от вероятните причини, поради която простите изречения с изпуснат подлог в състава на сложното съчинено изречение в българския език не се интерпретират непременно като непълни (за разлика от съответните изречения с изпуснат подлог в немския), трябва да се търси в обстоятелството, че българският език е един от онези езици, които се наричат *нулевосубектни езици* (нем. *Nullsubjekt-Sprachen* или *pro-drop-Sprachen* от англ. *pro-drop languages*), т.е. езици, изпускащи местоимения подлог. Немският, а и други германски езици като английския, не позволяват подобна факултативна употреба на местоимения подлог. Това означава, че немските прости изречения във или извън рамките на сложното принципно би следвало да се разглеждат като отклонение от нормата, когато тяхна иначе задължителна част, в случая подлогът, не е реализирана.

Поглед в миналите развойни периоди на немския показва, че в езика не винаги е била задължителна употребата на местоимения подлог¹². Приема се, че едва в периода на късния старовисоконемски и на средновисоконемския се стига до по-системната му употреба (срв. Wegera, Waldenberger 2012, 196 или Nübling et al. 2013, 292). Подчертава се, че в периода на старовисоконемския освен силното влияние на латинския език, който като българския е нулевосубектен език, текстовото равнище (прагматиката) също играе роля при употребата на подлога, т.е. в една поредица от изречения чрез изпускането на подлога може да се сигнализира, че референтът (подлогът), който от гледна точка на прагматиката представлява т. нар. тема, остава един и същ. Своего рода наследство от тази употреба се наблюдава и в съвременния немски език, само че вече на изреченско ниво в примери като следния: *Ich fahre nach Zürich, _ gehe an den See und _ springe hinein* (Nübling et al. 2013, 292).

Тази промяна от незадължителна към задължителна употреба на местоимения подлог се разглежда също и в рамките на общата тенденция за развитие от синтетизъм към аналитизъм, характерна за индоевропейските езици. Т.е. вследствие на редукцията (нем. *Abschwächung*) на разнообразните глаголни окончания в по-старите езикови периоди се появява нужда от компенсация на тази повече или по-малко заличила се граматична информация. Справката с английския език, при който този процес на

¹² По този въпрос, свързан с развитието от незадължителна към задължителна употреба на местоимения подлог в немския, все още няма достатъчно изследвания, не на последно място заради липсата на достатъчно корпусни проучвания за различните периоди на немския език (срв. Volodina 2011).

унифициране на глаголната флексия е много напреднал, потвържава, че задължителната употреба на местоимения подлог заедно с глагола може да се тълкува като един вид компенсаторен механизъм за изразяване на вече заличената по-богата вербална флексия (срв. напр. Schmidt 1967, 85).

И накрая искам да обърна внимание на още един проблем в аналитичния подход към синтактичните структури в немската граматика. Ще изходя от следния показателен пример:

(8) [Wut ist eine mächtige Emotion mit einem mächtig schlechten Ruf. Zu Unrecht.] *Richtig genutzt liefert sie die notwendige Energie für Veränderungen und kann uns helfen, ein besseres Leben zu führen.*¹³

Ако на слетите изречения с изпуснат подлог в немския език (срв. в пример (8) маркираното с удебелен шрифт слято изречение), които са и най-често срещаните слети изречения (Vasileva 2014, 115 или Sommerfeldt 1983), им се отрича статут на сложно изречение, ясно се наблюдава една непоследователност в синтактичния анализ, доколкото в сходни случаи при анализа на немските причастни и инфинитивни конструкции се изхожда от техния изреченски характер. Известно е, че причастните и инфинитивните конструкции (срв. в горния пример (8) подчертаните с курсив конструкции), които по дефиниция не съдържат финитна глаголна форма и подлог, все пак се анализират като подчинени изречения, т.е. имат изреченски статут.

От направения преглед става ясно как един иманентен признак на една част от простите изречения в рамките на сложното съчинено изречение, при които е изпуснат подлогът, се извежда като критерий в някои немски граматики за отделянето и описанието им в самостоятелната категория на т.нар. *zusammengezogene Sätze* (слети изречения) заради аргумента, че изпускането на подлога ги прави структурно, а оттам също отчасти и смислово непълни. По-проблематично за мен е не отделянето им в самостоятелна група, защото някои от този тип изречения (например тези с изпуснато сказуемо) и в българската граматична литература се причисляват към групата на непълните или елиптични изречения, колкото това, че техните граматически непълни компоненти се приравняват с части на изречението и изцяло се анализират като елементи на съседното изречение, т.е. превръщат се от изречение (пък било то и непълно) в съставна единица на просто изречение. Това заличаване на предикацията при едното от наличните сказуеми в слетите изречения (с общ подлог), от което се изхожда в някои от

¹³ Примерът е от: <https://www.sueddeutsche.de/wissen/wut-emotionen-1.5097046?reduced=true> (последна проверка на 1.07.2022).

цитираните по-горе немски граматика, води до неудобства и при практическата работа със студентите по немска филология и до необходимост от повторни пояснения в хода на синтактичния им анализ. Няма как да не се забележи едно противоречие в съпоставка с дефиницията на простото или сложното изречение, когато слетите изречения се анализират като прости въпреки наличието на два (или повече) предиката в състава им¹⁴.

Според мен представеното по-горе описание в българската граматична литература в по-голяма степен отговаря на характерните особености на т. нар. слети изречения от немската граматика. В дефинициите за сложно съчинено изречение в българските граматика с основание се прави уточнението, че въпреки относителната самостоятелност на отделните прости изречения в състава на сложното неминуемо чрез свързването им в една цялост те губят нещо от предишната си самостоятелност. Или иначе казано, общият подлог за различните предикативни единици, съставлящи сложното съчинено изречение, допринася за тяхното „смыслово и структурно синтактично обединение“ (Роров 1963, 234) или се схваща като тяхна иманентна композиционна особеност. В някои от разгледаните по-горе немски граматика изпуснатият подлог (както и всяка друга изреченска част), който би се явил в дублираща позиция в следващото изречение след съчинителния съюз, променя характеристиката на конструкцията, т.е. формалното изпускане на която и да е част в координираното изречение води до неговото приравняване с елемент от просто изречение. За да се избегне това положение, бихме могли да дефинираме слятото изречение като *сложно изречение*, състоящо се от координирани помежду си прости изречения, в които са елиминирани една или повече повтарящи се идентични части, но са налични най-малко две други различни части от същия вид (за последната част на дефиницията срв. Helbig, Buscha 1999, 650). Подобна дефиниция посочва и Аугустин Шпайер в онлайн изданието на речниците Wörterbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft (WSK) Online¹⁵.

Набелязаните от мен проблеми и противоречия, свързани с този тип изречения и с тяхното разглеждане в немските и българските граматика, разкриват необходимост от прецизиране на техния анализ. Мисля, че подобно съпоставяне на граматичното

¹⁴ Срв. например различния им анализ при Пенка Радева, която дори при липсата на казуемо в примера *Медът беше високо, а дървото – право и гладко* (Емилиян Станев) изхожда от наличието на две прости изречения в рамките на сложното съчинено, като се опира на следния цитат: „Сложното изречение е съставено от толкова прости изречения, колкото изречени или **подразбиращи се** казуеми има.“ (Пашов 1989, 382) (Radeva 2002, 12).

¹⁵ Срв. https://www.degruyter.com/database/WSK/entry/wsk_id_wsk_artikel_artikel_9233/html (последна проверка на 1.09.2022).

описание между два езика може да хвърли повече светлина върху вътрешното устройство на дадена синтактична единица и да позволи един по-широк хоризонт на интерпретация.

БИБЛИОГРАФИЯ/REFERENCES

Duden. 2006. Duden. *Die Grammatik. Nach den Regeln der neuen deutschen Rechtschreibung 2006 überarb.* Neudruck der 7., völlig neu erarb. und erw. Aufl., Band 4. Mannheim / Leipzig / Wien / Zürich: Dudenverlag.

Gramatika na savremennia balgarski knizhoven ezik. 1983. *Gramatika na savremennia balgarski knizhoven ezik. Tom III. Sintaksis.* Sofia: Izdatelstvo na Balgarskata akademija na naukite. [Грамматика на съвременния български книжовен език. Том III. Синтаксис. София: Издателство на Българската академия на науките.]

Götze, Lutz / Ernest W. B. Hess-Lüttich. 1999. *Grammatik der deutschen Sprache. Sprachsystem und Sprachgebrauch.* Gütersloh: Bertelsmann Lexikon Verlag.

Helbig, Gerhard / Joachim Buscha. 1999. *Deutsche Grammatik. Ein Handbuch für den Ausländerunterricht.* Leipzig/Berlin/München/Wien/Zürich/New York: Langenscheidt.

Hoffmann, Monika. 2015. *Deutsch fürs Studium. Grammatik und Rechtschreibung.* 3., aktualisierte und überarbeitete Auflage. Paderborn: Ferdinand Schöningh.

Nedev, Ivan. 1992. *Sintaksis na savremennia balgarski knizhoven ezik.* Sofia. [Недев, Иван. 1992. Синтаксис на съвременния български книжовен език. София.]

Nübling, Damaris / Antje Dammel / Janet Duke / Renata Szczepaniak. 2013. *Historische Sprachwissenschaft des Deutschen. Eine Einführung in die Prinzipien des Sprachwandels.* 4., komplett überarbeitete und erweiterte Auflage. Tübingen: Narr Verlag.

Petrova, Stefka. 2008. *Slozhno izrechenie i ezikovi ravnishta.* Skyprint. [Петрова, Стефка. 2008. Сложно изречение и езикови равнища. Skyprint.]

Pon, Leonard. 2020. *Zusammengesetzte Sätze im Deutschen. Eine Einführung in die syntaktische Analyse für Nichtmuttersprachler.* Osijek: Filozofski fakultet u Osijeku.

Popov, Konstantin. 1963. *Savremenien balgarski ezik. Sintaksis (voro izdanie).* Sofia: Nauka i izkustvo [Попов, Константин. 1963. Съвременен български език. Синтаксис (второ издание). София: Наука и изкуство.]

Radeva, Penka. 2002. *Zapiski po sintaksis na savremennia balgarski knizhoven ezik. Slozhno izrechenie.* Veliko Tarnovo: Universitetsko izdatelstvo „Sv. sv. Kiril i Metodiy“. [Радева, Пенка. Записки по синтаксис на съвременния български книжовен език. Сложно изречение. Велико Търново: Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“.]

Schmidt, Wilhelm. 1967. *Grundfragen der deutschen Grammatik. Eine Einführung in die funktionale Sprachlehre.* 3., verbesserte Auflage. Berlin: Volk und Wissen volkseigener Verlag.

Sommerfeldt, Karl-Ernst / Günter Starke. 1992. *Einführung in die Grammatik der deutschen Gegenwartssprache.* 3., neu bearbeitete Auflage unter Mitwirkung von Werner Hackel. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.

Sommerfeldt, Karl-Ernst. 1983. „Die Struktur des zusammengezogenen Satzes in der deutschen Sprache der Gegenwart“. In *Sprachpflege. Zeitschrift für gutes Deutsch*, Bd. 32, 145 – 149.

Vasileva, Rada. 2014. *Ausgewählte Fragen zur deutschen Syntax*. Veliko Tarnovo: Faber Verlag.

Volodina, Anna. 2011. „Null ist nicht gleich Null: Zur diachronen Entwicklung von Nullsubjekten im Deutschen.“ In *Historische Semantik (Jahrbuch für Germanistische Sprachgeschichte 2)*, hrsg. von Jörg Riecke, 269 – 283. Berlin/Boston: De Gruyter.

Wegera, Klaus-Peter / Sandra Waldenberger. 2012. *Deutsch diachron. Eine Einführung in den Sprachwandel des Deutschen*. Berlin: Erich Schmidt Verlag.

ИЗТОЧНИЦИ НА ПРИМЕРИТЕ/SOURCES OF EXAMPLES

Kehlmann, Daniel. 2007. *Die Vermessung der Welt*. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt.

Kelman, Daniel. 2008. *Izmervaneto na sveta*. ИК Колибри. [Келман, Даниел. 2008. Измерването на света. ИК Колибри, 2008.]

✉ **Senior Asst. Prof. Lilia Burova, PhD**

Department of German and Scandinavian Studies

Faculty of Classical and Modern Languages

Sofia University St. Kliment Ohridski

15, Tsar Osvoboditel Blvd.

1504 Sofia, BULGARIA

E-mail: lburova@uni-sofia.bg

ЛИТЕРАТУРОЗНАНИЕ

*

LITERARY STUDIES

**СПРАВЯНЕ С НАСТОЯЩЕТО. РОМАНЪТ „ТАКЪВ СТАНА
СВЕТЪТ“ ОТ МАРЛЕНЕ СТРЕРУВИЦ**

Виолета Вичева

Институт за литература, Българска академия на науките (България)

**DEALING WITH THE PRESENT. THE NOVEL „SO IST DIE WELT
GEWORDEN“ BY MARLENE STREERUWITZ**

Violeta Vicheva

Institute for Literature, Bulgarian Academy of Sciences (Bulgaria)

Резюме: Статията представя австрийската писателка Марлене Стрерувиц като социално и политически ангажиран творец и разглежда по какъв начин последният ѝ роман се отнася към непосредственото настояще. Изследват се стратегиите за справяне с настоящето (Gegenwartsbewältigung), репрезентирани на съдържателно равнище в произведението, но и ролята на писането в биографията на писателката в конкретен исторически момент (първия локдаун по време на пандемията от ковид-19 през 2020г.), като се взимат предвид медийни изяви и поетологически текстове на авторката.

Ключови думи: Марлене Стрерувиц, настояще, ковид-19, Gegenwartsbewältigung

Abstract: The article introduces Austrian writer Marlene Streeruwitz as a socially and politically engaged artist and examines how her latest work relates to the immediate present. It explores the strategies of coping with the present represented in the novel, but also the role of writing in the writer's biography at a specific historical moment (the first lockdown during the 2020 covid-19 pandemic). The analysis is based also on media appearances and poetological works of the author.

Keywords: Marlene Streeruwitz, present, covid-19, Gegenwartsbewältigung

Марлене Стрерувиц е част от най-влиятелните гласове на съвременната немскоезична литература. Малко други автори от последните десетилетия имат толкова разпознаваем литературен език – говори се дори за специфичен Streeruwitz-Sound – и така недвусмислено ясно изразена социално-критическа позиция. Феминистките си и антифашистките си възгледи Стрерувиц поставя в основата на всяко едно свое произведение, като изобличава различни фасети от несправедливото и грешното (das Falsche)¹, както тя сама се изразява. Последователността ѝ при избора на теми и мотиви

¹ Интервю за „Дойчландфунк Култур“: <https://www.deutschlandfunkkultur.de/marlene-streeruwitz-im-ausnahmestand-wenn-die-welt-zur-100.html> (Accessed October 1, 2021)

е програмна. Както в поетологически текстове, така и в многобройни интервюта и дискусии тя често говори за това, че литературата е винаги политическа и всички автори и авторки днес пишат, изхождайки от една и съща позиция – света след Шоа – което неминуемо определя творчеството им.

„Политическото изследване е основното предназначение на литературата. По-добре от всяка друга медия литературата може да опише кой е чувал за отговорност, кой е отговорен и кой не. Тук става въпрос за нищо по-малко от анализ на упадъка на културата ни. Чрез изкуството и литературата, осъществявайки този анализ, трябва да се конфронтираме със заплахата от позицията на самия упадък и да поставим ново начало на културата“² (Streeruwitz 2017, 103).

Конфронтация със заплахата – в този смисъл цялата работа на Марлене Стрерувиц може да бъде мислена като справяне със/изправяне срещу настоящето (Gegenwartsbewältigung).

Това е понятие, което заемам от едноименното есе на Макс Чолек. Намирам го за добре приложимо към творчеството на Стрерувиц, заради близките позиции на двамата относно функциите на литературата и първичната причина за несправедливостта на господстващите отношения. За Чолек справяне с настоящето означава надмогването и отхвърлянето на остарели концепции за общество и култура, почиващи на йерархични разбирания за превъзходство и подчинение. Т.е. като необходима предпоставка за справянето с настоящето той вижда справянето с миналото. В есето си той защитава тезата, че литературата разполага със средствата за това (Czolleck 2020, 9 – 55). Според Стрерувиц миналото, по-точно неговите патологии, се проектират отново и отново в патриархалните структури на модерното общество и чрез текстовете си, както на езиково, така и на съдържателно ниво, тя опитва да изобличи този факт и да му се противопостави. Противопоставянето представлява самият акт на езиково изразяване (Versprachlichung): „В литературата. Отдавна всичко може да се прочете там. Отдавна е описана враждебността на властващите обстоятелства. Пресъздадена. Изследвана. И. Ако нещо може да бъде назовано, значи може да бъде и променено“ (Streeruwitz 2017, 109).

Решителният политически ангажимент на Стрерувиц е заложен и в последния ѝ роман „Такъв стана светът“ с подзаглавие „Романът за ковид 19“. Текстът първоначално се появява като роман с продължение на уебсайта на авторката и подобно телевизионен

² Всички преводи са на авторката. Б.а..

сериал, е разделен на сезони и епизоди, които проследяват почти симултанно дните на писателката Бети Андовер по време на първото затваряне заради пандемията.

Това пряко отнасяне към актуалния извънлитературен дискурс е едно от измеренията на опита за справяне с настоящето, който според предложената тук интерпретация романът на Стрерувиц предприема. То поставя творбата в контекста на една актуална дискусия в немскоезичното културно пространство относно функцията и предмета на съвременната литература. От друга страна, от гледна точка на идеята за писането като културна практика – с определена цел и търсено въздействие върху пишещия и четящия – е легитимно романът за ковид 19 на Стрерувиц да се мисли и като лично начинание на авторката за справяне с извънредната ситуация на локдаун. И трето, на съдържателно равнище произведението представлява типичното за литературата на Стрерувиц задълбочено наблюдение на обществено-политическите събития и процеси, както и размисъл относно екзистенциалния за модерния субект въпрос за смисъла. Ще разгледам тези няколко аспекта на опита за овладяване на настоящето чрез и във романа. Следващите две точки са посветени на условията на неговото възникване, последвани от близък до текста херменевтичен анализ на творбата, чувствителен за контекстуалната ѝ обвързаност.

1. Да пишеш настоящето

В изследване върху немскоезични творби от първите две десетилетия на XXI век, озаглавено „Gegenwart Schreiben“ (Да пишеш настоящето) Улрике Федер и Корина Кадуф (Caduff, Vedder, 2005) посочват като основни тенденции в най-новата литература обръщането към всекидневното и сближаването с действителността, коментарът на кризите на съвремието. Щефан Гайер и Йоханес Леман, които проучват развитието на отношението литература–настояще от VII до XXI век, отбелязват, че в наши дни понятието „съвременна литература“ имплицира тясна тематична връзка с актуалната реалност, но подчертават също така, че схващането за несъвместимостта между изкуство и актуалност, което наблюдават в по-ранни периоди, е все още валидно (Lehmann, Geyer 2018, 26). Донякъде самите те го споделят, критично отбелязвайки, че рецензиите днес отдават несравнимо по-голямо внимание на обществено-политическата ангажираност на произведенията за сметка на естетическите им качества, и че актуалността може да бъде просто инструмент за пазарен успех. Именно в тази връзка Мириам Це от „Ди цайт“ упреква представителите на литературния бранш (издателства, критика, фестивали) за все по-настойтелното им търсене на „романа на сегашния час“, който да отразява,

обяснява и коментира действителността, в която живеем, и да предоставя „ключа към така нареченото ни хиперкомплексно настояще“ (Zeh 2019), а четенията му да предизвикват същия отзвук, както политическите дискусии.

Текстовете на Гайер/Леман и Це са от 2018 и 2019 г., през 2020 г. романи на сегашния час изведнъж се оказват „Декамерон“ на Бокачо, „Чумата“ на Камю, „Смърт във Венеция“ на Томас Ман. А тезата за необходимата дистанция към обекта е отново популярна: „Нужно е време, за подобаваща художествена преработка на даден исторически момент, за да се осмисли едно събитие от епохално значение и резултатът да се „налее“ в правилната литературна форма“ (Lauer 2021).

Според Андрю Милър, културен редактор в „Икономист“, най-прозорливите съвременни автори ще уловят влиянието на вируса „не по директен начин [...] ще запечатат настроението на пандемията, а не ефимерните ѝ детайли [...]. За да се дестилира всичко това, е необходимо време и дистанция, така че макар да има няколко и през 2021 г., читателите ще трябва да почака известно време за истински добрите романи за ковид“ (Miller 2020).

В такъв климат се появява романът на Стрерувиц – когато литературата е натоварена с очаквания каква трябва да бъде или да не бъде, когато писаният отговор на пандемията не закъснява, но се изразява предимно в дневници, есета, документиран разговори, а фикционалните разкази за пандемията са чакани, но и съдени преди да се появят.

Въпреки това интерпретация на „Такъв стана светът“ единствено като провокативен жест би била ограничена. Макар че заради крайно критичната си позиция спрямо начина по който австрийското правителство комуникира налагането на ограниченията заради ковид, обсъжданията му наистина са превърнати в политически дискусии. Произведението се вписва логично в художествената биография на Стрерувиц, възниква в контекста на политическия анализ на действителността, който тя системно предприема чрез писането си и на схващането ѝ за литературата като архив: „За мен литературата е архивът на идващото. Едва при по-късно четене, става ясно колко точни са били резултатите на литературните изследвания. [...] това, което днес е било твърде тихо, за да се регистрира, по-късно ще бъде разбрано в пълното си значение. Който се е научил да чете литература и да излиза извън границите на каноничния поглед. Той или тя може да го разбере още днес. И по този начин да участва в политиката“ (Streeruwitz 2017, 106).

В този смисъл, пишейки „Такъв стана светът“, който сама определя като „политическо изследване с литературни средства“, Марлене Стрерувиц продължава да архивира настоящето – оглушителното, но и тихото. Заниманието ѝ с него е обосновано от художествените и политическите принципи, които следва, и от тази гледна точка е закономерно.

2. Да пишеш себе си

В есето си „Да пишеш себе си“ Фуко изследва значението, което античните философи отдават на практиката на писането като част от грижата за себе си като техника, трансформираща истината в етос. Той проследява корените на това разбиране за писането от първи и втори век до две познати и установени още преди това културни практики – личните бележки (*hupomenata*) и кореспонденцията. Личните бележки представляват запис на прочетеното, чутото или мислите, като по този начин дават възможност за препрочитания и медитация върху тях, колкото и да са лични, те не са интимни дневници и нямат характера на изповед с пречистваща функция (Foucault 1997, 209).

Може да се мисли в такава посока, когато се тълкуват думите на Стрерувиц, че писането като културна практика ѝ е помогнало в дните на локдаун. Самата авторка споделя, че почти няма спомени от този период и гледа на романа като на „записки от време, което не е останало в паметта ми.“ От друга страна, тя неведнъж подчертава, че е отхвърлила възможността за дневник като форма на тези записки заради монологичната природа на такъв тип писане и с това остава в духа на схващането си, че „[в] изкуството и литературата е важно да се оцени заедността, в която всички са обвързани“ (Streeruwitz 2017, 107). Тук може да се направи паралел със значението на кореспонденцията, която Фуко описва като разкриване на пишещия пред себе си и пред другите, което действа както на пишещия, така и на четящия и може да има характер на предупреждение, съвет, утеха (Foucault 1997, 211).

Стрерувиц не отрича самореференциалността на романа, който изобилства от биографични съвпадения между нея и героинята Бети Андовер. Макар да не споделя разбирането за литературата като терапия или самопомощ, тя признава, че в този случай не е било възможно или е било много трудно да изгради между себе си и текста онази авторова инстанция, на която се уповава обикновено, за да ръководи разказа. Затова, когато казва, че ѝ е помогнало да извади от себе си литературен персонаж като обект на наблюдение, е може би подходящо да се разсъждава в посока известния цитат от Рансиер

(Rancière 2006, 61), че за да е възможно да се мисли реалността, тя трябва да стане литература.

След този преглед на извънлитературните условия на възникването на романа „Такъв стана светът“ се обръщам към самия текст и начина, по който в него е репрезентирано справянето с настоящето.

3. Такъв стана светът. Роман за ковид-19

Според социолога Хартмут Роза съзнанието ни за настоящето се конституира на три равнища – на всекидневно, житейско и историческо. На равнището на всекидневието ни се налага да се справяме с настоящето от чисто практическа гледна точка, житейското време е свързано с равносметка за грешките и постиженията ни, а на равнището на историческото настояще се питаме за мястото си в света и смисъла на съществуването във философски план (Rosa 2020, 201).

За героинята на романа Бети Андовер, затворена сама в дома си, тези три равнища на настоящето се сливат в „напрегнатото бездействие“ (*angespannte Untätigkeit*) (Streeruwitz 2020, 12) на карантината, в което въпроси като къде е изчезнал един чорап, дали е възможно да се е заразила с коронавирус и дали задължителното стоене вкъщи нарушава човешките ѝ права, са натоварени с еднакво голяма тежест. По този начин всяко дребно действие придобива съдбоносен смисъл и от начина, по който ще преодолее кризата, започва да зависи значението не само на бъдещето ѝ, но и на всичко, което е постигнала досега.

„Бети е гневна“ (Streeruwitz 2020, 10), казва Бети на образа си в огледалото в първата глава епизод. Употребата на трето лице и самият акт на самонаблюдение в огледалото са знак за нейния опит да се дистанцира от случващото се и да го рационализира, което от своя страна говори, че тя се опитва да овладее ситуацията, в която се намира. В романа Бети многократно предприема такъв опит, и винаги скоро след това бива погълвана от „спиралите на изтощението“ и изкушението да остане „обгърната и защитена“ под завивките, държейки деня далеч от себе си (Streeruwitz 2020, 11, 13). Това безкрайно осцилиране между решителност и резигнация е резултат от парализиращите дилеми, които измъчват героинята. В принудата на извънредното положение тя няма друг избор, освен да излезе от обичайния си ритъм на живот – „Петък вечер. Иначе. Иначе никога не беше сама в петък вечер. Срещи. Вечери. Посещения. Фимовия музей. Концерт.“ (Streeruwitz 2020, 31) – и да се конфронтира с равносметка на живота си, естествено наложила се от самотата и застоя.

Отначало тази равносметка все още бива отлагана, макар чрез обичайната за работите на Стрерувиц техника на поток на съзнанието през текста да проблясва проблемът, който ще излезе на преден план по-късно. В първите дни на локдаун за Бети е от първостепенно значение да окаже съпротива, да не се приспособи, защото намира начина, по който е наложена забраната за излизане, за недемократичен:

„Уеднаквена. Тя се чувстваше уеднаквена. По най-перфидния начин. Равенството. То трябваше да е шарено. Разнообразно. Разхвърляно. Шумно и превъзбудено. Трябваше да е приключение. [...] Не трябваше ли равенството да е лично решение? След дълго обмисляне? Каква стойност имаше равенството като последица от уеднаквяването заради някаква зараза? [...] Не беше ли един от страховете ѝ, че така затворена, ще бъде превърната в предмет? [...] Не се ли беше борила целия си живот срещу точно такава превръщане?“ (Streeruwitz 2020, 10)

Бети е гневна, че е лишена от свободата си по този начин, както и от възможността да решава сама и да прояви солидарност просто защото това е правилният избор. Отнета ѝ е възможността за морална постъпка.

Аксел Хонет определя индивидуалната автономност като най-висшата ценност на Модерността, без чието условие нищо добро не е мислимо. Но свободата според него не е единствено гарантирано от държавата право, а се основава до голяма степен на социалните връзки на субекта – утвърждаващи отношения на взаимно уважение и оценка (Honneth 2011, 81–119).

В живота на Бети изглежда такива отношения липсват, в любовта е изпитвала единствено болка и разочарование, а няколко приятелства са само бегло споменати, за сметка на това става ясно, че нейното желание е да живее сама и е практикувала социалната дистанция още преди настъпването на пандемията. Всичко с което тя разполага е своята критична оценка към накърняването на демократичните ценности и бунтът срещу всяко посегателство. В нейната ограничена ситуация това е отказът ѝ да измие кухненския под.

В извънредната ситуация, когато започва да губи почва под краката си и е ужасена от лекотата, с която миналото заплашва да превземе настоящето – авторитарното поведение на правителството, неприятното усещане в стомаха за завръщане на преодоляната с много трудности депресия, тя има нужда от спасителен отряд. Така от въображението ѝ се раждат Фиорентина и Ирма.

Но Фиорентина, представлявайки своеобразен свръх-аз на Бети, се оказва сурова спасителка: „Мислиш, че трябва да се възмущаваш толкова много от ситуацията, само за да изглеждаш добре от морална гледна точка. А всъщност адски много те е страх да не

би някой да си помисли, че си се примирила [...]. Какво направи за бежанците на Лесбос?“ (Streeruwitz 2020, 16).

Ирма, за разлика от нея, е гласът на снизхождението към себе си, оптимизма и романтиката.

Едноизмерността на въображаемите спасителки и твърде яркият контраст между тях всъщност задълбочават противоречието между високите изисквания на Бети към себе си за отговорност и справедливост и човешката ѝ необходимост от лично щастие. Последното изглежда невъзможно в този свят: „Как да нямам страхове, когато са ми показвали действителността като кланица. Когато трябваше да науча за Шоа. [...]“ (Streeruwitz 2020, 180)

Ако в началото гневът и това да се чувства като затворено в клетка животно все още мобилизират Бети, то с минаването на дните отчаянието постепенно започва да я надвива. Във втория сезон тя изпада в дълбока криза. Получава пристъпи на плач, парализиращи паник атаки – имплозии. А след това, в състояние на безразличност, Бети инвентаризира щетите: „бяха я направили отшелничка [...] Беше загубила силата на спомена. Бяха я направили безсилна. [...] Безучастна. Бяха я изиграли.“ (Streeruwitz 2020, 101 и сл.).

Оказало се е, че забраната за контакти е била грешно формулирана и не се е отнасяла до лични срещи. Това безотговорно разполагане с индивидуалната ѝ съдба дълбоко е омерзило Бети. С нея се е случило онова, от което най-много се е страхувала – в кризата е изгубила идентичността си, така трудно отвоюваното право да определяш сам себе си, забравила е. Досега именно споменът за злото, за неговото съществуване в света е бил нейният морален ориентир: „Ако бях забравила тези картини, щях да стана обикновена расистка.“ (Streeruwitz 2020, 103)

Изгубила е способността си да се вълнува и възмущава от несправедливостта, но и да се радва на онова, което е обичала. Възможността да излиза навън и да се срещне с хора не я радва, а я тревожи. Еднакво безразлична остава към утежненото положение на жените по време на локдауна и към любимата си песен, която чува по радиото. Оптимистичното ѝ алтер егo Ирма я уверява, че това е здравословна реакция на шока: „На тази стресираща ситуация отговаряш чрез бягство. Това е страхотно.“ (Streeruwitz 2020, 108)

Последният сезон е времето за окончателна равностметка и избор. В началото изглежда, че Бети сякаш е дошла на себе си и вече знае какъв ще бъде нейният истински революционен жест – ще разтегне момента за революция, който е пропуснала, до цялата

продължителност на живота си, носейки рокли в стила на 50те, защото ѝ доставя удоволствие. Горчивината и иронията, с която прави този избор, става явна, когато в потока на съзнанието на Бети изниква споменът от лятото на първата ѝ любов, което съвпада със събитията на площад Тянанмън, когато танкове минават през телата на протестиращи студенти: „Светът. Нямаше място в него за голяма любовна история. Тя знаеше това. Беше го свела до бегла представа, за да може да получи живота си.“ (Streeruwitz 2020, 165). Тук най-късно намира обяснение онова „отново“, за което Бети мисли още в първите дни на затварянето:

„Как можеше този канцлер който така загрижено апелира за солидарност към рисковите групи в същото време да праща Фронтекс по петите на бежанците в Гърция? Как трябваше тя **отново**³ да понесе такова противоречие?“ (Streeruwitz 202, 13)

Става въпрос за противоречието на света, в който едновременно с доброто съществува зло. След „37 опита за ново начало“ (Streeruwitz 2020, 155) Бети е стигнала до извода, че единственият начин да получим доброто в живота си, е да си затворим очите за злото т.е. евентуалното щастие е възможно само с цената на морален компромис.

„Грешното се потвърди. Правилното беше повече от всякога поставено под въпрос“ (Streeruwitz 2020, 204), това е заключението на Бети.

И все пак в романа, макар Бети да се чувства болна и по-подчинена от всякога, тъй като не може да промени света, тя променя себе си. Вече желае да бъде отшелничка, да може да се почувства приятно отделена от света. В последния епизод кухненският под е измит и тя се приготвя да отпътува за Италия, където възнамерява да пише. И нарича това бягство. Въпросът дали това бягство е отбягване на живота или решение в полза на живота остава отворен.

Отговорът може да се търси и в споменатите вече метатекстове на Стрерувиц, в които тя се пита може ли изобщо от грешното да произтече правилно и още повече в следващия роман, който съобщава, че е започнала да пише, след като обявява, че всичко, което е правила досега, тя намира за несъстоятелно.

На този фон на Романа за ковид19 вероятно ще може да се гледа като на цезура в творчеството на Марлене Стрерувиц. Чрез него тя за първи път изразява съмнението, че онова, което е названо, може да бъде променено.

Остава да разберем дали ще разработи нови фикционални и реални стратегии за справяне с настоящето.

³ Получер шрифт, В.В. Б.а.

БИБЛИОГРАФИЯ/REFERENCES

Caduff, Corina, Ulrike Vedder. 2005. *Chiffre 2000 – Neue Paradigmen der gegenwartsliteratur*. München: Wilhelm Fink.

Lehmann, Johannes, Stefan Geyer. 2018. „Einleitung“. In *Aktualität – zur Geschichte literarischer Gegenwartsbezüge vom 17. – 21. Jahrhundert*, 9–33. Hannover: Wehrhahn.

Lauer, Christine. 2021. „Corona-Literatur: Platzpatronen oder Perlen?“. <https://www.tageblatt.lu/headlines/corona-literatur-platzpatronen-oder-perlen> (Accessed October 20, 2021)

Miller, Andrew. 2020. „Covid-19 Literature is coming – inoculate yourself“. <https://amp.economist.com/the-world-ahead/2020/11/17/covid-19-fiction-is-coming-inoculate-yourself?fbclid=IwAR0tTu7zCsxz20IDaF7etgkbi7HaEeOOTXifjlkhZad0ewUvyWb5N92mGwA> (Accessed October 20, 2021)

Rancière, Jacques. 2006. *Die Aufteilung des Sinnlichen*. Berlin: b_books.

Rosa, Hartmut. 2020. „Vom Wunder narrative Resonanz“. In *Warum lesen. Mindestens 27 Gründe*, 196 – 218. Berlin: Suhrkamp.

Streeruwitz, Marlene. 2017. *Das Wundersame in der Unwirtlichkeit*. Frankfurt am Main: Fischer Verlag.

Foucault, Michel. 1997. *Ethics. Subjectivity and Truth*. New York: The New Press.

Honneth, Axel. 2011. *Das Recht der Freiheit. Grundriß einer demokratischen Sittlichkeit*. Berlin: Suhrkamp.

Zeh, Miriam. 2019. „Literatur muss gar nichts“. <https://www.zeit.de/kultur/literatur/2019-03/leipziger-buchmesse-gegenwartsliteratur-diskurs-buch-der-stunde-zeitgeist-fiktion> (Accessed October 20, 2021)

Czollek, Max. 2020. *Gegenwartsbewältigung*. München: Carl Hanser Verlag.

ИЗТОЧНИЦИ НА ПРИМЕРИТЕ/SOURCES OF EXAMPLES

Streeruwitz, Marlene. 2020. *So ist die Welt geworden. Der Covid-19– Roman*. Wien: Bahoe.

✉ **Violeta Vicheva, PhD**

Literary associate at Institute for Literature

Bulgarian Academy of Sciences

52, Shipchenski prohod Blvd.

Sofia 1113, BULGARIA

E-mail: violeta_vicheva@hotmail.com

**BEGRÜNDUNGEN DES DICHTENS. VERSUCH EINER
KONTRASTIVEN ANALYSE VON INGEBORG BACHMANNS
„MALINA“ UND ROBERT MUSILS „DER MANN OHNE
EIGENSCHAFTEN“**

Krasimira Hristova

Universität für National- und Weltwirtschaft, Sofia (Bulgarien)

**THE FOUNDATION OF POETRY. ATTEMPT AT A CONTRASTIVE
ANALYSIS OF INGEBORG BACHMANN'S "MALINA" AND ROBERT
MUSIL'S "THE MAN WITHOUT QUALITIES"**

Krasimira Hristova

University of National and World Economy, Sofia (Bulgaria)

Abstract: Die Aufstellung einer Parallelität der Romane „Malina“ und „Der Mann ohne Eigenschaften“ beruht auf den Auffassungen beider Autoren von der Notwendigkeit der Wiederherstellung vom Vertrauensverhältnis zwischen dem Selbst und der Sprache, die mit einer moralischen Reflexion zusammenhängt. Dem Kunstwerk sprechen beide Autoren die Aufgabe zu, durch das Schaffen einer poetischen Wirklichkeit die Wahrheit über das erschütterte Verhältnis zwischen der wahrhaftigen und der sprachlich konstruierten Gestalt des Individuums zu enthüllen und Modelle zur geistigen Bewältigung der Sinnverluste zu erfinden. Unterwegs zu den Ursprüngen des Geistes und der Sprache werden ihre Transformations- und Erneuerungspotenzen geprüft.

Schlüsselwörter: Autor, Sprache, Kunstwerk, Wahrheit, Geist

Abstract: The article is an attempt to trace the problematic of the broken logical space language – identity in works of Ingeborg Bachman and Robert Musil – “Malina” and “The Man without Qualities”. The two texts are seen as experimental fields of research into existing social and linguistic phenomena and attempts to transform these “untrue” spaces into the constructs of creative genius. Restoring the truth between identity and language is tied to the process of self-reflection and to exploring the limits of language.

Keywords: creator, language, text, truth, identity

Die Durchleuchtung des logischen Raums der Sprachwelt von Ingeborg Bachmann und Robert Musil sollte auf die Auffassungen beider Autoren von der Wiederherstellung des Vertrauensverhältnisses zwischen dem Selbst und der Sprache zurückgeführt werden. In der Frankfurter Vorlesung „Fragen und Scheinfragen“ beschreibt Ingeborg Bachmann eine mögliche Erweiterung der Sprache nur im Zusammenhang mit einem „moralischen

erkenntnishaften Ruck“ (Bachmann 1982). Das Kunstwerk, in welchem die Poesie „scharf von Erkenntnis und bitter von Sehnsucht“ (ebd.) erklingt, müsse ein Ort werden, in dem sich die Wahrheit über die Verformelung der Wirklichkeit durch die Sprache offenbart. Ihres Erachtens ist es eine Wirklichkeit der statischen Denk- und Lebensweisen, des erschütterten Verhältnisses zwischen der wahrhaftigen und der sprachlich konstruierten Gestalt des Individuums. Hier ist die Aufstellung einer Parallelität zu Heideggers Schrift „Der Ursprung des Kunstwerkes“ unumgänglich, in der der Philosoph den Abgrund zwischen der „natürlichen Sprache“ (so bezeichnet Heidegger die noch nicht formalisierte Sprache) und der Sprache der Information zwischen aller Welt Vorausseiendem (Heidegger bezeichnet es mit dem Begriff „Erde“) und Kultur, zwischen dem ursprünglichsten Seinkönnen und dem öffentlichen Dasein beschreibt.

Zu Beginn seines schriftstellerischen Schaffens formuliert Robert Musil seine Aufgabe folgendermaßen: „Beiträge zur geistigen Bewältigung der Welt geben“, „immer neue Lösungen, Zusammenhänge, Konstellationen, Variable zu entdecken, Prototypen von Geschehensabläufen herzustellen, lockende Vorbilder, wie man sein kann, den inneren Menschen erfinden“ (Berghahn 2004, 83). So wird ein künstlerisches Programm dargestellt, in dem auf ein denkendes Dichten hingewiesen wird, wofür in Bachmanns „Frankfurter Vorlesungen“ plädiert wird. Die Begründungen des dichterischen Handelns beider Autoren knüpfen an die Notwendigkeit an, neue „sittliche“ Möglichkeiten zu „begreifen und zu entwerfen“ (Bachmann 1995, 309). Beide Werke entwerfen Programme von einer ästhetischen Aufhebung der Realität.

„Kakanien“ im Roman „Der Mann ohne Eigenschaften“ ist die von Musil erschaffene Metapher für die k. u. k.- Doppelmonarchie, die er „zeitlebens für ein ärgerliches Missverständnis“ (Berghahn 2004, 71) hielt. Die „Ungargasse“ in „Malina“ ist der metaphorische Ort des Aufzeigens des „Krankseins der Zeit“ (Bachmann 1992, 16).

Im MOE-Programm montiert Musil Gesprächsschauplätze zum Entlarven von Simulationspraktiken, Ideen- und Sinnverlust, Identitäts- und Gesellschaftsauflösung. Ein großes patriotisches Projekt löst sich in einer Kette von Verschiebungen, Übertragungen, Gesprächen über Seelenfragen, Körperteile, Besitz und Bildung, Wirtschaft auf. Ideen im „Schmelzzustand“ (Musil 2001, 110) sowie Scheindialoge von vermeintlich einflussreichen Vertretern der Gesellschaft umreißen den Untergang der k. u. k. - Monarchie.

Durch die Figurentriade Ich – Ivan – Malina in Bachmanns Projekt lässt sich die Wahrheit über die nicht stattgefundene zweite Nachkriegszeit enthüllen. Es wird ein Erinnerungsprozess hervorgerufen, bei dem durch die falschen Darstellungen gestörte

Erinnerungen auftauchen. Anstelle der Wahrheit über die Verbrechen des zweiten Weltkrieges werden verschiedene Formen der Verdrängung der Vergangenheit aufgedeckt.

Beide Texte präsentieren die Struktur schwankender Gestalten, die sich aus einer fremden (Sprach-)Welt und einer strömenden, unfesten Dimension ergibt.

Dem Haupthelden im „Mann ohne Eigenschaften“, Ulrich, scheint es, dass man in einer „fertigen vorgegebenen sprachlichen Form des Lebens“ (Musil 2001, 30) existiert. Die Wirklichkeit, die er mit „einer quälenden Ahnung des Gefangenwerdens“ (Musil 2001, 129) beobachtet, lässt sich als ein Konstrukt von namenlosen Menschen, von technischen Problemen, wissenschaftlichen Begriffen, institutionellen Machtsystemen, festgeschriebenen Normen, klischierten Schemata beschreiben. Die bewährte Ordnung spiegelt für ihn den „Wirklichkeitssinn“, dem sich Ulrich entziehen möchte, wider. In seiner gespaltenen Person leben „zwei Ulriche“ (Musil 2001, 16) – „ein Ulrich der harten Überzeugung, etwas ausrichten zu müssen“, den die gegebenen ‚Stichworte‘ nicht angehen; und der zweite, der keine Worte zu seiner Verfügung findet, „sie springen wie die Affen von Baum zu Baum, aber in dem dunklen Bereich, wo man wurzelt, entbehrt man ihrer freundlichen Vermittlung. Der Boden strömte unter seinen Füßen“ (Musil 2001, 15). Ulrich wird als ein Mensch dargestellt, „der auch sich selbst gegenüber keinen Wirklichkeitssinn aufbringt.“ (Musil 2001, 18) und der sich eines Tages als „ein Mann ohne Eigenschaften“ vorkommt. Somit wird die Subjektivität durch die Eigenschaftslosigkeit präsentiert, als „Erfahrung von sozialer Indifferenz, lebensgeschichtlicher Unbestimmtheit und beruflicher Unentschiedenheit“ (Hajduk 2000, 40).

Zweifel an der festgelegten Ordnung, Verzicht auf eine feste Wesensart knüpfen an die Auffassung von einem sich immer neu strukturierenden Ganzen, mit dem Versuch, „die Vielfalt von Bedeutungen aufscheinen zu lassen, das „Schmelzen“ eines Dinges zu einem Wort zu verhindern“ (Musil 2001, 250). Das Moralische tritt in ein „Kraftfeld“, in dem das Gute und das Böse in Zusammenhang gebracht werden und deren Sinnmöglichkeiten als die „Verbindungsmöglichkeiten eines Atoms“ (Musil 2001, 250) betrachtet werden. In diesem Kraftfeld treten die moralischen Geschehnisse als Funktion anderer Geschehnisse auf. Beim unendlichen Entstehen von Zusammenhängen werden den Handlungen unabhängige Bedeutungen zugeschrieben, die dem scheinbaren Festen nicht mehr entsprechen und zu Symbolen werden von etwas, „das vielleicht nicht geschah, aber hindurch gefühlt wurde, und der Mensch als Inbegriff seiner Möglichkeiten, der potentielle Mensch, das ungeschriebene Gedicht seines Daseins trat dem Menschen als Niederschrift, als Wirklichkeit und Charakter entgegen“ (Musil 2001, 251).

Als Gegenpol des Menschen der bewährten Ordnung tritt die Figur des Möglichkeitsmenschen, der sich in den Konstrukten der Diskursivität 'rettet'. Im metaphorischen Raum des Möglichkeitsmenschen eröffnet sich ein Experimentalraum, in dem Möglichkeiten durchgespielt werden, die Seele genau erforscht wird, Wirklichkeit betrachtet und bewertet wird und die Hauptfigur ein freies ästhetisches Leben konstruieren kann.

Das diskursive Erlebnis eines sich neu erfahrenden Subjekts in Musils „Der Mann ohne Eigenschaften“ schließt ebenfalls den Erinnerungsprozess des Selbst ein, bei dem sich eine illusionäre Struktur einer alten eingebüßten Ganzheit des Subjekts aufzeigt. Moral und innere Bewegung der Seele enthüllen sich als Teile der gespaltenen Subjektivität, die in einer unwahrhaftigen Sprache existiert:

„Unsere Moral“ erklärte er „ist die Auskristallisation einer inneren Bewegung, die von ihr völlig verschieden ist! Von allem, was wir sagen, stimmt überhaupt nichts. [...] Irgendein großer Rausch steigt als dunkle Erinnerung daraus auf, und man kommt zuweilen auf den Gedanken, dass alles, was wir erleben, losgerissene und zerstörte Teile eines alten Ganzen sind, die man einmal falsch ergänzt hat“ (Musil 2001, 748).

Im diskursiven Annäherungsversuch an das mystische Erlebnis einer „schwebenden Einheit aller Dinge und Seelenkräfte“ (Musil 2001, 753) ist eine dynamische Struktur von Konstituierung und Auflösung der subjektiven und der semantischen Identität, eine endlose Kette von „sich immer neu eröffnenden Sinnzusammenhängen und Differenzen“ (Hajduk 2000, 427) zu beobachten. An den Sprachgrenzen werden Bedeutungen aus dem Unsagbaren geschöpft. Die illusionäre Macht des Wissens wird mit der Erkenntnis der formlosen Schöpfung konfrontiert. Die Schwankungen des Ichs werden zu Worten transformiert, die Macht und Ohnmacht des Selbst vor dem Abgrund Welt beschreiben und dann in der Stille verklingen. Es setzt die Wiederherstellung eines wahrhaftigen Verhältnisses von Selbst, Welt und Sprache an.

Im Ineinandergreifen von Schreiben und Selbstreflexion können wir die Wiederherstellung der Ganzheit der Ich-Figur in „Malina“ und ihres Vertrauensverhältnisses mit der Sprache verfolgen. Im ekstatischen Schreiben wird die „doppelte“ Natur der Ich-Figur bewusst, ihr Verhältnis mit „Ivan“, als Metapher der bestehenden symbolischen Ordnung, die den Menschen schon bei seiner Geburt in sich einschließt, und „Malina“, der metaphorischen Bezeichnung des verlorenen einheitlichen Ursprungs, reflektiert.

Als eine umfassende Struktur trägt „Ivan“ die konstituierenden Merkmale der bestehenden symbolischen Ordnung. Im Bachmanns Text heißt es: „Ich war ihm zugefallen vor jedem Wort“ (Bachmann 1995, 126). Als ein Konstrukt fungiert „Ivan“ als die Verfassung des Geregelteten, der Technik und der Wissenschaft, des Informationssystems, des Alltags. Ivan

erscheint als eine reale Gestalt, die „einer geregelten Arbeit nachgeht“ (Bachmann 1995, 111) und sich mit Geld befasst, als eine Stimme bei den Telefongesprächen, als ein Schachspielpartner, als die Marke „Ivan“, als das Haus „Ivan“, unter dessen „Obhut“ alle technischen und wissenschaftlichen Errungenschaften, die Zeitungen und das Radio, sogar die Natur und die Ich-Existenz zu vereinigen sind. Das Ich kündigt sein Vorhaben eines gemeinsamen Handelns an, das sowohl eine parallele Bewegung mit „Ivan“ und eine Annäherung zu ihm als auch einen Widerstand gegen das Reguläre, gegen das Alltägliche, gegen die Erstarrungsformen des bestehenden Zeichensystems in sich einschließt: „Gegen das Verderbnis und das Reguläre, gegen das Leben und gegen den Tod, [...] alle diese Drohungen aus dem Radio, all die Schlagzeilen der Zeitungen, aus denen die Pest kommt, halte ich meine frühe Abendsitzung [...], denn ich werde siegen in diesem Zeichen“ (Bachmann 1995, 302).

So setzt ein Schaffensprozess an, bei dem der Dichter, den die Ich-Figur darstellt – sich mit der Sprache vereinigt und einen Siegeszug beginnt – gegen das Statische in ihrem Wesen. Er fügt sich in ihre geheimen Potentiale, aus denen „das Schöne in Wellen“ (Bachmann 1995, 304) zu ihm kommen soll, um ein neues Tönen zu erreichen, durch die „Wiederentdeckung der Potentiale, der Konsonanten und der Vokale“ (Bachmann 1995, 304), „die ersten Zusammenhänge wiederherzustellen“ (Bachmann 1995, 304). Der Schaffensprozess ähnelt einem topographischen Forschungsprozess, der aber einer Aura bedarf: „Wo ich angelangt bin, das weiß Malina und erst heute haben wir uns wieder über die Landkarten, über die Stadtpläne, über die Wörterbücher gebeugt, über die Worte hergemacht, wir suchen alle Orte und Worte auf und lassen die Aura aufkommen [...]“ (Bachmann 1995, 49).

Das Aufscheinen einer wahrhaftigen Sprache ist nur durch die Vollendung der Ganzheit der Ich-Figur durch Einbeziehung von Erinnerungsspuren zum Bestehenden, durch das Reflektieren der eigenen Innerlichkeit in Bezug auf scheinbare und reale Wirklichkeiten, durch das Wiedergeben der erkannten Bedeutungen in die Schrift möglich. Im „Jetzt“ des Schreibens wird „Malina“ einbezogen, als dessen „Geschöpf“ das Ich sich auch definiert (Bachmann 1995, 104). Die Formulierung „Malina und Ich, weil wir eins sind: die divergierende Welt“ (Bachmann 1995, 126) weist auf einen einheitlichen Ursprung, der bei der divergierenden Bewegung der beiden Seinsmodi – „Malina“ und „Ich“ – allmählich verloren geht, hin. Auf dem Schauplatz des Gedächtnisses, dessen Ort des Zeigens der literarische Text ist, lässt sich eine Gegen-Richtung beobachten, eine Aufhebung der wachsenden Entfernung von dem Ich und dem ureigensten Selbst.

Über diese ursprüngliche Verwandtschaft hat das „Ich“ lange nachgedacht, das Wiedergewinnen der verlorenen Einheit ist im Entdecken des genauen und geeigneten „Du“

codiert im Unterschied zum erfinderischen Charakter des „Du“ für Ivan. Das spezifische Verhältnis der Ich-Figur zu Malina erinnert an Heideggers Idee, dass das Fragen nach dem Sein nur an ein Selbst gerichtet ist. Im Erinnerungsprozess wird Malina als Vorahnung eine bestehende Präsenz bewusst, die das Ich entdecken muss: „Ich war allerdings von Anfang an unter ihm gestellt, und ich muss früh gewusst haben, dass er mir zum Verhängnis werden müsse, dass Malinas Platz schon von Malina besetzt war, ehe er sich in meinem Leben einstellte“ (Bachmann 1995, 17).

Der Weg zu Malina, als der Anfang, der nicht zu früh erreicht werden soll, ist in einem Konstrukt bedeutender Anhaltspunkte des Ich, Grenzorte zwischen Natur und Kultur, diskursiver Orte der Kunst zu verfolgen. Ein aufschlussreicher Bezugspunkt ist der an Heideggers kunsttheoretischen Auffassungen erinnernde Vortrag „Die Kunst im Zeitalter der Technik“. Bei der Strukturierung der Eigenschaften von Malina greift Bachmann auf Heideggers Begriff „Verstehen“ zurück, das primär die Ganzheit des Daseins vorwegnimmt und es erschließt, wie es ist: „Ich habe den Verdacht, dass er den Menschen nicht durchschaut, demaskiert, denn das wäre sehr gewöhnlich und billig, es ist nicht würdig dem Menschen gegenüber. Malina erschaut sie [...], die Menschen werden nicht kleiner, sondern größer davon“ (Bachmann 1995, 250).

Das Erschließen einer wahrhaftigen Existenz durch Malina kann nur durch die Aufhebung der festen Umriss vom Wien-Raum erfolgen. Außerhalb der Geborgenheit der Ungargasse gerät das Ich in einen Ort, „der heißt Überall und Nirgends.“ (Bachmann 1995, 111) Im Zustand höchster Vereinzelung wird das Ich mit einer drohenden Dimension von Malina vertraut gemacht. Das düstere Wolkenfeld, die „Friedhöfe der ermordeten Töchter“ (Bachmann 1995, 174), ein fremdes Land und eine fremde Sprache, das Erdinnere, die Gruft, der tauende See übermitteln andere Bedeutungen, die sich der von der Sprache der Information konstituierten Realität entziehen. Malinas Reden versieht die sich auflösende Identität mit heilsamen, rettenden Bedeutungen, die die verdeckte Wahrheit offenbaren.

Der in Form des Dialogs geschilderte Denkprozess zeigt einen Weg zur Lösung der privaten Konflikte⁴ als Basis einer möglichen Korrektur der Konstruktion „Gegenwart“. Unterwegs zur Erinnerung an das eigenste Selbst der Ich-Figur werden die gesellschaftlichen Mordmechanismen der Wahrheit entlarvt, auf welchen die „Sklaverei“ des Individuums beruht: die gewählte Fassade, die „gefärbte Darstellung“ (Bachmann 1995, 276) der Wirklichkeit,

⁴ Wie Agnese konstatiert, findet der Faschismus „seinen Ausgangspunkt in den ungelösten privaten Konflikten“ und breitet sich „dann dort aus in der historischen Erfahrung [...] nicht umgekehrt.“ Vgl. (Agnese, 1996, 40).

durch die Vermittlung nichtiger Werte, „Sprüche und Einflüsterungen“ der Mediensprache. Die Offenbarung der verdeckten Bedeutungen von Malina ist an ein Fragen nach dem Sinn der Existenz des Ichs geknüpft: „Malina soll mir helfen, nach einem Grund für mein Hier sein zu suchen.“ (Bachmann 1995, 293) Der komplexe Denkprozess des Selbstfindens impliziert den Versuch zur Klärung der Rolle des Dichters in der Ordnung der Gesellschaft. Ein verantwortungsvolles Handeln sollte nach Bachmann „Ruhe in die Unruhe – Unruhe in die Ruhe“ (Bachmann 1995, 311) bringen.

An der metaphorischen Figur der Auseinandersetzung mit Malina und Ivan vollzieht sich die „Wiedererweckung der Zauberkraft der Worte jenseits ihrer gewohnten Bedeutungen und Zuordnungen zur Welt“ (Weber 1986, 80). Das Dichten zu den Grenzen des Möglichen schließt das Erreichen des „reinsten Zustand“ des Dichters ein und geht in den gleichzeitigen Verzicht auf die tradierten Dichtungsformen und Zuwendung zu einem „Utopia der Sprache“ (Weber 1986, 110) über, jenseits des absoluten Ursprungs.

Zusammenfassend lässt sich in den beiden Werken von Ingeborg Bachmann und Robert Musil eine parallele Bewegung des Geistes und der Sprache sowohl im Feld falscher Sprachwelten und Identitäten als auch in der wahrhaftigen Dimension der Existenz verfolgen. Im utopischen Raum des Dichters werden die Sinnzusammenhänge wiederhergestellt, die eingebüßten Bedeutungen aufgedeckt und die sittliche Ordnung des Dichtens konstruiert.

LITERATURVERZEICHNIS/REFERENCES

Bachmann, Ingeborg. 1982. *Werke*. Bd. 3. Todesarten: Malina und unvollendete Romane. München: Piper.

Bachmann, Ingeborg. 1995. *Gedichte. Erzählungen, Hörspiel. Essays*. München: Piper.

Musil, Robert. 2004. *Der Mann ohne Eigenschaften*, 2 Bde., Reinbek bei Hamburg: Rowohlt Verlag.

Berghahn, Wilfried. 2004. *Robert Musil*. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt Taschenbuch Verlag.

Hajduk, Stefan. 2000. *Die Figur des Erhabenen. Robert Musils ästhetische Transgression der Moderne*. Würzburg: Königshausen & Neumann.

Agnese, Barbara. 1996. *Der Engel der Literatur. Zum philosophischen Vermächtnis Ingeborg Bachmanns*. Wien: Passagen Verlag.

Weber, Hermann. 1986. *An der Grenze der Sprache. Religiöse Dimension der Sprache und biblisch-christliche Metaphorik im Werk Ingeborg Bachmanns*. Essen: Die blaue Eule.

Weigel, Sigrid. 1999. *Hinterlassenschaften unter Wahrung des Briefgeheimnisses*. Wien: Paul Zsolnay.

Heidegger, Martin. 1982. *Die Technik und die Kehre*. Pfullingen: Verlag Günther Neske.

Heidegger, Martin. 1986. *Sein und Zeit*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.

✉ **Krasimira Hristova, Senior Lecturer**

ORCID ID: 0000-0002-8973-8786

Department of Foreign Languages and Applied Linguistics

Faculty of International Economics and Politics

University of National and World Economy

19, December 8th Str.

1700 Sofia, BULGARIA

E-mail: khristova-naydenova@unwe.bg

**KULTURGEOGRAPHIE EUROPAS UND IHRE GRENZEN IN
„SCHACHNOVELLE“ VON STEFAN ZWEIG**

Angel Valentinov Angelov

Institut für Literatur, Bulgarische Akademie der Wissenschaften (Bulgarien)

**CULTURAL GEOGRAPHY OF EUROPE AND ITS LIMITS IN “THE
ROYAL GAME” BY STEFAN ZWEIG**

Angel Valentinov Angelov

Institute for Literature, Bulgarian Academy of Sciences (Bulgaria)

Abstract: Der Artikel ist ein Versuch, eine mögliche Antwort auf die Frage zu liefern: Was ist für Stefan Zweig das symbolische Territorium der europäischen Kultur? Das Material, an dem ich arbeite, ist „Schachnovelle“ und ein Teil seiner Essayistik. In „Schachnovelle“ stellt sich Wien als Kulturzentrum, in dem Dr. B. geboren ist, dem nicht-kulturellen Bereich, Banat, entgegen, aus dem die andere Hauptfigur, Mirko Czentovic, stammt. Wo genau das Banat liegt, spielt keine Rolle, denn in der Novelle soll es ein Ort sein, der außerhalb der Kultur Europas liegt. Ich komme zu dem Schluss, dass Kulturtopos in der Novelle ist Wien, während das Fehlen von Kultur slawischer Herkunft ist und einem unbestimmten Ort entstammt, der ganz allgemein als südlicher Balkan bezeichnet wird. Ich versuche auch zu begründen, dass Zweig an den kulturellen Werten seiner Jugend aus der Zeit vor 1914 hängt. Für Zweig ist die Kultur Europas gleichbedeutend mit der westeuropäischen. In einigen Fällen werden skandinavische Schriftsteller in diese Kultur einbezogen. Von den Ländern Europas, die im 18. und 19. Jahrhundert existierten, bietet das Habsburgerreich eine gute Ausgangsposition an, um über das Thema „Europa“ in historischer Hinsicht nachzudenken. In Ost-West-Richtung erstreckte es sich vom heutigen Italien bis zur heutigen Ukraine. Am Ende des Aufsatzes diskutiere ich Elemente der kritischen Reflexion der Zweigrezeption in Bulgarien.

Schlüsselwörter: Stefan Zweig, „Schachnovelle“, Europe, Kulturgeographie, Grenzen

Abstract: My purpose in this essay is to answer the question: What is the symbolic territory of European culture for Stefan Zweig? The material I am working on is *The Royal Game (Chess Story)* and a part of Zweig's essays. In *The Royal Game*, the Vienna Cultural Centre, where Dr. B. is born, is opposed to the non-cultural field of Banat from which the other main character, Mirko Czentovic, comes. It does not matter exactly where the Banat region is located, because in the novella it functions as a place that is outside the culture of Europe. For Zweig, the culture of Europe is equivalent to that of Western Europe. In some cases, Scandinavian writers are included in this culture. Through European humanism, Zweig transforms Western Europe into an image of humanity. Zweig's suggestions from the 1930s on how to create a European cultural identity are later applied in EU cultural and educational policy: to elect a European capital each year; pupils and students to have a permanent

opportunity to stay in other European countries; scholarships to make it possible to study abroad. What Zweig could hardly have imagined is that European cultural exchange would be completely subservient to an American linguistic imperialism that would virtually destroy Europe's linguistic diversity. Of the countries in Europe that exist in the eighteenth and nineteenth centuries, the Habsburg Empire provides the greatest basis for the theme of "Europe"; in the East-West direction, it covers territory from present-day Italy to present-day Ukraine. At the end, I discuss elements of the critical reflection on the reception of Zweig in Bulgaria.

Keywords: Stefan Zweig, "Chess Story", Europe, cultural geography, limits

I. Territorien und Grenzen

Auf die Werte, die für das Verhältnis von Zweig zu Europa ausschlaggebend sind, möchte ich hier nur kurz eingehen. Die meisten von ihnen teile ich; einige davon in ihrer notwendigen historischen Umwandlung, andere aber so, wie Zweig sie dargestellt hat: z.B. die permanenten Gefahren des Fanatismus, der Propaganda, der magischen Ausstrahlung von Macht, welche Blendung und Unterwerfung auslöst. Zu Recht meint Klemens Renoldner, Stefan Zweig habe seine literarische Tätigkeit, deren Ziel es war, das geistige und künstlerische Erbe Europas neu ins Bewusstsein zu bringen, als moralischen Auftrag gesehen (Renoldner 2013, 143). Doch als Peripheriebewohner, weit entfernt von den großen europäischen Metropolen, frage ich mich, ob ich in sein Europabild hineingehören würde? Deshalb möchte ich wissen: welche Kulturgeographie Europas hatte wohl Stefan Zweig im Auge?

Die Beziehung „Humanismus – europäische Kultur“ lässt sich nach dem Ersten Weltkrieg sowohl am Fachwissen der Geisteswissenschaften als auch ganz allgemein im Feld der Kultur verfolgen. Liebe und Zuversicht in den Reflexionen über die Einheit Europas sind jedoch selten vorhanden. Vielleicht bei keinem anderen deutschsprachigen Schriftsteller dieser Zeit lässt sich Humanismus in so hohem Maße mit der Zuversicht in Bezug auf Europa verbinden, wie bei Stefan Zweig. Bis zum Jahr 1914 stellte die Hauptstadt des Habsburger Imperiums eine Art Kleinbild europäischer Vielfalt dar. Die Kulturatmosphäre der Stadt, universalistisch und Gegensätze aussöhnend, wie sie Zweig beschrieb, beeinflusste seine spätere Einstellung zu Europa. Zweig meinte mit Europa vor allem Westeuropa, zu dem, in der heutigen Begrifflichkeit, das Deutsch-Österreichische zu ergänzen wäre.¹

In einem Großteil von Zweigs Essayistik werden Europa und europäische Kultur thematisiert, auch wenn sie im Titel des entsprechenden Werkes nicht erscheinen.² Um die

¹ Der geistige Horizont von Zweig ist zwar nicht allein auf das Europäische zu beschränken, dies ist aber ein anderes Thema.

² „Die Welt von gestern“ trägt den Untertitel „Erinnerungen eines Europäers“. In der bulgarischen Übersetzung von Anna Lilova aus dem Jahr 1989 fehlt der Untertitel (Zweig 1989a, 7 – 388). Aus welchen Überlegungen heraus

Einheit von Europa zu benennen, verwendet Zweig Begriffe aus dem Bereich der Religion - Liebe, Zuversicht, Erlösung. Über die Einheit der Menschheit reflektiert Zweig vom Standpunkt des Humanismus, der eine weltliche Frömmigkeit, „humanistische Religion“ ist, deren Grundlagen nicht von einem kanonischen Sakraltext abgeleitet werden. Die Grundlagen des Humanismus sind ethischer Natur und sind durch eine Haltung zu verteidigen, welche persönliche Verantwortung voraussetzt. „Er muss durch die Tat noch einmal dieselbe Gesinnung bezeugen, die er vordem als Künstler mit seinem Wort gestaltet hat: der ethische Mensch muss nun den künstlerischen bestätigen“ (Zweig 1981, 120). Das Zitat bezieht sich auf Romain Rolland. Zweig gibt Persönlichkeit und Werk des französischen Schriftstellers, des Verfechters der europäischen Idee, mit dem Wortschatz der Religion wieder, so dass Humanismus und Glaube zuweilen fast gleichbedeutend klingen: “[...] dass, wenn er wahrhaft Dichter und Künstler sein will, er es nur in dem Sinne eines helfenden Menschen sein kann, dass er seine ganze Existenz aufbieten muss und sie in ein Apostolat der Güte und des Helfens, der Bereitschaft verwandeln muss. Von diesem Tage an ist eigentlich jener Rolland entstanden, den wir als den großen Helfenden und als den Tröster verehren.“ Oder in Bezug auf Tolstoi und Rolland: “[...] etwas in der Welt verbreitet, was Tausenden von Menschen eine Hilfe und eine Rettung geworden ist“ (Zweig 1981, 114). Ähnlich wird humanistischer Glaube an die Einheit Europas durch die Dichtung und die Persönlichkeit von Émile Verhaeren bestätigt: „Dieses bindende und erhebende Element zwischen den Nationen Europas hat Verhaeren im Enthusiasmus gesehen, in der freimütigen und freudigen Bewunderung unserer gegenseitigen Leistung (Zweig 1990, 203). Selbstaufopferung als Verzicht auf persönliche Ziele und individuelle Verwirklichung sowie die Verwandlung des eigenen Lebens in ein Dienen – so stellt Zweig die Persönlichkeit von Albert Schweitzer dar.³ Es geht um das Krankenhaus, das Schweitzer in Afrika baute und um seine Rückkehr als Kriegsgefangener zur Zeit des Europäischen Krieges, denn das Krankenhaus wurde in einer französischen Kolonie gebaut, doch Schweitzers Pass, der 1914 im Elsass ausgestellt war, wurde von den Behörden als deutscher Pass wahrgenommen, also als Pass eines feindlichen Staatsbürgers. Es geht um die ethische Begründung des persönlichen Verhaltens, trotz der Teilung Europas in Sieger und Besiegte. In einem anderen Zusammenhang schildert Zweig ein vereinend-ekstatisches

taten es wohl die Übersetzerin bzw. die Lektorin oder der Herausgeber? Während Wenzeslaw Konstantinow im von ihm herausgegebenen Sammelband gerade das Europäische als Titel hervorgehoben hat. (Zweig 1985) In der neuen Ausgabe der „Welt von Gestern“ aus dem Jahr 2018, Übersetzerin Darja Haralanova, ist der Untertitel ergänzt worden.

³ Eine Empfehlung für Hörbuchliebhaber (wie ich es bin) – vgl. das im Internet zugängliche „Stefan Zweig, Unvergessliches Erlebnis. Komplettes Hörbuch“.

Erlebnis: „Immer fühlt in den Augenblicken ihrer großen Einigung die Menschheit sich gleichsam religiös bewegt, immer scheint in solchen gesteigerten Augenblicken die Ferne nah, das Unerreichbare bereits erreicht“ (Zweig 1990, 205). Mit diesen Worten beschreibt er die unerfüllte Hoffnung seiner Generation auf Verwirklichung der Vereinigten Europäischen Staaten vor dem Großen europäischen Krieg.⁴

Im Gegensatz zu einer kritischen Betrachtungsweise suggeriert Zweigs Humanismus Glaube, er verspricht, folglich idealisiert er.⁵ Die kritische Einstellung hängt von den Dingen ab, die kritisiert werden, Beschuldigung und Verurteilung des Bestehenden infolge kritischer Analyse ist die grundlegende Zielsetzung, zu der noch die Zukunftsvision zu ergänzen wäre. Kritik entspringt einer nicht bekundeten Normativität. Es geht dabei darum, woran man glaubt und was idealisiert wird, außerdem darum, was und wie kritisiert wird. Bezweckt das Versprechen Einflößung von Kraft und Begeisterung, ohne zu isolieren, ohne sie gegen jemanden zu richten, oder im Gegenteil, übertreibt die Idealisierung unkritisch die eigenen Vorzüge und stellt eigentlich Unfähigkeit zu kritischer Selbstreflexion dar? Die Erzählung von der äußeren göttlichen Gewalt, welche Zwietracht stiftet unter Menschen, die sich einer gemeinsamen Sache gewidmet haben, mutet im „Turm zu Babel“ (1916) wie ein Gleichnis an, das jenseits jeglicher Historizität steht und als gültig für jede Zeit zu verstehen wäre. Für die Zeit des Ersten Weltkrieges also auch. Die Phänomenologie des Versprechens in Zweigs Essayistik ist vielfältig, zuweilen erscheint sie als Schenkung oder Großzügigkeit, als Verzicht auf eigene Grenzen, zuweilen suggeriert es Solidarität oder nichtkriegerische Heroik und Toleranz. Über die nichtheroische Heroik, die von Gandhi, Rolland, Schweitzer, Erasmus, Montaigne verkörpert wird, schreibt Zweig eindrucksvoll und mit Begeisterung. Hoffnung gehört ebenfalls zu den humanistisch-religiösen Tugenden, deren begeisternde Kraft die humanistische Position in ihrer Einstellung zum Bestehenden und zum Künftigen, die Verantwortung zu stärken vermag. In der Verteidigung der Hoffnung, in der Fähigkeit zu vereinigen im Gegensatz zu den Kräften, die im heutigen Europa Zwietracht stiften, sehe ich die Aktualität von Zweigs Position. Als Widersacher hat der Humanismus die Erzeugung von Feindlichkeit, Hass und Zwietracht unter den Völkern Europas. Eine beständige Charakteristik von Europa, so Zweig, sei die Bemühung, Würde und Freiheit des Menschen zu wahren, das Bestreben, ihn zu erheben und zu veredeln.

⁴ Zur gleichen Zeit veröffentlichte in Bulgarien Pjotr Bitsilli einen historischen Überblick der Idee über die Vereinigung Europas (Bitsilli 2004, 64–101).

⁵ Zur Idealisierung in Zweigs Werk vgl. Natev. In seiner Studie „Schielender Zweigismus“ begründet Atanas Natev die These, dass Zweig ein wichtiger zweitrangiger Schriftsteller sei (Natev 1989, 534–549).

Gerade dieses Verständnis berechtigt Zweig, den Humanismus auf die ganze Erde auszubreiten und somit Europa in ein Bild der Menschheit zu verwandeln: „... zum ersten Mal ahnt man, dass etwas wie eine gemeinsame europäische Psyche im Werden ist und über der nationalen Literatur und dem nationalen Denken eine Weltliteratur, ein europäisches Denken, ein Menschheitsdenken beginnt“ (Zweig 1990, 200). Auch andere Verteidiger des Humanismus nutzen diesen Übergang. Ein anderes Problem ist es, ob der aufklärerische Gedanke von Zweig, westeuropäische Werte auf die ganze Welt zu beziehen, stichhaltig ist. Hier möchte ich den Antworten auf folgende Frage nachgehen:

Bis wohin reicht die symbolische Geographie der europäischen Kultur? Die Antworten, direkt oder indirekt, finde ich an mehreren Stellen in Zweigs Essayistik. In „Die Monotonisierung der Welt“ wird Europa gegen Amerika (d.h. USA) und Russland, in „Die Eroberung von Byzanz“ gegen Byzanz abgegrenzt, und selbstverständlich gegen die osmanischen Eroberer. Auf diese Geographie wird auch in Bezug auf Romain Rollands Roman „Jean-Christophe“ verwiesen: „Aber Deutschland-Frankreich ist nur Zwieklang, und noch ist – das hat Rolland gefühlt – die letzte Harmonie nicht erreicht; so tritt in der Gestalt Grazias das dritte Land symbolisch in den Kreis –, zur deutschen dumpfen Kraft, zur französischen Klarheit die reife Schönheit des italienischen Genius. „Das Lächeln des italienischen Himmels“ strahlt plötzlich über den Kampfplatz und klärt die Atmosphäre zu goldenem Licht. Erst in Italien findet die Symphonie dieses Buches ihre musikalische und menschliche Lösung. „Vom Geist dieser drei Nationen durchdrungen ist Jean Christophe Europäer geworden“ (Zweig 1990, 205). Die kulturelle und historische Geographie Europas ist, wie man sieht, romanisch-germanisch.

Am 15. Juni 1940 (Paris wurde am 14. Juni ohne Widerstand den deutschen Truppen abgegeben), schrieb Zweig: „Die Hakenkreuzflagge auf dem Eiffelturm! Hitlersoldaten als Garde vor dem Arc de Triomphe. Das Leben ist nicht mehr lebenswert.“ Am 16. Juni 1940: „Es ist vorbei. Europa erledigt, unsere Welt zerstört. Jetzt sind wir erst wirklich heimatlos.“ (Zweig 1988, 471 – 472) Am 17. Juni: „Frankreich verloren, dieses liebenswerteste Land Europas, für wen soll man schreiben, für was leben“ (Zweig 1988, 471 – 472).

In Zweigs Reaktion wird Frankreich mit Europa gleichgesetzt. Nicht nur bei ihm ist diese Gleichsetzung gültig. Im 19. Jahrhundert wurde Paris (in stärkerem Maße als London) zur Musterstadt der europäischen Moderne – in politischer, kultureller, urbanistischer, sozialer Hinsicht. Im Jahre 1940 und nach 1918 war dies nicht mehr der Fall. Doch Zweig hing an den kulturellen Werten seiner Jugend aus der Zeit vor 1914. Sie waren nicht zuletzt durch seine Übersetzungen von Baudelaire, Verlaine, Verhaeren herausgebildet worden sowie durch die Herausgabe der Werke von Dickens und von Dostojewski. Zweigs Übersetzungen waren nicht

nur Kulturvermittlung, sie leisteten auch einen Beitrag zur europäischen Literatur: „Die großen Werke sind nicht grundsätzlich national, die besten von ihnen gehören uns allen: und Ihr Werk begeistert mich, weil es europäisch ist und nicht etwa, weil es die belgische Literatur begründet hat“, so schrieb Zweig an Verhaeren am 4.5.1911 (Zweig 1995, 481). Zweigs Wahl lässt die Existenz von zwei Möglichkeiten nicht zu, Verhaerens Werk könne sowohl der europäischen, als auch einer Nationalliteratur angehören. Die doppelte Angehörigkeit würde umso mehr gelten, als diese Nationalliteratur zweisprachig ist. Die These von der europäischen Literatur sowie der Beziehung zwischen den Nationalliteraturen und einer gesamteuropäischen Literatur stößt jedoch auf enorme Schwierigkeiten, wenn sie konkret begründet werden soll. Die allgemeine These ist einfacher und attraktiver.

Im Text einer Rede unter dem Titel „Einigung Europas“ bat Zweig eine Geographie an, die in hohem Maße der Idee von Europa entsprach.⁶ Das zentrale Anliegen dieses Vortrags war, wie die europäische Idee nicht nur für die gebildete Elite attraktiv werden könnte, sondern auch für einen Großteil der Bevölkerung europäischer Länder. Die geographischen Verweise halte ich deshalb für wichtig, weil sie Zweigs Vorstellung von einem Europa bezeugen, das nicht auf das Romanisch-Germanische beschränkt ist. Doch diese Vorstellung von Europa als übernationale politische Vereinigung deckt sich konsequenterweise nicht mit der Kultur Europas. In der Rede finden sich folgende geographische Verweise: Helsingfors, Prag, Lyon, Hamburg, Glasgow; slowakischer Arbeiter, norwegischer Matrose (Zweig 2013, 15). Zweigs Ideen zur Schaffung eines europäischen Kulturbewusstseins waren weitblickend, denn sie werden heute programmatisch in der Kultur- und Bildungspolitik der EU eingesetzt. Ich bin nicht sicher, ob die Politiker, die diese Ideen vorgeschlagen haben, Zweigs Texte gekannt haben.⁷ Hier seien einige seiner Ideen genannt: jedes Jahr soll eine europäische Hauptstadt ernannt werden; Schüler und Studenten sollen ständig die Möglichkeit zu Aufhalten in anderen europäischen Ländern haben; durch Stipendien soll ein Auslandsstudium ermöglicht werden.⁸ Zweig hatte sich jedoch kaum vorstellen können, dass sich der kulturelle Austausch in Europa vollständig einem amerikanischen Sprachimperialismus unterwerfen würde, der praktisch die Sprachenvielfalt Europas zu vernichten droht. Dass man freiwillig die Existenz vielfältiger, wenn auch nicht gleichberechtigter, Sprachidentitäten aufgeben wird.

⁶ Die Rede ist nicht gehalten worden; wahrscheinlich wurde sie Mitte der 1930er Jahre geschrieben. (Zweig 2013, 23).

⁷ Gemeint sind „Einigung Europas. Eine Rede“ (Zweig 2013, 5–20) und „Die moralische Entgiftung Europas“ (Zweig 1932).

⁸ Auf diese und andere Vorschläge Zweigs weist Klemens Renoldner hin in: (Zweig 2013, 36–37).

II. Zentrum und Peripherie in „Schachnovelle“

Zweig reiste zwar viel, doch ein Teil der Habsburger Monarchie blieb außerhalb seiner Reiserouten; für das Thema meiner Überlegungen ist es jedoch wichtig, dass er den slawischen Teil der Monarchie nicht kannte sowie die Länder, die südöstlich von deren Grenzen lagen.

Von kurzen Aufenthalten in Prag und Budapest abgesehen, lernt er auf seinen Reisen jedoch das östliche Europa nicht kennen, nicht den Balkan, Bulgarien, Rumänien, Albanien, Griechenland und die arabische Welt des vorderen und mittleren Orients. Auch die slawischen Länder, in denen seine Bücher ebenfalls viel gelesen werden, bereist der Europäer Stefan Zweig erstaunlicherweise nicht. Eine bedeutende Ausnahme gibt es allerdings – die Reise in die Sowjetunion. (Zweig 2018, 25)

In der Ortsbezeichnung „Balkan“ sind Jugoslawien nach 1918 und Montenegro vor diesem Jahr nicht enthalten. Kroatien und Slowenien sind bis 1918 Teil der Monarchie. 1966 wurde eine Erinnerung von Evdokia Obreshkova veröffentlicht, in der sie über ihre Begegnung und ihren Briefwechsel mit Zweig erzählte. Wichtig ist diese Erinnerung wegen den angesprochenen Themen sowie der Erzählweise; niedergeschrieben wurde sie 37 Jahre nach der Begegnung mit dem Schriftsteller (Obreshkova 1966, 190). Erinnerung und Glaubwürdigkeit stehen wohl in einem spezifischen Verhältnis zueinander. Ein Teil der Erzählung wird in der Form eines Dialogs zwischen Zweig und Obreškova dargestellt, was an eine gewisse Fiktionalität denken lässt. Zum Thema Europa und Südosteuropa, das für meine Auslegung der Novelle von Bedeutung ist, liest man folgendes: „[...] er hatte schon fast alle Länder Europas durchreist, einschließlich die Sowjetunion im Jahre 1928“ (Obreshkova 1966, 188). In der Vorstellung von Obreškova bestand Europa aus Österreich, Deutschland, der Schweiz, Frankreich, Italien, aus Ländern also, die sie selbst bereist hatte. Ihrer Meinung nach lebte sie selbst in Bulgarien möglicherweise außerhalb von Europa. Im Gespräch mit ihr sagte Zweig folgendes: „Von meiner Jugend an liebe ich die Slawen. Und jetzt, nachdem ich in Russland war, fühle ich mich umso mehr der russischen Seele verbunden – der slawischen Seele, der slawischen Welt“ (Obreshkova 1966, 190). Die russische Seele ist die slawische Seele und die slawische Welt ist die russische Welt. Ob Zweig dies wirklich gesagt hat? Die Gleichsetzung von russisch und slawisch setzt eine spezifische Ideologisierung des „Slawischen“ und der „slawischen Seele“ voraus, zudem kann sie durch diese Ideologisierung bedingte Handlungen ermöglichen. Wenn man die Erinnerung als glaubwürdig bewerten würde, so bestätigt sie die These, dass für Zweig die auf dem Territorium der ehemaligen Habsburger Monarchie entstanden Staaten, im Osten wie im Süden, ein undifferenzierter Raum geblieben waren.

Die Deutung der „Schachnovelle“ (1942), die ich vorschlagen möchte, wird von folgender Fragestellung gelenkt werden: Gibt es einen Zusammenhang zwischen der sozialen und geographischen Herkunft von Mirko Czentovic und Zweigs Verständnis über die europäische Kultur?

Die zwei Hauptfiguren – Dr. B. und Mirko Czentovic – verkörpern zwei entgegengesetzte Welten. Mirko entstammt einem niederen sozialen Milieu, er ist Sohn eines „blutarmen Donauschiffers“. Er ist nicht lernbegierig, auch später, wenn er weltberühmt geworden ist, bleibt er ungebildet. Der Erzähler beschreibt den Jungen so:

Mirko starrte die schon hundertmal ihm erklärten Schriftzeichen immer wieder fremd an. ... Wenn er rechnen sollte, mußte er noch mit vierzehn Jahren jedesmal die Finger zur Hilfe nehmen, und ein Buch oder eine Zeitung zu lesen, bedeutet für den schon halbwüchsigen Jungen noch besondere Anstrengung. [...] sobald Mirko die Verrichtungen des Haushalts erledigt hatte, saß er stur im Zimmer herum, mit jenem leeren Blick, wie ihn Schafe auf der Weide haben, ohne an den Geschehnissen rings um ihn den geringsten Anteil zu nehmen. (S. 6 – 7)⁹

Mirko erwies sich aber als ein außergewöhnliches Talent im Schachspiel; er gestaltete seine Partien mit „unerschütterlichem Selbstbewusstsein“ und „mit achtzehn hatte er sich die ungarische Meisterschaft, mit zwanzig endlich die Weltmeisterschaft erobert. Die verwegenen Champions, jeder einzelne an intellektueller Begabung, an Phantasie und Kühnheit ihm unermesslich überlegen, erlagen ebenso seiner zähen und kalten Logik...“ (S. 11). Czentovic war „ein unmenschlicher Schachautomat“, gleichgültig gegen Menschen und gegen allem, was nicht mit Schach und mit Geld zu tun hatte. Sein Verhalten zu anderen war überheblich und distanziert. Dies war wohl eine Schutzstrategie, denn „wo er einen gebildeten Menschen spürt, kriecht er in sein Schneckenhaus [...]“ (S. 14).

Die Erzählung läuft in Ich-Form, doch nicht der Erzähler, sondern ein Freund von ihm „porträtiert“ am Anfang den Weltschachmeister. Sowohl der Erzähler als auch der Freund bleiben namenlos – sie sind Vertreter der kulturellen und sozialen Welt, zu der auch Dr. B. gehört, der andere Hauptprotagonist in der Novelle. Das „Porträt“ lässt beim Leser eine Erwartung entstehen – wird Czentovic bestätigen oder widerlegen, was der Leser über ihn erfahren hat. Sein Verhalten bestätigt die Erwartung: Der Weltmeister kommt zur vereinbarten Simultanpartie mit zehn Minuten Verspätung, ohne zu grüßen, ohne sich für die Verspätung zu entschuldigen, ohne jegliches Interesse an den gegen ihn spielenden Amateuren zu zeigen. Die Überlegungen des Erzählers ergänzen die einleitende Einschätzung seines Freundes. Beide sprechen von einem eigenartigen Genie und von einer totalen geistigen Trägheit, von geistiger

⁹ Alle Zitate aus „Schachnovelle“ werden angeführt nach Zweig 2013, nach jedem Zitat wird nur die Seitenzahl angegeben.

Unterentwicklung und ungewöhnlicher Begabung. Den Erzähler hatten „alle Arten von monomanischen, in eine einzige Idee verschossenen Menschen zeitlebens angereizt“, deshalb wollte er unbedingt „dieses sonderbare Spezimen intellektueller Eingleisigkeit“ kennen lernen (S. 13 – 14)¹⁰.

Bei den Lesern entsteht die Vorstellung von Czentovic von außen her. Deswegen bekommen die wenigen von Czentovic gesprochenen Worte größeres Gewicht. Mit einer Aussage von Czentovic, mit der er die Fähigkeiten seines Gegners würdigt, endet die Novelle. „Als letzter erhob sich Czentovic von seinem Sessel und warf noch einen Blick auf die halbbeendete Partie. ‚Schade‘, sagte er großmütig. ‚Der Angriff war gar nicht so übel disponiert. Für einen Dilettanten ist dieser Herr eigentlich ungewöhnlich begabt““ (S. 77). Diese Worte lassen mich annehmen, dass im Charakter von Czentovic vielleicht auch eine andere, hellere Seite vorhanden ist, die noch nicht zum Vorschein getreten ist.

Czentovic stammt aus der Peripherie der ehemaligen Österreichisch-ungarischen Monarchie; der Erzähler nennt seine ethnische Zugehörigkeit als „Sohn eines [...] südslawischen Donauschiffers“. Für Zweig ist also seine Ethnie „südslawisch“. Später wird erwähnt, dass Mirko „in einer kleinen südslawischen Provinzstadt“ aufgewachsen ist. Zur Zeit der Handlung in der Novelle existierte der Staat Jugoslawien¹¹, Teile davon hatten zum Territorium von Österreich-Ungarn gehört, wie schon oben erwähnt. „Südslawisch“ bedeutet also „jugoslawisch“, und mit Südslawen werden die drei größeren Ethnien – Slowenen, Kroaten und Serben – benannt, die Bezeichnung erfasst nicht die übrigen slawischen Völkergruppen auf der Balkanhalbinsel.¹² Wenn aber Zweig „südslawisch“ in Bezug auf Jugoslawien verwendet, warum wird Czentovic Schachmeister von Ungarn?

Mit „slawisch“ bezeichnet Zweig eine undifferenzierte Ethnie, die den südwestlichen Teil des Imperiums bewohnte. Mirko ist ein „Bauernjunge aus dem Banat“, wahrscheinlich ein banater Serbe. Zweig weiß jedoch, dass das Banat Teil der ehemaligen Monarchie war; deshalb gewinnt Czentovic die Schachmeisterschaft von Ungarn und nicht etwa von Rumänen, das nicht zum ehemaligen Imperium gehörte.¹³ Die Schreibweise des Namens Czentovic zeugt davon,

¹⁰ Ausgehend von „Schachnovelle“ analysiert Ruth Klüger das Thema des Monomanischen im Zweigs Werk (Klüger 2010).

¹¹ Die Bezeichnung Jugo-slawnien weist darauf hin, dass dort Jugo-slawnen, d.h. Südslawnen lebten. „Südslawnisch“ wäre also in diesem Sinne gleichbedeutend mit „jugoslawisch“.

¹² Eine Bestätigung dieser Verwendung in der modernen Ethnologie findet sich bei Kukulj 2005: „Ist von Jugoslawen oder Jugoslawien die Rede, sind damit die Menschen und die Staaten der Südslawnen von 1918 bis 1991 gemeint.“

¹³ Das Banat gehörte der Habsburger Monarchie seit 1718, lange genug, um in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts als immanenter Teil des Imperiums zu gelten. Nach dem Ersten Weltkrieg wurde das Gebiet unter Rumänien, Ungarn und Jugoslawien aufgeteilt.

dass Mirko kein Ungar war.¹⁴ Eigentlich ist es unwichtig, wo sich genau das Gebiet befand, denn in der Novelle erfüllte es die Funktion, einen Ort zu benennen, der außerhalb der Kultur Europas liegt.

1918 erschien das „Stefan-Zweig-Handbuch“, in dem das vorliegende Wissen über den Schriftsteller erfasst wurde und das momentan die wichtigste Informationsquelle und Zusammenfassung kritischer Reflexion darstellt. Die Verfasser des Artikels über die „Schachnovelle“ meinen, dass „Czentovic [...] vom südlichen Balkan“ stammt (Renoldner und Wolf 2018, 235). Was wird wohl als „südlicher Balkan“ bezeichnet? Im Text der Novelle, den ich benutzt habe, kommt die Bezeichnung „Balkan“ nicht vor. Im Text steht „Banat“. Das Banat befindet sich also nach der Vorstellung der Verfasser im südlichen Teil des Territoriums, das sie als „Balkan“ bezeichnen. Ich nehme an, dass Balkan eine unkorrekte Bezeichnung für das ehemalige Jugoslawien ist. Die Völkergruppen der Slowenen, Kroaten, Serben, Montenegriner waren im Kollektivbewusstsein der österreich-ungarischen Monarchie vor 1918 vorhanden. Sie existierten vor allem als Gastarbeiter, als ein verallgemeinertes, undifferenziertes Bild der Slawen in der kollektiven Vorstellung von Österreich auch nach 1960.¹⁵ Also stammte auch für die Verfasser des Artikels Mirko aus der süd-östlichen Peripherie der österreichischen Monarchie, die später Jugoslawien benannt wurde.¹⁶ Und weiter heißt es: „[...] der grobschlächtige Emporkömmling slawischer Herkunft, eine gut trainierte, gefühlscalte und kulturlose Schachmaschine vom Balkan, ein Prolet“ (Renoldner und Wolf 2018, 236). Die Verfasser geben Zweigs Vorstellung von einer ethnisch undifferenzierten slawischen Herkunft wieder sowie seine Missachtung gegenüber der sozialen Herkunft des ungebildeten Bauernjungen; mit einem Unterschied nur, dass die Verfasser das Territorium der Herkunft vom Banat auf Jugoslawien erweitern und sogar auf die ganze Balkanhalbinsel. Diese doppelte Unbestimmtheit – „Balkan“ und „slawische Herkunft“ – ist ein Zeichen dafür, dass für die Verfasser des Artikels die Geographie in der Novelle nicht wichtig war; für mich jedoch ist sie wesentlich, mindestens weil ich aus einem Raum stamme, der von der ehemaligen vielsprachigen Monarchie beeinflusst wurde. Die Verfasser bestätigen somit das räumliche Verhältnis von „Kultur – Unkultur“ in der Novelle. Der Kulturtopos ist Wien¹⁷, während das

¹⁴ Eine improvisierte orthographische Bemerkung: auf Ungarisch wäre der Name wahrscheinlich als Csentovics zu schreiben und mindestens einer der Vokale würde ein Betonungszeichen tragen.

¹⁵ Dies galt nicht nur für die kollektive Vorstellung in Österreich. 1992 war ich zum ersten Mal in Venedig und suchte mir eine Wohnung auf einer der Insel. Als eine Vermieterin meinen Akzent heraushörte, fragte sie familiär: „Sei uno slavo“, was zu verstehen war nicht als „Sind Sie Slawe?“, sondern als „Sind Sie aus Jugoslawien?“

¹⁶ Aber Czentovic war ja doch Schachmeister von Ungarn, nicht wahr? Wenn also als „südlichen Balkan“ ein Teil von Ungarn bezeichnet wird, dann sollte Sofia, wo ich lebe, im südlichen Peloponnes liegen.

¹⁷ Wien vor 1914, als Verkörperung einer einmaligen kulturellen Vielfalt, war jahrzehntelang ein Anziehungspunkt für Menschen aus verschiedenen Teilen Europas. Zweigs Zuneigung zu Wien vor 1914 kommt am klarsten in

Fehlen von Kultur slawischer Herkunft ist und einem unbestimmten Ort entstammt, der ganz allgemein als südlicher Balkan bezeichnet wird. Wir alle, nehme ich an, haben unser Unbewusstes, das persönliche sowie das kollektive.¹⁸

Zurück zur Auslegung der Novelle: In der geographischen Disposition – das Banat sowie die Abstammung als südlicher Slawe – sehe ich das kulturelle und standesmäßige Unbewusste des Schriftstellers, das ihn veranlasste, Unbildung und Armut außerhalb von Wien anzusiedeln.¹⁹ Armut gibt es in der Peripherie des ehemaligen Imperiums, die von Kultur selten berührt wird oder wo Kultur überhaupt fehlt. Und Kultur setzt Bildung voraus, Sensibilität gegenüber anderem, Engagement für die Umgebung – alles Eigenschaften, die Czentovic nicht besitzt. Einen Teil des komplexen Ganzen, das aus menschlichen Eigenschaften und einem ordentlichen Milieu besteht, bilden technische Erleichterungen im Alltag wie fließendes Wasser im Haushalt und Wasserklosett. „Der junge Czentovic wurde [...] im Hotel einquartiert und sah an diesem Abend zum erstenmal ein Wasserklosett“ (S. 9). Der Erzähler bringt somit seine standesmäßige Missachtung gegenüber der provinziellen Herkunft von Czentovic zum Ausdruck.²⁰

Der Pastor brachte den Jungen in die naheliegende Stadt, in ein Kaffeehaus, wo sich die dortigen Schachspieler versammelten. Das Kaffeehaus betrat gleichsam ein Stück der Natur – Mirko war „[...] in seinem nach innen getragenen Schafspelz und schweren, hohen Schachtstiefeln [...]“ (S. 9)²¹. Im Kaffeehaus war es sicher nicht kalt, doch der Junge hat seinen Pelzmantel nicht abgelegt, als ob er und der Schafspelz waren gleichsam ein unzertrennliches

„Wien von Gestern“ und „Die Welt von Gestern“ zum Ausdruck. Die Sehnsucht nach der verlorenen Heimat macht Wien zu einem Paradies auf Erden. „Wien von Gestern“ ist ein Vortrag, den Zweig am 26.4.1940 in Paris hielt. Am 14. Juni marschierte die Naziarmee in Paris ein. Der Text des Vortrages wurde in „Die Welt von Gestern“ aufgenommen.

¹⁸ Es gibt Auslegungen, in denen behauptet wird, die Novelle biete eine „universelle Unstabilität“ an. In Bezug auf den Topos Wien bin ich der Meinung, dass dies nicht der Fall ist.

¹⁹ Das Problem der Armut sah im Blickfeld der Zeit vor 1914 nicht so aus, wie es dargestellt wird. Zweig zeichnete in „Die Welt von Gestern“ ein optimistisches Bild von Wien vor 1914 – „und selbst das Problem der Probleme, die Armut der großen Massen, schien nicht mehr unüberwindlich.“ (In der Ausgabe www.literaturdownload.at steht das Zitat auf S.6). Über Armut schreibt Zweig auch in „Wien von Gestern“ nach 1918. Kritisiert wurde der Schriftsteller auch wegen der Idealisierung der Armut in Brasilien in „Brasilien. Ein Land der Zukunft“, 1941. Das Buch wurde gleichzeitig mit „Die Welt von gestern“ und „Schachnovelle“ beendet.

²⁰ Nur zum Vergleich: im Bulgarischen gibt es den Ausdruck „отивам повънка“ – so viel wie „nach außen gehen“, ähnlich wie im Deutschen „austreten“, was darauf hinweist, dass die physiologischen Bedürfnisse außerhalb des Hauses verrichtet werden; die Bedürfnisanstalt kann sich in einem der Anbauten befinden oder direkt in der Natur. Letzteres wäre ja umweltfreundlich. Die Moderne brachte fließendes Wasser ins Haus. Dass der Junge Mirko das Wasserklosett nicht kennt, bedeutet wohl, dass für den Haushalt das Wasser vom Brunnen geholt wurde und dass sich die Bedürfnisanstalt draußen befand; das soziale Milieu, von der Czentovic abstammte, in dem er lebte, befand sich, mindestens in dieser Hinsicht, in der Vormoderne. Der Erzähler weist darauf hin, dass dieses Milieu immer noch unzivilisiert war.

²¹ Der Erzähler betont, dass der Pelz nach innen getragen wird, was eigentlich nicht ungewöhnlich war; nur bei Ritualhandlungen, bei Karnevalspielen, wie z. B. bei den Kukerspielen in Bulgarien, wird der Pelz nach außen getragen, denn die Kuker verkörpern die magischen Kräfte des Jenseits.

Ganzes. Zum zweiten Mal wird der Junge durch das Attribut Schaf charakterisiert (s. oben, S. 7). Im Unterschied zu den Stadtbewohnern, die Schuhe getragen haben sollen, trägt der Bauernjunge schwere Schaftstiefel. Schwere Schaftstiefel trägt auch der Wachtmeister. Das Schachspiel ist das Verbindende in den Räumen, wo die Handlung abläuft. Die anderen Elemente distanzieren: darunter der Schlitten als Fahrzeug auf dem Lande und der der Luxus-Übersehdampfer.

Die einmalige Armut, die für die niedere Herkunft charakteristisch war, wurde ersetzt durch Habgier und Geiz, nachdem Mirko Weltschachmeister geworden war. „Er reiste von Stadt zu Stadt, immer in den billigsten Hotels wohnend, er spielte in den kläglichsten Vereinen, sofern man ihm sein Honorar bewilligte, er ließ sich abbilden auf Seifenreklamen [...]“ (S. 12)²².

Während des Zweikampfes mit Dr. B. tritt der Vergleich mit dem Haustier zurück und macht Platz für eine Analogie zur anorganischen Natur, wo das Maß des Menschlichen, der historischen Zeit nicht anwendbar scheint. „Czentovic, der Routinier, blieb während der ganzen Zeit unbeweglich wie ein Block [...]; [...] hob er den Kopf und blickte unseren Freund mit steinernem Blick an; und in diesem tödlichen Tempo schleppte sich die Partie fort. Czentovic versteinte gleichsam immer mehr“ (S. 68, 72, 74). Während der ersten Partie gegen McConnor und die anderen war aber sein Verhalten aber herablassend, er war aufgelöst. Tödlich langsam war das Spieltempo für Dr. B., für Czentovic jedoch schien die Zeit still zu stehen. Kulturlosigkeit, Ähnlichkeiten mit der tierischen und anorganischen Natur sowie eine einseitige, urwüchsige Genialität verkörpert Czentovic, der von einer Volksgruppe abstammt, die in der Peripherie der ehemaligen Monarchie lebt.

Ob diese Ethnie zu Europa gehört? In der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts galten die Peripherien des Imperiums im Südwesten – Ungarn, die Slowakei, Bosnien, Dalmatien sowie entferntere Territorien wie Rumänien als Sinnbilder des Exotischen, des Unzivilisierten, ja des Wilden. Das Exotische entdeckten einige Künstler aus verschiedenen Teilen Europas, einschließlich aus Österreich-Ungarn, in Italien, in Nordafrika, im Nahen Osten, andere Künstler aus Österreich fanden aber das Exotische ganz in der Nähe, am Rande des eigenen Imperiums: „[...] Ungarn im Bewusstsein der westlichen Kultur tatsächlich als exotischer Schauplatz und die Ungarn als wildes orientalisches Volk erlebt werden“ (Hessky 2012, 119). Es war vor allem August von Pettenkofen, der zwischen den 1850ern und den 1870ern exotische Bilder der ungarischen Pusta schuf. Bilder dieser Art aus der Slowakei und aus

²² Symptomatisch in dieser Hinsicht ist die Verwendung der Wörter „Habgier“ und „Gier“. Bei Dr. B. wird die Charakteristik „Gier“ keinesfalls auf einen materiellen Vorteil bezogen. Bei Czentovic jedoch bezieht sich „Habgier“ ausschließlich auf einen materiellen Nutzen.

Bulgarien schuf Jaroslav Věšín. Nicht weniger exotisch fallen aber geographische Peripherien wie die Halbinsel Bretagne, die französischen Pyrenäen, Sarmatien aus. Spanien war bis Mitte des 19. Jh. (aber auch später) ebenfalls ein Sinnbild des Exotischen. Die Vorstellung von den Peripherien und deren Bewohner, einschließlich der eigenen Länder, als unzivilisiert und exotisch war sehr verbreitet bei den Metropolenbewohner nach 1815 bis Ende des 19. Jahrhunderts. Die Auffassung vom Exotischen im 19. und im 20. Jahrhundert unterschied sich von der vormodernen Vorstellung; sie war auf den Institutionen und den technischen Errungenschaften begründet, welche für die Beurteilung des Außenstehenden ausschlaggebend waren; gerade deren Fehlen galt als ein Grund dafür, diese vom Standpunkt der Metropole geographischen Peripherien als naturnah, als historisch rückständig, d.h. als unzivilisiert einzuschätzen.

Die Vorstellung von Rückständigkeit und Unzivilisiertheit des Südens in der Monarchie, die in der zweiten Hälfte des 19. Jhs. entstanden war, muss in Zweigs Bewusstsein als glaubwürdig ausgesehen haben. Gäbe es gute Gründe dafür, dass Zweig weiterhin an den sozialen Werten des 19. Jh. hielt, die in der österreichischen Monarchiemetropole vorherrschend waren? Mit der Einräumung, dass er keine monarchistischen Überzeugungen hatte. An der Seite von Dr. B. im Zweikampf mit Czentovic steht der Erzähler aus standesmäßigen und menschlichen Gründen, als Wiener fühlt er sich dem Doktor verwandt und nicht dem Schachmeister aus dem Banat.²³ Alle drei, der Erzähler, Dr. B. und Czentovic wurden auf dem Territorium der ehemaligen Monarchie geboren, die ersten zwei stammen jedoch aus der Hauptstadt Wien. „und stellte sich mit einem Namen vor, der mir sofort vertraut war als der einer hochangesehenen altösterreichischen Familie“ (S. 32 – 33). Dr. B. bzw. seine Familie war mit der ehemaligen Monarchie verbunden, nicht nur beruflich, sondern auch aus Überzeugung und Gefühl. Er gehörte zu denjenigen, „die unserem alten Österreich die Treue gehalten, all jene, die in Österreich sich aufopfernd für die Monarchie eingesetzt“ (S. 38). Katholischer Glaube und monarchistische Überzeugungen waren Elemente der Kultur von Dr. B.; Elemente jener konservativen Verbindungen, die vor 1914 aktuell waren, in den 1930er aber auch. „Diese Verbindungen zum Hof und zum Klerus – mein Onkel war Leibarzt des Kaisers, ein anderer Abt in Seitenstetten – reichten schon zwei Generationen zurück; wir hatten sie nur zu erhalten“

²³ Die unterschiedliche Darstellung der Lebensgeschichten von Dr. B. und von Czentovic stellten Dirscherl und Schütz fest: die Geschichte von Czentovic wird anhand von Anekdoten und Medienmeldungen, während die von Dr. B. emotionaler und als dem Erzähler vertraut dargestellt wird (Dirscherl, Schütz 2019, 14). Ruth Klüger meint, dass der Großvater von Zweig, Samuel Ludwig Brettauer, kann als Prototyp für Dr. B. gedient haben. Diese Annahme kann die These bekräftigen, dass der Erzähler, aber auch der Autor, sich mit Dr. B. verbunden fühlt (Klüger 2010).

(S. 35). Bei der Erwähnung der Besetzung von Tschechien im Jahre 1938 verwendet Dr. B. die Bezeichnung „Böhmen“ („da Hitler Böhmen besetzt hatte“), denn so hieß dieses Gebiet, als es Teil der Habsburger Monarchie war. Dr. B. ist zur Zeit der Monarchie geboren. Czentovic wahrscheinlich in den letzten Jahren ihres Bestehens, während des Europäischen Krieges.²⁴ Würde man die „Schachnovelle“ gleichzeitig mit der „Welt von gestern“ lesen, sollte man schließen dürfen, dass für Zweig die menschlichen Eigenschaften sowie die sozialen Werte, welche die europäische Kultur darstellen, aus der Zeit vor dem Ersten Weltkrieg stammten. Während die Gegenwart Typen wie Czentovic und McConnor sowie Diktaturen wie Nationalsozialismus zu bieten haben. Für Dr. B. und für den Erzähler wurde Österreich dem deutschen Reich nicht angeschlossen – es wurde besetzt.

Die sozialen und kulturellen Werte von Zweig mögen zwar aus der Zeit vor 1914 sein, doch der politische Hintergrund der Handlung in der Novelle entspricht in vollem Maße der Aktualität, denn die unausgesprochene Frage lautet: Kann ein Sozialtypus wie Czentovic Anhänger des Nationalsozialismus sein oder einer totalitären Gesellschaft überhaupt? Es gibt Interpretationen, in denen die Gestalt von Czentovic mit dem europäischen Kolonialismus in Zusammenhang gebracht wird, mit dem italienischen Faschismus und mit dem Nationalsozialismus. Die mir bekannten Auslegungen diesbezüglich betrachte ich als Überinterpretationen.²⁵ Hier möchte ich auf die überzeugende und nuancierte Deutung bei Daniele Del Giudice verweisen. „Czentovič non è un nazista... non ha fatto nulla di male al dottor B., né in alcun modo possiamo ritenerlo responsabile del suo destino. Non riusciamo a sentirlo simbolicamente come il suo avversario. E, infatti, non lo è: non è l'avversario del dottor B. ma del narratore, cioè di Zweig“ (Del Giudice 1982, 4)²⁶.

Es geht m.E. nicht um die politische, sondern um die psychologische Einstellung von Czentovic, ob er geneigt wäre, undemokratische gesellschaftliche Verhältnisse zu unterstützen. Umso mehr als am Anfang der zweiten Partie beide Schachspieler nicht als Rivalen, sondern als Feinde erscheinen: „Mit einemmal stand etwas Neues zwischen den beiden Spielern; eine gefährliche Spannung, ein leidenschaftlicher Haß. Es waren nicht zwei Partner mehr, die ihr Können spielhaft aneinander proben wollten, es waren zwei Feinde, die sich gegenseitig zu vernichten geschworen“ (S. 73). Das Schachspiel konfrontiert zwei Menschentypen, Vertreter

²⁴ Dr. B ist ca. 45 und Czentovic 21 Jahre alt, die Handlung der Novelle spielt wahrscheinlich „im Sommer des Jahres 1939, vor Ausbruch des Krieges“ (Renoldner, Wolf 2018, 238).

²⁵ Oliver Jahraus analysiert diese Auslegungen und identifiziert seinerseits Czentovic mit einer politischen Figur. (Jahraus 2019, 34 – 44) Vgl. auch (Dirscherl, Schütz 2019, 10).

²⁶ Del Giudice ist der Meinung, dass Czentovic ein russischer Bauer sei, im italienischen Text wird sein Name mit einem Häkchen über dem zweiten *c* als Czentovič geschrieben. Die Region Banat scheint eine unbestimmte, migrierende zu sein.

zweier Welten, die nicht gleichzeitig und gleichwertig zu existieren vermögen; der eine hat Sieger zu sein. Czentovic verkörpert keine politische Ideologie, er stellt aber die Negation der humanistischen, der geistig-aristokratischen Kultur dar, welche für Zweig die Kultur Europas ist. Nicht zuletzt durch seine Überspezialisierung stellt Czentovic eine Negierung dieser Kultur. Europas Kultur ist in Zweigs Verständnis die Kultur einer geistigen Elite.

Im Unterschied zu Czentovic entstammt Dr. B. einer hochgestellten gebildeten Familie aus Wien. Sensibilität, Rechtschaffenheit, Einbildungsvermögen, Höflichkeit sind die Eigenschaften, die für Dr. B. kennzeichnend sind. Dr. B. wurde von Gestapo verhört, da die Rechtskanzlei seiner Familie das Vermögen großer Klöster zu verwalten hatte sowie die Fonds einiger Mitglieder der kaiserlichen Familie. „Sie vermuteten – und wahrhaftig nicht zu Unrecht, daß von jenen von Fonds, die durch unsere Hände gegangen waren, wesentliche Bestände sich noch, ihrer Raublust unzugänglich, versteckten; sie holten mich darum gleich am ersten Tag heran, um mit ihren bewährten Methoden mir diese Geheimnisse abzuwingen“ (S. 38). Dr. B. verriet der Gestapo nichts, was von ihm verlangt wurde. Wie würde sich aber in einer solchen Situation Czentovic verhalten, dessen Verhältnis zur Welt nicht auf moralischen Prinzipien beruhte und nur instrumental war?²⁷

Während der zweiten Partie gegen Dr. B. zum Beispiel merkte Czentovic, dass je länger er seinen nächsten Zug überdachte, desto näher er an den Sieg herankam, denn das langsame Tempo brachte seinen Gegner aus dem Gleichgewicht. Unbildung, Fehlen von moralischen Kriterien und von Engagement der Welt gegenüber, Interesse nur an sich selbst, Mangel an Sensibilität und Phantasie, Überheblichkeit, unmenschliches Instrument zum Schachspielen, all diese in der Novelle suggerierten Merkmale kommen von der Peripherie des ehemaligen Imperiums. Sie stehen außerhalb der Kulturgeographie Europas und sind für die potentiellen Anhänger einer Diktatur charakteristisch. Die Peripherie wird auch in einer anderen Angelegenheit im Zusammenhang mit Czentovic erwähnt – „er ließ [...] der nicht imstande war, drei Sätze richtig zu schreiben, seinen Namen für eine „Philosophie des Schachs“, die in Wirklichkeit ein kleiner galizischer Student für den geschäftstüchtigen Verleger geschrieben“ (S. 12)²⁸. Die Angelegenheit deutet auf die Unehrllichkeit des Studenten hin, der seinen Namen verkauft hatte; der Grund dafür ist wieder das niedere soziale Milieu, das nicht nur finanzieller

²⁷ Bogomilova meint, dass sich Czentovic in dieser Situation für eine der zwei Möglichkeiten entscheiden würde: „Wie würde sich in einer ähnlichen Situation jemand wie Czentovic verhalten – ein Mann ohne Phantasie, ohne Skrupel, ohne moralische Bedenken? Wahrscheinlich würde er sofort die verlangte Information liefern, um den Qualen zu entgehen, oder in einem „nobleren“ Falle, würde er gegen einen Gegenstand, gegen seine Peiniger diejenige Aggression veräußern, die über kein Ventil verfügt (Bogomilova 2018, 118 – 119).

²⁸ „Kleiner“ könnte in diesem Falle bedeuten so viel wie „arm“, der Student stammte ja wie Czentovic aus einem niederen sozialen Milieu.

Mittel entbehrt, sondern auch moralischer Würde. Es stellt sich also heraus, dass Armut und Kultur nicht miteinander vereinbar sind. Nur den Peripherien – Banat und Galizien – schreibt Zweig Eigenschaften zu, die zweifellos auch im Zentrum der Monarchie vorhanden waren. Czentovic stellt die Negierung von jenem Europa, das Zweig liebte, mit dem sein Leben verbunden war. Zweigs Liebe hat aber ihre Kultur- und Standesgrenze, hinter denen Nicht-Europa liegt, was auch Nicht-Kultur bedeutet.²⁹

In einer Hinsicht aber stehen sich die Lebensgeschichten von Dr. B. und Czentovic nahe – beide entbehren menschlicher Wärme. In beiden Fällen erfahren wir wenig über den Vater, die Mutter fehlt gänzlich, in der Erzählung kommen überhaupt keine Frauengestalten vor. In der Gestalt von Dr. B. besteht die Kultur Europas in Redlichkeit und Sensibilität, doch es mangelt an Heiterkeit und sie „blickt“ in die Vergangenheit. Das Fehlen von weiblichen Figuren wurde in der Forschung wohl gemerkt, eine gelungene Formulierung ist z.B. die von Dirscherl und Schütz Vgl. (Dirscherl und Schütz 2019, 12): „keine Mütter und also auch keine Zukunft“.

Und noch ein Thema, so glaube ich, hängt mit Europa zusammen. Während Dr. B. eingeschlossen war, vervollkommnete er seine Schachkenntnisse und erreichte ungewöhnliche Fähigkeiten. Doch gerade diese Fähigkeiten wandten sich dann gegen ihn: er begann gegen sich selbst zu spielen. Der politische Rahmen, in dem sich diese Persönlichkeitsspaltung abspielt, ist die Nazizeit in Österreich. Wenn man annehmen würde, dass Dr. B. die Verkörperung des Kulturmenschen darstellt, so könnte man glauben, dass diese Zwangsspaltung von Dr. B. mit der europäischen Kultur im Zusammenhang steht und mit deren Unfähigkeit, nicht nur den Nazismus zu verhindern, sondern jegliche Diktaturen und autoritäre Regimes in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts in Europa. Unbegründet wäre jedoch die Annahme, Dr. B. spiele in der Partie mit Czentovic gegen die andere Hälfte seines Ich. In den 1930er Jahren schuf Stefan Zweig Werke, wo zwei ideelle und entgegengesetzte Menschentypen aufeinander stoßen, welche die Freiheit der Persönlichkeit und die autoritäre Macht verkörpern – „Triumph und Tragik des Erasmus von Rotterdam“, 1934, und „Castellio gegen Calvin oder Ein Gewissen gegen die Gewalt“, 1936. Beide Werke nehmen Bezug auf die Diktatur als Form von Machtausübung. Ein ähnliches Konzept zweier entgegengesetzter Welten liegt auch in der „Schachnovelle“ vor. Nonka Bogomilova betont das Vorhandensein dieses Strukturmerkmals auch in anderen Novellen: „[...] die Schaffung zweier Figuren, die sich gegenseitig hervorheben und verstärken, ist eine häufige Methode in Zweigs Novellen. Ein solches Verfahren liegt vor

²⁹ Die Methode dieser Teilung und Gegenüberstellung erinnert, mit den notwendigen Abwandlungen, an die Einteilung in Nicht-Geschichte und Geschichte in Bezug auf Brasilien. Die Geschichte dieses Landes beginnt für Zweig mit der Ankunft der europäischen Einwanderer oder – mit anderer Terminologie – Kolonisatoren.

auch in „Vierundzwanzig Stunden aus dem Leben einer Frau“, „Verwirrung der Gefühle“, „Brief einer Unbekannten“ u.a.“ (Bogomilova 2018, 115)³⁰. Der inneren Spaltung von Dr. B., die infolge des Gefangenseins und der Verhöre entstanden ist, sowie seiner menschlichen Kompliziertheit wird das eindimensionale Verhalten von Czentovic gegenübergestellt, der jedoch in psychischer Hinsicht stabiler ist; er ist nicht auf die Probe gestellt worden wie Dr. B. Dies sind ebenfalls Strukturelemente der Gegenüberstellung. Die Titel der letzten Werke von Zweig bestätigen diese Gegenüberstellung: „Die Welt von gestern“ vs. „Brasilien. Ein Land der Zukunft“.

III. Schlussfolgerung

Von den Staaten Europas, die im 18. und 19. Jh. existierten, ist die Habsburger Monarchie am besten geeignet als Grundlage für die Behandlung des Themas Europa; es erstreckte sich vom heutigen Italien im Süden bis zur heutigen Ukraine im Osten.³¹ Was Europa bedeutet, ist ein Problem, keine Offensichtlichkeit; die physische Geographie Europas stimmt mit dessen Kulturgeographie nicht überein. Die Hinzufügung der Charakterisierung „europäisch“ zu den Namen von Schriftstellern wie Stefan Zweig und Heinrich Heine ist nur teilweise glaubwürdig. Sie ist eher für die Vorstellung über Europa derjenigen Forscher charakteristisch, die diese Benennung verwenden. Charakterisierungen dieser Art prägen, bewusst oder unbewusst, einen Teil der historischen und gegenwärtigen europäischen Kultur als Ganzes darzustellen.

Ergänzung

Die älteste größere Publikation über Zweig in bulgarischer Sprache ist die kurze Studie von Mois Benaroiia aus dem Jahr 1929. Der Verfasser vergleicht denjenigen Teil seines Werkes, den er als „essayistisch-künstlerisch“ bezeichnet, mit dem Schaffen der großen Kritiker des 19. Jh., vor allem mit dem von Georg Brandes.³² Benaroiia kommentiert außerdem Zweigs Einstellung zu Dostojewski und Lev Tolstoi im Zusammenhang mit der europäischen Kultur. Für Benaroiia ist Russland nicht ein Teil von Europa, was er nicht ausdrücklich behauptet, doch

³⁰ Dieses Strukturmerkmal im Schaffen von Zweig, das eigentlich auch ein weltanschauliches ist, wurde schon längst in der Forschung vermerkt. Daniela Strigl meint, Czentovic sei ein Spiegelbild von Dr. B. (Strigl 2019, 28).

³¹ Zu Recht meint Zatonskij, die Donaumonarchie sei eine Art Prototyp von Europa. „Man braucht nur von Fiume (Rijeka – A.A.) nach Innsbruck zu reisen, oder umso mehr nach Stanislau (Ivano-Frankivsk – A.A.), um in ein völlig anderes Land zu geraten, als befindet es sich auf einem anderen Kontinent, ohne dabei eine Staatsgrenze überquert zu haben.“ (Zatonskiy 1988).

³² Dem Schaffen und der Persönlichkeit von Georg Brandes widmet Zweig Worte der Verehrung (Zweig 1990, 163 – 165).

es lässt sich von der Logik seiner Ausführungen ablesen. Der Verfasser kommt zum Schluss, dass Zweig „sie (Dostojewski und Tolstoi) nicht als Lehrer anerkennt [...]. Ihre Wirkung war zerstörerisch, wie sie eigentlich auch in Russland war.“ (Benarolia 1929, 25) Dies war die Meinung von Benarolia. Einige Seiten des literarischen Porträts von Dostojewski lagen schon in bulgarischer Übersetzung vor, doch Benarolia erwähnte diese Tatsache nicht (Zweig 1926, 207 – 210).

Die beste bulgarische Untersuchung (von den mir bekannten) über das Werk von Zweig stammt von Enčo Mutafov. Deshalb möchte ich einen Teil seiner Thesen kurz zusammenfassen. Mutafov greift nur einmal das Thema „Europa“ auf: „Dieser Aristokrat des Geistes, der Mensch, der Geist und Zivilisation über alles stellt, indem unter Zivilisation nur die europäische zu verstehen sei“ (Mutafov 1987, 74). Diese Beobachtung ist korrekt. Das Grundthema des Aufsatzes ist jedoch die Rezeption von Zweigs Essayistik in Bulgarien. Mutafov begründet seine Entscheidung für diese Problematik so: „Nur seine [von Zweig] Rezeption in bulgarischer Sprache ist [...] als eine rechtzeitige, einheitliche und nachhaltige Reaktion unserer Kultur zu sehen“ (Mutafov 1987, 76). Mutafov behandelt das Funktionieren der Übersetzungssprache in der Kultur, indem er zwei historische Perioden miteinander vergleicht, die er als „Retrosprache“ und moderne Sprache bezeichnet. Die Merkmale dieser zwei Sprachen werden analytisch dargestellt; abgesehen von Mutafovs essayistischem Stil, werden in seinem Aufsatz verallgemeinernde Bewertungen der beiden Sprachen vermieden, seine Einschätzungen betreffen konkrete Übersetzungen.

Eine seiner Erklärungen für Zweigs Popularität in Bulgarien ist folgende: „...von der „Entmenschlichung der Kunst“ vertrieben, nimmt die menschliche Gestalt bei Intellektuellen wie Zweig einen fast religiösen Platz ein“ (Mutafov 1987, 73)³³. Indem er Zweig der avantgardistischen Kunst entgegensetzt, entdeckt er in seinem Schaffen „intellektuelle und sittliche Reinheit“. Die Denkweise von Zweig sei „mit Frische und Energie, mit *Rechtschaffenheit* geladen.“ (Mutafov 1987, 74; Hervorhebung von mir A. A.) Die charakteristischen Merkmale vom Zweigs Denkweise begründet Mutafov auf S. 75ff. Die fruchtbare Idee von der sittlichen Reinheit und der Rechtschaffenheit im Werk des Schriftstellers wird bei Enčo Mutafov jedoch nicht weiterentwickelt, sie ist aber auch nicht zentral für seine Untersuchung. Sein Interesse gilt vor allem der Übersetzung zwischen Sprachen und Kulturen. Und noch eine wichtige Schlussfolgerung des Verfassers: „Jede

³³ Die Ausführungen von Del Giudice über Zweig als Autor von literarischen Werken, welche „rosafarbene“ positive Werte und Geistigkeit bekräftigen, sind mit der Herangehensweise von Atanas Natev verwandt, mit der er seine These begründet, dass Zweig ein wichtiger zweitrangiger Schriftsteller sei (Natev 1989, 534 – 549).

Erscheinung oder Persönlichkeit kann Gegenstand von Auslegung werden, wenn sie eine Bedingung erfüllt: außerordentlich und umwälzend zu sein, [...] Anfang oder [...] Ende zu sein, ein außerordentlicher Mensch unter außerordentlichen Umständen (Mutafov 1987, 74f)³⁴.

Aus dem Bulgarischen übersetzt von Ana Dimova.

LITERATURVERZEICHNIS/REFERENCES

- Bitsilli, Petar. 2004. *Natsiya i kultura*. Hg. Krasimir Delchev. Sofia. [Бицилли, Петър. 2004. *Нация и култура*. Съставител Красимир Делчев. Превод София Бранц. София.]
- Bogomilova, Nonka. 2018. *(Ne)Choveshkoto: literaturno-filosofski rakursi*. Sofia. [Богомилова, Нонка. 2018. *(Не)Човешкото: литературно-философски ракурси*. София.]
- Del Giudice, Daniele. 1982: “Il cliente nuovo – Stefan Zweig”. In *Novella degli scacchi*. Milano, 3 – 8.
- Dirscherl, Margit / Laura, Schütz (Hrsg.). 2019. *Schachnovelle. Stefan Zweigs letztes Werk neugelesen*. Würzburg.
- Dirscherl, Margit / Laura, Schütz 2019. „Von der Vergnügungsreise zur existenziellen Überfahrt. Stefan Zweig und die Schachnovelle“ In Margit Dirscherl, Laura Schütz (Hrsg.) 2019. *Schachnovelle. Stefan Zweigs letztes Werk neugelesen*. Würzburg, 7 – 17.
- Hadzhikosev, Simeon. 2019. *Zapadnoevropeyska literatura, chast 12. Petima ot nay-golemite romanisti na XX. vek*. Sofia. 13 – 58. [Хаджикосев, Симеон. 2019. *Западноевропейска литература. ч. XII. Петима от най-големите романисти на XX век*. София, 13 – 58.]
- Hessky, Orsolya. 2012. „Orient vor der Schwelle – österreichische Künstler in Ungarn“. In Agnes Husslein-Arco, Sabine Grabner (Hrsg.) *Orient & Okzident. Österreichische Maler des 19. Jahrhunderts auf Reisen*. Wien – München, 119 – 127.
- Ignatov, Vladimir. 2013. „Невидимата sbirka“ na Stefan Zweig: konstruirane na svetove, razpadane na identichnosti.“ In *LiterNet*, 21.03.2013, № 3 (160). <https://litenet.bg/publish28/vladimir-ignatov/stefan-cvaig.htm>. [Игнатов, Владимир. 2013. „Невидимата сбирка“ на Стефан Цвайг: конструиране на светове, разпадане на идентичности.“ В *LiterNet*, 21.03.2013, № 3 (160). <https://litenet.bg/publish28/vladimir-ignatov/stefan-cvaig.htm>] (Accessed September 1, 2022)
- Jahraus, Oliver. 2019. „Das Schauspiel als politische Metapher und Stefan Zweigs „Schachnovelle“. In Margit Dirscherl / Laura Schütz (Hrsg.) 2019. *Schachnovelle. Stefan Zweigs letztes Werk neugelesen*. Würzburg, 33 – 44.
- Klüger, Ruth. 2010. *Selbsverlangte Einzelhaft: Die Schachnovelle und Ihre Vorgänger*. <http://unitv.org/beitrag.asp?ID=237> (Accessed September 1, 2022)

³⁴ Der Rezeption von Zweig ist auch eine Arbeit von Maria Mladenova gewidmet, in der ausführlich die in Bulgarien herausgegebenen Werke von Zweig sowie deren Übersetzer behandelt werden. Die Verfasserin scheint die Studie von Mutafov nicht gekannt zu haben. (Mladenova 2015, 261 – 280)

Kukolj, Katja. 2010. *Die Südslawen und ihre Identität(en) – Eine Untersuchung in Deutschland lebender Bosnier, Kroaten und Serben*. <https://www.grin.com/document/41229> (Accessed September 1, 2022)

Larcati, Arturo / Renoldner, Klemens / Martina, Wörgötter (Hrsg.). 2018. *Stefan Zweig-Handbuch*. Berlin/Boston.

Mladenova, Mariya. 2015. „Retseptsiyata na avstriyskata literatura i na Stefan Zweig v Balgaria.“ In *Savremenni izmereniya na evropeyskoto obrazovatelno i nauchno prostranstvo*. Sofia, 261 – 280. [Младенова, Мария. 2015. „Рецепцията на австрийската литература и на Стефан Цвайг в България.“ В [Съвременни измерения на европейското образователно и научно пространство: сборник с доклади. Т. 1. 261 – 280.](#)] (Accessed September 1, 2022)

Mutafov, Encho. 1987. „Mezhdur retro i moderniya ezik. (Zweig i negovoto vazpriemane u nas)“. In *Literaturna misal*, Jahr 31, 4/1987, Sofia, 73 – 89. [Мутафов, Енчо. 1987. „Между ретро и модерния език (Цвайг и неговото възприемане у нас)“. В *Литературна мисъл*, г. 31, 4/1987, 73 – 89.]

Natev, Atanas. 1989. „Tozi raznogled zweigizam.“ In Stefan Zweig, *Izbrani tvorbi v pet тома*. Sofia, 534 – 549. [Натев, Атанас. 1989. „Този разглед цвайгизъм“. В Стефан Цвайг, *Избрани творби в пет тома*, т. 5. София, 534 – 549.]

Obreshkova, Evdokia. 1966. „Spomeni za Stefan Zweig“. In *Septemvri*, 3/1966. Sofia, 187 – 198. [Обрешкова, Евдокия. 1966. „Спомени за Стефан Цвайг“. В *Септември*, 3/1966, 187 – 198.]

Renolder, Wolf. 2018. „Schachnovelle“. In *Stefan Zweig-Handbuch*, 233 – 245.

Strigl, Daniela. 2019. „Warum die „Schachnovelle“ so gut ist. Ästhetische Bemerkungen“. In Dirscherl Margit, Schütz Laura (Hrsg.), 2019. *Schachnovelle. Stefan Zweigs letztes Werk neugelesen*. Würzburg, 21 – 31.

Valery, Paul. 1988. „Krizata na duha“. In *Chovekat i rakovinata*. Sofia, 177 – 203. [Валери, Пол. 1988. „Кризата на духа, 1919“. В *Човекът и раковината*. Превод Андрей Манолов и Христина Кочемидова. София, 177 – 203.]

Zatonskiy, Dmitriy. 1988. „Stefan Zweig ili Netipichno tipichnyi avstriets.“ In Zatonskiy, D. *Hudozhestvennyie orientiry XX veka*. Moskva, 236 – 271. [Затонский, Дмитрий. 1988. „Стефан Цвейг, или Нетипично типичный австриец“. В Затонский, Д. *Художественные ориентиры XX века*. Москва, 236 – 271.] www.gumer.info/bibliotekBuks/Literat/zaton/07.php (Accessed September 1, 2022)

Zweig, Stefan. 1926. „Dostoevski“. In *Hyperion*. V. 1-2/ 1926, 207 – 210. [Цвайг, Стефан. 1926. „Достоевски“. Превод Елена Дикова. В *Хиперион*, г. V. 1-2/ 1926, 207 – 210.]

Zweig, Stefan. 1932. *Die moralische Entgiftung Europas*. https://stefan-zweig-zentrum.at/fileadmin/content/images/das_zentrum/stefan_zweig_preis_2021/Die_moralische_Entgiftung_Europas.pdf (Accessed September 1, 2022)

Zweig, Stefan. 1973. *Shahmatna novela*. Sofia. [Цвайг, Стефан. 1973. *Шахматна новела*. Превод Венцеслав Константинов. София.] <https://chitanka.info/book/8428-shahmatna-novela> (Accessed September 1, 2022)

Zweig, Stefan. 1981. *Europäisches Erbe*. Hrsg. Richard Friedenthal. Frankfurt / Main.

Zweig, Stefan. 1985. *Evropeyskata misal*. Hg. Ventseslav Konstantinov. Varna. [Цвайг, Стефан. 1985. *Европейската мисъл*. Съст. Венцеслав Константинов. Превод Маргарита Дилова. Варна.]

Zweig, Stefan. 1988. *Tagebücher*. Hrsg. Knut Beck. Frankfurt/Main.

Zweig, Stefan. 1989. *Izbrani tvorbi v pet toma. t. 4. Eseistika*. Sofia. [Цвайг, Стефан. 1989. *Избрани творби в пет тома. т. 4 Есеистика*. Превод Маргарита Дилова, Елисавета Кузманова. София.]

Zweig, Stefan. 1989a. „Svetat ot vchera“. In Stefan Zweig. *Izbrani tvorbi v pet toma, t. 5. Sofia, 7 – 388*. [Цвайг, Стефан. 1989а. „Светът от вчера“. Превод Анна Лилова. В Стефан Цвайг, *Избрани творби в пет тома, т. 5. София, 7 – 388*.]

Zweig, Stefan. 1989b. „Belezhki ot voynata, 1940“. In Stefan Zweig. *Izbrani tvorbi v pet toma. t. 5. Sofia, 446 – 448*. [Цвайг, Стефан. 1989б: Бележки от войната, 1940. Превод Анна Лилова. В Стефан Цвайг, *Избрани творби в пет тома. т. 5. София, 446 – 448*.]

Zweig, Stefan. 1990. *Die schlaflose Welt. Aufsätze und Vorträge aus den Jahren 1909 – 1941*. Hrsg. Kurt Beck. Frankfurt/ Main.

Zweig, Stefan. 1995. *Briefe. Bd. 1: 1897 – 1914*. Hrsg. Knut Beck u. a. Frankfurt/Main.

Zweig, Stefan. 2013. *Schachnovelle. Kommentierte Ausgabe*. Hrsg. Klemens Renoldner. Stuttgart.

Zweig, Stefan. 2015. *Die Welt von Gestern. Erinnerungen eines Europäers*. www.literaturdownload.at (Accessed September 1, 2022)

Zweig, Stefan. 2013. *Einigung Europas: eine Rede*. Hrsg. Klemens Renolder. Salzburg. https://stefan-zweig-zentrum.at/fileadmin/content/images/das_zentrum/stefan_zweig_preis_2021/Stefan_Zweig_-_Einigung_Europas_-_Eine_Rede_-_aus_dem_Nachlass_herausgegeben_von_Klemens_Renoldner.pdf (Accessed September 1, 2022)

Zweig, Stefan. *Schachnovelle*. <http://www.stefanzweig.de/arbeiten/schachnovelletext13.pdf> (Accessed September 1, 2022)

Zweig, Stefan. 2021. *Brazilia. Strana na badeshteto*. Sofia. [Цвайг, Стефан. 2021. *Бразилия. Страна на бъдещето*. Превод Борислав Вечеров. София.]

✉ **Prof. Angel V. Angelov, D. Sc.**

Institute for Literature

Bulgarian Academy of Sciences

23, Shipchenski prohod Blvd. (Block 17)

1113 Sofia, BULGARIA

E-mail: valentangel@hotmail.com

ONOMATOPOEIC REPRESENTATION TECHNIQUES IN TWO CULTURAL SALONS

Elitsa Dubarova-Petkova, Iliana Ivanova

Burgas University Prof. Dr. Asen Zlatarov (Bulgaria)

ТЕХНИКИ ЗА ОНОМАТОПОЕТИЧНО ПРЕДСТАВЯНЕ В ДВА КУЛТУРНИ САЛОНА

Елиса Дубарова-Петкова, Илиана Иванова

Университет „Проф. д-р Асен Златаров“ – Бургас (България)

Abstract: This article focuses on the acoustic similarities between two cultural salons, which have become active participants and main characters in two novels, written far apart from one another in time – “War and Peace” by Leo Tolstoy and “The Man Without Qualities” by Robert Musil. The similarity between the two salons runs parallel in terms of their specific “sounding”, determined by onomatopoeic representation. The salon of Diotima in Musil’s novel is associated with a henhouse where all conversations about war and peace are just cackling and clucking. As Tolstoy never completely accepted the progress of bourgeois civilization, the salon transparently and explicitly gets allegorical sense of “spinning workshop” whose “products” are vanity, intrigue and bustle. The onomatopoeic representation of the two salons is loaded with deep irony, as well as parodic motivation, leading to the sceptic conclusion that peace cannot be achieved by the spiritual endeavors of cultural communication.

Keywords: cultural salon, onomatopoeic representation, Tolstoy, Musil

Резюме: В тази статия се представят акустичните сходства между два културни салона, превърнали се в персонажи на два романа, писани по различно време – „Война и мир“ на Лев Толстой и „Човекът без качества“ на Роберт Музил. Сходството между двата салона тече по линия на тяхното специфично „звучене“, определено от звукоподражателно (ономатопеично) представяне. При Музил салонът се асоциира с курник, в който всички разговори за войната и мира са само кудкудякане и каканижене. При Толстой, който никога не приема напълно прогреса на буржоазната цивилизация, салонът прозрачно и експлицитно получава алегоричния смисъл на „предачна работилница“, чиито „продукти“ са празнословието, интригантството и суетата. Звукоподражателното изобразяване на двата салона е заредено както с дълбока ирония, така и с пародийна мотивация, свързана със скептичния извод, че мирът не може да бъде постигнат по пътя на културно общуване във високите сфери на духа.

Ключови думи: културен салон, звукоподражателно изобразяване, Толстой, Музил

Cultural history brands cultural salons as one of the most intriguing artistic phenomena, successfully intertwining both literal and figurative meaning of the untraditional huge intellectual potential and directly assigned places of political discussions, related to the actual background. When these elite circles of cultural and political discourse transform into literary characters, their functioning is dependent on new, role-play conventions and author's intentions. The salons not only generate a network of new meanings and auras, but they transform themselves into a driving force of processes and actions, directly or circumstantially engaged with peace or war. Such a “characterization” of salons (in the sense of fictional characters actively participating in the literary work) can be observed in two different in time and place of creation novels, *War and Peace* (1863 – 1869) by Tolstoy and *A Man Without Qualities* (1930 – 1942) by R. Musil. We can assume that Musil (not only chronologically substantiated, but also because of the author's keen interest in Russian literature, especially in Dostoevsky's and Tolstoy's work) was greatly influenced by Tolstoy in relation to his metaphorical description of Diotima's salon. What brings the authors together is their almost identical description of the salons and their social gatherings. They deliberately belittle them by means of an original acoustic game. Both salons echo the sounds of (futile) pathetic talking: in Tolstoy's work this is rhythmical clatter of a weaving machine, in Musil's novel – the metaphor of the henhouse and the incessant chuckle.

During the XVII century, salons were created to entertain the hostess and her guests, which subsequently reflected on the discussions and their themes. In such salons women's chatting resembled birds' sounds and for that reason they were called coquettes (from the French word *caqueter*, which means chat, but also chuckle). Later, during the XVIII century, salons gained a more serious reputation. The political situation in the country and abroad, as well as the most significant issues of the Enlightenment became popular subjects of discussion. The hosts and guests showed quite an interest in the social-political situation in their country and the world and turned the salons into a “laboratory for political check-up” (Hitrova 2016). The two salons which are the focus of this paper date from the later, let's call it the more “serious period”. They both reflect significant political changes. In this line of thought, the motivation for initiating and supporting activity in the salons was based on the unwavering belief which the two hostesses Schérer and Diotima¹ shared and that was the idea that these places of elite

¹ E. N. Palij focuses on the central position which the individual who created the salon takes: “Every salon was characterized by the personality of their host or hostess and its purpose depended on their interests. It's impossible to analyze the salon in general, without taking into consideration the personality of its creator. That leads to detailed exploration of the personal characteristics of their creators” (Palij 2008).

cultural and political discussions are the cradle of various messianic ideas for the saving of the Empire and the world in a situation of crisis, which then was the threat which Napoleon represented for the Russian Empire and WWI for the Austro-Hungarian Empire.

The difference, which in essence does not concern the typological identity of the two salons, lies in the development stage. The readers find Schéerer's salon already formed and active (after the French cultural tradition), discussing the world political situation, threatened by Napoleon's imperial ambitions, the relations between the European countries (Great Britain, Austria, Prussia) and Russia, and its liberating role etc., whereas Diotima's salon originates in the course of narration, relating to the attempt of Austro-Hungarian Empire to oppose two coinciding significant events (Emperor Franz Josef's and German Kaiser Wilhelm II's anniversary). So, the salon in Musil's novel was established as an institution whose sole purpose was to organize and coordinate a large-scale cultural-political event. The plot revolves within the year 1913, exactly one year before WWI, and practically the salon was not directly involved in talks and discussions about the war. It turns out that neither the emperor's anniversary, nor some cultural eulogy motivates the existence and the activities of the salon. The major driving force in the arising and the pathetic recognition of Diotima's salon is the intention to institutionalize the emperor's image as a peace-maker and strengthen the spirit of pacifism. The similarities between the two salons do not confine to the pathetic "sounding" (the main homology in this research) but project to the conversations themselves, which purposefully discuss and comment on the pacific function of both emperors – Alexander I for Russia and Franz Josef for Austro-Hungary.

The visualizing of the "phonic" homology between the two salons is cleverly achieved by the qualifying epithet "pathetic". Provided we refer to the meaning and the emotional identity of the word "pathos" (as defined by Pseudo-Longin in his treatise "On the Sublime")² the aspect of inspiration and enthusiasm is of groundbreaking significance for this article. One of the most ostentatious aims of the pathetic speaking is to elevate the topic of conversation and pose it as a phenomenon in the value paradigm of the "sublime". We can conclude that Countess Scherer's salon and that of the noble (not by origin, but by appearances) Diotima live up to that pretence, as it was already mentioned that both ladies look upon the functioning of their homes

² "Nothing can be more grand than the noble pathos, used properly. Then, as if in a trance and inspired by God, it breathes the words in ecstatic revelation." (Longin 1985, 38)

as centres of the messianic plan to save the Empire and to declare the supremacy of the Emperor.³

In the first pages of the novel, Anna Pávlovna Schérer is described as a popular salonniere, “40-year old spinster”, “maid of honor and favorite of the Empress Márya Fēdorovna”, “with a fake, reserved smile”, which does not become her “already faded features”, and which is an indication of that “sweet imperfection, which she does not want, cannot and will not mend”. Tolstoy ironically depicts her nature, filled with “impulsiveness” and enthusiasm: “To be an enthusiast had become her social vocation and, sometimes even when she did not feel like it, she became enthusiastic in order not to disappoint the expectations of those who knew her.” (Tolstoy 2009). The main purpose of the salon’s existence is to gather “the highest Petersburg society”, because a characteristic feature of the court salons was its private, elite nature, “communication among equals”, which followed clearly defined rules (Palij 2009, 152 – 158).

Like any other poly-functional structure, Schérer’s salon (respectively Diotima’s) stands out as a centre of personal and public interests. Besides the meaningless, profane conversations held in the salon, other poignant social-political themes were also the centre of discussion: the personality and actions of Napoleon Bonaparte, also referred to as the “hydra of the revolution” (Tolstoy 2009), his impetuous territorial invasion, the intention of leading European empires to put a hold of his march by means of forming allies, the course of the battles on Russian territories, the relations between Kutuzov and Alexander I, etc. Schérer flatters herself to be knowledgeable and competent in all matters and vigorously expresses her opinion upon the subjects under discussion.

Specialists assume that the family name Schérer was created after really existing ones, such as Schefer, for instance. However, N.N. Ardens quotes Tolstoy’s wife, who remembered how upon getting home after a visit to a high-ranking lady, Tolstoy laughingly commented that the lady was becoming “sherer and sherer” (Russian “шеpee”), because she welcomed her guests with “courtesy and addressed everyone with the mandatory “mon cher and ma cher” (cited by Gorbanevskiy 1988). M. V. Gorbanevskiy assumes that the family name Schérer may have originated from this phrase, although he admits the possibility of *some inner personal motivation* (my italics – I.I.) which may have affected the author and his choice of name (Above). Another version could be found in the old meaning of the French word “cherer” which

³ Although in Russian history the term “peacemaker” refers to Tsar Alexander III, on the grounds of Schérer’s opinions expressed in the novel, we can attribute the same role to Alexander I.

means “exaggerate” (Dictionnaire). This can be closely linked to the pompous, overexposed and pathetic behavior and speaking pattern, which was considered a golden standard.

The introductory description of the salon in the novel “War and Peace”, opens with a brilliant metaphor, used by Tolstoy to characterize his background noise:

As a foreman of a spinning mill, when he has set the hands to work, goes round and notices here a spindle that has stopped or there one that creaks or makes more noise than it should, and hastens to check the machine or set it in proper motion, so Anna Pávlovna moved about her drawing room, approaching now a silent, now a too-noisy group, and by a word or slight rearrangement kept the conversational machine in steady, proper, and regular motion. (Tolstoy 2009, Book I, Chapter III).

And later: “Anna Pávlovna’s reception was in full swing. The spindles *hummed steadily* and ceaselessly on all sides.” (Tolstoy 2009, Book I, Chapter III).

We have marked the key words and expressions, which brilliantly and skillfully weave the story and build up the impact upon the reader and the associated image of the machine in general. Using this modern tool of the bourgeois society, the author illustrates the “artificial” lifestyle in the novel. The rhythmic, constantly repetitive movements of the “speaking machine” run throughout the novel.

By analogy, the salon in Musil’s novel is entirely influenced by the personal characteristics of its hostess Diotima⁴. The beautiful “worldly usheress” is more than a mere hostess at the consequential, “world-famous” gatherings at her home. She is the driving force behind all Great Patriotic Action⁵ events, her fame as a “remarkable woman” attracts influential, high-powered people like a magnet and her home turns into a “salon”, a centre of “society and spirit”, and “Tuzzi’s home” receives world recognition (Musil 2017). Like Anna Pávlovna Schérer, whose major aim is to accentuate her organizational skills (assigning visitors to the relevant group), Diotima comments in a pathetic, exalted manner on the important decision which urgently must be made within the Parallel Action, run by her. Unlike Schérer, however, Diotima does not impose directly her personal contribution. She takes her role as a hostess and organizer of elite gatherings of “*the affluent and educated*” (my italics – E. D.) too seriously,

⁴ The real name of Diotima in Musil’s novel is Ermelinda Tuzi, but her cousin and main character Ulrich, names her in his thoughts (not without ironic motivation) after the ancient “teacher of love”- Plato’s Diotima.

⁵ The Parallel Action or *Parallellaktion* (German) in the novel is actually the “The Great Patriotic Action”. It is the reason for the creation of the salon, and at the same time, the main story line. In the novel it is described as an important event of enormous significance, historically motivated by the desire to find an occasion for grander celebration than the announced jubilee of the Keiser in Germany. As a counterpoint to the German jubilee, Kakania starts to organize on the highest level the 70th anniversary of the coming to the throne of the Austrian Hungarian Emperor Franz Josef (this act enables Kakania to become a dualistic monarchy). This clarification is necessary, because through the blown up historical pretence (which neither the German Keiser, nor the Emperor live to celebrate), we can feel the irony which is the driving force throughout the whole novel. It is the technique by means of which the salon receives its onomatopoeic hen ”chuckling”.

in an almost messiah-like manner: “Diotima opened the conversation by declaring the Collateral Campaign to be an opportunity such as would positively never occur again for giving practical reality to the things one believed greatest and most important.” (Musil 2017) And later:

In general, these gatherings were organized in such a way that all these people were jumbled up together and allowed to blend harmoniously. It was only the younger intelligentsia that Diotima usually kept apart by means of separate invitations, and the rare or special guest was something she had an unobtrusive way of singling out and, as it were, framing. (Musil 2017) (for Anna Pávlovna see below)

In its turn, from the very beginning, Musil’s novel (ironically predisposed) takes to illustrate Kakania – an occasionalism, a fictional toponym, an artistic name for the Austro-Hungarian Empire. The etymological motivation of this bizarre name is the abbreviation *K und K*, or *Kaiserlich und Königlich Empire*. It turns out that the topos and discourse “Kakania” in Musil’s novel is entirely close to Diotima’s salon. Kakania is actually, by its isomorphic structure, Diotima’s salon. The metonymic connection is skillfully built on and through “the sound”. The background, acoustic “noise” which is typical of Diotima’s salon, creates the name of the Empire – Kakania. The root morpheme, formed by the binomial “K und K” (kaiserlich und königlich Monarchie) points to a semantic correlation to the German verb *kakeln*, used in spoken language by lower class people, meaning ‘to chuckle’. The meaning is transitioned on a secondary level to the human society – ‘the one who has to share (something) by presenting it’. Metaphorically and by undercurrent connotation, *kakeln* means ‘chatting’ and is a synonym of the verb *schwätzen* (see Duden 2001).

The way the noise in the salon is linked to that ironic meaning encrypted in the name Kakania, is relevant to the intensity with which the “sophisticated usheress” Diotima is compared to a hen. After the very first “get-to-know meeting”, with “the great cousin”, Ulrich subjects her to a thorough anthropological and phrenological analysis and concludes that the parallel action has been entirely personified into Diotima and “despite his experience and age”, he sees himself as a “small harmful worm, scrutinized by a big hen” (Musil 2017). Later on, in his mind, Diotima evolves into a “giant hen” (Musil 2017). The metaphorical style of the entire novel is virtually subjected to the ironic reflection of the character, which recreates with persistence and by means of the bird-like sound representation the Parallel Action and Diotima herself, as well as the entire salon, its participants and their vocally expressed spiritual endeavors, which are likened to “inspired thoughts born in a purposefully designed poultry house, called ‘philosophy, theology or literature’ (...)” (Musil 2017). Even Ulrich’s mistresses are not spared this bird-like obsession of his mind (Bonadea is compared to a duck, Gerda to a pigeon). Arnheim’s meaningless chatter is also mercilessly ridiculed (Arnheim is the Prussian

whom Diotima has fallen in love with and has involved in the parallel action and who is surrounded by constant chuckle) and finally we do come to the great metaphor of “vanity and emptiness”.

The pathetic enthusiasm which dominates over the discussions and the assignments, allegedly servicing the idealistic side of the Parallel Action, starts to crumble. The Action has lost its etymological meaning. Subsequently, everything that goes on in the salon has been degraded into pretentious talking and inertness-futile (literally and metaphorically) words and whispers, but constant and exalted, resembling the happy chuckling of a hen, which has just laid eggs. The grotesque clash between the high-fly intentions and lack of “results”, is brilliantly depicted in chapter 71, volume II, where the “wordly usheress” Diotima organizes and carries out the first and most significant meeting of the Action:

The handling of these throngs, from the hostess’s point of view, made great demands on Diotima, and she would perhaps have taken exception to a number of things had her head not resembled a superb fruit-bowl, a superabundance with the words continually brimming over the edge – words with which the lady of the house welcomed each arriving guest, delighting him with her detailed knowledge of his latest work. (...) The extra ordinary eloquence that passed away over Diotima’s head like a celestial event, as it were, so long as she was alone in conversation with one of the mighty, gave way to a painful inability to keep to the point as soon as a second or third of the mighty joined them and several speeches went on at cross-purposes with each other. (Anyone who does not shrink from such similes may think of a swan descending after its proud flight and moving along the ground.) (Musil 2017).

In the typical style of the author, the narrator ironically presents the meeting using culinary terms in order to state once again that the irony has to be explicitly revealed through the ambivalent motivation of the attitude to “the high” by means of laying out different value registers. Respectively, we recognize the same approach in Schérer’s salon, while introducing the special guests (viscount Mortemar, the abbot etc.) displayed to the public as sophisticated dishes:

“Anna Pávlovna was obviously serving him up as a treat to her guests. As a clever maître d’hôtel serves up as a specially choice delicacy a piece of meat that no one who had seen it in the kitchen would have cared to eat, so Anna Pávlovna served up to her guests, first the vicomte and the abbé, as peculiarly choice morsels.” And later: “vicomte was served up to the company in the choicest and most advantageous style, like a well-garnished joint of roast beef on a hot dish.” (Tolstoy 2009, Book I, Chapter III)

The Parallel action originates as a (pseudo) utopian project, oozing as much paradox innuendo as both Kakania and Diotima’s salon. The high-fly (“wealthy and educated”) circles ambiguously impose an emperor’s anniversary under the sign of pacifism, but the pacifism itself is unthinkable without heavy arms, as it becomes clear from a conversation between the military men and the civilians, participating in the Parallel Action. Every idea, reflection,

reference and official discussions among the prominent activists of the Action is scarred by that same “Baroque of Void” (Musil 2017), which the secretary and main character in the novel Ulrich infallibly senses. “Baroque of the Void” can be seen as a poetic expression of the ubiquitous chuckling, ironically encrypted in the vocal name of Kakania.

In a full-scale homologous “dependence”, regardless of the changing historical events, the life in Schérer’s salon (as well as in the analogical Héléne’s salon), remains blissfully unscathed, clattering in vain, representing great form without content. Tolstoy:

Among the innumerable categories applicable to the phenomena of human life one may discriminate between those in which substance prevails and those in which form prevails. To the later – as distinguished from village, country, provincial, or even Moscow life – we may allot Petersburg life, and especially the life of its salons. That life of the salons is *unchanging*. Since the year 1805 we had made peace and had again quarreled with Bonaparte and had made constitutions and unmade them again, but the salons of Anna Pávlovna and Héléne *remained just as they had been* – the one seven and the other five years before. (Tolstoy 2009, Book 10, Chapter VI) (my italic – I. I.)

The prevailing superficial pretence, the noise of the illusionary mechanical activity of the salon, compared to its unaltered condition in time, brilliantly recreate a lasting feeling of life imitation, stagnation instead of action, which in the end is associated with lack of real life, because according to the author, real life exists beyond the limitations of the salon.

The analogies which characterize the functioning of both salons are innumerable and rather intriguing, but more important for this article is the choice which the two authors make to illustrate a pretentious and elite atmosphere through specific onomatopoeic sounds. Tolstoy compares the sounds of the conversations and the false exaltation to a weaving machine, which at the end resounds into “drowned as usual by the buzzing of the court drones” (Tolstoy 2009). Musil makes use of animal sounds, such as the dominating bird metaphor, which “grows” into a bunch of synonymous sounds – “chuckling”, “clucking”, “droning”. The acoustic homology, so obvious in the works of these great authors, is a result of their inner sense of irony and their attitude to the salons, as well as their deeply rooted skepsis that real-life crisis can be solved by means of pathetic idle talk, since language has long lost its most inspiring function of being elevating and an educational factor. The only thing left is the false pathos, which lacks sincerity and love. Man needs to leave that purpose-built and snobbish environment in order to experience real life, exactly like Pierre Bezuhov (War and Peace) and Ulrich (The Man Without Qualities) set off on the path of their happy new life only when they leave the salon for good.

БИБЛИОГРАФИЯ/REFERENCES

- Dictionnaire. <http://dictionnaire.reverso.net/francais-definition/ch%C3%A9rer>
(Accessed November 24, 2016)
- Duden, 2001. *Deutsches Universalwoerterbuch*. //Herausgegeben vom wissenschaftlicher Rat der Dudenredaktion: Dr. Anette Klosa; Dr. Kathrin Kunkel-Razum; Dr. Werne Scholze; Dr. Matthias Wermke. Dudenverlag. <http://www.duden.de/recht-schreibung/kakeln> (Accessed November 15, 2015)
- Gorbanevskiy, M.V. 1988. *Onomastika v hudozhestvennoy literature* <http://www.famili.ru/onomastika/antroponimica/1141-2006-11-01-03-04-26> (Accessed November 24, 2016)
- Hitrova, N. 2016. *Istoriya salonov. / Literatura Zapadnoj Evropy 17 veka*. <http://17v-euro-lit.niv.ru/17v-euro-lit/articles/hitrova-istoriya-salonov.htm> (Accessed November 24, 2016)
- Longin, 1985. *Za vuzvishenoto*. Sofia. [Лонгин. 1985. *За възвишеното*. София.]
- Musil, R. 2017. *The Man without Qualities*. Picador Classics. Translated by Sophie Wilkins and Burton Pike 2017. <https://pdfcoffee.com/robert-musil-the-man-without-qualities-picador-z-liborg-pdf-free.html> (Accessed November 24, 2016)
- Palij, E. N. 2008. *Salon kak fenomen kultury XIX veka: tradiciya i sovremennost*. Avtoreferat na soiskanie uchenoj stepeni doktora kulturologii, M.: M.
- Palij, E. N. 2009. „Russkaya salonnaya kultura XIX veka.“ In *Vestnik MGU* (3) 152 – 158. <http://www.vestnik-mgou.ru/Articles/Doc/3018> (Accessed November 13, 2016)
- Tolstoy, L. 2009. *War and Peace*. Translated by Louise and Aylmer Maude. Posting Date: January 10, 2009 [EBook #2600] www.gutenberg.org/files/2600/2600-h/2600-h.htm#link2H_4_0001 (Accessed November 24, 2016)

✉ **Elitsa Dubarova, PhD¹**

✉ **Iliana Ivanova, PhD²**

Faculty of Social Sciences
Burgas University Asen Zlatarov
1, Yakim Yakimov Blvd.
8000 Burgas, BULGARIA

¹ E-mail: eldubo@abv.bg

² E-mail: ivanova.phd@abv.bg

СКАНДИНАВСКАТА ДЕТСКА ЛИТЕРАТУРА – ТРАДИЦИЯ И НОВАТОРСТВО

Надежда Михайлова, Антония Господинова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

SCANDINAVIAN CHILDREN’S LITERATURE – TRADITION AND INNOVATION

Nadezhda Mihaylova, Antonia Gospodinova

Sofia University St. Kliment Ohridski (Bulgaria)

Резюме: Изборът на тема на статията е свързан със седемдесет и петата годишнина от създаването на преведения на над повече от 70 езика роман „Пипи Дългото чорапче“ на шведската писателка Астрид Линдгрен. Целта е да се проследи традицията на скандинавската детска литература, като фокусът пада върху разказваческото майсторство на Ханс Кристиан Андерсен, Петер Кристен Асбьорнсен, Йорген Му, Селма Лагерльоф и Астрид Линдгрен – основоположници и новатори в жанра на приказката, разказите и романите за деца не само в Скандинавския север, но и по света. Спецификите на похватите, изразните средства, темите, подбора на персонажи и образност в творчеството на тези писатели са обект на проучване и се посочват като основа за развитието на скандинавската детска литература днес.

Ключови думи: скандинавска детска литература

Abstract: The choice of the topic of the present paper is connected with the seventy-fifth anniversary of the creation of “Pippi Longstocking” by Astrid Lindgren, which was translated into more than 70 languages. The aim of the paper is to outline the tradition of Scandinavian children’s literature, focusing on the storytelling mastery of Hans Christian Andersen, Peter Christen Asbjørnsen, Jørgen Moe, Selma Lagerlöf and Astrid Lindgren – pioneers and innovators in the genre of the fairy tale, stories and novels for children not only in the Scandinavian north, but also in the world. The specific literary devices, means of expression, themes, choice of literary characters and imagery in these authors’ literary works are the object of study and are referred to as the basis for the development of Scandinavian literature today.

Keywords: Scandinavian children’s literature

Скандинавската детска литература има своя разпознаваем образ в общоевропейски и световен план. Приносът ѝ за създаването на авторската приказка и съвременните романи за деца и юноши е безспорен. Автори като Ханс Кристиан Андерсен, Астрид Линдгрен, Туве Янсон и Селма Лагерльоф са прокарали този път и неслучайно са преведжани на десетки езици и са известни на мнозина читатели,

независимо от тяхната етническа, национална и езикова принадлежност. Такива фундаментални автори на произведения за деца са дали своята дан за развитието на този съществен масив в литературата. Литературата за деца има своите специфики – посланията са откровени и верни на своите читатели, тъй като те са най-критични и безкомпромисни. Темите, които са заложили, са едновременно общочовешки и се отличават с актуалност независимо от времето, в което са създадени произведенията. Главните персонажи най-често са щриховани с най-ярките си черти, но не са типажи, а са носители на изключителни качества – прозорливост, смелост, самоотверженост, свобода на духа, критичност, изобретателност и самобитност. Едновременно с това те са носители на някои от характерните за нордските народи качества – издръжливост, упоритост, скромност и сила. Езикът на скандинавските литературни творби за деца най-често е експресивен, действието в тях е динамично и с неочаквани обрати, а темите – актуални и същевременно вечни. Не бива да забравяме, че детската литература по принцип се отличава с така наречената „двойствена артикулация“ – текстовете отчасти са създадени за деца, но и за възрастните, които най-често са посредниците в процеса на четенето, т.е. посланията в тях са предназначени от една страна за възрастните, които се забавляват, страдат или сменят своята гледна точка към света, от друга, те са предвидени да размислят, натъжават, но и да предадат знания на децата. Образователната и възпитателна функция на скандинавската детска литература е индиректна, пречупена през призмата на крехката психика на подрастващите, като поставя въпроси, на които не се дават категорични отговори, а целта по-скоро е децата сами да намерят верния път до тях, водени от своята логика, чиста и необременена съвест.

Поводът за написване на настоящата статия е 75-годишнината от създаването на романа „Пипи Дългото чорапче“ на Астрид Линдгрен (1907 – 2002), която без съмнение е феномен в шведската литература и не случайно книгите ѝ са преведени на повече от 70 езика по света. Те са станали част от нашето детство, независимо от това към каква култура принадлежим, и са ни помогнали да намерим себе си по пътя на своето израстване. Изпълнени са с универсални послания за чистотата на душевността, за креативността и необременеността на фантазията на децата, за нуждата да мислим извън установените рамки и свободата да поставяме под съмнение авторитетите и утвърдените правила. Не бива да забравяме, че те са част от общата за целия Скандинавски север традиция на разказваческо майсторство, чиито корени можем да открием далеч назад във времето на сагите и едите, в автентичния за региона фолклор, в приказките и баладите.

Целта на статията е да се направи общ преглед на нордската детска литература и да бъдат очертани основните ѝ характеристики, традициите и новаторството в тях.

Първият скандинавски писател, който развива линията на детската литература в Скандинавия, при това с изключителна широта на творческия замах и иновативност, е Ханс Кристиан Андерсен (1805 – 1875). Той твори на прага между романтизъм и реализъм в Дания, или т.нар. поетически реализъм, и развива жанра на авторската приказка, като се основава на фолклорната. В духа на романтическата литература Андерсен открива най-подходящия за творческите му амбиции жанр, който според романтиците е израз на автентично датското, на „народната душа“, на изконни истини, предавани устно от поколение на поколение.

В Дания обществеността насочва вниманието си към приказния жанр с издаването на драматургичната творба „Аладин“ на Адам Йоленслејер (1779 – 1850) през 1805 г. и особено през 1821 г., когато събраните приказки на братя Грим са преведени на датски език. През 1823 г. излиза сборник с датски народни приказки, записани от Матиас Винтер (1795 – 1834). В Норвегия приказки събират Петер Кристен Асбьорнсен (1812 – 1885) и Йорген Му (1813 – 1882).

В детството си Андерсен е слушал автентични приказки от родния си остров Фюн, а по-късно се запознава с вече посочените издания и се вдъхновява както от датското, така и от немското фолклорно творчество, от свръхестествените разкази на Лудвиг Тик (1773 – 1853), Е. Т. А. Хофман (1776 – 1822), както и приказките на братя Грим. Приказката се оказва в обекта на творческите търсения на романтиците и в частност на Андерсен.

Датският писател осъзнава, че по своя характер на предаване приказката предполага по-активна комуникация между разказвача и слушателя, и започва да прави първите си опити за това.

Андерсен е осъзнавал, че жанрът на приказката свързва разказвача със слушателя и се възползва от възможността да чете своите приказки пред приятели. В дневниците си споделя следното: „Повечето ми приятели казват, че чак сега са успели наистина да разберат моите истории... едва след като са ги чули в мое изпълнение и видели в подходящата светлина.“ (Wullschlager 2000, 153). Слушайки го, както възрастните, така и децата са можели да усетят пълния диапазон от емоции, които Андерсен влагал в приказките си. И може би именно с представянето на приказките си пред публика Андерсен за пръв път проумява възможността за двойствена артикулация. Публиката на приказката е двойно по-голяма от всеки друг жанр, което предполага послания на две

нива на нейното възприемане. Оттук нататък детската литература в Скандинавия неизменно носи тази характеристика. Астрид Линдгрен също възприема този подход. Тя споделя схващането, че в този тип литература може да се открият забавни за различните поколения читатели неща, но на първо място тя винаги поставя възприятията на децата.

Именно заради смелостта си да експериментира Андерсен разгръща със замах ролята на разказвача. В „Главни течения на литературата на XIX век“ Георг Брандес пише: „Андерсен разказваше приказките си подобно на поетите от древността, които най-напред пеели своите песни, а после ги записвали; това му помогна да си създаде нов картинен, тананикащ, усмихнат, танцуващ, подскачащ стил още преди да направи опит да отрази в своята проза всички тези акценти, усмивки, бърчене на челото, музикални излияния, изразителни жестове и многозначителни гримаси. С това той стана родоначалник на една съвършено нова разновидност на художествения и музикален разказ в Дания, наследена и усъвършенствана по-сетне от Й. П. Якобсен и изиграла важна роля в израстването на Бьорнстерне Бьорнсон.“ (Brandes 1980, 68)

1835 г. е знаменателна година за Андерсен, за датската и световната литература. Тогава писателят за първи път получава признание като романист с издаването на „Импровизаторът“, едно дългоочаквано приемане в сферата на сериозната литература. На 8 май същата година, едва седмици след успеха на „Импровизаторът“ излиза и първият сборник с приказки на Андерсен. Авторът няма особено големи очаквания за добър прием. Първите четири приказки „Огнивото“, „Малкия Клаус и Големия Клаус“, „Принцесата и граховото зърно“ и „Цветята на малката Ида“ са публикувани в невзрачна книжка от шестдесет и една страници без илюстрации, озаглавена „Приказки, разказани за деца. Книжка първа“ (1835). Седем месеца по-късно, на 16 декември 1835 г., излиза и втората книжка с „Палечка“, „Непослушното момче“ и „Спътникът“. Третата част е отпечатана през 1837 г., а през следващата година Андерсен започва нова книга от три части, публикувани съответно през 1838, 1839 и 1842 г.

В периода от 1835 до 1872 г. Андерсен издава 156 свои „Приказки и разкази“. Той преминава през няколко етапа в приказното си творчество и за тях, както и за израстването на автора в този жанр можем да съдим дори от подзаглавията им. Приказките между 1835 и 1842 г. Андерсен нарича „разказани за деца“. „Нови приказки“ са тези, появили се между 1843 и 1848 г. Вече може да се каже, че с тях жанрът е получил своето развитие, авторската приказка окончателно завоюва утвърдено място в датската литература. В третия етап от приказното си творчество от 1850 г. нататък писателят често определя своите кратки литературни творби в проза с датската дума *historier* ‘истории,

разкази’ вместо дат. *eventyr* ‘приказка’. Отчасти целта му е да се освободи от ограничаващите го очаквания на читателите към жанра, неизбежно свързан с периода на романтизма. *Historie* е по-обхватен термин, често употребяван вместо дат. *fortælling* ‘разказ’, от дат. *fortælle* ‘разказвам’.

Първоначално обаче Андерсен се насочва към добре познати народни приказки, които преработва и доразвива. Прототипът на „Огнивото“ е описан като „Духът и огънчето“ в регистъра на датските народни приказки, а на „Малкия Клаус и Големия Клаус“ е „Голям брат, малък брат“. Общо седем са приказките, от които Андерсен е заимствал сюжет и идея от фолклорния им вариант. Това са „Огнивото“ (1835), „Малкия Клаус и Големия Клаус“ (1835), „Спътникът“ (1836), „Дивите лебеди“ (1838), „Свинарят“ (1842), „Глупавият Ханс“ (1855), „Каквото стори дядо, все е хубаво“ (1861).

Приказката дава възможност на Андерсен да изрази свободно своето мнение, да критикува или осмива, без да носи пълната отговорност за това, сякаш говори от името на всезнаещия разказвач. Приказният език на пръв поглед е опростен, но целенасочено води до същината или най-важното в историята. По този начин приказката се превръща във формален език, на който Андерсен говори открито. Докато във фолклорната приказка героите са типизирани и често нямат собствени имена, то при Андерсен те са индивидуализирани и проявяват различни черти на своя характер, дори и да са животни или растения. За разлика от фолклорните приказки, Андерсеновите герои от този вид най-често са обитатели на селския двор, а не диви животни. Друга характеристика на неговото приказно творчество е иронията, която откриваме в живия диалог, в комичните черти на героите, умело подчертани за по-силен ефект. И докато при басните се предлагат морални постулати, то Андерсеновите приказки по-скоро повдигат въпроси, отколкото да дават категорични отговори. Много от тях са с отворен край и оставят читателя да разсъждава, да търси своята истина. По-късно тази тенденция се превръща в „запазена марка“ в скандинавската детска литература, където малките читатели са оставени сами да направят своите изводи, да оформят своята най-често вярна представа за добро и зло, да решат кое поведение на героите е приемливо и кое не.

При Андерсен развитието на действието, пътят и изборът на героите не следват принципите и моделите от народната приказка, затова и решенията и изходът от събитията не са предварително предопределени и не могат да бъдат предвидени. Новото тук е, че се използва разказ в разказа, на пръв поглед самостоятелни части, вплетени в един по-комплексен сюжет. Андерсен е новатор с целенасоченото въвеждане на цикличната композиция, както е например в „Снежната кралица“. Цикличността насочва към идеята

за вечността и повторението, към поставянето на общовалидните въпроси за смисъла на човешкото съществуване, което от своя страна трансформира приказката в екзистенциално ориентиран и универсален разказ. Първият експеримент на Андерсен с този вид композиция е с „Галошите на щастието“ (1838).

Андерсен въвежда цикличната композиция в приказката и експериментира с езика. Използва много звукоподражателни думи, междуметия и измислени думи, което прави приказките особено трудни за превод. Така ангажира съзнанието на малките си читатели и ги кара да съпреживяват историите с помощта на множество апели и неусетно вмъкнати в текста преки обръщения, които целят да подсилят емоционалния ефект и да предизвикат емпатия. Подобни повествователни техники откриваме и при други знаменити скандинавски разказвачи на истории за деца като Селма Лагерльоф, Астрид Линдгрен и Туве Янсон.

В авторската приказка, а по-късно и в развития от нея жанр на разказа или историята Андерсен комбинира елементи от устната и писмената традиции, като трансформира народната приказка в литературна форма. Героите, макар и привидно да наподобяват тези от народната приказка, вече не са колективни образи, а емблематични фигури без комплексна идентичност. Простотата на езика, изчистеността и опростеността на сюжета са само основата, върху която авторът демонстрира своите умения на майстор на словото, способен да даде висока художествена стойност дори и на най-семплата картина.

Някак съвсем естествено и интуитивно Ханс Кристиан Андерсен открива най-подходящата за творческите си цели художествена форма, като я доразвива, давайки ѝ ново тълкуване. За пръв път създава авторска приказка, различаваща се съществено от фолклорната на функционално ниво. Стилът, върху който целенасочено е работил, носи неподражаемия му почерк. От друга страна, поради първичната функция на устно предаваната приказка и разказ да генерират универсални истини, авторът умишлено е запазил аурата на устната традиция, използвайки по-горе дискутираните техники на разказваческо майсторство. И макар че през целия си творчески път Андерсен упорито е търсил одобрението на „сериозната публика“ – възрастните, децата остават верните му читатели. Андерсен без съмнение е първият писател, развил жанра на авторската приказка и поставил началото на нов тип литература – тази за деца.

Асбьорнсен и Му работят също в жанра на приказката и често са наричани „норвежките братя Грим“. Те нямат роднинска връзка помежду си, но подобно на немските братя са запленили от богатството и красотата на народното творчество.

Записването на приказки и предания започват да правят в началото всеки за себе си, а през 1837 г. съставят план за първия сборник. Вероятно като вдъхновение им е послужил сборникът с приказки на братя Грим, който за пръв път попаднал в ръцете на Му през 1836 г. Изследователите смятат, че идеята за това принадлежи на Му, а Асбьорнсен е настоявал приказките да бъдат записани и преразказани в максимално близък до устната народна традиция вид. През 1841 г. те издават първия сборник със заглавие „Норвежки народни приказки, събрани от Асбьорнсен и Му“. През 1852 и 1871 г. се появяват нови, допълнени и разширени издания на приказките, а през 1848 г. Асбьорнсен самостоятелно издава „Норвежки вълшебни приказки и предания“.

Йорген Му пък не само събира, изучава и обработва норвежките народни приказки. Не толкова известен факт е, че той всъщност е и първият детски писател в Норвегия. Той е автор на първия сборник с авторски приказки (и тук би могло да се говори за определено Андерсеново влияние), както и на стихотворения, написани специално за деца. А книжката „В кладенеца и в езерцето. Малки истории за деца“ (1851) полага основата на детската литература в Норвегия. До появата на „В кладенеца и в езерцето“ в страната почти липсват произведения, предназначена за деца. Малкото подобни книги са всъщност преводна литература с открито дидактичен характер, в които децата се представят по-скоро като илюстрация на морални принципи, отколкото като живи същества. Докато в историите за Беате и Виго, които Йорген Му разказва, детските преживявания са в центъра на повествованието. Заглавието на книгата обединява първата и последната глава, в които Беате и Виго падат съответно в кладенец и в заледено езеро. И двете деца проявяват самонадеяност, но са спасени от своите “alter-ego” – куклата Малката Беате и кучето Аларм. До 2013 г. книгата има 10 издания в Норвегия, а части от нея са включени в различни антологии, учебници, сборници и др. Вече повече от 170 г. тя остава една от най-любимите книги на норвежките деца.

През втората половина на XIX в. скандинавската детска литература продължава своето развитие с приказките и разказите от 1895 г. на шведската писателка Ана Валенберг (1858 – 1933) и на родената в Дания Хелена Нюблом (1843 – 1926) от 1897 г., където писателките съчетават много образи, мотиви и персонажи от шведския фолклор отново в традицията на нордското разказваческо майсторство.

Романът на Елен Кей „Столетието на детето“, публикуван три години по-късно през 1900 г., насочва вниманието към света на детето, продукт на семейните отношения, досега приемано като придатък на обществото, без правото да отстоява своето съществуване. В своите романи Елен Кей поставя въпросите за брака и майчинството.

Феминистка по убеждения, тя свободно изразява своите прогресивни и либерални позиции за ролята на жената и детето в семейството и обществото. Социалните отношения вече се третираат през призмата на детския поглед. Изследователите на Астрид Линдгрен посочват Елен Кей като най-силно повлиялата я шведска авторка.

Без съмнение най-значимата писателка, дала тласък за развитието на детската литература след Андерсен, е нобеловата лауреатка Селма Лагерльоф (1858 – 1940) със своя световноизвестен роман „Чудното пътуване на Нилс Холгерсон през Швеция“ в два тома от 1906 и 1907 г. Тя е родена във Верmland, област в Швеция, където най-ревностно се пазят фолклорните приказки и легенди. Селма Лагерльоф отрано е закърмена с тази традиция на разказване на истории, съчетали автентичния дух на шведската провинция и богатството на свръхестествени същества. Неслучайно първият ѝ роман „Сага за Йоста Берлинг“ от 1891 г. е облъхнат от атмосферата на Верmland, третира темите за любовта, достойнството и дълга и поставя началото на неоромантизма в Швеция. Селма Лагерльоф получава педагогическо образование и става директорка на девическо училище в Ландскрона, където предава на своите възпитанички любов към шведската природа, история и култура. Тя е авторка на редица романи и новели като „Чудесата на антихриста“ (1897), „Грошовите на господин Арне“ (1904), верmlandската трилогия, преведена на български език под заглавието „Тайнственият пръстен“ (1925 – 1928).

Написана по молба на министерството на образованието в Швеция, „Чудното пътуване на Нилс Холгерсон през Швеция“ е предвидена за учебник по география. Селма Лагерльоф решава да разкаже по особено увлекателен и близък до своите ученици начин за прекрасната природа и области в Швеция от птичи поглед. Четиринадесетгодишното непослушно момче Нилс става съвсем малко на ръст като наказание за своите пакости и лошото си отношение към едно джудже. След това той се покатерва на гърба на един гъсок и заедно с него предприема дълго пътуване през цяла Швеция. Селма Лагерльоф използва друга перспектива – на погледа отгоре, а цялата страна се простира под тях. Сладкодумната разказвачка ни отвежда през всякакви приключения и предизвикателства, които променят Нилс към добро, той получава житейски опит и опознава родината си. В романа откриваме много от техниките на разказване, които Ханс Кристиан Андерсен утвърждава в приказното си творчество – прекрасните природни описания, препратките към фолклорните мотиви, живия диалог и цикличната композиция са само някои от тях. Онова, което отличава Селма Лагерльоф, е нейната дидактична позиция по отношение на морала, принципите на поведение и възпитанието на децата в подчинение. Андерсен, от своя страна, утвърждава доброто, но дава

възможност на своя читател сам да направи избора, да реши за себе си как да постъпи и да заеме позиция спрямо героите. При Селма Лагерльоф читателят няма право на алтернатива. Педагогическите цели са ясно дефинирани и изборът е предопределен – старание, подчинение и умереност са ценностите, които тя категорично утвърждава.

За развитието на детската литература допринасят плеяда художници и писатели в Швеция, сред които трябва да споменем шведската авторка, илюстрирала сама своите истории – Елса Бесков (1874 – 1953), чиито книжки за деца имат особено значение за развитието на жанра между 1897 и 1952 г., както и Оке Холмберг (1907 – 1991) с неговите хумористични детективски истории за Туре Свентон.

Астрид Линдгрен изпъква сред всички представители на това поколение автори на детска литература. Макар че започва да пише едва през 1944 година, тя се превръща в изключително влиятелна фигура не само в сферата на литературата, но и като борец за правата на децата и за свободата на духа по принцип. Дебютният ѝ роман е „Дневникът на Брит-Мари“ от 1944 г. Популярността ѝ идва с публикуването на „Пипи Дългото чорапче“ през 1945 г. и поставя началото на историята на шведския детски роман от нов тип. Книгата е естествено продължение на линията на развитие на детската литература в Скандинавия, започнала от Ханс Кристиан Андерсен, от когото тя възприема подхода да задава въпроси, без да предлага категорични отговори, иронията и самоиронията, свободата на духа и въображението, както и да поставя под съмнение авторитетите. От Селма Лагерльоф Астрид Линдгрен заимства привързаността към типично шведското, природата и опиянението от красотата на живота. От Елен Кей – бунтарството и способността да погледне заобикалящия ни свят през очите на детето. Някои от най-известните ѝ персонажи са Пипи Дългото чорапче, братята с Лъвски сърца, Емил от Лънеберя и Роня, дъщерята на разбойника, от едноименните романи – все противоречиви образи, които се противопоставят на статуквото и смело отварят теми, дотогава възприемани като табу, открито критикуват обществото и закостенялото мислене. Морализаторският и дидактичен тон в дотогава създаваната литература за деца завинаги е заменен с присъщото за подрастващите любопитство към заобикалящия ги свят, креативността и искрената любов към живота в пълната му пъстрота и разнообразие. И докато главните персонажи преди са били предимно момчета, то централните образи вече са момичета, освободени от наложените представи за приличие и умереност. Астрид Линдгрен създава запомнящ се образ на момичето, което е способно да се справи с всякакви предизвикателства, да пребори и най-силните мъже, да вдигне дори кон и да се справя само в живота. Пипи е умаленият образ на еманципираната жена,

която има самочувствието да открие неподозирани сили в себе си и да осъзнае своите способности. Образователната функция на детските книжки вече отстъпва на развлекателната, без да се избягват „неудобни“ за възрастните въпроси като тези за развода, раздялата и смъртта. Тъжното и веселото са неизменна част от живота. Децата трябва да открият сами начин да се справят със своите страхове и несправедливостите, пред които са изправени. Подобни теми се коментират и в незабравимите романи на Астрид Линдгрен – „Мили мой Мио“ (1954), в поредицата за Карлсон („Карлсон, който живее на покрива“ (1955), „Карлсон от покрива отново лети“ (1962), „Ето го пак Карлсон от покрива“ (1968); за Кати („Кати в Америка“ (1950), „Кати в Италия“ (1952), „Кати в Париж“ (1954), и за Лота („Децата от улица Тряскаджийска“ (1958), „Лота се мести от къщи“ (1961). Това са само част от творбите на Астрид Линдгрен, с които поставя началото на нов тип детска литература.

Всъщност, първият литературен опит на Астрид Линдгрен е нейният „Военен дневник“, воден в периода 1939 – 1945 г. Писан е по времето, когато тя все още не е дебютирала като писателка. Никой не подозира за неговото съществуване до 2013 г., когато записките са открити в един кош за пране в дома на писателката в Стокхолм и през 2015 г. са публикувани без съкращения, като разчитането е извършено от Карин Нюман, дъщерята на Астрид Линдгрен. Тя е написала и послеслов към книгата, а редактор е внучката на писателката Аника. Дневникът в известна степен се оказва своеобразна, може би несъзнателна, подготовка за бъдещото литературно поприще на Астрид Линдгрен. В него тя се изявява като автор със собствен оформен стил, с жив и пластичен изказ. Астрид Линдгрен не просто описва събитията от онова тревожно време, тя ги коментира, разсъждава над тях, вълнува се. Дневникът представлява жив текст, в който репортажът за трагичните събития е изпъстрен с остроумни вметки и духовити забележки. Издаден е под заглавието „Ако светът не беше лудница“ и това може да се приеме като метафора на войната. И може би никак не е случайно, че станалата любима на поколения деца и донесла ѝ световна слава книга „Пипи Дългото чорапче“ се появява в годината, в която се слага край на Втората световна война – 1945 г.

Идеята за Пипи възниква през 1941 г., докато Астрид Линдгрен се грижи за болната си от възпаление на белите дробове дъщеричка и се опитва да облекчи състоянието ѝ, разказвайки ѝ за забавните приключения на едно странно момиче. В продължение на три години писателката добавя нови и нови истории, които са посрещани с възторг от дъщеря ѝ и нейните приятели. През 1944 г. тя оформя историите си в книга, която обаче първоначално е отхвърлена от издателството. Астрид Линдгрен

преработва ръкописа и го изпраща на един конкурс за детска литература, където печели първа награда. По странно съвпадение или по волята на съдбата това се случва на рождения ден на дъщеря ѝ Карин. Датата е 21 май 1945 г., която се смята и за „официалната“ рождена дата на Пипи.

Историята за необикновеното луничаво момиче с щръкнали рижи плитки е в пълен разрез с традиционните възгледи за детето и неговото възпитание. Според Астрид Линдгрен децата са уникални и към тях трябва да се отнасяме със същото уважение и такт както към възрастните. Те трябва да имат възможност да трупат собствен житейски опит, да опознават света, давайки воля на фантазията си.

Чрез образа на Пипи Астрид Линдгрен за пръв път въвежда в литературата т. нар. „компетентно дете“ – термин, възникнал доста по-късно и широко използван в съвременната детска психология в скандинавските страни.

Пипи е изключително самостоятелно дете – тя живее сама, без родителите си. Често нарушава общоприетите норми, без обаче това да се изразява в незачитане на правата на другите и неуважение към тях. По думите на датския психолог Дион Сомър „балансът между „самостоятелност“ и „съобразяване с другия“ се е превърнал в естествена част от възпитанието на децата в скандинавската култура“ (Sommer 2014, 136). Пипи, от една страна, демонстрира ярка индивидуалност и независимост, но от друга проявява подчертана грижа за другите. Тя измисля за другите деца игри, в които няма победители и губещи, казва на Томи и Аника кога трябва да се приберат в къщи след играта, грижи се да имат храна и топли дрехи по време на похода.

Астрид Линдгрен подчертава необичайността на Пипи, давайки ѝ външност, отразяваща нейна ярка индивидуалност. Обувките ѝ са няколко номера по-големи, дрехите и чорапите ѝ са толкова открояващи се, колкото и цветът на косата ѝ. Няма никаква симетрия или хармония във външния ѝ вид. Но за разлика от повечето герои от детските книги, Пипи е изключително доволна от външността си и използва всяка възможност да изтъкне това.

Пипи слабо се вълнува от социалните условности в обществото. Тя иска да изпробва и да се увери във всичко сама. Тук Астрид Линдгрен отново прилага новаторски подход при изобразяване на детето, в разрез с господстващото по онова време схващане, че то (детето) е напълно зависимо от грижите на възрастните. В същото време съзнанието, че баща ѝ си мисли за нея, а майка ѝ я гледа от небето, е важно за Пипи, то ѝ дава сигурност и замества директния контакт с родителя. Свободата, дадена на Пипи, ѝ помага да изгради собствена идентичност.

Астрид Линдгрен успява да ангажира вниманието на децата, превръщайки и най-обикновените неща в интересни и забавни. Характерно за нейния стил е уелото съчетаване на радост и тъга, на смях и сълзи, на ред и хаос, на шеговито и сериозно, на богатство и бедност. Този стил в последствие е възприет и от други скандинавски детски писатели.

Интересен факт е, че малко след излизането на книгите на Астрид Линдгрен за Пипи, норвежката поетеса Ингер Хагерюп (1906 – 1985), смятана за един от най-ярките модернисти в страната, започва да пише и за деца. Известна с въздействащата си антивоенна и антиокупационна поезия, в първите следвоенни години Хагерюп обръща поглед към света на детето, подобно на Астрид Линдгрен. Нейното „детско“ творчество не е адресирано само към най-малките, а и към техните родители, то свързва мама, татко и детето в едно цяло, приканвайки ги към общуване. Стиховете за деца на Хагерюп носят много от чертите на приказката-нонсенс със своите обрати, невероятни ситуации, непреводима игра на думи и буйно веселие. Първата ѝ „детска“ стихосбирка се нарича „Колко странно“ (1950) и критиката отбелязва, че това може да служи като мото на цялото ѝ творчество. Ингер Хагерюп притежава способността да види удивителното и чудното дори в най-обикновените неща. Например в стръкчето магданоз, растящо в градината, тя вижда къдрокосото момиченце Лиле-Першиле (или Малката Магданозка), облечена в светлозелена рокля. Лиле-Першиле и до днес си остава един от най-популярните и разпознаваеми персонажи в норвежката детска литература. Характерно за Ингер Хагерюп е, че поетесата разговаря с децата като с равни и ги учи как да опознаят света на възрастните.

Всъщност нонсенс жанрът в норвежката литература, който Хагерюп развива, е въведен първо от нейната съвременничка Синкен Хоп (1906 – 1987). Тя пише стихотворения, разкази и романи за възрастни, но световна известност ѝ носят нейните детски книги. Най-известната сред тях е „Вълшебният тебешир“. Скоро след излизането си през 1949 г. книгата е преведена на почти всички европейски езици. Продължението „Юн и Софюс“ се появява 10 години по-късно. Читателят няма как да остане равнодушен към смешната и трогателна история за момченце, намерило вълшебен тебешир, с който си нарисувало приятел. Зад приказната обвивка обаче прозира действителността с нейните проблеми, противоречия, радости и горести. Приказната история има определена сатирична и дори обществено-критична насоченост. Например бедната стара вещица е принудена да прибегва до магическите си способности, за да си „направи“ месо за обяд, както и пари, с които да си плати данъците. Трябва да се отбележи, че особеност

на скандинавската детска литература, писана след войната, е „възрастната“ проблематика. В произведенията за деца често се поставят въпроси, които изобщо не са детски – като проблемите на данъчната политика, оценка на правителството, което „спидълбок сън“, зависимостта на вестниците от банките и др. Чрез конкретни примери писателката учи децата да разбират и приемат живота, помага им да се ориентират в света на възрастните. Книгите ѝ възпитават у децата доброта, смелост и отзивчивост, учат да не се отказваш от мечтите си и да се грижиш за другите.

Не може да се твърди с категоричност дали и до каква степен в случая със Синкен Хоп и Ингер Хагеруп можем да говорим за директно влияние от страна на Астрид Линдгрен върху творчеството им, или става въпрос по-скоро за типологични сходства. Но е показателен фактът, че в първите 5 следвоенни години няколко скандинавски писателки почти едновременно обръщат поглед към света на детето и започват да пишат за него по нов начин. Това може да се разглежда като своеобразна женска реакция на войната и на травмите, които тя нанася на детската психика, на насилието над децата.

В едно интервю известният норвежки писател Ю Несбьо казва, че една от главните заслуги на Астрид Линдгрен е, че тя е изхвърлила морализаторството от детската литература.

Това днес се е превърнало в отличителна черта на скандинавската детска литература, в която няма теми табу, няма забранени въпроси, няма категорични отговори – на детето се оставя възможността да изследва, да разсъждава, само да достигне до съответните изводи.

В творбите на съвременните скандинавски автори не откриваме никаква разкрасена представа за света. Напротив, целенасочено в типичния за Скандинавския север дух, децата се възпитават сурово, оставяни са сами да се справят с трудности, да правят своя избор в трудни ситуации, за да развият своя характер и да се научат сами да се справят с всичко. Всеизвестен факт е, че човек най-добре се учи от своите грешки и личен опит и този принцип на възпитание може би е най-ефективен. По тази причина нищо не се спестява на децата, напротив, в детската литература в Скандинавия се очаква да бъдат повдигани трудни за възрастните теми, които най-неочаквано са възприемани съвсем естествено от децата. Статистически най-щастливите хора в света основават своето щастие на реалистични очаквания. Белезите от стари рани са спомен от преживявания и приключения, от опит, който ни е нужен за нашето израстване като личности.

БИБЛИОГРАФИЯ/REFERENCES

- Birkeland, Tone m.fl. 2005. *Norsk barnelitteraturhistorie*. 2. utg. Oslo: Samlaget.
- Brandes, Georg. 1980. *Glavni techenia v literturata na XIX vek*. Sofia: Nauka i izkustvo.
[Брандес, Георг. 1980. *Главни течения в литературата на XIX век*. София: Наука и изкуство.]
- Hagemann, Sonja. 1978. *Barnelitteratur i Norge 1914 – 1970*. Oslo: Aschehoug.
- Jørgensen, Jens Anker, Knud Wentzel (red.). 2005. *Hovedsporet. Dansk litteraturs historie*. Viborg: Gyldendal.
- Sommer, Dion. 2014. *Barndomspsykologi – Små barn i en ny tid*. Oslo: Fagbokforlaget.
- Svanberg, Birgitta. 1996. *På barnets sida. Om Astrid Lindgren*.
<https://litteraturbanken.se/författare/MøllerJensenE/titlar/NordiskKvinnolitteraturhistoria3/sida/475/etext> (Accessed June 30, 2022)
- Wullschlager, Jackie. 2000. *Hans Christian Andersen. The life of a storyteller*. London: Penguin books.

✉ **Senior Asst. Prof. Nadezhda Mihaylova, PhD**

Department of German and Scandinavian Studies

Faculty of Classical and Modern Languages

Sofia University St. Kliment Ohridski

15, Tsar Osvoboditel Blvd.

1504 Sofia, BULGARIA

E-mail: nstanislav@uni-sofia.bg

✉ **Senior Asst. Prof. Antonia Gospodinova, PhD**

Department of German and Scandinavian Studies

Faculty of Classical and Modern Languages

Sofia University St. Kliment Ohridski

15, Tsar Osvoboditel Blvd.

1504 Sofia, BULGARIA

E-mail: adgospodin@uni-sofia.bg

**VOM ERZÄHLEN IN BILDERN.
ZUR DOKUMENTARISCHEN FUNKTION FOTOGRAFISCHER
NARRATIVE IN BODO KIRCHHOFFS AUTOBIOGRAPHISCHEM
ROMAN *DÄMMER UND AUFRUHR***

Ralitsa Ivanova

Hll.-Kyrill-und-Methodius-Universität in Veliko Tarnovo (Bulgarien)

**WRITING IN PICTURES.
ON THE DOCUMENTARY FUNCTION OF PHOTOGRAPHIC
NARRATIVES IN BODO KIRCHHOFF'S AUTOBIOGRAPHIC
NOVEL *DÄMMER UND AUFRUHR***

Ralitsa Ivanova

St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Tarnovo (Bulgaria)

Abstract: Der Beitrag präsentiert Bodo Kirchhoffs Annäherung an eine dokumentarische Schreibweise in seinem autobiographischen Roman *Dämmer und Aufruhr. Roman der frühen Jahre* (2018). Im Zentrum des Interesses steht seine experimentelle Herangehensweise im Umgang mit verschiedenen Erinnerungsräumen sowie die Frage, wie er sein Schreiben durch den Rückgriff zur Fotografie an der Grenze zwischen Referentialität und autonomer Sprachlichkeit verortet.

Schlüsselwörter: Dokumentarisches Schreiben, Neuer Realismus, fotografische Narrative

Abstract: The article deals with Bodo Kirchhoff's documentary writing style in his autobiographical novel *Dämmer und Aufruhr. Roman der frühen Jahre* (2018). The focus is on his experiment with different memory spaces and photographic narratives. This approach sets his writing style on the border between factuality and fictionality.

Keywords: Documentary writing, New realism, photographic narratives

Dokumentarisches Schreiben ist ein stets wiederkehrendes Desiderat in der Gegenwartsliteratur. „Kunst ist autonom, aber nicht autark“ (Nieraad 1996, 17) hat Jürgen Nieraad in seinem Aufsatz mit dem Titel *Begehung des Elfenbeinturms* postuliert und damit auf eine Überbrückung des gängigen Hiatus zwischen Zeitgeschichte und Fiktion verwiesen. Diese hat seit den 90er Jahren des 20. Jahrhunderts eine hohe Konjunktur und kommt im Zuge

der einsetzenden Toterklärung der Postmoderne in vielerlei Konzepten eines *Neuen Realismus* zum Tragen.

Wie zuvor die Apologeten der Postmoderne stammen auch die Vordenker des *Neuen Realismus* aus den USA (Thomas Nagel, Paul Boghossian), er findet jedoch schnell auch im europäischen Raum seine Adepten (Maurizio Ferraris, Umberto Eco, Markus Gabriel). Zurückzuführen ist diese Entwicklung nicht zuletzt auf die zeitgeschichtliche Zäsur 9/11, in deren Anschluss die Medien das Ende des „age of irony“ verkündet haben, weil in New York und Washington das Reale auf unerhört gewaltsame Weise in die postmoderne Gedankenlosigkeit des „nothing is real“ eingedrungen sei (Meier 2017, 136).

Ferraris Ansatz und die Folgen

Die Debatte über den *Neuen Realismus* wird vom italienischen Philosophen Maurizio Ferraris 2011 bei einem Gespräch mit seinem deutschen Kollegen Markus Gabriel in einem neapolitanischen Restaurant eröffnet und erhält ihre endgültige Gestalt in der ein Jahr darauf erschienenen programmatischen Schrift *Manifest des Neuen Realismus (Manifesto del nuovo realismo)*. Der *Neue Realismus* wird darin als „die Fotografie eines Sachverhalts“ (Ferraris 2014, 13) charakterisiert und als Angriff auf zwei Dogmen der Postmoderne verstanden: Das erste postuliert, dass die gesamte Realität gesellschaftlich konstruiert und manipulierbar ist. Das zweite kategorisiert die Wahrheit als einen obsoleten Begriff.

Im Gegensatz zu den postmodernen Konstruktivisten, die behaupten, dass die Welt durch unsere Begriffsschemata konstruiert ist und dass nichts außerhalb des Textes, der Sprache oder irgendeiner Form des Wissens existiert, betont Ferraris, dass die Wirklichkeit einen strukturellen Zusammenhang besitze, der nicht nur den Begriffsschemata und den Wahrnehmungsapparaten widerstehe (darin besteht die Unveränderlichkeit als „fundamentaler Zug der Wirklichkeit“ (Ferraris 2014, 43), sondern ihnen vorausgehe:

Der Realismus ist die Ansicht, dass die natürlichen Gegenstände (und unter Umständen andere Typen von Gegenständen, die von Mal zu Mal zu spezifizieren wären) unabhängig von den Mitteln existieren, die wir haben, um sie zu erkennen: Sie sind existent oder inexistent kraft einer Wirklichkeit, die unabhängig von uns existiert. (Ferraris 2015, 61)

In der Unabhängigkeit der Gegenstände gegenüber den Begriffsschemata des Subjekts erkennt Ferraris das Potenzial zur Erlangung einer viel stärkeren Objektivität. Da unsere Sinne täuschen können, sei es nicht gut, ihnen zu trauen. „Sie zeigen die Tendenz, uns zu enttäuschen, uns nicht das zu geben, was wir erhoffen: und das ist das Gegenteil des Willens zu täuschen.“ (Ferraris 2014, 45) Daraus leitet sich Ferraris' Konzept einer „Außenwelt“ im Sinne von „außerhalb unserer Begriffsschemata und unserer Begriffsapparate“ (Ferraris 2014, 46) ab.

Dennoch bestreitet der Realist ihm zufolge „nicht generell Begriffsschemata“, vielmehr fragt er „wie weit ihre Wirkung reicht“ (Ferraris 2014, 54). Durch die Unterscheidung zwischen natürlichen¹ und sozialen² Gegenständen gelingt Ferraris eine Balance zwischen der realistischen Anschauung und einem „moderaten Konstruktivismus“ (Ferraris 2014, 60), wobei beiden eine „gleichwertige Legitimation“ (Ferraris 2014, 66) zugesprochen wird. Sein Anliegen besteht darin, „die Entstehung und die Grenzen der konstruktivistischen Anschauung zu beleuchten, sie mit der realistischen Anschauung zu vergleichen und Konstruktivismus und Realismus zu versöhnen“ (Ferraris 2014, 33).

Nach Ferraris Ansicht ist der Realismus zwar eine Bestätigung der Wirklichkeit, welche jedoch nicht mit einem Akzeptieren eines existierenden Zustandes gleichzusetzen ist.³ Vielmehr zeichnet sich der *Neue Realismus* durch einen ausgesprochenen Hang zur Kritik und Emanzipation aus: „Der Realismus ist eine kritische Lehre im zweifachen Sinne: im kantianischen Sinn zu urteilen, was wirklich ist und was nicht und im marxistischen, zu verändern, was nicht gerecht ist.“ (Ferraris 2014, 51) Eben weil es eine wirkliche Welt gebe, deren Gesetze gegenüber unseren Willensäußerungen und Überlegungen gleichgültig seien, sei es möglich, dass es in einer solchen Welt Wissenschaft und Gerechtigkeit gebe. Das entscheidende Argument für den Realismus ist nach Ferraris nicht theoretisch, sondern moralisch, „weil es nicht möglich ist, sich in einer Welt ohne Tatsachen und ohne Gegenstände ein moralisches Verhalten vorzustellen“ (Ferraris 2014, 52). „Ohne die Positivität der Gegenstände ist Moralität nicht möglich.“ (Ferraris 2015, 66)

Ferraris Thesen werden erfolgreich vom deutschen Philosophen Markus Gabriel weiterentwickelt. Dieser entwirft das Konzept eines *Neuen Ontologischen Realismus*, der davon ausgeht,

dass unsere Einstellungen und Gedanken, kurzum: der menschliche Geist nicht weniger real ist als alles dasjenige, von dem wir inzwischen wissen, dass es ohne unser Zutun und auch gegen unsere Wünsche genau so ist, wie es nun einmal ist. Wir sind keine fiktiven Schatten, die über der materiellen Realität schweben oder auf ihr „supervenieren“. (Gabriel 2015, 194)

Ähnlich wie Ferraris situiert Gabriel den *Neuen Realismus* an der Schnittstelle zwischen Konstruktion und Wirklichkeit:

In der Tat bestreite ich, dass es eine absolute Wirklichkeit gibt, was nicht bedeutet, dass nun alles konstruiert ist oder im Bewusstseinskasten des Subjekts vor sich geht. Der in der

¹ Als solche bezeichnet Ferraris diejenigen Gegenstände, die unabhängig von der menschlichen Konstruktion sind.

² Dazu werden solche Gegenstände gezählt, bei denen das Werk der menschlichen Konstruktion bzw. die Wirkung der Epistemologie festgestellt werden kann. Als anschauliches Beispiel führt Ferraris Hochzeiten und Schulden an, denn diese Dinge existieren nur, „weil es Personen gibt, die wissen, dass sie existieren“ (Ferraris 2014, 58).

³ Ferraris verweist hierzu auf den *Trugschluss Feststellen – Akzeptieren* – das Dogma, dass das Feststellen der Wirklichkeit gleichbedeutend sei mit dem Akzeptieren der Wirklichkeit. (Ferraris 2014, 51)

öffentlichen Debatte als der „neue“ bezeichnete Realismus hat vielmehr die Vorstellung verabschiedet, dass es eine „schlechthin schleichende Grenze“ gibt, die Geist einerseits von Welt andererseits unterscheidet. (Gabriel 2019, 60) [...] Manches Wirkliche ist konstruiert und manches Konstruierte ist wirklich. (Gabriel 2019, 63)

Das eigentlich Neue am *Neuen Realismus* bei Gabriel ist dessen Verortung in einer Sinnfeldtheorie⁴, welche die Kompatibilität von Realismus und Pluralismus ermöglicht.

Selbst der Postmodernist par excellence Umberto Eco kann der Idee eines *Neuen Realismus* nicht widerstehen und fasst sie folgendermaßen zusammen:

Jede Interpretationshypothese muss jederzeit erneut überprüfbar sein. Auch wenn man partout nicht sagen kann, wann eine Interpretation richtig ist, so lässt sich doch sagen, wann sie falsch ist. Denn es gibt Interpretationen, die das Objekt der Interpretation einfach nicht zulässt. (GZ: 45) [...] *Es gibt Dinge, die lassen sich nicht sagen*. Es gibt Momente, in denen die Welt in Anbetracht von Interpretationen NEIN sagt. (Eco 2015, 48)

Dieser *Negative Realismus* garantiere weder den Besitz der Wahrheit noch das Wissen darum, was wirklich der Fall ist. Aber er ermutige dazu, nach dem Ausschau zu halten, was offensichtlich ist. (Eco 2015, 51) Auch wenn ein Kunstwerk unendliche Interpretationen ermöglicht, können diese, so Eco, bei weitem nicht beliebig sein.

Der Realismus als Herausforderung für die Literatur

Auf die Literatur übertragen bedeutet der Realismus-Postulat ein direkter Rückgriff auf die Mimesis bzw. auf die Frage, inwiefern ein poetisches Konstrukt auf die faktische Lebenswelt referiert, was insofern problematisch wäre, als Fiktion per definitionem in erster Linie Erfindung ist und sich der Repräsentation empirischer Wirklichkeit grundsätzlich entzieht. Letzteres wurde bekanntlich besonders von dekonstruktivistischen Theorien hervorgehoben. Daraus ergibt sich die logische Schlussfolgerung, „dass Literatur per se im Modus der Ironie steht und die außerliterarische Wirklichkeit bestenfalls im Sinne eines ‘als ob’ abbilden kann, was den Konstruktionscharakter poetischer Nachahmung nicht verleugnet“ (Meier 2017, 133). Demnach ist der *Neue Realismus* als eine Inszenierung aufzufassen. Er manifestiert sich als eine Auflehnung gegen die kulturelle Dominanz postmoderner Ironie und fordert eine erneute Hinwendung zum Erstdiskurs, was mit einer Verpflichtung von literarischer Produktion auf moralische Verbindlichkeit einhergeht. Zum Tragen kommt diese Tendenzwende Albert Meier zufolge in einer systematischen „Absage an die politischen Beglückungshoffnungen des 20. Jahrhunderts“ (Meier 2017, 137).

⁴ Nach Gabriel bezeichnet Wahrheit im Kontext der Sinnfelder Physik und Chemie etwas anderes als im Bereich von Literatur- und Rechtswissenschaften, was Differenzierungen ermöglicht und die Basis für pluralistische Entwürfe schafft. (vgl. Gabriel 2015, 196)

Kirchhoffs Realismus-Ästhetik

Die direkte Referenz auf außersprachliche Realität in einem literarischen Werk erfolgt meist aus der ausdrücklichen Absicht eines Autors, politisch wirken zu wollen. Sie ist bekanntlich ein Charakteristikum der deutschen Literaturlandschaft der 60er Jahre des 20. Jahrhunderts. Erinnerung sei hier etwa an Autoren wie Günther Grass und Peter Weiss, die sich maßgebend auch in der Tagespolitik engagierten und dadurch dem Schriftsteller eine entscheidende gestalterische Rolle bei gesellschaftlichen Entwicklungen abverlangten. Ende der 70er Jahre erfolgt jedoch im Zuge der Neuen Subjektivität eine radikale Wende ins Private, was das Scheitern des politischen Literaturmodells besiegelt. In genau diesen Kontext werden die frühen Werke Kirchhoffs aufgrund ihrer Konzentration auf Individuen, deren „alltägliches Leben bis ins kleinste Detail geschildert wird und die sich als unfähig erweisen, ihre Umwelt zu durchschauen, denen jede Lebenssicherheit fehlt“ (Masanek 2005, 234 – 235), verortet. Dennoch beteuert der Autor selbst, dass ihm die von Autoren seiner Generation bis in die „Vivisektion“ hinein radikal betriebene Selbstreflexion ein „verhaftes Zuhause“ ist (Kirchhoff 1995, 122). In einem Spiegel-Interview vom 23. Juni 2018 bestätigt er erneut diese Position: „In der Gegenwartsliteratur damals ging es immer um Innerlichkeit, in meiner Literatur ging es um Äußerlichkeiten. Ich habe alles von der Oberfläche her betrachtet. Ich habe nicht so viel davon gehalten, den Löffel ungehemmt in die Seele zu tauchen.“ Zwar bekennt er sich zu einer Auffassung von Literatur, die auf das seit dem zweiten Weltkrieg gehegte Engagement verzichte (vgl. Foucart 1997, 669), akzeptiert aber den ihm deswegen angelasteten kalten Blick und Hang zum Unmoralischen (vgl. Bermann, 1998, 224) nicht. Demgegenüber erhebt er den Einwand, jede Literatur sei im Grunde moralisch, auch wenn darin an keiner Stelle Unterscheidungen getroffen werden zwischen Gut und Böse. Was er für sich beansprucht, ist eine „private Moral, [die] zwischen Nicht-Schmerz und Schmerz, zwischen Nicht-Grauen und Grauen“ (Kirchhoff 1995, 163) unterscheidet. Diese private Moral deckt sich nicht mit jener Moral, die von Intellektuellen häufig innerhalb eines gesellschaftlichen Konsensus erwartet wird. Der explizit bekundete Hang zu Äußerlichkeiten, was mit einer ostentativen Distanz zur Innerlichkeit des übermäßigen subjektiven Ausdrucks, sowie die Beanspruchung einer privaten moralischen Position in kritischer Abgrenzung von einem etablierten gesellschaftlichen Konsensus lassen deutlich die Disposition dieser Poetik zu zentralen Denkfiguren des *Neuen Realismus* (jene Außenwelt im Sinne außerhalb unserer Begriffsschemata sowie die Fähigkeit, bestehende ungerechte Zustände nicht zu akzeptieren und aufs Korn zu nehmen) erkennen.

Kirchhoffs Realismus-Ästhetik hängt eng mit seiner vertieften Beschäftigung mit den Schriften des französischen Psychoanalytikers Jacques Lacan zusammen. Die vom letzteren

vorgeschlagenen drei Register des Psychischen – ‘Reales’, ‘Symbolisches’ und ‘Imaginäres’ – eignen sich insofern für Diskussion um Fragen der künstlerischen Mimesis, als sie „die Symbolisierung in einem Spannungsfeld von Konstruktion und Abhängigkeit vom Wirklichen als Spezifik des *Neuen Realismus*] verorten“ (Reulecke 2002, 18). Vor allem in Lacans Angriff gegen den Logozentrismus erkennt Kirchhoff einen produktiven Ansatzpunkt für seine eigene Poetik. Die für den Psychoanalytiker wichtigen Fragen ‘Wer spricht? bzw. ‘Wer ist Subjekt der Rede?’ modifiziert er, bezogen auf seine schriftstellerische Arbeit, zu der Frage ‘Wer schreibt?’. Nach seinem Verständnis ist der Schriftsteller nur eine „Schreibkraft“, die wie der Psychoanalytiker mit den Signifikanten arbeitet. (vgl. Kirchhoff 1980, 4)

Autobiographischer Narrativ zwischen Konstruktivismus und Realismus

Im Folgenden wird auf einige avancierte Techniken dokumentarischen Schreibens im Zeichen des *Neuen Realismus* eingegangen, welche anhand Kirchhoffs autobiographischen Romans *Dämmer und Aufruhr* zu erörtern sind. Die Autobiographik eignet sich dafür besonders gut, da sie als einen der letzten Bastionen referentiellen Schreibens angesehen wird, deren Bezug zur Wirklichkeit aufrechterhalten werden soll (Holdenried 2000, 39). Das Werk erscheint im Sommer 2018 zum 70. Geburtstag des Autors und ist somit ein Alterswerk, von dem man durchaus berechtigt eine „lebensgeschichtliche Rundung und eine Geschlossenheit“ (Holdenried 2000, 30) als genuine Attribute autobiographischen Schreibens erwarten könnte, wäre da nicht der Untertitel – *Roman der frühen Jahre* –, der den Text als eine Kindheits- und Jugendautobiographie ausweist. Da dieses Genre nicht selten als Resultat einer negativen Entwicklung angesehen wird, fokussiert es die Handlung auf „ein Übermaß an „Störerfahrungen“ [...], also [auf] nicht in die Persönlichkeitsentwicklung integrierbare Erfahrungsanlässe, die zu intrapsychischen Konflikten und Spannungen in den Beziehungen zu anderen führen“ (Holdenried 2000, 32). Der als persönlicher Bericht angelegte Text enthält Fragmente wirklicher Begebenheiten aus dem Leben des Autors, welche auf eine Verkettung traumatischer Kindheitserlebnisse hinweisen – Scheidung der Eltern mit darauffolgender Abschiebung in ein protestantisches Internatsgymnasium mit dubiosen Erziehungspraktiken sowie sein mehrmaliger sexueller Missbrauch dort durch einen Kantor.

Diese Missbrauchsgeschichte durchzieht wie ein roter Faden Kirchhoffs Werk. Erwähnt wurde der Vorfall zum ersten Mal in seinen Frankfurter Poetikvorlesungen 1995. Damals fand er jedoch kaum Anklang. Erst später 2010 im Zuge der Aufdeckung des systematischen sexuellen Missbrauchs an Schülern an der Odenwaldschule in Hessen und der in Hollywood entstandenen Me-Too-Debatte erhielt die Geschichte mehr Resonanz. Vor dem Hintergrund

einer zunehmenden gesellschaftlichen und literarischen Sensibilisierung für das Thema äußerte sich Kirchhoff immer wieder in Interviews darüber, um schließlich eine intensive literarische Verwertung des heiklen Vorfalles vorzunehmen – zuerst im Roman *Parlando*, wo ein Jugendlicher seinem Lehrer mit einem Stein den Kopf nach wiederholtem Beisammensein im Schilf am See zerbricht, oder im Roman *Liebe in groben Zügen*, wo ein von seinem Lehrer missbrauchter Schüler jenen beim Ertrinken teilnahmslos beobachtet. „Alles, bis auf den Mord hat sich so zugetragen.“ (zit. nach Radisch 2018, 43), beteuert Kirchhoff, wodurch er eindeutig auf die Referenzialität seines Schreibens verweist, darüber hinaus aber auch Hinzuerefundenes zugibt. In *Dämmer und Aufruhr* wird die Kantor-Geschichte wieder aufgenommen und mit worden“ (ebd.) – demonstriert Kirchhoff im Nachhinein eine erstaunliche Resistenz hinsichtlich der Verurteilung des Täters – in einem Spiegel-Interview vom 23. Juni 2018 anlässlich des Erscheinens seines autobiographischen Romans behauptet er: „Ich bin in dieser Geschichte nicht der Kläger, und ich bin auch nicht das Opfer, ich bin einer von zwei Beteiligten.“ (Kirchhoff 2018a, 2) Ebenso gibt er dort zu: „Damals fühlte ich mich in erster Linie erwählt und ernst genommen.“ (Kirchhoff 2018a, 1) Dieses Geständnis zeigt seinen recht souveränen Umgang mit dem prekären Ereignis. Im Gegensatz zu der zu dieser Zeit aufkommenden Me-Too-Debatte bezieht er eine kritische Position im Sinne seiner „privaten Moral“, indem er erläutert, was ihn an dieser Kontroverse stört:

Ich vermisse das Drama der Details. Es geht doch nicht um den Plot, wer wen in die Enge getrieben hat, es geht um das Drama der Details in der Interaktion von beiden Beteiligten. Nur darin steckt die Wahrheit. [...] es hat so viele Zwischentöne, dass es als Nachricht wertlos ist und für eine Anklage zu komplex. Ich kann die Menschen verstehen, die sich in der Me-Too-Debatte als Betroffene äußern, und trotzdem hängt dem Ganzen etwas an, was höchst problematisch ist: die Verkürzung. Das wahre Drama bleibt fast immer unerzählt. (Kirchhoff 2018 a, 1 – 2)

Diese Sonderstellung innerhalb der Me-Too-Debatte lässt aufgrund ihrer vertieften Reflexion und der darin deutlich hervortretenden besonnenen Einschätzung des heiklen Vorfalles den *Roman der frühen Jahre* nicht als Resultat einer negativen Entwicklung erscheinen, sondern eher als ein Ankämpfen dagegen mit den Mitteln der Kunst.

Neben der Autobiographie wird in diesem Roman auch ein weiteres referentielles Genre eingesetzt – das der analogen Fotografie –, was im Rezipienten zusätzlich die Erwartung verstärkt, dass die erzählte Welt mit der tatsächlichen in Verbindung steht. Die fotografischen Bilder gelten in erster Linie als „Realismus-Indikator“, denn sie garantieren dank ihrer Indexikalität einen „direkten, nur gering bearbeiteten Zugriff auf die Außenwelt“ (Petersdorff

von 2009, 364 – 365). Die Fotografien (zumindest analoge Fotografien) weisen bekanntlich einen direkten Bezug zur Wirklichkeit auf: „Die Referenz auf eine notwendig reale Sache stellt das Grundprinzip der Photographie dar“ (Barthes 1989, 87), postulierte einst Roland Barthes. Dieser bezeichnet letztere als die „Emanation des Referenten“ (ebd., 90), „die Beglaubigung der Präsenz“ (ebd., 97) oder sogar als „eine zweite Natur seines Referenten“ (ebd., 86) und expliziert ihr Bezug zur Vergangenheit. Sie stellt weniger eine Bestätigung der Präsenz dar als vielmehr eine Verbindung von „Realität und Vergangenheit“ (ebd., 86), eine „Emanation des vergangenen Wirklichen“ (ebd., 99). Daher sieht Barthes im „Es-ist-so-Gewesen“ das „Noema der Photographie“ (ebd., 87).

An dem Bezug zur Vergangenheit wird die Nähe des fotografischen Bildes zur Erinnerung evident, da der Erinnerungsvorgang eine wichtige Voraussetzung ist, um die eigene Geschichte aus der Retroperspektive zu vergegenwärtigen und aufzuschreiben. Oft entpuppt sich die Erinnerung aber als etwas durchaus Subjektives und Unzuverlässiges, denn:

Kein Erlebnis ist so, wie es erlebt wurde, zu wiederholen, die frühere Erlebniswirklichkeit daher niemals adäquat reproduzierbar. Was bewahrt wird, ist nicht das Erlebnis selbst, sondern nur die Vorstellung davon, die keineswegs die Fülle des Damaligen umschließt. Nicht nur diese Vorstellungen, auch die mit ihnen verbundenen Bedeutungsgefühle unterliegen einer ständigen Wandlung. (Aichinger 1989, 181)

Daher kann der Einsatz von Fotografie „als bevorzugte[s] Instrument der Tradierung und Vermittlung von individuellen und kollektiven Erlebnisgehalten“ (Busch 1996, 186) in autobiographischen Werken ein Kunstgriff sein, welcher Erinnerungen wachzurufen und zu bestätigen oder Erinnerungsdefizite auszugleichen vermag. Aufgrund ihrer Ausschnitthaftigkeit kann die Fotografie darüber hinaus die stets fragmentarische Erinnerung widerspiegeln.

Bereits der Umschlag von Kirchhoffs autobiographischem Roman konfrontiert die Leser:innen mit einem schwarz-weißen fotografischen Bild, auf dem ein springender Jüngling in kurzer (Bade-)Hose vor dem unscharfen Hintergrund einer ländlichen Berggegend zu sehen ist. Diese analoge Fotografie verdankt sich den Spuren des Fotografierten auf einem lichtempfindlichen Material und ist daher den indexikalischen Zeichen zuzuordnen. D.h. derjenige, der auf dem Foto dargestellt wird, muss sich im Moment des Auslösens vor der Kamera befunden haben, was dessen tatsächliche Existenz beweist. Wer konkret diese Person ist, bleibt allerdings vorerst dahingestellt.

Die Betrachter:innen sind auf ihre eigene Vorstellungskraft angewiesen, zumal es sich um ein sehr bewegtes Bild handelt, dem per definitionem narratives Potenzial⁵ innewohnt. Da auf einer Fotografie nur der kurze Abschnitt eines Geschehens zu sehen ist, wissen die Rezipient:innen, dass etwas stattgefunden hat, bevor der Fotograf den Auslöser betätigte, und sie wissen auch, dass es ein Danach gegeben hat. Dadurch wird Fantasie angeregt, was zum Erfinden eigener Geschichten befähigt bzw. motiviert. Das Narrative findet im fotografischen Medium nicht durch sich selbst, sondern durch die Vorstellungskraft der Betrachtenden statt. Je größer diese ist, desto fantasiereicher und realitätsabgewandter können sich ihre Produkte gestalten. Darin besteht die imaginative Funktion der Fotografie, welche auf ihre Zwitterstellung zwischen Fakt und Fiktion (Dokument und Kunst) verweist.

Als aufschlussreich für die Deutung dieses Bildes können folgende Details hervorgehoben werden. Das Foto ist leicht unscharf, was die Authentizitätsillusion erhöht. Es zeigt darüber hinaus den Abgebildeten in einem Schwebезustand zwischen Himmel und Erde – in einem Raum des Dazwischens – und erzeugt somit viele Ambivalenzen. Die Betrachtenden fragen sich nicht nur wer dieser Junge ist, sondern auch woher, wohin und aus welchem Anlass der festgehaltene Sprung erfolgt. Der ernsthafte und konzentrierte Gesichtsausdruck sowie der wie beim Schrei weit geöffnete Mund werfen zusätzliche Fragen auf. Handelt es sich dabei um einen Jubelruf infolge einer beglückenden bzw. beflügelnden Erfahrung, worauf die weit nach oben ausgestreckten Hände mit den griffbereiten offenen Handflächen hindeuten könnten? Oder ist das ganz im Gegenteil ein Ruf des Schreckens, verursacht durch das Absinken in einen tiefen Abgrund? Beides wäre möglich.

Diese enigmatische Linie wird auch am Anfang des Romans beibehalten, indem die für den „autobiographischen Pakt“ (Philippe Lejeune)⁶ charakteristische Übereinstimmung zwischen den Identitäten des Autors, des Erzählers und des Protagonisten explizit angezweifelt wird:

Wer spricht da, wenn einer von früher erzählt, auf sein erstes Glühen in der Kindheit blickt, wessen Stimme macht hier den Anfang, sagt Es war einmal – ein unvergesslicher, gültiger Alpensommer. (Kirchhoff 2018, 9)

⁵ Es gibt Typen von Fotografien, die viel intensiver zum Geschichtenerzählen anregen. Für die Verknüpfung von Fotografie und Erzählen ist es hilfreich, wenn auf der Fotografie ein Zustand abgebildet ist, der sich in ein fortlaufendes Geschehen überführen lässt. Tendenziell ist festzuhalten, dass abgebildete Menschen eher zum Erzählen animieren als Landschaftsfotografien, insbesondere, wenn diese Menschen irgendeine Tätigkeit ausüben, wie das beim springenden Jüngling aus Kirchhoffs Roman der Fall ist.

⁶ Das von Philippe Lejeune aufgestellte Theorem des *autobiographischen Paktes* geht von einer Identität der Namen des Autors, des Erzählers und der Hauptfigur aus. Es besteht darin, dass der Autor in einer expliziten Erklärung verkündet, dass das Werk autobiographisch sei und der Leser dies akzeptiert. (Vgl. Holdenried 2000, 27)

Was wird dadurch gewonnen? Zum einen lässt sich an dieser Aussage die an Lacan angelante Erschütterung des selbstbewussten Ich als Wesen des Subjekts erkennen. Zum anderen wird dadurch die große Distanz zwischen Erlebnis- und Erinnerungshorizont, zwischen erinnertem und erinnerndem Ich thematisiert – die Oszillation zwischen Gegenwarts- und Vergangenheitsstandpunkt. Dies ist ein Signal, dass die Sicherheit des Wiederholens vergangener Ereignisse aus dem Gedächtnisspeicher (wie sie in früheren Autobiographien möglich sein mochte) von großer Skepsis betroffen ist, worin konstruktivistisches Gedankengut erkennbar ist.⁷ Der Ich-Erzähler spricht von seinen „verwischten Erinnerungen an jene Jahre“ (Kirchhoff 2018, 19). Wenn man davon ausgeht, dass Identität wesentlich über Merkmale der Erinnerung konstruiert wird, Erinnerung selbst sich aber als eine Konstruktion entpuppt, die es im Original nie geben kann, so unterstützt dies konstruktivistische Annahmen über die (mittels Sprache erfolgende) Selbsterzeugung von Identität (vgl. Michaela Holdenried 2000, 57). Um der Sackgasse des Konstruktivismus zu entgehen, greift Bodo Kirchhoff zur Fotografie, denn diese eignet sich aufgrund ihrer Zwitterstellung zwischen Kunst und Dokument hervorragend dazu (Ferraris’ Postulat entsprechend), konstruktivistische und realistische Anschauung zu versöhnen. Die Feststellung des Ich-Erzählers „Wahrscheinlich ist es so gewesen, denn alle Bilder sprechen dafür“ (Kirchhoff 2018, 19) expliziert die dokumentarische Funktion der Fotografie als Stütze der unzuverlässigen Erinnerung. Die Referenzsicherheit des fotografischen Mediums bedient ein genealogisches Anliegen, denn hinter dem Verlangen nach einer durch technische Spuren gewährleisteten Referenz steht das Bedürfnis, die eigene Herkunft zu kennen und dadurch abzusichern:

Gab es also den, der sich hier erinnert, bereits als Kind, an das er sich kaum erinnert? Den, der im Moment in einem kleinen Hotel in Alassio [Beau Sejour]⁸ schreibt, das seine Eltern im Spätsommer 1958 [...] bewohnt hatten – ich denke ja. Es gab den, der hier zurückblickt, schon in der Zeit, als er Kind war. (Kirchhoff 2018, 20)

Gleichzeitig ist das referentiell-genealogische Verlangen in der Lage, in eine von Zeugnissen völlig befreite Imagination umzuschlagen, denn „das Foto hält die Wahrheit eines Moments fest, nicht die Erinnerungen“ (Kirchhoff 2018, 35), es „erzählt weiter nichts, es ist geheimnislos“, „die Erinnerung reicht [...] über das Bild hinaus“ (Kirchhoff 2018, 10), so der Ich-Erzähler des Romans. Die Fotografien gewährleisten dem Erzähler die Möglichkeit einer

⁷ „Speicher“ als lokalisierbarer Ort von Erinnerung wird von konstruktivistischen Konzeptionen abgelehnt und meistens durch neuropsychologische Befunde ersetzt. (Holdenried 2000, 59)

⁸ Das Hotel Beau Sejour an der der Riviera die Fiori Alassio ist der Ort, an dem Kirchhoffs Eltern zum letzten Mal vor ihrer Trennung ein paar glückliche Tage im Spätsommer 1958 verbringen. Im Roman wählt der Ich-Erzähler diesen Ort nach dem Tod seiner Mutter, um sich dort anhand von Familienfotografien die Vergangenheit zu vergegenwärtigen und seine Erinnerungen aufzuschreiben.

Annäherung an die Vergangenheit. In diesem Rekonstruktionsprozess wird ihr Referenzversprechen aber durch die an Erinnerung angelehnte Erzählung immer wieder konterkariert, demzufolge die Option einer kritischen Auseinandersetzung mit den herangezogenen fotografischen Quellen entsteht.

So indiziert ein Foto der Eltern des Protagonisten kurz vor dessen Internatsbesuch im September 1959 ihre baldige Trennung und eine weitere als „Bild der gescheiterten Intimität“ (Kirchhoff 2018, 217) bezeichnete Fotografie verweist eindeutig auf sein Unbehagen angesichts der angespannten Familiensituation:

Es lastet ein Mangel an gutem, gemeinsamem Leben, an Zusammensein. [...] Die drei Personen im Bild sind isoliert in ihrem Selbstglanz, ihren Lebensträumen – bei den Erwachsenen verbunden mit dem unbedingten Willen zum Erfolg. [...] Das Foto weist aber nur auf die Träume hin und deutet ihre Ferne zur Realität an. (Kirchhoff 2018, 217)

Besonders signifikant in diesem Kontext sind zwei Bilder der Mutter des Protagonisten. Das eine zeigt sie „im dunklen Kostüm, ein Glas Sekt in der Hand, die Lippen dicht am Glasrand“ (Kirchhoff 2018, 252). Das andere ist ein Silvesterbild, von dem es heißt:

Eine junge erwartungsvolle Frau präsentiert in einem bescheiden eingerichteten Wohnzimmer einen weit weniger bescheidenen Mantel und sich selbst gleich mit. Der Mantelkragen ist männlich aufgestellt, die auseinandergehaltenen Schöße geben den Blick auf ein Abendkleid frei, auf eine weibliche Bereitschaft zu irdischen Dingen, die noch nicht feststehen, aber schon in der Luft liegen. Weihnachten und damit das Himmlische, das Imaginäre ist vorbei, nun geht der Blick vorn, auf das welterschließende Neue. (Kirchhoff 2018, 180)

Die glamouröse Ausstrahlung der Mutter sowie ihre Prosperitäts- und Erfolgsversessenheit, welche in einem schroffen Kontrast zur kargen Realität der Nachkriegsjahre stehen, verweisen darauf, dass es sich bei diesen Bildern um zeittypische gestellte Fotografien handelt, an denen leicht der morsche Kern des dokumentarischen Glücks erkennbar ist. Der erzählende Sohn besucht später seine alte Mutter und liest ihren Tagebucheintrag über jenen Silvesterabend 1959. Dabei entsteht eine Inkongruenz zwischen dem, was darin steht (der Verweis auf die bedrückte Stimmung der Mutter angesichts ihrer gescheiterten Ehe), und der auf der Fotografie inszenierten, in falscher Glückseligkeit schwelgender Persönlichkeit. Auf diese Weise wird das authentische und identitätsstiftende Moment der Fotografie kritisch hinterfragt, woraus deutlich wird, dass ein Bild die Betrachtenden zu durchaus falschen Interpretationen verleiten kann.

Vor dem Hintergrund der aus diesen kommentierten Fotografien ersichtlichen zerrütteten Familienverhältnisse erweist sich die ihm vom Kantor geschenkte besondere Aufmerksamkeit und Beachtung für den Protagonisten als eine wahre Beglückung. Das ist der Hauptgrund für seine auf den ersten Blick befremdliche positive Bewertung einer klassischen Missbrauchsgeschichte: „Ich war ein Erwählter, Emporgehobener, dazu noch ein Verzauberter.“

(Kirchhoff 2018, 170) Anders als bei der Ausdeutung der anderen Familienfotos, wo ein systematisches Auseinanderdriften von fotografischer Indexikalität und Erinnerungsarbeit erfolgt, sind letztere bei der Präsentation der Kantor-Geschichte deckungsgleich und verbürgen ein hohes Maß an Authentizität: „Alles aus dieser Nacht ist so lückenlos, dass ein Film danach entstehen könnte.“ (Kirchhoff 2018, 167)

Ab diesem Zeitpunkt vollzieht sich im Roman eine stufenweise Wiederherstellung des anfangs angezweifelten autobiographischen Paktes – erkennbar an den vielen expliziten Verweisen aus dem Leben des Autors – z. B. sein Abitur 1968, seine erste Erzählung mit dem Titel *Mein römischer Frühling*, seine Studienzeit in Tübingen und Frankfurt auf Main, seine ausgedehnte Amerika-Reise, die verborgenen Pläne, Schriftsteller zu werden sowie das Verfassen des Aufsatzes *Bodybuilding. Versuch über den Mangel* etc. Gegen Ende des Romans gibt der über seine Vergangenheit berichtende Ich-Erzähler zu, dass er auf dem w.o. angesprochenen (Umschlag-)Foto beim Sprung vierzehn Jahre alt war und „sein Körper in der Luft schon nicht mehr dem Kantor gedient hatte“ (Kirchhoff 2018, 443). Dadurch wird, auch wenn mit ziemlich großer Verzögerung und auf Umwegen⁹, der autobiographische Pakt verbürgt. Der vierzehnjährige Jüngling auf dem Bild ist Kirchhoff selbst, der in seiner Jugend in einer protestantischen Internatsschule von einem Kantor mehrmals sexuell missbraucht wurde. In der Ausdeutung des Bildes durch den bereits erwachsenen Ich-Erzähler werden sowohl dessen verhängnisvolle als auch dessen verheißungsvolle Seite herausgestellt:

Ich springe da von einem hohen Brett in den See, nur sieht man das Brett nicht und auch nicht den See, auf dem Foto sieht man vor allem mich in der Luft, die Beine angezogen, Arme gestreckt, und im Hintergrund Berge. Ich springe wie einer, der in den Tod springt, bei dem alles, was vorher war schon Sekunden später umsonst gewesen ist, aber auch wie einer, der ins Leben springt, bei dem alles, was vorher war, keine Rolle mehr spielt. (Kirchhoff 2018, 439)

Beide Interpretationslinien – verhängnisvoller Sprung in den Tod vs. verheißungsvoller Sprung ins Leben – markieren zwei unterschiedliche Perspektiven für die Abwicklung des Kindheitstraumas, welche auf die fantasieanregende Fähigkeit des fotografischen Mediums zurückzuführen sind. Der Ich-Erzähler entscheidet sich offensichtlich für den Sprung ins Leben, wofür auch sein expliziter Kommentar hinsichtlich der Befreiung von der prekären Kantor-Geschichte spricht. Um diesen Befreiungszustand festzuhalten und zu stabilisieren greift er zur

⁹ Zwar wird hier von einer ausdrücklichen Identität des Namens (Autor – Erzähler – Figur) abgesehen, dennoch fungieren die expliziten Verweise auf Familienstrukturen des Ich-Erzählers – z.B. die Mutter als junge Schauspielerin, welche die Sommerfrische in Begleitung ihrer exzentrischen Mutter und ihres Sohns in der Umgebung von Kitzbühel zu verbringen pflegt; der technisch veranlagte meist abwesende Vater etc. – im Bewusstsein des Rezipienten als Elemente der Identitätsrepräsentation und bedingen seine Bereitschaft zur autobiographischen Rezeption, welche zusätzlich durch Paratexte unterstützt wird.

dokumentarischen Funktion des fotografischen Mediums, indem er ins Detail die einst selbstaufgeschriebenen technischen Parameter dieser analogen Fotografie aufzählt:

Das kleine Schwarzweißfoto von dem Sprung in einen See, den man nicht sieht [...], ist immer noch teils meines Albums in Form eines alten Schulheftes, angelegt nach dem väterlichen Geschenk der Zeiss-Kamera Marke Contessa [...]. In dem Heft sind Entfernung, Blende und Belichtungszeiten neben den eingeklebten Fotos in einer Jugendhandschrift vermerkt, und bei dem Sprungfoto steht Entfernung sechs Meter, Blende zwei Komma acht, Belichtungszeit fünf Hundertstel. (Kirchhoff 2018, 447)

Im Roman fungieren die Fotografien aber, wie bereits festgestellt, keineswegs nur als Medium des Beweises, vielmehr wird immer wieder deren Polyvalenz und Konstruiertheit betont. Das Inszenierte und Konstruierte wird auch bei diesem fotografischen Bild unterstrichen, denn es wurde während eines Urlaubs am Tiroler Moorsee von der Mutter des Protagonisten – jener Künstlerin der Selbstinszenierung – aufgenommen: „Für sie ist der richtige, der ideale Moment, der Augenblick, als sich der Sohn zwischen Himmel und Erde befindet [...] im Hintergrund die Tiroler Berge, aber ohne Fels darüber, ein Himmel mit nur einem Schleierwölkchen, sehr sommerlich“ (Kirchhoff 2018, 447). Somit wird diesem Bild durch das geschickte Arrangement alles Bedrohliche (die gezackten Felszinnen) weggenommen, um einer idyllischen sommerlichen Landschaft mit blauem Himmel Platz zu machen, in der man sich aufgehoben fühlt.

Durch diesen Kunstgriff knüpft der Autor an den von Ferraris geforderten „moderaten Konstruktivismus“ an, dem die Eigenschaft innewohnt, sich mit dem Realismus zu versöhnen. Wie in Ferraris' Konzept ist der von Kirchhoff betriebene Realismus zwar eine Bestätigung der Wirklichkeit, vermittelt durch die indexikalischen Zeichen der analogen Fotografie, ohne jedoch notwendig mit einem Akzeptieren der heiklen existierenden Zustände (sexueller Missbrauch und verpfuschte Kindheit) einherzugehen. Diese werden durch die Kraft der an die Fotografie angelehnten Fantasie wegeskamotiert. Die Folge ist die Errichtung einer fiktional nachgestellten Realität, in der die einst erfahrenen Ungerechtigkeiten kompensiert und repariert werden. Die Befreiung von der Kantor-Geschichte zieht nach sich auch eine Befreiung vom Kindheitstrauma infolge der Scheidung der Eltern: „Die Eltern waren ferne Wesen ohne Alltag, anwesend nur in der Idee von Eltern. Und so waren sie als Figuren meiner Geschichten realer als in Wirklichkeit, es galt nur, dass alles Erfundene sein inneres Stimmiges erhielt.“ (Kirchhoff 2018, 258 – 259) In dieser fiktional nachgestellten Realität vollzieht sich die Versöhnung mit ihnen, zu deren Versinnbildlichung ein Plakat-Bild herangezogen wird. Dieses zeigt ein glückliches Paar „jenseits aller widrigen Realität“ (Kirchhoff 2018, 459), bei dessen Anblick

der Protagonist behauptet: „Nur das Plakat, das mich an sie denken lässt, spricht; es hat wie jedes Bild das letzte Wort.“ (Kirchhoff 2018, 462)

LITERATURVERZEICHNIS/REFERENCES

Aichinger, Ingrid. 1989. „Probleme der Autobiographie als Sprachkunstwerk“. In *Die Autobiographie: Zu Form und Geschichte einer literarischen Gattung*. Hrsg. von Günter Niggel, S. 170 – 199. Darmstadt: WBG.

Barthes, Roland. 1989. *Die helle Kammer. Bemerkung zur Photographie*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

Busch, Bernd. 1996. „Das fotografische Gedächtnis“. In *Gedächtnisbilder. Vergessen und Erinnern in der Gegenwartsliteratur*. Hrsg. von Kai Uwe Hemken, S. 186 – 204. Leipzig: Reclam.

Bermann, Nina. 1998. „Die Bundeswehr in Somalia und die Frage humanitärer Intervention“. In *Schriftsteller und „Dritte Welt“*. Studien zum postkolonialen Blick. Hrsg. von Paul Michael Lützeler, S. 221 – 242. Tübingen: Narr.

Eco, Umberto. 2015. „Gesten der Zurückweisung. Über den Neuen Realismus“. In *Der Neue Realismus*. Hrsg. von Markus Gabriel, S. 33 – 51. Frankfurt am Main: suhrkamp taschenbuch wissenschaft.

Ferraris, Maurizio. 2014. *Manifest des Neuen Realismus*. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.

Ferraris, Maurizio. 2015. „Was ist der Neue Realismus?“. In *Der Neue Realismus*. Hrsg. von Markus Gabriel, S. 52 – 75. Frankfurt am Main: suhrkamp taschenbuch wissenschaft.

Foucault, Claude. 1997. „Körper und Literatur“. In *Deutsche Literatur zwischen 1945 und 1995: eine Sozialgeschichte*. Hrsg. von Horst Albert Glaser, S. 655 – 671. Bern/Stuttgart/Wien: Haupt.

Gabriel, Markus. 2015. „Existenz, realistisch gedacht“. In *Der Neue Realismus*. Hrsg. von Markus Gabriel, S. 171 – 199. Frankfurt am Main: suhrkamp taschenbuch wissenschaft.

Gabriel, Markus. 2018. „Der Neue Realismus zwischen Konstruktion und Wirklichkeit“. In *Wirklichkeit oder Konstruktion? Sprachtheoretische und interdisziplinäre Aspekte einer brisanten Alternative*. Hrsg. von Ekkehard Felder, Andreas Gardt, S. 45 – 65. Berlin/Boston: De Gruyter.

Holdenried, Michaela. 2000. *Autobiographie*. Stuttgart: Reclam.

Kirchhoff, Bodo. 1980. „Ich denke da, wo ich nicht bin“. https://www.zeit.de/1980/49/ich-denke-da-wo-ich-nichtbin?utm_referrer=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2F (Accessed September 28, 2021).

Kirchhoff, Bodo. 1995. *Legenden um den eigenen Körper: Frankfurter Vorlesungen*. Frankfurt am Main.

Kirchhoff, Bodo. 2018 a. „„Das wahre Drama bleibt fast immer unerzählt.“ Spiegel-Gespräch. Der Schriftsteller Bodo Kirchhoff über seine eigene Missbrauchsgeschichte und die Probleme der MeToo-Debatte.“ (Der Spiegel 23. Juni 2018) <https://www.genios.de/presse->

[archiv/artikel/SPIE/20180623/-das-wahre-drama-bleibt-fastimmer-/CODESCO-SP-2018-026-31953.html](https://www.spie.de/archiv/artikel/SPIE/20180623/-das-wahre-drama-bleibt-fastimmer-/CODESCO-SP-2018-026-31953.html) (Accessed September 19, 2021).

Masanek, Nikole. 2005. *Männliches und weibliches Schreiben? Zur Konstruktion und Subversion in der Literatur*. Würzburg: Königshausen und Neumann.

Meier, Albert. 2017. *Postmoderne – Philosophie – Literatur*. Kiel: Christian-Albrechts-Universität, Institut für Neuere Deutsche Literatur und Medien, 2017.

Nieraad, Jürgen. 1996. „Begehung des Elfenbeinturms. Zur politischen Funktion des Ästhetischen.“. In *Das Politische im literarischen Diskurs*. Hrsg. von Sven Kramer, S. 11 – 32. Opladen: Westdeutscher Verlag.

Petersdorff von, Dirk. 2009. „Intermedialität und neuer Realismus. Die Text-Bild-Kombinationen Rolf Dieter Brinkmanns.“. In *Literatur intermedial. Paradigmenbildung 1918 – 1968*. Hrsg. von Wolf Gerhard Schmidt, Thorsten Valk, S. 361 – 378. Berlin/New York: Walter de Gruyter, 2009.

Radisch, Iris. 2018. „Das ungeheure Sprachloch“. https://www.zeit.de/2018/27/bodo-kirchhoff-autor-werk-missbrauchmemoiren?utm_referrer=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2F (Accessed September 15, 2022).

Reulecke, Anne-Kathrin. 2002. *Geschriebene Bilder. Zum Kunst- und Mediendiskurs in der Gegenwartsliteratur*. München: Wilhelm Fink Verlag.

QUELLEN FÜR DIE BEISPIELE/SOURCES OF EXAMPLES

Kirchhoff, Bodo. 2018. *Dämmer und Aufruhr. Roman der frühen Jahre*. Frankfurt am Main: Frankfurter Verlagsanstalt.

✉ **Assoc. Prof. Ralitsa Ivanova, PhD**

ORCID iD: 0000-0002-3504-5984

Department of German and Dutch Studies

Faculty of Modern Languages

St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Tarnovo

2, Teodosi Tarnovski Str.

5003 Veliko Tarnovo, BULGARIA

E-mail: r.ivanova@ts.uni-vt.bg

MEDIALITÄT UND GESCHLECHT IN FONTANES ROMANWELT

Maja Razbojnikova-Frateva

Sofioter Universität „St. Kliment-Ohridski“ (Bulgarien)

MEDIALITY AND GENDER IN FONTANE'S NOVEL WORLD

Maja Razbojnikova-Frateva

Sofia University St. Kliment Ohridski (Bulgaria)

Abstract: Der Beitrag untersucht den Zusammenhang zwischen unterschiedlichen Medien einerseits und der geschlechtlichen Zugehörigkeit der Protagonist*innen andererseits in zwei Romanen von Theodor Fontane. In einem ersten Teil der Untersuchung wird der Umgang der Figuren mit Malerei und Musik als Spielarten des Mediums der Kunst im Roman „L'Adultera“ betrachtet. Im zweiten Teil werden die Parallelität und die Konkurrenz zwischen dem tradierten Kommunikationsmittel „Brief“ und dem neuen Kommunikationsmittel „Telegraph/ Telegramm“ und ihre geschlechtliche Zuordnung näher unter die Lupe genommen. Sichtbar werden dabei Fontanes Gespür für die Macht der Medien und der geschickte Einsatz der Medialität zur Charakterisierung der Geschlechterrollen und zur subversiven Auflockerung der normativen Vorstellungen von Männlichkeit und Weiblichkeit im 19. Jahrhundert.

Schlüsselwörter: Fontane, Medialität, Geschlecht, „L'Adultera“, „Cécile“

Abstract: The article examines the connection between different media on the one hand and the gender of the protagonists on the other in two novels by Theodor Fontane. In a first part of the investigation is considered the way the characters deal with painting and music as varieties of the medium of art in the novel “L'Adultera”. In the second part, the parallelism and the competition between the means of the traditional communication medium “letter” and the means of the new communication medium telegraph/telegram and their gender assignment are examined more closely. Fontane's sense of the power of the media and his skillful use of mediality to characterize gender roles and to loosen up the normative ideas of masculinity and femininity in the 19th century become visible.

Keywords: Fontane, mediality, gender, “L'Adultera”, “Cécile”

In ihrem Vortrag bei einer Konferenz 1998 verweist Eda Sagarra auf zwei wichtige Fragen, die die (damals) jüngste Fontane-Forschung aufnimmt: „die Frage des Erinnerens und seiner Wahrnehmungsformen“ und „die der Medialität“ (Sagarra 2000, 106). Fontanes Kenntnis der Mechanismen und Effekte der Druckmedien, seine Erfahrungen mit den technischen Erneuerungen des 19. Jahrhunderts stehen den Fontaneforschern deutlich vor Augen und Sagarra hebt hervor: „Nicht nur die Medien im Sinn von Buch, Zeitung, Journal und

ihr Vertrieb faszinierten Fontane, sondern überhaupt alle Wege und Instrumente menschlicher Kommunikation“ (Sagarra 2000, 106).

Diese Erweiterung der Forschungsperspektiven geht einher mit einer fruchtbaren Dynamik und Diskussion auf dem Gebiet der Realismusforschung in der deutschsprachigen Literaturwissenschaft.¹ Rudolf Helmstetter (2011) hat auf den „medialen Mechanismus“ des deutschen Realismus verwiesen. Im Fahrwasser dieser Forschungslinien und -erkenntnisse wird die Einbeziehung des medialen Hintergrunds immer interessanter für die Fontane-Forschung. (Vgl. Gretz 2014, bes. 204; Günter 2007) Hat man auch früher viel über die Symbolik der Bilder bei Fontane, über seine Zitierkunst und die „Erzählkunst der feinen Unterschiede“ (Mecklenburg 1999) nachgedacht, so richten jetzt viele Forscher*innen ihre Aufmerksamkeit auf die Präsenz und die Konkurrenz der Medien in den Texten.²

Auf der anderen Seite hat die „gendersensible“ Lektüre Fontanes eine lange Tradition, die im Band von Sabina Becker und Sascha Kiefer (2005) besonders deutlich zutage tritt. Programmatisch heißt es in der Einleitung zum Band: „Eine genderorientierte Lektüre schließt die Analyse der im Text vorgenommenen Muster von Geschlechterrollen und -zuweisungen ein“ (Becker / Kiefer 2005, 9).

Das Thema dieses Beitrags verbindet die genannten zwei Paradigmen der Fontane-Forschung. Der Beitrag selbst fragt nach dem Gebrauch der Medien in zwei Romanen von Fontane unter dem Blickwinkel ihrer möglichen, zusätzlichen geschlechterspezifischen Codierung. Erforscht wird in welchem Zusammenhang die Medien zum Figurenensemble stehen, ergeben sich daraus irgendwelche Bezüge und Korrespondenzen zu Geschlechterrollen und Modellen der Weiblichkeit und der Männlichkeit. Man könnte auf der einen Seite ein Genderizing der Medien erwarten (d.h. geschlechterspezifische Bevorzugung und Verwendung bestimmter Medien von den Figuren in den Texten), auf der anderen Seite – eine mediale Vermittlung, Medialisierung der Geschlechterproblematik.

Seit der Feststellung Sagarra (2000), dass der Begriff der Medialität noch nicht in die Fontaneforschung eingedrungen sei, hat sich auf dem Gebiet der Medienwissenschaft und -

¹ Zu diesem Thema vgl. Neumann, dessen Untersuchung über die Bilder im Roman „L’Adultera“ diese produktive Synergie vorwegnimmt und „die neuartige Nutzung des Mediums Bild in Verbindung mit Medium Sprache“ (2001, 139) als Möglichkeit, Fontanes Modernität besser zu erkennen, thematisiert.

² So schreibt z. B. Klaus Scherpe in seiner Abhandlung über die „Medien des Ehebruchs“: „Von den Tatsächlichkeiten der Mediengesellschaft ausgehend, läßt sich rückblickend beobachten, wie in den klassischen Ehebruchsromanen die mediale Konstruktion und Reproduktion durch Geschriebenes und Gedrucktes, durch Gelesenes, Gesehenes und Gehörtes, durch Brief, Buch, Malerei und Musik wirksam werden. Insbesondere dann, wenn eben diese reproduktive und generative ‚dritte Kraft‘ der Medien die einschlägigen Narrative nicht nur transferiert, sondern in sie interveniert [...]“ (2010, 390)

forschung selbst viel getan. Die Definitionen der Begriffe Medium, Medien, Medialität häufen sich (vgl. Genz / Gévaudan 2016, 10) und es ist kein Konsens abzusehen, deswegen möchte ich mir operative Grundpositionen und Definitionen ausleihen und zu den Zwecken dieses Beitrags verwenden.

Ausgangspunkt bildet natürlich die Erkenntnis, dass jede Kommunikation sich eines Mediums bedient. Die Hinwendung zum Begriff bedeutet also schon, dass man die Mittel und Inhalte der individuellen und gesellschaftlichen Kommunikation in den Vordergrund rückt. Medien und Medialität werden im Folgenden weit gefasst: „Der Begriff der Medialität bezieht sich also sowohl auf sprachliche als auch auf nicht sprachliche Zeichensysteme, sowohl auf funktionale als auch auf künstlerisch-ästhetische Kommunikation, sowohl auf Kommunikationsmittel als auch auf Kommunikationstechniken.“ (ebd., 9 f.)

Dadurch, dass bei Fontane verschiedene Medien in einem anderen medialen Produkt – im Roman (Literatur) als Spielart des Mediums Kunst oder in einer Zeitschrift/ in einem Buch als Kommunikationsmittel – auftreten, entsteht eine mehrfache Medialität. Wie Anne-Kathrin Reulecke treffend bemerkt, findet bei Fontane eine „Vorwegnahme des McLuhanschen Gesetzes, dass der „Inhalt“ eines Medium immer ein anderes Medium ist“ [...].“ (Reulecke 2010, 130) Reulecke findet die treffende Bezeichnung für Fontanes Umgang mit den Medien und spricht von seiner spezifischen Mediologie: „Vor dem Hintergrund der besonderen literarischen Mediologie Fontanes, die die Medien nicht bloß thematisiert, sondern deren Bedeutung für Konstitution, Wahrnehmung und Sprache der Subjekte offenlegt, ist auch Fontanes Programm einer neuen, realistischen Literatur lesbar [...].“ (ebd., 131) Es wird im Folgenden auf die Medialität anderer Zeichensysteme und Künste – Bilder und Musik – in Fontanes Roman „L’Adultera“ und auf die Medialität von Kommunikationsmitteln (oder Medien der Kommunikation im engeren Sinne) – Brief und Telegramm – im Roman „Cécile“ eingegangen.

Medialität der Bilder und der Musik im Roman „L’Adultera“

Bereits der Name des Romans ist so angelegt, dass ein konkretes Sujet vorweggenommen wird. Die Aufmerksamkeit soll zunächst der Schlüsselszene und ihrer Dynamik gelten. Das Bild von Tintoretto, dessen Kopie in das Haus von van der Straaten geliefert wird, hat das Ehepaar in Venedig gesehen. (Vgl. Fontane 2008, LA 13³) Melanie hat beim Eintreffen des Bildes gleich ein fertiges Urteil und entsprechend einen Vorwurf für ihren

³ Im Folgenden werden die Zitate aus dem jeweiligen Werk nur durch Siglen und Seitenzahl angegeben.

Mann wegen seiner Wahl parat. Die Gefährlichkeit des Bildes und des Spruches Jesus wird von Melanie direkt angesprochen. In der eigenen Bildinterpretation, die sie anschließend präsentiert, erkennt man eine bereits vorhandene Meinung, die bei der jetzigen Betrachtung nur bestätigt wird und die in Opposition zu den gängigen Bildinterpretationen zu stehen scheint:

„Richtig. Und *ich kann mir nicht helfen* (kursiv – M. R.-F.), es liegt so was Ermutigendes darin. Und dieser Schelm von Tintoretto hat es auch ganz in diesem Sinne genommen. Sieh nur! ... Geweint hat sie ... Gewiß ... Aber warum? Weil man ihr immer wieder und wieder gesagt hat, wie schlecht sie sei. Und nun glaubt sie's auch, oder *will* es wenigstens glauben. Aber ihr Herz wehrt sich dagegen und kann es nicht finden ... Und daß ich dir's gestehe, sie wirkt eigentlich rührend auf mich. Es ist so viel Unschuld in ihrer Schuld ... Und alles wie vorherbestimmt.“ (LA 13)

Jetzt aber betrachtet das Ehepaar das Bild nicht im neutralen Raum der Galerie, sondern in den eigenen vier Wänden, in van der Straatens „Wohn- und Arbeitszimmer“ (LA 10) und die veränderte Rezeptionssituation bringt ein anderes „mediales Ereignis“ (Genz / Gévaudan 2016, 12) hervor.⁴ Im Gespräch zwischen den Ehegatten ist diese neue Situation sehr wohl erkennbar: Man geht vor der allgemeinen Deutung des Bildes als Verarbeitung eines religiösen Sujets, welches von Sünde und Verzeihung handelt, und den eigentlich riskanten Beobachtungen von Melanie über Schuld und Unschuld zu einer Interpretation, die von der Konkretheit der eigenen Situation hervorgerufen wird. Plett bemerkt diesbezüglich: „Bedeutsam ist hier, daß das Gemälde von den Hauptpersonen des Romans gleichsam „privatisiert“ wird.“ (Plett 1991, 79) Für Melanie ist die Absicht van der Straates, das Bild in der Speisegalerie aufzuhängen, an sich schon sehr gefährlich, denn die junge Frau antizipiert eine dritte, schlichtere Interpretation des Bildes als Evidenz des Ehebruchs. Bestimmte Disproportionen in der Familie van der Straaten würden diese Interpretation begünstigen und für Spott und böse Worte sorgen.

Auf die private Situation der Eheleute übertragen, entfaltet das Bild also vor allem eine weltliche Wirkung, die das religiöse Motiv und tiefere Deutungen aus den Augen läßt. Van der Straatens Kauf und die Absicht, das Bild für alle sichtbar zu installieren, erweisen sich des Weiteren tatsächlich als sehr „privatisiert“, obwohl auf unterschiedliche Weise. Der Kauf dieses Bildes ist trotz Melanies Vermutung nicht so sehr als Mahnung an sie beabsichtigt, sondern entpuppt sich als ein Versuch, van der Straatens Angst vor der Zukunft, vor einem möglichen Ehebruch zu vermitteln: „Und er wollt es nicht länger verbergen. War er doch ohnehin, aller Freundschaft unerachtet, ohne Freund und Vertrauten, und so trieb es ihn denn, angesichts dieses Bildes einmal aus sich herauszugehen.“ (LA 14) Durch die Medialität des Bildes soll also etwas vermittelt werden, was schwer angesprochen werden kann. Es bleibt aber nicht bei

⁴ Darauf verweist auch Bettina Plett, vgl 1991, 79 und konzentriert sich auf die Bedeutung der Kopie.

der medialen Andeutung der Ängste des Ehemannes, denn das Bild affiziert ihn zu einem unüblichen und emotionalen Aus-Sich-Heraus-Gehen.⁵

Van der Straaten legt ein schwermütiges Bekenntnis ab, welches von Melanie durch eine scherzhafte Wendung blockiert wird.⁶ Für sie ist es peinlich durch das Bild bereits als Ehebrecherin in spe vor aller Welt dazustehen, aber genauso peinlich ist für sie Ezechiels direkte Aussprache. Ja, sie möchte wissen, was in seiner Seele vorgeht, aber die Beobachtung von der Seite hätte ihr gereicht. Seine Ekphrasis spricht Dinge aus, über die man nicht sprechen sollte und Melanie findet einen ironischen Ausweg aus der Situation und trennt so eindeutig die Medialität der Sprache von der Medialität des Bildes ab: die Sprache kommuniziert das Zulässige, während die Bilder auch das Unzulässige zumindest denkbar machen. Auf Melanies Blockade der Versprachlichung dessen, was das Bild für van der Straaten vermitteln soll, reagiert er fast mit Erleichterung und verspricht, nie wieder diese Frage zu berühren.

Der Ausgang der Szene macht alles ungeschehen, die medial herbeigeführte private Ernsthaftigkeit der Situation ist aufgehoben, die Peinlichkeit hat Melanie durch Selbstpersiflage als ihre eigene Einbildung weggewischt, die stattgefunden direkte Kommunikation zwischen den Eheleuten ist zurückgenommen und auf die Extravaganz eines reichen Mannes zurechtgestutzt:

„... Und vorherbestimmt, sagt‘ ich. Prädestiniert! ...Aber vorherbestimmt ist *heute*, daß wir ausfahren, und das ist die Hauptsache. Denn ich brauche die Robe viel, viel nötiger als du den Tintoretto brauchst. Und ich war eigentlich eine Törrin und ein Kindskopf, daß ich alles so bitter ernsthaft genommen und dir jedes Wort geglaubt habe! Du hast das Bild haben wollen, c’est tout.“ (LA 16)

Was ist denn in diesem Gespräch passiert und welche Regeln hat van der Straaten mit seinem Ausbruch eigentlich verletzt, indem er sich dazu verleiten ließ, eine geheime Botschaft des Bildes zu versprachlichen? Das Unerlaubte war sicher nicht ein Gespräch über den Ehebruch. Unerlaubt war vielmehr, dass er sich als Mann eine emotionale Blöße gegeben, sich wie ein larmoyanter Neurotiker gebärdet und nach Rücksicht und Mitleid geheischt hatte. Der Punkt ist, dass sich dieses Benehmen weder mit seiner Rolle als Ehemann, Familienoberhaupt, Vater von zwei Kindern, noch mit seiner gesellschaftlichen Rolle als Bankier und Finanzmann, noch mit den gängigen Vorstellungen von Männlichkeit im 19. Jahrhundert verträgt. Solche

⁵ Nora Hoffmann stellt bei der Analyse dieser Szene fest: „So nutzt van der Straaten [...] das Bild als „Kommunikationsanalysator“ (Zitat von Doebeling – M. R.-F.), um von seinen Gedanken und Gefühlen zu erzählen.“ (2011, 250) Von meiner Perspektive verrät dieses „Nutzen“ eben ein Vertrauen in die Medialität des Bildes und ich würde an der Stelle von einem „Kommunikationskatalysators“ sprechen.

⁶ Lieselotte Voß findet dieses Gespräch „merkwürdig und befremdlich“, da van der Straaten seine Befürchtung mit Melanie teilt, deren künftige Untreue ihn gerade quält. (1985, 158)

emotionale Bekenntnisse und Angstzustände verstoßen gegen die guten Sitten und gegen die Verhaltensweise eines Mannes, wie sie das 19. Jahrhundert imaginiert und erfordert hat.⁷ Diese Versprachlichung verkürzt die Distanz zwischen den Ehegatten ungebührlich, indem sie die Geschlechterrollen durcheinander bringt. Im Endeffekt löscht die Versprachlichung die über das Bild vermittelte Botschaft aus, denn sie ruft die Blockade der Kommunikation diesbezüglich hervor. Van der Straaten benutzt also die Medialität des Bildes und zerstört sie zugleich, indem er das Medium der Sprache einschaltet. Bei all dem entfaltet die ganze Szene ihre eigene Medialität, indem sie die normative Kraft gängiger Männlichkeits- und Ehemodelle suggeriert.

Van der Straaten zieht es im Verlauf des ganzen Romans vor, sich über Bilder mitzuteilen. Auch am Ende des Romans schickt er eine Weihnachtstorte, in der kein Brief liegt, sondern wieder das gleiche Bild en miniature. Es taucht also noch einmal als Medaillon auf, was man zurecht und im Einklang mit der Kapitelüberschrift (LA 135) und mit van der Straatens Versprechen am Ende des 2. Kapitels⁸ als Zeichen der Versöhnung deutet. Somit wird aber über das Bild der L'Adultera auf der letzten Seite des Romans unterschwellig wieder eine intime Kommunikation zwischen Melanie und van der Straaten aufgenommen. Das Bildchen knüpft an das peinliche Gespräch zu Beginn des Romans an. Rubehn dagegen ist von dieser medial vermittelten Kommunikation über das Bild ausgeschlossen und seine Interpretation des Geschehens gerät etwas irritierend daneben.⁹ Melanie sagt Rubehn auf den Kopf zu, dass er keine Ahnung hat: „Ach, du weißt nicht, wieviel es mir bedeutet. Und es soll mich erinnern und mahnen ... jede Stunde.“ (LA 140) Eine Erinnerung woran und eine Mahnung wovon? War das erste Auftauchen des Bildes ein Kommunikationsangebot, das die vom Geschlechterrollenmodell festgelegten Schranken zwischen Ehemann und Ehefrau bedrohte und gängige Männlichkeitsbilder missachtete, so klingt es jetzt, nach den vielen Hinweisen auf den unentschlossenen, passiven, aber etwas selbstgefälligen Rubehn, wie eine Warnung.¹⁰ In der wiederaufgenommenen Kommunikation über das Bild ist die Botschaft für Melanie klarer und

⁷ Über die Männlichkeiten des 19. Jahrhunderts und ihre Präsenz in Fontanes Romanen Razbojnikova-Frateva 2012.

⁸ „[...] wir wollen diese Stunde vergessen. Ganz und gar. Und wenn ich dich je wieder daran erinnere, so sei's im Geiste des Friedens und zum Zeichen der Versöhnung“ (LA 16). So van der Straaten.

⁹ Rubehns Worte lauten: „King Ezel in all his glory. Immer derselbe. Wohlwollend und ungeschickt. Ich werde es tragen. Als Uhrgehäng.“ Melanie Antwort ist sehr eindeutig, sie verbietet diese Nutzung des Geschenkt und will es behalten. „Du weißt nicht, wieviel es mir bedeutet. Und es soll mich erinnern und mahnen.“ (LA 140) Rubehn entziffert diese Art der Kommunikation über das Bild nicht und Melanie hat aber die Botschaft bekommen.

¹⁰ Hoffmann analysiert die Selbstidentifikation Melanies mit dem Bild: „Damit erkennt sie sich am Ende des Romans im Gemälde selbst wieder und identifiziert sich nun doch mit der Rolle, die sie zu Beginn noch so strikt von sich gewiesen hatte.“ (Hoffmann 2011, 264)

schlichter geworden: Das Miniaturbild warnt vor dem Ehebruch. Offen bleibt, wessen Untreue jetzt gemeint ist, wenn man weiß, dass diesmal Melanie die Liebende und Rubehn schwach und lenkbar ist.

Die vielen anderen Bilder, die im Roman als Bilder und als Bild-Zitate¹¹ auftauchen, sind ebenfalls ein Kommunikationsangebot. Van der Straaten setzt die Bilder in ihrer Medialität ein, um, wie w. o. dargelegt, seine versteckte und nicht salonfähige, unmännliche Angst zum Ausdruck zu bringen oder um sich als Kenner auf dem Gebiet der Malerei im weiteren Verlauf der Handlung vorzuführen, die männliche Gesellschaft gleichzeitig zu unterhalten und zu provozieren (z. B. Gryczinski) und die weibliche (Melanie) zu ärgern. Tabuthemen wie weibliche Sexualität, religiöse Ekstase im Kontext verleugneter Sexualität werden durch die Bilder kommuniziert: „Was man nicht sagen darf, zeigen die Bilder.“¹² Gerhard Neumann kommentiert die Bildergespräche beim Diner als Diskussion über „die mögliche weibliche Geschlechterrolle in der „guten“ preußischen Gesellschaft“ (Neumann 2001, 144). Es ist immer wieder auffällig, dass im Roman sehr ausdrücklich auf differierende Wahrnehmung und Deutungsmöglichkeiten der Bilder eingegangen wird, die auf Individualität des Betrachtenden und speziell auf dessen Geschlechtszugehörigkeit zurückzuführen wären.

Wird der Anspruch der Bilder auf allgemeine Deutbarkeit, basierend auf deren Sichtbarkeit, im Roman in Frage gestellt und nach und nach zurückgenommen, verhält es sich mit dem Medium der Musik vom Anfang an anders, denn der Musik wird grundsätzlich ein direkter Bezug zu Gefühlen und Ekstasen nachgesagt. Van der Straatens deutliche Anmerkungen über Wagners Musik verweisen genau auf dieses Verständnis der Musik als Medium des Unkontrollierbaren und Pathetischen und gleichzeitig des Verlogenen.¹³ Deswegen ist van der Straaten misstrauisch gegenüber Musik: „In Griechisch und Musik darf man alles sagen“ (LA 63), lautet sein Spruch. Er beargwöhnt die Musik als Medium des Verborgenen, des Unaussprechlichen, zu dessen Verständnis man besondere Kenntnisse (wie im Falle einer seltenen oder toten Sprache) oder besondere Sensorien braucht. Sein Argwohn findet eine Bestätigung, denn die Musik ist eben das Feld, auf dem Melanie und Rubehn

¹¹ Voß verwendet diesen Begriff. (Vgl. Voß 1985, 155)

¹² So lautet eine Kapitelüberschrift im Band „Der Bilderfex“ (Wegmann 2019, 239).

¹³ „Ihr stellt euch stolz und gemächlich auf die Höhen aller Kunst und zieht als reine Casta diva am Himmel entlang, als ob ihr von Ozon und Keuschheit leben wolltet. Und *wer* ist euer Abgott? Der Ritter von Bayreuth, ein Behexer, wie es nur je einen gegeben hat. Und an diesen Tannhäuser und Venusberg-Mann setzt ihr, als ob ihr wenigstens die Voggenhuber wäret, eurer Seelen Seligkeit und singt und spielt ihn morgens, mittags und abends.“ (LA 33) Sein Verhältnis Wagner gegenüber kommentiert der Erzähler Anfang des 8. Kapitels (LA 50).

einander begegnen. Und zwischen den beiden bekommt das Musikalische eindeutig den Status eines individuellen Kommunikationsmittels, das Nähe und Gemeinsamkeit erschafft.

Die Ehe von Melanie und van der Straaten ist von einer Reihe von Dichotomien charakterisiert – alt gegen jung, bürgerlich gegen adlig, preußisch gegen schweizerisch, ungebildet gegen gebildet, derb gegen fein. Symbolisch steht dafür die bekannte Verteilung der Medien auf die beiden Eheleute: Van der Straatens Vorliebe für Bilder steht Melanies Musikleidenschaft gegenüber. Hinter van der Straaten steht „der engere Kreis“ der Familienfreunde und hinter Melanie – Anastasia, aber auch der Maler Elimar, auf dessen eigene Motivation hier nicht näher eingegangen werden kann. Somit werden Bilder und Musik spielerisch auf beide Geschlechter verteilt. Das weckt natürlich den nachhaltigen Eindruck, dass die Medien im Roman „genderized“ sind. Fontane ist aber nicht der Autor der scharfen Grenzen und so sitzt im Frauenkränzchen auch Elimar und Melanie, wie man feststellen kann, kennt sich mit Bildern nicht schlecht aus.

Der dazugekommene Rubehn schlägt sich eindeutig auf die Seite der Musikfreunde. Seine männliche Leidenschaft für das im Roman als „weiblich“ konnotierte Medium der Musik soll im Weiteren näher unter die Lupe genommen werden, denn es gibt im Text Verweise, die die Musikliebe des jungen Mannes einerseits ins Schwanken bringen, andererseits aber gewisse Einblicke in die Charakteristik dieser Romanfigur und ihrer Beziehung zu Melanie ermöglichen.

Die erste Begegnung zwischen Melanie und Rubehn geschieht vor einer musikalischen Kulisse. Man kann dabei die musikalische Vorliebe des jungen Mannes durchaus als eine Strategie des Guten-Eindruck-Machens deuten, wenn er vor der attraktiven Hausherrin gegenüber „*in einer ihm sonst fremden* (kursiv – M. R.-F.), aber in diesem Augenblicke völlig aufrichtigen Emphase“ zu sprechen beginnt, in Verzückung über „dieses Lied“ (LA 48) gerät und Anastasia „über ihr Spiel und die Richtung ihres Geschmacks“ (LA 49) Komplimente macht. Daraufhin wird er über die zwei Lager der „bilderschwärmende[n] Montecchi und musikschwärmende[n] Capuletti“ (ebd.) informiert, von Melanie in ein Gespräch über Wagner verwickelt und aufgrund der Übereinstimmungen in Musikfragen schon zum Verbündeten erklärt. In diesem Gespräch bekommt Rubehn den Schlüssel zur Zuneigung der Hausherrin – „durch die ganze Begegnung ungewöhnlich erfreut und angeregt“ (ebd.) – praktisch in die Hand gedrückt. Die Kommunikation zwischen Melanie und Rubehn baut sich von Anfang an auf der Basis der Musik und spezieller der Wagnerschen Musik auf, wobei Melanie regieführend erscheint.

Wenn man sich die Szene der Verständigung über die Gefühle der beiden Musikfreunde füreinander näher ansieht, dann bekommt man eben jene Macht der Medien, die „die Botschaft und schließlich den Verkehr der Menschen untereinander zu affizier[en]“ (Reulecke 2010, 135) vermag, vorgeführt. Die indirekte Liebeserklärung von Seiten Rubehns in der Bootsszene wird medial durch die Musik angeregt und vorbereitet. Die agierende dabei ist erneut Melanie, die den Weg in den Ehebruch bereits betreten hat, als sie sich etwas früher im Verlauf der Handlung bereits für ihren Mann und für sich selbst zu schämen begonnen hat und dann im Boot ihre Gefühle vor Rubehn ausschüttet und ihn zu ihrem Vertrauten – jetzt nicht mehr im Scherz – macht. Sie sieht in Rubehn das Gegenteil von van der Straaten und fordert ihn geradezu heraus, dieses auch unter Beweis zu stellen. Melanie redet unter dem Andrang ihrer Gefühle und wird so zur Auslöserin von Handlungen bei Rubehn¹⁴, er ist in dieser Situation erst der Re-Agierende, wie auch die erste beschriebene Berührung dieses festhält: „Er nahm ihre Hand und fühlte, daß sie fieberte.“ (LA 68) Und als unter den funkelnden Sternen vom anderen Boot ein anderes Lied erklingt – „Rothraut, schön Rothraut“ – hat Rubehn, neben der aufgewühlten Melanie sitzend, die ihn bereits in die Rolle des Romantikers zugewiesen hat, gar keine andere Wahl, als auf den Refrain „Schweig stille mein Herz“ die Frage zu stellen: „Soll es?“ (ebd.). Auch in dieser Szene bildet die Musik eine akustische Kulisse, liefert aber Rubehn auch die Stichworte und treibt somit die Handlung voran.

Bei der berühmten Szene im Palmenhaus greift Rubehn nun wieder auf das Lied zurück, welches man im Boot gehört hat, verwendet es in einem neuen Kontext und kodiert es zu einer Liebeserklärung um¹⁵, um jene Atmosphäre zu rekonstruieren und, zitierend, sich erneut über das Lied mitzuteilen. (Vgl. LA 82) Das Lied, die verbindende Liebe zur Musik werden hier von Rubehn als Einleitung in die Liebesbeziehung und in den Ehebruch eingesetzt. Ein nächstes Gespräch zwischen den beiden funktioniert wieder über ein Lied, über das Schubertsche „Da, wo du nicht bist, ist das Glück“ (LA 89). Melanie bringt das Lied ins Gespräch und erst über dessen Vermittlung gerät Rubehn emotional in Bewegung.

Der junge Mann braucht immer wieder die musikalische Begleitung, die ihm als Anleitung für das richtige Verhalten in Melanies Anwesenheit dient, von den Liedern springt auf ihn auch der Funke über, der ihn emotional entzündet. Von sich aus ist er eher zurückhaltend und nicht gerne willig auf Emotionen zu reagieren: „Rubehn war bewegt und sah ihr

¹⁴ Nicht nur einmal haben die Worte bei Fontane extreme verführerische Kraft. Vgl. hierfür das Gespräch zwischen Schach und Victoire im Roman „Schach von Wuthenow“ (Sch 66 ff.).

¹⁵ Zu den Umtextualisierung und Umkodierung der Medien vgl. Genz / Gévaudan 2016, 185 ff.

unwillkürlich nach den Augen. Aber er wandte sich wieder, weil er die Träne nicht sehen wollte, die darin glänzte.“ (ebd.)

Die Offenlegung der Musik als Vermittlungsinstanz in den Liebesepisoden zwischen Melanie und Rubehn erlauben auf der einen Seite eine mediale Verführbarkeit und Verführungsabsicht auf Seiten von Melanie zu vermuten und ihre Initiationsrolle in dem Liebesbruch zu erkennen, andererseits wird ein Wissen von den medialen Effekten sichtbar, die nicht Melanie, sondern der Erzählerinstanz zuzuschreiben wäre. Ohne die Musik wäre Rubehn seinerseits wohl nicht aus der Reserve zu locken. Aus allen Situationen ergibt sich aber die Anfälligkeit des weitgereisten und ansonsten reservierten jungen Mannes für die mediale Vermittlung von Gefühlen, womit seine Figur ein Stückchen mehr in Richtung 20. Jahrhundert gerückt wird. Auf jeden Fall wird eine Auflockerung der Männlichkeitsvorschriften des 19. Jahrhunderts erkennbar. Die Musik wird zu Medium der Transparenz der Grenzen zwischen den Geschlechterrollen, denn Melanie fällt die Initiative zu und Rubehn wird in die Rolle des Re-Agierenden gedrängt.

Der Unterschied zwischen van der Straaten und Rubehn besteht nicht nur in der Art des bevorzugten Mediums, sondern auch in der Art, in der die beiden damit umgehen: Van der Straaten führt Regie bei den Bildern, um seine Gefühlswelt hinüberzubringen und hat ein aktives Verhältnis zum Medium, Rubehn fügt sich der medialen Botschaft und bleibt in der passiven Rolle, seine Emotionen brauchen den Anstoß von außen und werden (musikalisch) gelenkt. Als Vertreter der älteren Generation orientiert sich van der Straaten an älteren Männlichkeitsvorstellungen und seine Medialisierung der Gefühle ist ein Versuch, diese dennoch mitzuteilen. In diesem Sinne ist ihm seine „Halbheit“ bewusst. Rubehn dagegen ist weit davon entfernt, sich selbst irgendwie in Frage zu stellen, er ist mehr als van der Straaten ein Kind seiner Zeit, medial lenkbar, aber auch mobiler und adaptiver. Ohne großes Drama lässt er später Melanie tatkräftig eingreifen und das junge Familienglück retten. Seine „Halbheit“ ist eine modernere, undramatischere und zukunftsweisendere und gibt einer Melanie freie Hand zum Handeln.

Vor dem Hintergrund der Analyse des Einsatzes der Medien Bild und Musik erscheint die verspielte Aufteilung der Romanfiguren nach Geschlecht in Bildliebhaber und Musikliebhaber durchaus nicht so aufgesetzt: Das Interesse an Bildern betont den Wunsch, an tradierten Männlichkeitsvorstellungen zu partizipieren, während die männliche Schwärmerei für Musik und insbesondere für Wagner als Effeminierung des Männlichen steht und die Auflockerung der am Militärischen geschulten Männlichkeitsbilder des 19. Jahrhunderts signalisiert. In Bezug auf die Frauenrolle ermöglicht gerade die Musik Melanies

Verselbständigung zunächst als aktiver Teil in der Beziehung zu Rubehn und dann auch als Geldverdienerin in der Familie.

Medialität und Geschlecht stehen bei Fontane in einem erzähltechnischen und überlegt aufgebauten Zusammenhang, der Bezug zwischen dem jeweiligen Geschlecht und einem konkreten Medium wird angedeutet, zurückgenommen, dann doch noch wieder nahe gelegt und wird so zu einem Mittel der künstlerischen Darstellung im Roman. Der Einsatz der Medialität des Bildes und der Musik, kann man schlussfolgern, dient dazu, die Abhängigkeit von einem gültigen Geschlechtermodell anzudeuten (van der Straaten mit seiner Art die Medialität der Bilder zu funktionalisieren) oder die Bereitschaft über das Modell hinwegzugehen, zu signalisieren (Melanie, Rubehn und ihre Vorliebe für die Musik).

Umgang mit den Kommunikationsmitteln Telegramm und Brief im Roman „Cécile“

Haben wir im Roman „L’Adultera“ generell das Medium der Kunst bei seiner Funktionalisierung in Bezug auf die Geschlechterrollen beobachten können, so treten im Roman „Cécile“ wiederum zwei Arten der Kommunikationsmedien im engeren Sinne in den Vordergrund und lassen unter dem gleichen Aspekt eine interessante Konkurrenz zueinander erkennen.

Gordon, den die Familie von St. Arnaud im Kurort Thale kennenlernt, ist mit dem neuen Medium der Kommunikation – Telegraph und Telegramm – zunächst einmal berufsmäßig verbunden: Als Ingenieur verkabelt er die Welt im Auftrag verschiedener Firmen. Die Telegramme spielen darüber hinaus eine besondere Rolle in seinem Leben, sie läuten immer wieder die schicksalhaften Wenden ein.

Die Telegramme im Roman sind immer wieder mit Gordons Dienst verbunden, nur einmal wird wegen der Dringlichkeit etwas Privates über ein Telegramm mitgeteilt. Und in der Parallelität von Telegramm und Brief tritt noch etwas Wichtiges zum Vorschein: Beim Telegramm verläuft die Kommunikation nur in eine Richtung. Gordons Firma erwartet keine Antwort auf die sachlichen Mitteilungen, sondern Handlungen.

In Gordons Leben spielen aber auch die Briefe eine nicht weniger wichtige Rolle. Es sei zunächst auf den Brief von Gordons Schwester Klothilde verwiesen:

„Mein lieber Roby. Deinen zweiten Brief, in dem Du Dich über mein Schweigen beklagst, erhielt ich gleichzeitig mit dem ersten. Ich fand beide hier vor, als ich vorgestern abend von meinen Weltfahrten nach meinem lieben Liegnitz zurückkehrte. Dein Brief aus Thale war mir selbstverständlich nach Johannesbad und, weil er mich dort nicht mehr traf, nach Partenkirchen hin nachgeschickt worden. Am letzteren Orte kam er früher an als wir [...], was die

Partenkirchner Post veranlaßte, Deinen Brief nach Liegnitz zurückzuschicken. Da hat er zwei Monate lang gelagert. Du siehst, ich bin außer Schuld.“ (C 144)

Es wird in diesem Brief eine ganz neue postalische Situation hergestellt, bei der die neue Mobilität der modernen Zeiten aus den Briefen einen unsicheren Vermittler macht. Die Briefe werden den herumreisenden und mobilen Zeitgenossen hinterhergeschickt, die Deutsche Post wetteifert mit der Mobilität der Adressaten und die ganze Beschleunigung ergibt im Endeffekt eine Verlangsamung der Zustellung. Als die briefliche Antwort von Klothilde endlich bei Gordon angelangt ist, erreicht sie einen ganz anderen Menschen.¹⁶ Es ist ein geradezu genialer Einfall des Autors die zweimonatige Verspätung des Briefes an Klothilde wegen ihrer "Weltreise" einzuschalten, denn dadurch wird die kommunikative Funktion des Briefes unterminiert. Es ist erstaunlich, dass Fontane die Agonie des Briefes vorweggenommen und dargestellt hat. Der Brief ist nicht mehr das Kommunikationmittel, das mit der ganzen Beschleunigung Schritt halten kann, er verlangt eine gewisse Stetigkeit der Teilnehmer*innen an der Korrespondenz, eine Festigkeit der Verhältnisse, die immer schwerer zu gewährleisten sein werden. Die rechtzeitige Zustellung des Briefes hätte dem Geschehen einen anderen Verlauf gegeben. Der Brief aber irrt herum, verspätet sich und erscheint letztendlich als eine der Zeit fast nicht mehr angemessene Form der Kommunikation.

Brief und Telegramm werden in diesem Roman in einer spannenden Parallelität dargestellt, als Gordon an einer entscheidenden Stelle im Roman gleichzeitig einen Brief und ein Telegramm bekommt. (Vgl. C 160) Er liest zunächst den Brief, womit er, nach dem im Roman festgelegten Verwendungsschema der beiden Kommunikationsmedien, dem Privaten den Vortritt gibt. Der Briefinhalt bringt ihn in eine Entscheidungssituation, da Cécile schriftlich von Gordon eine Distanzierung wegen seines veränderten Tons in ihrem Umgang fordert. Die Entscheidung wird ihm aber im nächsten Moment durch das Telegramm abgenommen. Per Telegramm wird er von seiner Firma nach Bremen versetzt und muss Berlin und Cécile verlassen:

„Als er so sprach, überflog er noch einmal die letzten Zeilen und griff erst dann nach dem Telegramm. Es kam aus Bremen und erhielt die kurze Weisung, herüberzukommen, weil sich dem Unternehmen seitens der dänischen Regierung neue Schwierigkeiten in den Weg gestellt hätten. „Ohne den Brief wäre mir das Telegramm ein Greuel gewesen, jetzt ist es mir ein Fingerzeig, wie damals der Befehl, der mich aus Thale wegrief. Nur daß die Situation von heute pressanter ist und das Glück im Unglück ersichtlicher ist. Es bleibt ewig wahr, man soll nicht mit dem Feuer spielen. [...] Sich dүpiieren lassen oder Spielzeug einer Weiberlaune zu sein,

¹⁶ Wie Vogl treffend in Bezug auf Klothildes Brief bemerkt: die Antwort trifft auf einen veränderten Adressaten: Der Initiator der Korrespondenz war der neugierige, rationale, beobachtende Urlauber und Ingenieur, die Antwort bekommt ein verliebter Mann. (Vogl 2010, 123)

widersteht mir. [...] Arme Cécile, dir ist die höhere Moral nicht an der Wiege gesungen worden, und Oberschlesien mit Adelsanspruch und Adelsarmut war keine Schule dafür. Nur zu wahr. Aber es war ein guter Fond in ihr, ein ästhetisches Element, etwas angeboren Feinfühliges, das sie gelehrt hat, Echt von Unecht und Recht von Unrecht zu unterscheiden. [...] aber sie will aus dem alten Menschen heraus, aufrichtig und ehrlich, und sie daran hindern zu wollen, wäre niedrig und geradezu schlecht. Also weg, fort! ‚Leben heißt Hoffnungen begraben.‘ Er sprach es in gutem Glauben vor sich hin.“ (C 161)

Auch diesmal muss sich Gordon bei seiner Firma für die Rettung aus einer schwierigen privaten Situation bedanken. Es steht auch diesmal für ihn überhaupt nicht zur Debatte, dass er den Anweisungen seiner Firma *nicht* folgen könnte. Dass das Telegramm privat ein „Glück im Unglück“ (ebd.) ist, bleibt sekundär bei der dargestellten Rivalität der Medien. Man liest zwar zuerst den Brief, aber das Telegramm und damit das Dienstliche, das Geschäftliche fungiert als höhere Gewalt. Da Gordons Überlegungen an der zitierten Stelle zwei Wendungen machen, kann man unterschiedliche Begründungen für sein Handeln annehmen: Wenn man ihm wohl gesinnt bleiben möchte, würde man akzeptieren, dass er sich der kapitalistischen Weltordnung ohne Widerstand fügt, um seine Unsicherheit vor sich selbst und vor der Welt zu verleugnen. Die zweite Annahme wäre, er macht Schluss mit Cécile, weil er etwas Besseres zu sein glaubt – das ist die Stelle, an der sein innerer Monolog von Präsens ins Präteritum übergeht. Drittens, man könnte meinen, Gordon überzieht seine gleichzeitige Enttäuschung und Erleichterung und auch eine gewisse Gleichgültigkeit und Kälte Cécile gegenüber mit einer moralischen Lackschicht und verlässt Berlin sozusagen aus rein moralischen Gründen und Rücksichtnahme.

Fest steht, Gordon wird dem Telegramm Folge leisten, während der Brief halt für einen Monolog sorgt, gehalten „in gutem Glauben vor sich hin“, wie der Erzähler kommentiert (C 161), was bedeutet, dass nichts von allem, was Gordon durch den Kopf schießt, stimmen muss. Und am anderen Morgen ist er schon in Bremen. Das moderne Medium des Telegramms wird im Roman als ein ausschließlich männliches Kommunikationsmittel konnotiert, welches nicht nur wichtige Folgen für den Protagonisten hat, sondern wichtige Informationen über dessen Lage an die Leserschaft vermittelt: Das Telegramm als Medium durchtrennt den Protagonisten in eine Dienstperson und in eine Privatperson, es zeigt, dass der Ingenieur Gordon und der Liebhaber Gordon miteinander nicht Schritt halten können. Das Medium Telegramm vertieft also die bekannte Halbierung des Manns der neuen Zeit und trennt (und verbindet) die private von der öffentlichen Existenz des Helden, den emotionalen Anteil seines Wesens von dem rationalen: Dem Protagonisten bleibt nur, diesen Schnitt zu deuten und zu versuchen, das Beste daraus zu machen. In seinem Antwortbrief an Cécile zeichnet Gordon eine Möglichkeit der Zusammenführung der beiden Hälften seiner Persönlichkeit: das emotionale Erlebnis des

Privatmanns Gordon kann als Erinnerung im Alltag des Ingenieurs untergebracht, gehütet und bewundert werden. (Vgl. C 163)

Fontane treibt gegen das tragische Ende des Romans ein weiteres Spiel mit den Briefen, wo er geradezu einen Montage-Roman liefert, denn der Text ist aus Briefen und Zeitungsnachrichten konstruiert, fast ohne Kommentar, so dass wir letztendlich überhaupt nicht wissen, ob die Briefe ihre Adressaten überhaupt erreichen. Wenn wir die knappen Angaben verfolgen, wann und wo die Briefe abgeschickt sind, so kommt dabei heraus, dass Cécile ihren Selbstmord geradezu an dem Tag begangen haben muss, als der Brief von St. Arnaud angekommen ist. Es bleibt unklar, ob ihr Selbstmord verhindert werden könnte oder umgekehrt – zusätzlich motiviert durch den Brief wurde. So oder anders, es bleibt der Eindruck, dass die Kommunikation per Brief mangelhaft funktioniert und den tragischen Ausgang nicht verhindern kann. Allerdings der letzte Brief, verfasst von dem Berliner Geistlichen und Céciles Freund und Tröster, adressiert am St. Arnaud, enthält etwas, was alle Cécile-Entwürfe durcheinander bringt. Wir haben es in diesem Fall mit einem „Brief im Brief“ zu tun und also eine zweifache Medialisierung. Der Hofprediger Dörffel schreibt an St. Arnaud in der Absicht, ihn über den Tod seiner Gattin zu informieren und in der Erfüllung der Aufträge, die ihm die tote junge Frau schriftlich erteilt hat. (Vgl. C 181) Der Brief enthält einen sachlichen Bericht über die Umstände von Céciles Tod und über den gefundenen, „zusammengekniff[en]“ (C 182) Brief an den Geistlichen. Dörffel informiert über die Existenz dieses Briefes, der nicht nur die Beichte Céciles enthält, sondern auch Anweisungen, was nach ihrem Tod zu geschehen habe. St. Arnaud fallen demnach kleinere Aufgaben zu, Cécile verfügt selbstbewusst über die Aufteilung ihres Besitzes und spricht ein klares Wort darüber, wer was bekommen soll. Mit dem Wichtigsten beauftragt sie Dörffel:

„Ich wünsche nach Cyrillenort übergeführt zu werden und auf dem dortigen Gemeindegottesacker, zur linken der fürstlichen Grabkapelle, beigesetzt zu werden. Ich will der Stelle wenigstens nahe sein, wo *die* ruhen, die ihn reichem Maße mir *das* gaben, was mir die Welt verweigerte: Liebe und Freundschaft und um der Liebe willen auch Achtung... Vornehmheit und Güte sind nicht alles, aber sie sind *viel*.“ (Fontane 2004, 182)

Dieses Briefzitat enthält keine Anrede, hat keinen direkten Adressaten und in diesem Sinne ist jeder sein Adressat, es wird nicht kommentiert, darauf kann es keine Antwort geben, die Kommunikation muss einseitig bleiben. Zum letzten Mal spricht Cécile frei aus sich heraus und ohne Rücksicht auf Adressaten und gesellschaftliche Normen. Der Brief produziert eine starke Konfrontation zwischen der gesellschaftlichen Norm und dem individuellen Erleben. Die Form des Briefes im Brief legt eine weitere Erzählung nahe, die bis jetzt unerkannt, ungelesen geblieben sei. Und tatsächlich: Das Medium des Testament-Briefes nimmt die gesamte Cécile-

Konstruktion, an der Gordon, seine Schwester, St. Arnaud mitgearbeitet haben, zurück. Es wird klar, dass Céciles Schicksal von allen Beteiligten durch die Brille von Lessings Stück „Emilia Galotti“ gelesen worden ist.¹⁷ Aber Cécile ist keine zweite Emilia gewesen und wie wir aus ihrem letzten Willen erfahren, schätzt sie ihr Leben als Mätresse als den besseren Teil ihres irdischen Seins ein. Sie leidet nicht an ihrer Vergangenheit, sondern an den Konsequenzen dieser Vergangenheit und dem Urteil der öffentlichen Meinung. Cécile scheitert an den starren Vorurteilen der modernen Zeit und verschwindet unter der Last der Bilder aus der Vergangenheit, die auf sie projiziert werden. Der Brief widerlegt alle Bildermediationen, die von Gordon oder vom Erzähler im Roman konsequent und mehrfach installiert worden sind.¹⁸ Die junge Frau wäre sogar als Urform eines neuen Frauentypus denkbar, der die alte, adlige Freizügigkeit in Fragen der Ehe und der Liebe in die neue Welt hinübertragen könnte, wodurch den neuen Dynamiken auf privater Ebene besser entsprochen wäre.

Im Falle von Cécile behält der Brief das letzte Wort und erlangt einen Hoheitsgrad gegenüber Bilder- und Literaturzitataten im Roman. Der letzte Brief verwandelt sich in ein Kommunikations- und Interpretationsmedium zwischen Erzähler und Leser*innen, nicht zwischen den Romanfiguren. Die Effekte des Mediums verlangen in diesem Roman eine Revision nicht nur der Charaktere, der Verhaltensweisen, der Urteile über Cécile, sondern sie stellen in Frage die Fähigkeit, ein fremdes Leben zu erfahren und zu verstehen, und das Recht, sich ein Urteil darüber zu erlauben. Die ganze Fragilität der zwischenmenschlichen Kommunikation wird offengelegt und die Briefe, das erprobte Kommunikationsmittel des Privaten, stiften mehr Verwirrung, als dass sie Ordnung schaffen oder Antworten geben können.

Die Tatsache, dass gerade der moderne und weitgereiste Gordon, der die Welt verkabelt und verbindet, sich im Ton vergreift, als er von Céciles Vergangenheit erfährt, legt auch eine Revision von Gordons Position im Roman als Vertreter der neuen Zeit nahe. Er nimmt auch die Herausforderung zum Duell an und bestraft sich durch dieses veraltete Mittel für den Verrat an die junge Frau. Zumindest veranschaulicht diese Romanfigur die Konfrontation zwischen traditionellen und modernen Lebensformen, die in individuellen Leben auszutragen waren. Vor diesem Hintergrund könnte man Cécile als die weitaus modernere Figur von den beiden verstehen.

¹⁷ Über die Herstellung dieses Hintergrundes über die Zitatentechnik vgl. Voß 1985, 103 ff.

¹⁸ Gordon imaginiert die ganze Zeit Frauenbilder, an die ihn Cécile erinnert, z. B. ein Porträt von Maria Stuart (vgl. C 109). Eine Rolle spielen auch die Frauenporträts der Äbtissinnen, die die Urlaubergruppe im Schloss Quedlinburg (C 47 f.) besichtigt. Vgl. zu dieser Problematik Jung 1990.

Die Medien Brief und Telegramm, die im Roman „Cécile“ betrachtet worden sind, legen ein unterschiedliches Verhältnis zwischen dem Gesellschaftlichen und dem Privaten an den Tag und entsprechend werden sie von den beiden Geschlechtern unterschiedlich eingesetzt und spielen für sie eine unterschiedliche Rolle. Die oberflächliche Genderisierung bei den Medien Brief und Telegramm – es sind immer wieder Männer, die Telegramme abschicken und bekommen – kann aus den Lebensverhältnissen von Männern und Frauen im 19. Jahrhundert abgeleitet werden. Das Telegramm fungiert als Verbindung zwischen der großen und der kleinen Welt (Gordon), zwischen dem Gesellschaftlichen und dem Privaten, während die Briefe die Angelegenheiten in der kleinen Welt der Figuren Regeln. Auch die Männer schreiben und bekommen Briefe, aber im Kontext des Romans haben die Briefe in Bezug auf die Protagonistin eine äußerst wichtige Rolle: Sie sind ein Medium der Enthüllung und des Selbstaudrucks.

Fontane spielt mit den Effekten der Medialität bei der Darstellung der Kommunikation zwischen den Figuren oder in der Kommunikation des Textes mit den Leser*innen. Medialität wird variativ eingesetzt, sie produziert, verstärkt oder revidiert gängige Vorstellungen von Männlichkeit und Weiblichkeit. Fontanes „halbe“ Helden brauchen die Medialität um sich mitzuteilen und seine medial unsichtbar gemachten Heldinnen wie Cécile finden dennoch die Möglichkeit des Abwerfens der Fremdprojektionen mithilfe eines anderen Mediums, des Briefes.

LITERATURVERZEICHNIS/REFERENCES

- Fontane, Theodor. 2004. *Cécile*. München: dtv. 1. Aufl. 1995. (Siglen im Text: C)
- Fontane, Theodor. 2007. *Schach von Wuthenow*. München: dtv. 1. Aufl. 1997. (Siglen im Text: Sch)
- Fontane, Theodor. 2008. *L'Adultera*. München: dtv. 1. Aufl. 1998. (Siglen im Text: LA)
- Becker, Sabina. 2005. „Wiederhergestellte Weiblichkeit, alternative Männlichkeit. Theodor Fontanes Roman *L'Adultera*.“ In *„Männer männlich, Weiber weiblich“*. *Der Geschlechterdiskurs in Theodor Fontanes Romanen*, hrsg. von Sabina Becker und Sascha Kiefer, 127 – 158. Tübingen: Narr Francke Attempto.
- Becker, Sabina / Kiefer, Sascha. 2005. „Einleitung“. In *„Männer männlich, Weiber weiblich.“* *Der Geschlechterdiskurs in Theodor Fontanes Romanen*, hrsg. von Sabina Becker und Sascha Kiefer, 7 – 15. Tübingen: Narr Francke Attempto.
- Genz, Julia / Gévaudan, Paul. 2016. „Einleitung“. In *Medialität, Materialität, Kodierung. Grundzüge einer allgemeinen Theorie der Medien*, hrsg. von Julia Genz und Paul Gévaudan, 9 – 17. Bielefeld: transcript.

Neumann, Gerhard. 2009. „‘Eigentlich war es doch ein Musterpaar‘. Die trübe Passion der Effi Briest.“ In *Zur Literaturgeschichte der Liebe*, hrsg. von Karl-Heinz Götze und Ingrid Haag, 221 – 240. Würzburg: Königshausen u. Neumann.

Gretz, Daniela. 2011. „Einleitung: Medien des Realismus – Medien im Realismus – medialer Realismus.“ In *Medialer Realismus*, hrsg. von Daniela Gretz, 7 – 16. Freiburg i. Br., Berlin, Wien: Rombach Litterae.

Gretz, Daniela. 2014. „Kanonische Texte des Realismus im historischen Publikationskontext: Theodor Fontanes Frauenromane *Cécile* und *Effi Briest*.“ In *Zeitschriftenliteratur/Fortsetzungsliteratur*, hrsg. von Nicola Kaminski, Nora Ramtke und Karsten Zelle, 187 – 204. Hannover: Wehrhahn.

Günter, Manuela. 2007. „Die Medien des Realismus.“ In *Realismus. Epoche – Autoren – Werke*, hrsg. von Christian Begemann, 45 – 62. Darmstadt: WBG.

Helmstetter, Rudolf. 2011. „Medialer (und medealer) Realismus.“ In *Medialer Realismus*, hrsg. von Daniela Gretz, 17 – 63. Freiburg i. Br., Berlin, Wien: Rombach Litterae.

Hoffmann, Nora. 2011. *Photographie, Malerei und visuelle Wahrnehmung bei Theodor Fontane*. Berlin, Boston: de Gruyter.

Jung, Winfried. 1990. „‘Bilder und immer wieder Bilder...‘. Bilder als Merkmale kritischen Erzählens in Theodor Fontanes *Cécile*.“ *Wirkendes Wort* 40: 197 – 208.

Mecklenburg, Norbert. 1999. „Fontanes Erzählkunst der feinen Unterschiede.“ In *Theodor Victor: Theodor Fontane, der Schriftsteller des 19. am Ende des 20. Jahrhunderts*, hrsg. von Roland Berbig, 179 – 201. Frankfurt a. M., Berlin, Bern u.a.: Peter Lang.

Neumann, Gerhard. 2001. „Speisesaal und Gemäldegalerie. Die Geburt des Erzählens aus der bildenden Kunst: Fontanes Roman ‚L’Adultera‘.“ In *Roman und Ästhetik im 19. Jahrhundert. Festschrift für Christian Grawe zum 65. Geburtstag*, hrsg. von Timothy J. Mehigan und Christian Grawe, 139 – 169. St. Ingbert: Röhrig.

Plett, Bettina. 1991. „L’Adultera. „... kunstgemäß (Pardon) ...“ – Typisierung und Individualität.“ In *Fontanes Novellen und Romane*, hrsg. von Christian Grawe, 65 – 91. Stuttgart: reclam.

Razbojnikova-Frateva, Maja. 2012. „Jeder ist seines Unglücks Schmied.“ *Männer und Männlichkeiten in Werken Theodor Fontanes*. Berlin: Frank und Timme.

Reulecke, Anne-Kathrin. 2010. „Briefgeheimnis und Buchstabentreue. Fontanes literarische Mediologie.“ In *Realien des Realismus. Wissenschaft - Technik - Medien in Theodor Fontanes Erzählprosa*, hrsg. von Stephan Braese und Anne-Kathrin Reulecke, 129 – 156. Berlin: Vorwerk 8.

Sagarra, Eda. 2000. „Kommunikationsrevolution und Bewusstseinsänderung. Zu einem unterschwelligem Thema bei Theodor Fontane.“ In *Theodor Fontane. Am Ende des 20. Jahrhunderts*, hrsg. von Hanna Delf von Wollzogen und Helmut Nürnberger, 105 – 118. Würzburg: Königshausen u. Neumann.

Scherpe, Klaus R. 2010. „Der Buchstabe "A" und andere Medien des Ehebruchs im Roman. Goethe, Hawthorne, Flaubert, Fontane, Tolstoi und Thomas Mann.“ *Weimarer Beiträge*, 56 (3): 389 – 403.

Schwarz, Anette. 2018. *Cécile*. „Die Verortung einer Leerstelle.“ In *Herausforderungen des Realismus: Theodor Fontanes Gesellschaftsromane*, hrsg. von Peter Uwe Hohendahl und Ulrike Vedder, 107 – 122. Freiburg i. Br. / Wien: Rombach.

Vogl, Joseph. 2010. „Telephon nach Java: Fontane.“ In *Realien des Realismus. Wissenschaft - Technik - Medien in Theodor Fontanes Erzählprosa*, hrsg. von Stephan Braese und Anne-Kathrin Reulecke, 117 – 128. Berlin: Vorwerk 8.

Voß, Lieselotte. 1985. *Literarische Präfiguration dargestellter Wirklichkeit bei Fontane. Zur Zitatstruktur seines Werkes*. München: W. Fink.

Wegmann, Christoph. 2019. *Der Bilderfex. Im imaginären Museum Theodor Fontanes*. Berlin: Quintus.

✉ **Prof. Maja Razbojnikova-Frateva, PhD**

ORCID iD: 0000-0002-5098-0014

Department of German and Scandinavian Studies

Faculty of Classical and Modern Languages

Sofia University St. Kliment Ohridski

15, Tsar Osvoboditel Blvd.

1504 Sofia, BULGARIA

E-mail: majafrateva@uni-sofia.bg

ПОЛИТИЧЕСКИ И ПОЕТИЧЕСКИ ИЗМЕРЕНИЯ НА ЛИТЕРАТУРАТА: КОНФЛИКТИ И ПРЕСЕЧНИ ТОЧКИ

Светлана Арнаудова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“ (България)

POLITICAL AND POETIC DIMENSIONS OF LITERATURE: CONFLICTS AND INTERSECTIONS

Svetlana Arnaudova

Sofia University St. Kliment Ohridski (Bulgaria)

Резюме: Статията се фокусира върху мястото на литературата в социален, исторически и културен контекст и поставя въпроса за нейната политическа ангажираност през различните епохи. Специално внимание се отделя на разбирането за автономност на изкуството и на самоопределянето на автори и отделни литературни течения като аполитични, което често не отговаря на реалното им въздействие върху обществените процеси. Поставя се въпросът как литературата влияе когнитивно и емоционално на читателите – чрез директни политически и морални послания или чрез иновативни естетически форми и създаване на алтернативна реалност. Статията има дидактическа насоченост и е предназначена за студенти от филологически специалности.

Ключови думи: политика, автономия, автентичност, ангажираност, естетика

Abstract: The article focuses on literature's place in a social, historical and cultural context. It also explores literature's political commitment across different periods in history. Special attention is placed on the notion of the "autonomy of art" and the self-determination of authors and separate literary movements as apolitical – something which often does not correspond to their real impact on social processes. The article also poses the question how literature influences the reader in a cognitive and emotional way via direct political and moral messages, via innovative aesthetic forms, and via the creation of an alternate reality. The article has a didactic focus and is intended for students in philological disciplines.

Keywords: policy, autonomy, authenticity, commitment, aesthetics

Актуалните политически аспекти на миналото и съвременното винаги са заемали подобаващо място в литературните творби, но по време на преходи и политически сътресения политическите теми се превръщат в централна част на литературните занимания, за което свидетелства литературата на Формерц, литературата от края на Вилхелминската епоха, в края на Ваймарската република, между двете световни войни и непосредствено след Втората световна война. Студентското движение през 1968 г. дава

нов тласък на политизирането на литературата, а големите исторически и политически промени през 1989 г. след падането на Берлинската стена отварят нова страница при писането на политически ангажирана литература, като същевременно се утвърждават нови поетики и иновативни литературни стратегии.

За начало на политическата литература се счита времето на Хуманизма и Реформацията, макар че още в късното Средновековие певецът на минезанга¹ Валтер фон дер Фогелвайде пише съкрушителни стихове срещу властолюбието на римския папа, останали в литературната история под името „Reichssprüche“. Политическата лирика на 14. и 15. век отразява сложните взаимоотношения и борбите между висшия клир, благородническото съсловие и зараждащото се бюргерство. По времето на Барока политическите и религиозните теми се преплитат с философските въпроси за смисъла на живота, за предопределението на човека, за живота след смъртта и са белязани от дълбок дуализъм: жизнелюбие и смирение, мир и война, мисъл за ежедневието или за вечността. Литературата се занимава интензивно с политическите борби през Тридесетгодишната война и оставя шедьоври, които преминават границите на Германия и стават любимо четиво на поколения европейци: романът *Симплицисимус* на Гримелсхаузен (1668) е сатиричен разрез на европейското общество през епохата на Барока, критика на политическото устройство и Тридесетгодишната война, както и на човешките слабости, най-големите от които според автора е суетата.

По времето на Просвещението и като следствие от Френската революция фокусът на общественото внимание и на литературата се насочва предимно към политическата действителност и към държавните институции на властта. Идеята за националния театър, прокламирана първо от Лесинг, се основава на идеята за политическата власт и равнопоставеност на бюргерите, съотв. на бюргерските писатели, които превъзхождат по своя морал благородниците и клира в съсловното общество. Религиозният спор с хамбургския пастор Гьоце се превръща в религиозно-политически, когато Лесинг отхвърля християнския антиюдаизъм и заема страната на преследваното еврейство, а драмата *Натан Мъдрецът* утвърждава убеждението за равнопоставеността на всички религии и религиозната толерантност.

Просвещенската идея за еманципацията на бюргерството от политическото и духовно опекунство на аристокрацията достига нови висоти в творчеството на Гьоте и

¹ Любовна песен през периода на средновековната литература, която процъфтява през средновисокогерманския период на развитие на езика в края на 12 и началото на 13 век и съвпада по време с разцвета на дворцовия епос.

Шилер през епохата Бурни устреми, която може да се разглежда и като край на немското Просвещение. Макар че авторите на Бурни устреми са млади интелектуалци и писатели, които не могат да разклатят из основи немското общество преди всичко поради феодалната разпокъсаност на Германия, литературното им творчество е много по-радикално от това на Просвещението и прокламира идеите на свободата срещу политическия, морален и поетически детерминизъм. Поради неспособност за реални революционни и политически действия движението изразява революционната си сила предимно в полето на литературата. Неслучайно наименованието му води началото си от една драма на Максимилиан Клингер – *Буря и натиск* (нем. *Sturm und Drang*) и е преведено на български благозвучно като „Бурни устреми“. В дебютната си драма *Разбойници* от този период осемнадесетгодишният Шилер прокламира от сцената идеята за република в едно изостанало феодално общество, а в късната историческа драма *Мария Стюарт* въпреки симпатиите на автора към шотландската кралица прозира визията му за една по-модерна държава, чието олицетворение е Англия като конституционна монархия.

До епохата на Просвещението поетиката на Аристотел оказва силно влияние на европейските писатели – на френските класицисти, на ранните немски просветители като Готшед. Тя е източник на вдъхновение, но и на критика от страна на Лесинг. Срещу строгите правила на тази поетика философските и естетически платформи на Бурни устреми, Ваймарската класика и Романтизма противопоставят силата на творческия гений, който според Кант определя правилата своеволно и в същото време дисциплиниращо под въздействието на оригиналността, креативността и новаторството. Издигат се в култ художествените качества на литературата и автономността на изкуството. Така в края на 18. век се утвърждава тезата за свободата на човека на изкуството, независимостта и собствените закони на литературата. Държавната литературна политика категорично отхвърля „злоупотребата“ с литературата като средство за постигане на политически цели и преследване на всички други хетерономни, т.е. чужди на изкуството цели от религиозен, педагогически или комерсиален характер. В противен случай литературата би се насочила към неестествени за нейната същност цели.² Въпреки прокламирането на автономността на изкуството и при Класиката, и при Романтизма емблематични произведения могат да се разглеждат и като творби с

² Обратната страна на автономната естетика е, че при разграничаването на автономните и автопоетичните системи в модерното общество възникват нови пространства, които предлагат различни възможности за функционализирането и инструментализирането на модерната литература в името на политиката.

политически импликации, без авторите директно да са имали за цел подобно въздействие: плачещият принц фон Хомбург на Клайст предизвиква буря от възмущение в пруското общество, което не може да си представи изобразяването на слабост и чувствителност в образа на военен, който трябва да е пример за твърдост и героизъм. *Егмонт* и *Ифигения* на Гьоте с възвишения си хуманизъм и идеала за съвършена човешка личност се противопоставят на тираничността и бездуховността на управляващата аристокрация.

Но съвременниците не мислят така: критикувайки директно Ваймарската класика и Романтизма от епохата „Гьоте“, Хайне още през 1831 г. прокламира „края на епохата на изкуството“ (нем. „das Ende der Kunstperiode“), на „аристократичното време на литературата“ (Häntzschel 2001, 58) и визира началото на нейния демократичен период. „Млада Германия“ отрича решително автономната естетика на Гьотевата епоха и дистанцираните от ежедневието Класика и Романтизъм и се опитва да вземе участие в „революцията на Германия“ чрез литературното пресътворяване на „поезията на живота“ (Gutzkow 1832, 288). Отразяването на съвременната обществена действителност има приоритет пред утопичния обществен идеал. През революционния Формерц писателите на „Млада Германия“ като Лудолф Винбарг, Хайнрих Лаубе, Теодор Мунд и Карл Гутцко, чиито духовни родственици са Лудвиг Бьорне и Хайнрих Хайне, започват да подчиняват творчеството си на борбата за бюргерската еманципация от религиозните и държавните авторитети. Целта им е да политизират обществото и да подготвят идеята за революция с литературни средства. Паролата е директно „Политизиране на литературата“ (Gutzkow 1832, 214). В литературните си произведения те водят политическата борба за социална и политическа свобода, национално единство и демокрация.

Докато представителите на „Млада Германия“ влияят силно на политическия и културния живот в средата на тридесетте години на 19 век, пишейки предимно в различни прозаични жанрове – романи, новели, брошури, манифести, поетите на Формерц предпочитат политически ангажираната лирика като средство за постигане на обществен прогрес. Ярки представители на политическата лирика са Фердинанд Фрайлиграт, Георг Верт, Георг Хервег и Август Хайнрих Хофман фон Фалерслебен. Всички те са убедени, че писателят и литературата имат нова функция, или, както формулира Бьорне, писателят трябва да е не само хронист на историята, но и нейният двигател напред (нем. „Nicht mehr Geschichtsschreiber, sondern Geschichtstreiber“) (Sørensen 2002, 21). Произтичащите от различните гледни точки по този въпрос сериозни

литературноисторически дебати вече не са някогашните литературни спорове, които Хайне оприличава на „картофени войни“ (Stein 2008), а началото на една дискусия за задачите на ангажираната литература, която се води и днес. Но понякога литературата, сведена само до изкуство за политическа употреба и целяща преди всичко политическа актуалност и намеса, прави компромиси с естетическата стойност и компрометира авторовите намерения. Най-яркият пример за това е романът *Wally, die Zweiflerin* от Карл Гутцко (1835), който е със спорни художествени качества. Това не пречи авторът да бъде обвинен в богохулство и неспазване на добрите нрави и става повод да се забрани „Млада Германия“.

Иронията при интерпретацията на връзките между политика и литература се състои в това, че от една страна иновативната художествена сила на либерализма и радикализма се преплита с политическия консерватизъм, както това се доказва от литературните течения Бидермайер и Романтизъм. По отношение на литературата на движението Бидермайер, което се развива паралелно с Формерц, често се застъпва тезата, че то е изцяло аполитично. Но задълбоченият анализ показва, че това не е така – примирението и песимизмът, дори бягството в личното и атмосферата на дома имат много ясно изразени политически характеристики (вж. Sengle 1971).

Противоречията, с които се характеризира политически ангажираната литература, прозвучават още в първата част на „Фауст“ в прочутата сцена, в която студентът Брандер нарича политическата песен „garstig Lied“ und „leidig Lied“ (Goethe 1998, 68). Въпреки високата символност и метафоричност на втората част на Фауст, в която идейният център е свързването на античния дух с модерното мислене, Гьоте критикува в четвърто действие съвсем неприкрито политическата действителност на своето съвремие, белязано от лицемерие и дребни еснафски интереси.

Един от най-ярките примери в немскоезичната литература за самоопределението на автора като аполитичен, но в същото време за засвидетелстване на изцяло политическа позиция е мащабното съчинение на Томас Ман *Размисли на аполитичния*³ от 1918 г. Дилемата за художествената автономия и автентичност от една страна и политическия ангажимент от друга поставя литературата по парадоксален начин между консервативно и радикално мислене, между утвърждаване на традиционни ценности и бунтарско, новаторско мислене. „Изворът на иронията“ се корени според Ман в „нейното централно

³ Съчинението е преведено на български език от Златка Парпулова, но двата кратки цитата са в мой превод – С.А.

и посредническо положение между духа и живота“, но и „в близостта между изкуство и политика“ (Mann 2009, 574). Случаят със съчинението на Томас Ман е емблематичен в това отношение. То е предхождано от три други есета, писани между 1914 и 1915 година, в които авторът одобрява милитаристичната политика на немското правителство през Първата световна война и нападението на Германия над неутрална Белгия. Позицията на Томас Ман провокира критичния отговор на силно политически ангажирания Хайнрих Ман, който е на обратната позиция и който в съчинението си за Емил Зола⁴ пише: „Politik und Literatur hatten denselben Gegenstand, dasselbe Ziel und mußten einander durchdringen, um nicht beide zu entarten. Geist ist Tat, die für den Menschen geschieht, und so sei der Politiker Geist, und der Geistige handle!“ (Mann 1997, 64). Съчинението съдържа разпознаваеми нападки срещу Томас Ман, без Хайнрих Ман да нарича брат си директно по име. Това е един от поводите Томас Ман да прекъсне работата си по *Вълшебната планина* и през октомври 1915 г. да започне работа над голямото съчинение *Размисли на аполитичния*, от което през 1916 г. излизат три кратки глави, а в края на 1918 г. и цялата книга. В съчинението се преплитат разсъждения на автора за историята и духовното развитие на Германия в контраст с други народи, като коментарите във връзка с актуалната политика са рядкост и всъщност се противопоставят на упреците на брата Хайнрих Ман от позицията на патриотизма и преклонението пред немския дух. Важна цел на *Размисли на аполитичния* е да се опише специалният немски път в културното развитие на Европа и да се обоснове важноста на понятието „Deutschtum“, което според Томас Ман е несъвместимо с демократичните принципи на страни като Франция, Англия и САЩ, към които Томас Ман в този период е доста резервиран. Въпреки декларираното намерение и в контраст със заглавието авторът публикува една много политически ангажирана творба, в която излага тезата си, че причината за Първата световна война е противоборството между дух и политика, което олицетворява конфликта между култура и цивилизация, душа и общество, изкуство и литература, а „Deutschtum“ е възплъщението на културата, изкуството и свободата в противовес на цивилизацията, обществото и литературата: „Der Unterschied von Geist und Politik enthält den von Kultur und Zivilisation, von Seele und Gesellschaft, von Freiheit und

⁴ Съчинението излиза заедно с шест други есета, посветени на френски интелектуалци, който според Х. Ман са апологети на социалната съвест и изповядват демократични ценности. Томът е озаглавен *Geist und Tat. Franzosen von 1780 bis 1831* и онагледява критичното отношение на Хайнрих Ман към естетизма на краевековието и образа на интелектуалеца, който се посвещава само на изкуството и стои далеч от политическите и социални проблеми на съвременното си.

Stimmrecht, von Kunst und Literatur; und Deutschtum, das ist Kultur, Seele, Freiheit, Kunst und nicht Zivilisation, Gesellschaft, Stimmrecht, Literatur“ (Mann 2009, 498). Ман счита, че Германия е страната, която винаги се е противопоставяла на идеалите на демокрацията и западната цивилизация, защото те са в контраст с немската същност и душа, в която болезнено отекват духовните конфликти в Европа. В същото време Томас Ман търси връзката между бюргерското самосъзнание и политиката и счита, че и той като немският бюргер е аполитичен и обърнат към националните ценности. Авторът определя политиката като антипод на естетиката и определя политически ангажирания автор също като естет, но квалифицира изкуството му като фалшиво, половинчато и преднамерено, защото творбите му си поставят политически цели. Съчинението съдържа и разпознаваеми упреци към брата Хайнрих Ман, когото Томас Ман нарича „Zivilisationsliterat“, подчертавайки разбирането си за пропастта между култура и цивилизация. Още в края на 1918 година Томас Ман започва да осъзнава заблудите си и признава, че катастрофата е налице и че тази катастрофа е и негова. От автор, одобряващ Първата световна война като война за съхраняване на немската култура, Томас Ман се превръща в яростен критик на милитаризма и заема активна политическа позиция, която е особено непримирима след идването на власт на Хитлер и националсоциализма. „Хитлер е хаосът!“, „Добре дошли в Райха“, „Относно еврейския въпрос“, „Евреите ще живеят“ са само част от есеистичните текстове на автора, в които той заема недвусмислено критична политическа позиция. Своеобразна изповед за собствените грешки и размисли за мистично-иррационалното начало в немския дух, в което според Ман се корени причината за националсоциализма, е романът *Доктор Фаустус*. Най-ярката, макар и алегорична критика на фашисткия режим е новелата *Марио и фокусникът*, в която авторът разобличава хипнотизиращото въздействие върху масите на фокусника Чипола – алегория на фашистката пропаганда, и изразява надеждата за съпротива: в края на новелата келнерът Марио, носител на здравия разум, застрелва фокусника.

В литературната история често се наблюдава и друг феномен – литературата се използва от тоталитарните режими за прокарване и утвърждаване на пропагандни цели. Използването на литературата от страна на държавната политика се проявява особено силно през 20. век. Националсоциалистическият режим злоупотребява с традиционната литература, посветена на теми за родината (нем. Heimatliteratur), и я използва за идеологическа пропаганда. С учредяването на т.нар. културна камара на Третия райх като висша инстанция на цензурата през 1933 г. се забранява т. нар. „изродено“ изкуство

(нем. „entartete Kunst“). Засегнати от тази забрана са видни класици на литературния модернизъм като Бертолт Брехт, Алфред Дьоблин, Франц Кафка, Роберт Музил, Томас и Хайнрих Ман, Артур Шницлер и Херман Брох. Патриотичните теми от творбите на Клайст и Хьолдерлин са извадени от контекста и използвани от пропагандата за милитаристични цели.

След Втората световна война въпреки силната съпротива от страна на консервативните кръгове в Германия отново се формира една силно ангажирана политическа литература – най-вече в Групата 47, а по-късно и по време на студентското движение през 1968 г. В началото на периода това е т.нар. Trümmer- und Kahlschlagliteratur, отразяваща материалното и духовно опустошение след войната и критикуваща идеологията на националсоциализма и премълчаването на грешките на миналото. Тази литература се отличава и със силна социално-критическа насоченост. Най-ярките ѝ представители са Волфганг Борхерт, Алфред Андерш, Гюнтер Айх, Хайнрих Бьол, а по-късно и Зигфрид Ленц и Гюнтер Грас. Те олицетворяват моралната съвест на нацията и считат, че литературата трябва да е морален коректив на обществото. Така тези писатели свързват творческия си индивидуализъм с отговорността на писателя и гражданина по политически въпроси на съвременната история и преодоляване на вината и грешките на миналото. Борбата за политически ценности като антифашизъм, пацифизъм и демокрация се осъществява както чрез творчеството им, така и през членство в писателски съюзи и политически партии, участие в протести и събрания, апели за обществена съпротива и радикални промени, статии във вестници и списания, памфлети и манифести. От друга страна скандалите около Алфред Андерш, Гюнтер Грас или Петер Хандке онагледяват опасностите, които са свързани с политическия ангажимент на литературата. Често подробности от биографията изместват фокуса от задълбоченото литературоведческо изследване на текстовете. Биографични детайли служат и като оръжие срещу автори, чиято ярка политическа позиция е в контраст със статуквото.

Ангажираната литература, така както я дефинира Жан Пол Сартър във Франция след Втората световна война, търси баланса между свободата на твореца като частичен аспект на свободата на човека и свободата на самоопределение и политическата отговорност на писателя с политическата задача да възпитава обществото (Sartre 1948). Сартър критикува естетизма в смисъла на *l'art pour l'art* и самоопределението на буржоазните писатели като Густав Флобер или Марсел Пруст, които (според Сартър) се посвещават на литературното произведение като автономна дейност, вместо да поемат

политическа отговорност за съвременната история. Но всъщност под „ангажимент“ Сартър не разбира позиция по злободневни въпроси и пряка намеса в политическия живот като представителите на Млада Германия, а морално задължение и отговорност на отделния писател чрез дейност, която служи на обществени цели и принася полза на обществото. Политическото въздействие на ангажираната литература според Сартър е непряко и се различава от политическото действие в прекия му смисъл. През 1962 г. в съчинението си *Ангажимент* Теодор Адорно изхожда от позицията на Сартър за ангажираната литература, но заема една по-балансирана позиция между апологетиката на естетиката и идеологическата критика. От днешна гледна точка е актуален аргументът на Адорно, че привидното равновесие между автономия и автентичност, индивидуална отговорност и обществено-политическа критика е много несигурно в условията на модерната културна индустрия. Тези разсъждения като че ли с пълна сила се отнасят и до съвременното обещество на дигиталните медии.

Но литературата, която е изобразяване на реалност от втори ред и е особен вид дискурс, основаващ се на фикционалност и многозначност, поставя винаги въпроса доколко художествената стойност на литературната творба и политическият ѝ ангажимент могат да вървят ръка за ръка, без едното да вреди на другото. Политическото въздействие на литературата не се корени само в намеренията на писателя, нито в политическите възгледи на читателите, а е закодирано преди всичко в художественото послание на творбата, което невинаги е заявено директно. Колкото по-въздействаща е естетическата стойност, толкова по-силно ще бъде и въздействието на моралното послание.

В средата на шестдесетте години на 20. век обществото силно се политизира под влияние на новите разкрития за престъпленията на националсоциализма. Широк отзвук срещат процесите срещу нацистките престъпления в Освиенцим (*Auschwitzprozesse* 1963 – 1965), които за пръв път правят известни в такъв мащаб нацистките престъпления и табуизирането на немската вина в първите две десетилетия след войната. Това води до драматичен поколенчески конфликт и настройва критично поколението на синовете и дъщерите срещу родителите, премълчаващи истината. Всичко това се развива в контекста на засилващото се студентско движение за по-големи демократични свободи във Федералната република, на фона на възмущението срещу войната във Виетнам и създаването на мощна извънпарламентарна опозиция. Политическата ситуация дава тласък на една силно политизирана литература, за която най-подходящите жанрове се оказват лириката и драмата, които се обръщат към документалното, фактологията и

ежедневието. Значението на литературата се определя според ролята ѝ в политическите борби, а въпросът за естетическата ѝ стойност се превръща във въпрос от второстепенен интерес. Създаденото през 1965 г. от Ханс Магнус Енценбергер списание *Kursbuch* става най-важният форум за дискутиране на революционно-теоретични проблеми. В брой 15 от ноември 1968 година Петер Шнайдер заявява:

„Културната революция е завладяването на действителността от фантазията. Изкуството през късния капитализъм е завладяването на фантазията от капитала.[...] Значи ли това, че изкуството на късния капитализъм е мъртво? Да. Буржоазната критика е неспособна да разбере, че повече не може да има неполитическо пространство, че и духът е политически, че дори преднамерено неполитическото има политически последици“ (откъс от *Kursbuch* 15, 1968).

На преден план излиза документалната драма, която хвърля нова светлина върху отношението между факти и фикция. В драмата си Наместникът Ролф Хохут се занимава с моралната вина на католическата църква по време на Втората световна война и пита защо „наместникът“ на Господ на земята – папа Пий II, запазва мълчание по отношение на преследването и убийствата на евреите. През 1964/1965 г. пиесата на Хайнар Кипхард *Делото Опенхаймер* е най-играната пиеса в Германия. Тематизират се угризенията на съвестта на американския атомен физик Опенхаймер след хвърлянето на атомната бомба над Хиросима (чисто фикционално, разбира се). Пиесата на Петер Вайс *Разследването. Оратория в 11 песни* съдържа документални факти от процесите във Франкфурт през 1963/1964 г. срещу надзирателите в концентрационния лагер Освиенцим, но в поетично стилизиран, ритмизиран език.

Въпреки масовите протести и нагласата за промяна, институциите и йерархиите остават непроменени, което води до умора и отказ да се продължи започнатото. Към това се прибавя и намесата на държавата, която реагира с рестриктивни мерки и закони на процеса на радикализиране на обществото.⁵ В края на политизацията на литературата през шестдесетте години постепенно настъпва една привидна деполитизация, която също не е лишена от политически подтекст, защото демонстрира недоверието към политическите партии и обществените йерархии. Литературата отразява тези обществени нагласи чрез интереса към една нова субективност, която не губи връзката с

⁵ През 1972 г. напр. се приема т. нар. Radikalenerlass, според който всички, кандидатстващи за работа в обществен сектор, се подлагат на проверка за верността им към конституцията, с което се ограничават съществени права и свободи на гражданите, напр. членството им в партии и заемането на политическа позиция.

политиката и историята, но реагира на политическите процеси със самонаблюдение и саморефлексия. Политическото се пречупва през призмата на личното преживяване, с което се обяснява интересът към автобиографичното писане, бумът на литературата, писана от жени и за жени и един нов вид лирика, в която личното и политическото вървят ръка за ръка и в която лирическият Аз разкрива най-съкровената си същност.

След опита през осемдесетте години за връщане на литературата в сферата на литературното, в присъщата ѝ автономна естетика и фикционалност с подчертаване на ролята на езика, който според Петер Хандке създава новата действителност, погледът на авторите от този период се обръща към теми като екологията, угрозата от ядрена война и социални катаклизми, като много често фантастичното и абсурдното намират трайно място в тези сюжети.

Големите политически промени през 1989 г. изместват фокуса на литературата отново към историята и политиката. С падането на Берлинската стена и обединението на Германия се разместват дълбоки обществени и културни пластове: литературата отразява сблъсъка на системите и идеологиите в доскоро съществуващите две германски държави, носталгията по краха на социализма и на ГДР, трудностите при адаптиране към новите условия на труд и живот и при намиране на една нова идентичност. Публикуват се творби на автори от ГДР, които до тогава остават неиздадени поради цензура при тоталитарния режим или поради опасения за собствената сигурност. Времето на прехода е белязано от един литературен спор, който се превръща в емблема на този бурен и противоречив период – спорът около творчеството и личността на Криста Волф. Повод за избухването на спора е разказът *Was bleibt*, написан през 1979 година, но публикуван едва след промените през 1990 г. Сюжетът се фокусира върху един ден от живота на авторка от ГДР, която е следена от държавна сигурност. В творбата се откриват много автобиографични препратки към живота на самата Криста Волф. Спорът остава в историята под името „немско-немския литературен спор“: в него не става дума само за Криста Волф, а за много автори от Източна Германия, които колегите-писатели от ФРГ обвиняват в липса на смелост и липса на съпротива към тоталитарния режим. Юрген Хабермас гледа критично на този дебат и вижда в него опит в критиката към писателите от ГДР да се навакса това, което е пропуснато в критиката към близките до Третия райх консервативни писатели от времето на националсоциализма. След относителното затихване на сблъсъците по отношение на различните оценки на прехода една стара тема отново става актуална: Втората световна война, холокоста и вината през погледа на третото поколение – поколението на внуците, което търси истината в книги, документи

и в разказите на останалите живи свидетели на събитията. Все повече автори с миграционен произход, чийто роден език не е немският, заемат равнопоставено място в немскоезичната литература и също обръщат поглед към историята, допринасяйки за обогатяването и съхраняването на транснационалната и транспоколенческата памет чрез литературния наратив.

Тези теми продължават да са предмет на литературата и през новото хилядолетие, като към тях се прибавят и силно политизираните въпроси за заплахите от екологични катастрофи и локални войни, темата за опасността от терористични заплахи, често използвана като повод за ограничаване на личната свобода, отговорността на науката и зависимостите между етика и научни постижения. На нов интерес се радват темите за труда и завръщането на религията в ежедневието, медийната конкуренция на литературата в новия дигитален свят и свързаната с нея нова роля на езика и езиковата перформативност. По отношение на литературата от последните две десетилетия възниква въпросът дали изгубилите вече актуалността си понятия за политическа или ангажирана литература, които препращат към историческите условия за нейното възникване, не трябва да претърпят промени и по същество, и в начина, по който се употребяват в литературната наука, или този въпрос трябва да се разглежда във всеки отделен случай, когато става дума за нови политически теми като емиграция, тероризъм, популизъм и т.н. (Zeh, Trojanov 2010).

В съвременните условия на размиване на границите между висока и тривиална литература, на изключително наситен литературен пазар, на който се конкурират специализирана и художествена литература и книгите рядко са подредени в съзнанието на читателя така, както са систематизирани тематично в книжарниците, като че ли напълно важи тезата на Юрген Хабермас за „новата необозримост“ (нем. „die neue Unübersichtlichkeit“). Това поставя въпроса за политичността в литературата в съвсем друго измерение, особено като се има предвид конкуренцията на електронните медии. Но въпреки всички предизвикателства добрата литература винаги ще бъде коректив на обществото, макар и често имплицитно да създава алтернативни светове чрез художествената фантазия и изпробването на въздействащи иновативни поетики.

БИБЛИОГРАФИЯ/REFERENCES

Adorno, Theodor W. 2003. „Engagement“ (1962). In *Noten zur Literatur* (1965). *Gesammelte Schriften*. Bd. 11, hrsg. von Rolf Tiedemann, 409 – 430. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

- Goethe, Johann Wolfgang. 1998. "Faust. Eine Tragödie." In *Goethes Werke. Dramatische Dichtungen I*. Hamburger Ausgabe, Bd. 3, hrsg. von Erich Trunz. München: C. H. Beck.
- Gutzkow, Karl. 1832. *Briefe eines Narren an eine Närrin*. Hamburg: Hoffmann und Campe.
- Gutzkow, Karl. 1998. *Wally, die Zweiflerin*. Stuttgart: Reclam.
- Habermas, Jürgen. 2019. *Die Neue Unübersichtlichkeit*. Frankfurt am Main: edition Suhrkamp.
- Häntzschel, Günter. 2001. „Das Ende der Kunstperiode? Heinrich Heine und Goethe.“ In *Goethes Kritiker*, hrsg. von Karl Eibl und Bernd Scheffer, 57 – 70. Paderborn: Mentis.
- Hochhuth, Rolf. 1976. *Der Stellvertreter: ein christliches Trauerspiel*. Reinbek b. Hamburg: Rowohlt Taschenbuch.
- Kipphardt, Heinar. 2017. *In Sachen J. Robert Oppenheimer*. Berlin: Suhrkamp.
- Mann, Heinrich. 1997. *Geist und Tat. Franzosen von 1780 bis 1831*. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag.
- Mann, Thomas. 2009. „Betrachtungen eines Unpolitischen“. In *Große kommentierte Frankfurter Ausgabe der Werke, Briefe, Tagebücher*. Bd. 13, hrsg. von Hermann Kurzke und Heinrich Detering. Frankfurt am Main: S. Fischer.
- Thomas Mann. 1990. *Doktor Faustus: Das Leben des deutschen Tonsetzers Adrian Leverkühn, erzählt von einem Freunde*. Frankfurt: Fischer Taschenbuch Verlag.
- Mann, Thomas. 1989. *Mario und der Zauberer: ein tragisches Reiseerlebnis*. Frankfurt: Fischer Taschenbuch Verlag.
- Sartre, Jean-Paul. 1981. *Was ist Literatur?* Reinbek bei Hamburg: rororo.
- Sengle, Friedrich. 1980. *Biedermeierzeit*. 3 Bde. Stuttgart: Metzler 1971 – 1980.
- Sørensen, Bengt Algot. 2016. *Geschichte der deutschen Literatur: Vom 19. Jahrhundert bis zur Gegenwart*, Band 7. München: C. H. Beck
- Stein, Peter. 2008. „Vormärz“. In *Deutsche Literaturgeschichte. Von den Anfängen bis zur Gegenwart*. Stuttgart/Weimar: J.B. Metzler.
- Weiss, Peter. 1991. *Die Ermittlung: Oratorium in 11 Gesängen*. Berlin: Suhrkamp Verlag.
- Zeh, Juli / Trojanov, Ilija. 2010. *Angriff auf die Freiheit. Sicherheitswahn, Überwachungsstaat und der Abbau bürgerlicher Rechte*. München: Deutscher Taschenbuchverlag.

✉ **Assoc. Prof. Svetlana Arnaudova, PhD**

ORCID iD: 0000-0001-8325-6703

Department of German and Scandinavian Studies

Faculty of Classical and Modern Languages

Sofia University St. Kliment Ohridski

15, Tsar Osvoboditel Blvd.

1504 Sofia, BULGARIA

E-mail: s.arnaudova@uni-sofia.bg

НАРАТИВИ ЗА ТРУДА В МИНАЛОТО

Мария Ендрева

Софийски университет „Св. Климент Охридски“ (България)

NARRATIVES OF LABOUR IN THE PAST

Maria Endreva

Sofia University St. Kliment Ohridski (Bulgaria)

Резюме: В статията се проследяват различните наративи на труда – от християнския разказ и истории за него до обвързването му в идеологиите на национализма и националсоциализма. Последователно са представени средновековното схващане за работата като наказание за извършен грях, първите положителни индикации на труда като възпитателна мярка по време на Реформацията и тяхното засилване през Просвещението. Романтизмът пък дава един опозиционен дискурс на възхвала на безделието, който в капиталистическата система бива изтласкан на заден план и работата се превръща в основна ценност и се обвързва тясно с работническите идеологии на 19. и първата половина на 20. век.

Ключови думи: труд, работа, наратив, властови отношения, дисциплинарно общество

Abstract: The article traces the different narratives around labour, from the Christian stories about it to its integration into ideologies of nationalism and fascism. It showcases the medieval understanding of work as punishment for a committed sin, the first positive indicators of labour as a means of ethical education during the Reformation, and their development during the Enlightenment. Romanticism opposes those ideas through its glorification of idleness, but in the rise of capitalism labour becomes a pillar of working class ideologies in the 19th and early 20th century.

Keywords: labour, narrative, relations of power, disciplinary society

I. Въведение и терминологични уточнения

Фикционалните описания на трудовите отношения представляват една добра картина за онагледяване на отношенията на подчинение, които по своя характер са идеологически. Целта на статията е да се проследят появата и значението на различните наративи за труда в различните литературни епохи. От Средновековието до първата половина на 20. век се извеждат шест основни наратива, описани в следващите точки.

В началото ще направя кратко терминологично уточнение, свързано с понятията *история*, *разказ* и *наратив*. Използването на тези понятия възприемам от Самира Ел Уасил и Фридеман Кариг в културологичното им изследване на наративите в

съвременната попкултура и произлизащите от тях разкази и истории „Разказващи маймуни. Митове, лъжи, утопии – как историите определят живота ни“. Според двамата автори трите понятия са свързани помежду си, като в основата е наративът, който предава общо послание, следва по-голямата вариативност на разказа, който използва различни мотиви и придава различни посоки на основната идея на наратива, и накрая идва историята, която конкретизира първите две с герои, действия и сюжет. В този смисъл въз основа на един наратив може да има множество разкази, които да получат конкретно изпълнение в хиляди истории. Ще се позова на примерите, които дават Ел Уасил и Кариг:

История е това, което се разказва. Разказът е това как и с какви средства и мотиви се случва това и наративът определя защо изобщо се разказва. Ако една история разказва за мъж и жена, които са изхвърлени от една градина, тъй като жената е откраднала плод от едно дърво, тогава разказът е за съблъзняване, вина и прогонване, залегналият наратив обаче гласи: жените са опасни. [...] Наратив: Гората е опасна, но братската любов и хитрост могат да ни спасят. Разказът: брутално тежкия живот на деца с бедняшки произход, жертва на липса на родителска грижа и беззащитно изложени на опасностите на света. Историята: Хензел и Гретел. Или да вземем Новия завет: историята на един дърводелски син, който става водач на религиозна секта, опълчваш се срещу традицията на евреите и на римската власт и в крайна сметка бива разпънат на кръст за това (и за нашите грехове). Разказът е типичното месианско основаване на нова религия. Наративът е този на постигане на трансцендентното чрез самоотрицание, милостивост и мъдрост.¹ (El Ouassil / Karig 2021, 116)

Докато разказът има някаква смислова последователност на случващото се, то историята може да разбърка тази последователност и с това ще бъде друга история, но не и друг разказ за нещата. Наративът, от своя страна, е изцяло откъснат от времевото измерение на разказването. Наративите са като „откъснати от времето смислови капсули“ (El Ouassil / Karig 2021, 116), които могат да се предават и през различни епохи, използвайки ги в различни разкази и истории, адекватни на съответното време. „Щом повече от един човек разбере и повярва на даден наратив, то той може да поражда смисъл за групата, на която принадлежи, като например някакво политическо движение, общество или нация“ (El Ouassil / Karig 2021, 118). Наративите играят важна роля при възприемането на света от голяма група от хора и служат за оправдаване или обосноваване на определен тип отношения в света.

По своя характер наративът не е драматичен или трагичен, разказът и историята обаче са. „Такива логически ясни и убедителни наративни конструкции предлагат безброй ориентири и с това възможности за идентификация. И колкото повече хора се

¹ Оригиначните цитати са на немски език, превод мой, М. Е.

съгласяват с определени разкази, толкова повече се затвърждават заложените в тях наративи“ (El Ouassil / Karig 2021, 119). С това наративът е смисловото ядро, което се съдържа във всяка история и в това значение се използва в настоящата статия.

Въпреки че тези понятия могат да получат и други дефиниции, противоречащи на тези, те залягат в настоящото изследване заради пълнотата, с която позволяват да бъде изведена основната идея на наративите за работата през литературните епохи, без да се налага – по съображения, свързани с обема на статията – да се навлиза в различните възможни разкази за труда и многобройните конкретни истории, разказващи за него.

1. Наратив на Средновековието: „Трудът е наказание за извършен грях“

Обществото на труда (нем. Arbeitsgesellschaft) има сравнително кратка история. Миналото е белязано до голяма степен от негативно отношение към работата, както се вижда и от етимологията на думите, изразяващи понятието, която често се върти около значения като мъка, принуда, тежест, товар и болка. На това място изказвам благодарност за краткото етимологично наблюдение върху понятията „работа“ и „труд“ на Владимир Найденов, специалист по история на германските езици, което той направи специално в помощ на настоящата статия. То гласи:

Както отбелязва К. Д. Бък за индоевропейските езици: “the aspect of ‘hard work, toil’ is present in the actual usage of several of the words [meaning ‘work, labor’ – В.Н.] and in the history of still more. In fact ... **the majority are from notions of ‘struggle, distress, slavery’**” (Buck 1988, 539; подчертаване – В.Н.). Това важи в частност за нем. *Arbeit* (Pfeiffer et al. 1993) и за бълг. *работа* (Atanasov et al. 2002, 134–136, 133, 274–276), като и двете думи произхождат от праиндоевропейската основа **(h₃)orb^h-o-* със значение ‘сирак’. Причината за това е, че сираците често са били принудени да вършат особено тежък труд – оттам и вторичното значение, отразено в бълг. *роб* и *раб*. Паралелно е развитието на нгр. *δουλεία* ‘работа’ от стгр. *δουλεία* ‘робство’. Българският синоним на *работа*, *труд*, произхожда от същия праиндоевропейски корен **treud-* като англ. *threat* ‘заплаха’ (Buck 1988, 539) и нем. *verdrießen* ‘огорчавам’, с преход от значението ‘натискам’ към ‘мъча’ (Pfeiffer et al. 1993 под *verdrießen*). Етимологията на фр. *travail* и исп. *trabajo* се извежда от лат. **tripālium* > вулг. лат. *trepālium* ‘уред за изтезания (образуван от три кола)’. Показателни са още латв. *strādāt* ‘работя’, заето от рус. *страдать* ‘страдам’, и рум. *muncă* ‘работа’, заето от стб. *мѣка* ‘мъка’. За множество други примери вж. Buck (1988, 539–542). (Найденов, В.)

Работата, която почти до 20. век се възприема предимно като физическа активност, в Средновековието е основен белег на съсловно подчинение и с това и на политическа несвобода. Преди всичко господарят разполага с работната сила, а оттам и властва върху тялото на своя подчинен, което намира израз в системата на античното робство или на средновековното крепостничество.

Обществените отношения на подчинение между съсловията се поддържат от съответни разкази, които спомагат да се установи и обоснове тази власт чрез наративите, заложиени в тях. Те идват от Библията и то от самото ѝ начало, от Стария завет. В него има три истории, които са показателни за същността и природата на труда: тези на Адам и Ева, на Каин и Авел и накрая на Ной и неговите синове.

Историята за Адам и Ева е начало на наратива за труда като наказание за сторен грях.

9. И извика Господ Бог на Адама и му рече: (Адаме,) где си?
10. Той каза: чух гласа Ти в рая, и ме достраша, защото съм гол, и се скрих.
11. И рече (Бог): кой ти каза, че си гол? Да не би да си ял от дървото, от което ти забраних да ядеш?
12. Адам отговори: жената, която ми даде Ти – тя ми даде от дървото, и аз ядох.
13. Тогава Господ Бог рече на жената: защо си сторила това? Жената отговори: змията ме прелъсти, и аз ядох.
14. И рече Господ Бог на змията: загдето си сторила това, проклета да си между всички животни и всички полски зверове; ти ще се влачиш по корема си и ще ядеш прах през всички дни на живота си;
15. и ще всея вражда между тебе и жената, и между твоето семе и нейното семе; то ще те поразява в главата, а ти ще го жилиш в петата.
16. **На жената рече: ще умножа и преумножа скръбта ти, кога си бременна; с болки ще раждаш деца; и към мъжа си ще тегнеш, и той ще господарува над тебе.**
17. **А на Адама рече: загдето си послушал гласа на жена си и си ял от дървото, за което ти заповядах, като казах: не яж от него, – проклета да е земята поради тебе; с мъка ще се храниш от нея през всички дни на живота си;**
18. **тръне и бодили ще ти ражда тя; и ще се храниш с полска трева;**
19. **с пот на лицето си ще ядеш хляба си, докле се върнеш в земята, от която си взет; защото пръст си и в пръст ще се върнеш.**
20. И даде Адам на жена си име Ева, защото тя стана майка на всички живеещи.
21. И направи Господ Бог на Адама и на жена му кожени дрехи, с които ги облече.
22. И рече Господ Бог: ето, Адам стана като един от Нас да познава добро и зло; и сега - да не простре ръка да вземе от дървото на живота, та, като вкуси, да заживее вечно.
23. **Тогава Господ Бог го изпъди от Едемската градина, да обработва земята, от която бе взет. (Битие, 3: 9–23)²**

При конституирането на работата става въпрос следователно за мъжка дейност, която се позиционира между „да властваш“ и „да властват над теб“. При грехопадението възниква вината спрямо владетеля, която освен промяната в онтологичната същност на човека от безсмъртен в Рая в смъртен на Земята, придобива и чисто социален израз. Той е акт на идеологическо подчинение, при което човекът като субект придобива свободна воля и оттам поле за действие, за което е отговорен. Трудът е наказанието за престъпената заповед, но той се свързва трайно освен с вината и със смъртта.

² Използвано е изданието на Библията на Българската православна църква (Българска патриаршия), публикувано на официалната страница на БПЦ.

Работата изпълва времето на наказанието, докато смъртта настъпи и представлява своеобразното му отлагане, което се вижда ясно в историята на прокуждането от Рая. Тази първа библейска история за работата като наказание се продължава от още две старозаветни и с тях се затвърждават същите основни моменти. Едната описва сложното съперничество за любовта и благоразположението на Бога между синовете на Адам и Ева, Каин и Авел и разказва как наследията на Каин бива прокълнато като наказание за братоубийството и в резултат на това то трябва да служи на потомците на Авел. Конкретната история, която лежи в основата на хилядолетното схващане за работата, гласи:

9. И рече Господ (Бог) на Каина: где е брат ти Авел? Той отговори: не зная; нима съм пазач на брата си?
10. И рече (Господ): какво стори? Гласът на братовата ти кръв вика от земята към Мене;
11. **и сега проклет да си от земята, която е отворила устата си да приеме братовата ти кръв от твоята ръка;**
12. **когато работиш земята, тя не ще ти дава вече силата си; ти ще бъдеш изгнаник и скитник по земята.**
13. **И рече Каин Господу (Богу): наказанието ми е по-голямо, отколкото може да се понесе:**
14. **ето, Ти сега ме пропъждаш от лицето на земята, и аз ще се скрия от лицето Ти и ще бъда изгнаник и скитник по земята; и всеки, който ме срещне, ще ме убие.**
15. И Господ (Бог) му каза: **затова именно всекиму, който убие Каина, седмкратно ще се отмъсти.** Тогава Господ (Бог) тури на Каина знак, за да го не убие никой, който го срещне.
16. И отдалечи се Каин от лицето Господне и се засели в земята Нод, на изток от Едем. (Битие 4, 9 – 16)

С тази история мъката на робската работа се налага като наказание за извършено убийство. Възмездието за това би било смърт, но извършителят е пощаден. По този начин трудът вече не може да бъде премахнат. Тази неотменимост е подчертана от това, че самият Бог гарантира живота на роба, така че да може оттук нататък завинаги да работи. Чрез Божията ръка върху Каин и неговия потомък Ламех наказанието бива затвърдено. Тази линия на свързването на труда с предпазване от смърт (за Каин и Ламех трябва да бъде отмъстено многократно, ако бъдат убити) се развива подробно от френския философ Жан Бодрияр в книгата му „Символичната размяна и смъртта“. Бодрияр не се позовава точно на тези истории от Библията, а взема примери от робството в гръцката и римска античност. Генеалогията на работата той вижда в отложената във времето смърт, гарантирана от господаря и дава примери от пленничеството във военните практики:

Първо военнопленникът бива просто убит (това е чест, която му се оказва). После той се „спестява“ и пази като плячка и престижен предмет („консервиран“, от lat. *servus* ‘слуга’), и се превръща в роб и се числи към лукса в домакинството. Едва много по-късно той става роб за работа. Въпреки това той още не е „работник“, тъй като работата се появява

едва в периода на крепостния или еманципирания роб, който най-накрая се е освободил от „ипотеката“³ на убийството, и се е освободил за какво? Тъкмо за работа.

Работата следователно навсякъде се ръководи от отложената смърт. Тя е отложена смърт. Бавно или със сила, непосредствено или отложено, решаващо е времето на смъртта, защото тя радикално различава между две организационни форми: тази на икономиката и тази на жертвата. Живеем необратимо в първата, която не престава да е по-малко вкоренена в отлагането на смъртта. Сценарият никога не се е променял.⁴ (Baudrillard 2005, 70)

Трудът е знак за позор, сигнал, че ти е била отказана честта на смъртта. Работата експлоатира бавно, но до смърт. Да прекараш живота в работа е наказанието, което носи със себе си този позор, но и обещава временно спасение от смъртта под формата на отлагане. В тази връзка на подчинение властта на владетеля се изразява в това да остави роба жив, който не може да се откаже от живота си. „След като му се отнеме възможността за смърт, владетелят отнема на роба циркулацията на символични блага: това е властта, която той упражнява над него и която прави другия работна ръка“ (Baudrillard 2005, 70). И при Хегеловото тълкуване на отношението между господар и роб властта на господаря се поражда именно от това отнемане на възможността за смърт. Същото се случва и с потомъка на Каин, Ламех, който също е предпазен от смърт лично от Бог след прегрешение и е обявен за роб.

Последната история е за Ной и неговите синове, когато пияният баща проклена Хам да бъде роб на Сим и Яфет заради това, че Хам се е подиграл на голотата му.

18. Ноевите синове, които излязоха от ковчега, бяха: Сим, Хам и Иафет. Хам беше баща на Хайвана.

19. Тези тримата бяха Ноеви синове, и от тях се насели цялата земя.

20. Ной почна да обработва земята и насади лозе;

21. и пи вино, опи се, и лежеше гол в шатрата си.

22. И Хам, баща на Ханаана, видя голотата на баща си и излезе, та обади на двамата си братя.

23. А Сим и Иафет взеха дреха и, като я метнаха на рамената си, тръгнаха заднишком и покриха голотата на баща си; лицата им бяха обърнати назад, и те не видяха голотата на баща си.

24. Като отрезвя Ной от виното си и узна, що бе сторил над него по-малкият му син,

25. рече: **проклет да е Ханаан; ще бъде роб на робите у братята си.**

26. После рече: **благословен да е Господ Бог на Сима; а Ханаан ще му бъде роб;**

27. **да разшири Бог Иафета, и той да се посели в шатрите Симови; а Ханаан ще му бъде роб.**

28. И живя Ной след потопа триста и петдесет години. (Битие 9, 18 – 28)

³ В смисъл на правото на кредитора (в случая на владетеля) върху собствеността и личността на длъжника/пленника/роба.

⁴ Всички преводи са от немски език, превод мой, М. Е.

За тази сцена има редица картини на известни художници като Микеланджело, Паоло Фламинго, Джовани Белини, Бернард Роде и няколко анонимни творци от Средновековието. Тази история основава наратива за робския труд и за социалното неравенство, както и за съсловната принадлежност, която отново се базира на вина и дава обяснение защо едни хора трябва да работят за други, чиято власт се състои в това да ги пазят живи, за не се прекъсва наказанието им. Трите библейски истории се загнезждат както с помощта на устното предание, така и с изобразителното изкуство в съзнанието на хората и формират архетипен образ на работата. Той служи за възникване и поддържане на феодалната система. Подобен наратив за работата, в чиято основа е допирът с трансцендентното, е изключително мощен и урежда обществените отношения в Европа за повече от 1000 години, като дава на феодализма инструмент за владеене на 98% от населението.

Възникването на неработеща благородническа прослойка е свързано с утвърждаването на частната собственост, която е придобита най-често заради по-голямата физическа сила или хитрост на господарите. Конкуренцията между хората се осъществява в бой, в който геройството и плячката правят разликата с подчинението и загубата. Представителите на благородничеството, които владеят военния занаят и действат със сила, си извоюват именно по този начин свободата да не работят за прехраната си.

Боят представлява в този стадий на културата общопризнатата и високо ценената форма на себеутвърждаване, а придобитите чрез заграбване и принуда служение или предмети свидетелстват за благоприятния му изход. Затова за един мъж е недостойно да придобие необходимите му блага по друг начин освен чрез грабеж. По същата причина към производствения труд или към заетостта в сферата на обслужването не може да се отнасяш по друг начин освен с презрение. Така възниква дискриминиращото разделение между геройство и насилствено придобиване от една страна и производство от друга. Работата се счита за товар, тъй като върху нея тегне духа на презрението.“ (Veblen 1960, 35)

Единствената утеха за тези, на които се е паднал жребият на труда, е концепцията, че трудът служи за спасение. В земния живот хората трябва да приемат търпеливо съдбата си, тоест социалното си подчинение под концепцията за непрекъснатата работа и да служат вярно на господаря си, което се помества във формулата „Ora et labora“ – „Моли се и работи“. Спасителната функция на работата, която помага на човека по пътя към вечния живот, намира особено ярко изражение в протестантизма.

2. Наратив на Реформацията: „Работата е път към спасението на душата и по нейните резултати се разпознават богоизбраните“

Именно Реформацията оказва решаващо влияние за модифицирането на понятието за работа. Тя добавя малко по-различен нюанс в отношението си към труда. Лутер и Калвин го схващат като задължение, което е богоугодно и води до добродетелни дела и израстване на личността. Протестантският наратив се обективира предимно в поучителни съчинения и проповеди, но има сатири и хумористични памфлети срещу безделието. В него трудът е морален акт, а не само принуда за физическо оцеляване. Работата е руслото, в което за човека е безопасно да се движи, тъй като в тази градивна дейност е запазен от грях. Както Макс Вебер отбелязва в класическото си изследване за възникването на капитализма от духа на протестантизма, особено при калвинизма трудът се възприема като поле на изпитание дали делата на отделния индивид са богоугодни (срв. Weber 2016). Богатството и икономическият просперитет са знак за наличието на Божията благословия. Същевременно в рамките на протестантизма е валидно аскетическо ограничение на консумацията на плодовете на този труд. Пестеливостта води до натрупване на материални блага, които отново се влагат в работа, така че спасителната ѝ функция да обхване и други хора и така се дава началото на протокапиталистическата система (срв. Weber 2016).

На прага на Новото време на труда се придава все по-голяма стойност. Янис Литъл Соломон описва трудовата етика на 16. век под заглавието „Притчата за блудния син“, където се опира на две произведения, показващи ясно типичния дискурс: „За безделниците и работниците“ (1470) на Ханс Розенплют и похвалата за труда в „Щастливия кораб на Цюрих“ (1576) на Фишарт или „Комедия“ (1556) на Ханс Закс. В него безделникът се описва като паразит, „който живее от труда на другите“ (Solomon 1979, 29). Авторите през 16. век като Фишарт се интересуват преди всичко от техническия прогрес, който да повиши производителността и така да доведе до разширяването на силата на човека. „Славата, а не Раят са за него отплата за тежката работа“ (Solomon 1979, 29). Тези първи опити за представяне на труда не като мъка и наказание, а като градивна позитивна дейност, се развиват в следващите епохи в непрекъснато растяща градация.

3. Наратив на Просвещението: „Трудът облагородява и възпитава морално извисени граждани“

Решаваща за промяната на отношението към труда се оказва епохата на Просвещението. През 18. век се формира ценностната система на набиращата сила буржоазия, която е центрирана около работата като основна ценност и гордост на бюргера от факта, че живее от собствения си труд, за разлика от благородническото съсловие.

При разглеждането на трудовите отношения и наративите за тях голяма роля от 18. век насам играе понятието за идеология. Социологът Карл Манхайм обособява пет тотални идеологически типа от 19. и началото на 20. век: бюрократичен консерватизъм, консервативен историзъм, демократичен либерализъм, социализъм/комунизъм и фашизъм. Те формулират собствени разкази за оформянето на властовите отношения в обществото, чрез които се конкурират за вниманието на гражданите. Във всички тези наративи се конципира и налага този за прехода от една видима към невидима, институционална власт. Трудът играе фундаментална роля при установяването на едно ново по рода си дисциплинарно общество, което трябва да предостави на индивида повече лична свобода. Разказите за труда съответно стават по-сложни и вървят в различни посоки.

Голямата роля на фикцията в създаването на мултицентричния свят е безспорна и има връзка със сферата на труда в две отношения: първо, не всеки от наративите за работата вече идва от други системи (политика, религия) и второ, съзнанието за съществуването на фикцията и развитието на теоретични концепции спомагат да се развият други наративи за труда. От 18. век се наблюдават два вида текстове за трудовите практики: такива, които помагат на буржоазния дискурс да постави работата в центъра на човешкия живот като водещ интеграционен инструмент, и такива, които не се държат конформистки към властовия дискурс и пропагандират бойкот на утвърдените трудови отношения, като издигат безделието (нем. Müßiggang) като смислопораждащо поведение. Докато дотогава политическата власт имат само онези, които не са принудени да извършват физически труд, във водещия дискурс на Просвещението се налага едно активно схващане за работата, което предявява претенции именно на работещите към политическата власт. Те се основават на постигнатото със собствени сили.

Нефикционалните текстове имат най-често прагматична функция на конкретното предаване на определени технологични процеси и мисловни модели и често могат да се срещнат под формата на възпитаваща или съветваща литература, която е много

разпространена както в епохата на Просвещението, така и днес. В рамките на литературните текстове по отношение на труда се наблюдава разделение между така наречената висока и тривиална литература. Няколко примера от епохата на Просвещението:

Наративите за труда, които се формират от властовия дискурс, са в текстове с поучителен характер, чиито послания не са поместени само в една история. Наред с фикционалните произведения, в които се тематизира работата, излиза и есеистика по този въпрос, която във втората половина на 18. век е много популярна и допринася за утвърждаването на дискурса за полезността на труда. Такъв пример е „Похвала на полезния труд“ (1789) на Улрих Брекер. Именно в годината на Френската революция този текст е програмен за затвърждаването на буржоазните ценности, които поставят работата в центъра на всички добродетели. Брекер постулира осем причини, заради които трябва да се работи:

1. Без да се упражнява полезен труд, човек трудно би могъл да живее добродетелно на този свят.
2. Нашият Спасител и всички благочестиви мъже са работили от сътворението на света.
3. Безделникът е изложен на всички пороци.
4. Трудолюбивият човек живее много по-приятно в света, отколкото безделникът, който винаги жадува за някакви неща.
5. Работникът изпитва повече радост. Радва се на спокойствието, на ползата от работата си; той се наслаждава на плода на ръцете си, за което безделникът няма никаква представа. И въпреки че и той се наслаждава с непозволена радост, не може да живее с радостта без угризения на съвестта.
6. Работещият живее много по-здравословно и по-дълго от безделника, който с неподредения си живот често сам си съкращава живота.
7. Трудолюбивият човек може, когато е благочестив, да е със спокойна съвест и да се представи достойно в небесното царство. За разлика от него, мързеливият безделник е измъчван непрекъснато от гузна съвест, която ще го мъчи и след смъртта.
8. Работата е най-благословеното и похвално призвание пред Бога и хората. (Bräker 1991, 53)

Зад морално обоснования трудов кодекс на Брекер прозира познатият образец на десетте Божии заповеди. Заповедите не се поставят под съмнение и не подлежат на критична проверка. По тази причина не се нуждаят и от подробно обосноваване. Аргументацията на Брекер по тази логика е оскъдна, той разчита повече на въздействието на примерите, които избира. Реторическият му подход е добре обмислен. Всяка следваща теза подсилва предишната и аргументацията на последните точки се отнася със същата сила и до първите. Препратките към всеобщо признат за праведен живот трябва да поставят точката накрая и това се превръща в знамето на зараждащата се либерална идеология на буржоазията, която се развива в следващите векове.

Френският просвещенец Франсоа Гизо дава модел за 12- до 14-часов работен ден и предлага изграждане на трудови образователни учреждения, в които да се възпитават младите хора срещу липсата на нравственост. За налагането на този възглед голяма роля играят освен литературата така наречените морални седмичници – списания, в които се дават практически съвети за живота предимно на жените, тъй като те възпитават новите поколения. Водещият наратив в тях е събран от всички разкази под мотото „Трудът облагородява“ или „Трудът е красотата на буржоазното съсловие“.

В началото и по време на индустриализацията съсловните граници постепенно се заличават и се образува нова държава, в която индивидът не се позиционира в обществото само по произхода си. Трудът се превръща в най-важния инструмент за включване на свободния човек. Докато до тогава на власт са само онези, които не са принудени да работят, то сега с водещия просвещенски дискурс в буржоазията се налага активно разбиране за труда, което претендира за политическо участие, основано на успехи: „Модерното общество се интерпретира като самоизградено чрез работа“ (Vommes / Taske 2001, 65). Процесът на включване следователно бива абсолютизиран, а положението на пазара на труда слага своя отпечатък върху цялото общество.

4. Наратив по времето на Ваймарската класика и Романтизма: „Трудът е творчество“

В наративите на Ваймарската класика и Романтизма се добавя един аспект на труда, който в предишните културни епохи почти напълно липсва: откриването на умствения труд като водещ за обществото и на институцията на творчеството като най-висшия труд въобще. Билдунгсроманите от това време, които налагат образа на твореца, са решаващите инструменти за утвърждаването на тази идея в обществото. Класиката прави повече връзка с идеята на Платон за водещата роля на философа в идеалната държава, отколкото със Средновековието. Въпреки че първенството на интелектуалната дейност в средновековните манастири, в които монасите от нисшите съсловия вършат физическата работа, а благородниците са отдадени на по-високо ценената интелектуална работа в скрипториите, е вън от съмнение, трябва да се отбележи, че последното не се е считало в тесния смисъл за „работа“. По време на Ваймарската класика и Романтизма става въпрос за една принципно нова концепция за окачествяването на духовното, нематериално творчество като „работа“, която дотогава е непозната. Литературните фикции в сегмента на така наречената „висока литература“ приемат особено при Романтизма ясно изразен антибуржоазен характер. Във „високата“ литература повече се

критикуват съществуващите трудови отношения, отколкото се утвърждават. Така например Романтизмът реагира първи срещу повелята за труд на Просвещението и по този начин се противопоставя срещу позитивното отношение към работата. Това е тясно свързано с разширяването на труда върху творческата и интелектуална сфера.

В началото на 19. век високата оценка на труда на интелектуалеца и на твореца почти няма общо с античния и средновековен съсловен елитаризъм, а се свързва с духовното формиране на хармонична личност. На всяка креативна или производствена дейност в рамките на Романтизма се придава по-висок смисъл. Всяка работа по този начин се поетизира. Високо се оценява продуктивното безделие (*Müßiggang*), което намира своя най-известен израз в пасажа от романа „Лусинде“ на Фридрих Шлегел: „О, безделие, о безделие! Ти си въздухът, с който вдишваме невинността и възторга: теб те вдишват блажените и е блажен, който те има и те пази, ти свещена скъпоценност! Единственият остатък от богоподобността, който още ни свързва с рая“ (Schlegel 2004, 28). Безделието е тема за много автори в немския романтизъм. В идиличното представяне на всяка професия в Романтизма, например в „Хайнрих фон Офтердинген“ на Новалис, се крие идеята за поетизирания труд като най-висша човешка дейност, която е посветена на онтологическото разкриване на битието.

Работата във времето на Ваймарската класика и Романтизма не се разглежда като основа на буржоазното формиране на капитала и на собствеността, както това се случва в Англия, а като ценно средство за възпитание, с чиято помощ се развива прилежност, смислено използване на времето, които на свой ред водят до израстване на личността. Трудът изглежда нещо естествено за авторите от Класиката и те не считат за необходимо да го описват. Въпреки това след Френската революция те са конфронтирани с тази тема: „Разделението на труда и свързаните с него обществени симптоми на отчуждение, на които те (представителите на Класиката) реагират естетически и поетически с техния идеал за хуманност“ (Berghahn / Müller 1979, 52f). Подобни реакции могат да се видят при Фридрих Шилер (шестото естетическо писмо „За естетическото развитие на човека“). Той държи отговорна абсолютистката държава за цялото зло, което произлиза от започващото капиталистическо разделение на труда. „Варварската конституция на държавата с нейната бюрокрация, полицейщина и военщина отне всяко влияние на гражданина, така че той се отвърна от станалата му чужда държава и се оттегли в сферата на личния си живот“ (цит. по Berghahn/Müller 1979, 54). Шилер вижда в изкуството средството, с което да откъсне човека от едностранността и отчуждението и по тази причина той приема работата на твореца като особено важна за обществото: „Трябва да

има една класа от хора, които са дейни, без да работят.“ Защото само така „красивата цялост на човешката натура, която се разрушава мигновено чрез всяка работа и чрез трудовия живот, може да бъде запазена“ (цит. по Berghahn / Müller 1979, 57). Чрез художественото творчество възниква един духовно аристократичен елит, който стои настрана от активния трудов живот. Да принадлежиш към този духовен елит се превръща в идеала за образование на Класиката, изразен в Гьотевия роман „Вилхелм Майстер“. Разделението между ръководена и неръководена работа е разделението между физическа и духовна работа и се счита за основа на всяка социална класова диференциация, защото ръководеният физически труд винаги е бил по-надолу в йерархията на социалното мислене на човека и подчинен на духовния.

5. Наратив в епохата на Реализма през втората половина на 19. век по отношение на индивида: „Трудът е инструмент за социално позициониране и за успех в обществото“

С основаването на национални държави в цяла Европа идеологията на национализма води до огромни промени в системата както в общественото устройство, така и в областта на икономиката, където капитализмът се утвърждава безвъзвратно. 19. век налага работата като „централен принцип на модерната общественост“ (Geisen 2011, 10). Той се тематизира най-вече от материалистичната философия на Маркс и Енгелс, която дава аргументи за воденето на класовата борба. На работата се гледа като на абсолютна величина, тъй като не само буржоазията, но и пролетариатът я приема за такава при налагането на капитализма.

Различават се две фази в утвърждаването на капитализма с оглед на трудовите отношения. Първата фаза се приема за преднаучна, втората като научна. В преднаучната фаза класовото общество, което възниква през 19. век и заменя съсловната държава, е изпълнено с борби, които имат за цел премахване на социалното неравенство, по-справедливо разпределение на изработеното и по-добро заплащане на труда. Трудът тук е част от капитала, който трябва да бъде споделен между всички членове на обществото. При постигане на справедливо разпределение на капитала крайният стадий на социалистическата утопия предвижда отпадане на принудата за работа и преодоляване на отчуждението в трудовия процес.

Научната фаза Жан Бодрияр описва с липсата на производствена сила в изконния ѝ смисъл; съществува само обща система, която превръща производствените сили в капитал или машини, които сами генерират производствени сили и труд (срв. Baudrillard

2005, 30). Прехода от първата към втората фаза Бодрияр определя като развитие от жива към мъртва работа. Според него е заблуда вярата на Маркс, че ако капиталът бъде победен и реорганизиран, всичко отново ще се превърне в жив труд. За разлика от Маркс. постмодерността вече не вярва в невинността на техниката и машините.

Маркс и Енгелс издигат тезата, че човекът е продукт основно на своята социална среда, която определя съзнанието му, а това се случва най-вече в трудовите и производствените процеси. По тази причина въпросът за производствените отношения и прекомерната експлоатация на пролетариата са решаващи във фазата на така наречения див капитализъм, а идеологията има решаващо значение за регулирането на отношенията между капитала и работниците. Маркс и Енгелс гледат на нея като на инструмент на властващите за подчиняване на работниците и обмислят начини за премахването ѝ. В този смисъл просвещенският наратив на работата като върховна ценност и средство за възпитание се превръща в идеологически инструмент за подчинение на работническата класа.

През 19. век има нов наратив за труда като средство за социално позициониране, с което той не престава да бъде най-голямата ценност. Времето от 1848 г. до края на века, което в литературно отношение е епохата на реализма, улавя тези вибрации и разказва за огромните трансформации в обществото. В този свят трудът играе роля за изграждането на идентичности и служи за социална мобилност. Реализмът говори за труда с поучителния тон на Просвещението, като затвърждава първостепенната му роля в човешкия живот. Работата е средство за обществен успех и индивидуално щастие. Трудовата дейност в дискурса на реализма е белязана от форми на социално признание, които водят до себеуважение. Това се отнася основно за платения труд; неплатеният остава лишен от признание.

Във втората половина на 19. век се появяват утопии и опити за тяхната реализация. Сред тях са френският социалист Етиен Кабе, който основава държавата Икария, и американският автор Едуард Белами, който през 1888 г. пише бестселъра си „След сто години. Поглед назад 2000 – 1887“. Неотчуждената работата е с изключителна важност в тези текстове, с което се гарантира щастието на индивида. И при двамата безделието се счита за особено вредно. В същото време обаче драстичното намаляване на работното време като част от наративите за труда в този период и по-справедливо разпределение на изработеното се превръщат в социална цел, която до голяма степен се реализира през 21. век.

**6. Наратив по отношение на нацията в края на 19. и началото на 20. век:
„Трудът е национална ценност и отличителен белег на всяка нация“**

През този период трудът тясно се обвързва и с националистическия дискурс в немскоезичното пространство, като се оформя наративът за труда като общностно дело, което определя облика на една нация. Примери за отделни истории, конкретизиращи този наратив, не липсват. В романа си „Soll und Haben“ Густав Фрайтаг говори за „немска работа“. Етнографът Вилхелм Хайнрих Рил в „Немската работа“ застъпва мнението, че за немския народ трудът в никакъв случай няма егоистични цели, а е „извираща от морални мотиви и бореца се за морални цели дейност“ (Buggeln 2014). Възниква устойчивият стереотип за „творящите немци“ и „грабещите евреи“, който става неотменна част от народняшкото мислене и способства за победния ход на националсоциализма в началото на 1930-те години.

Във времето на националсоциализма трудът отново е най-силното средство за идентифициране на гражданина/работника с държавата. Понятието за работа се превръща в идеологическо оръжие в рамките не само на националсоциалистическата, но и на комунистическата идеология. Според изследователи именно тогава е времето на немския социализъм и Германия е „държава на работата и на работниците“ (Trommler 1979, 102). Националсоциалистическото измерение на работата носи идеологически елементи на конкуренция с другите нации и отрежда на индивида основно ролята на част от големия национален механизъм, в който той се губи и още повече се отчуждава. Основната теза за работата, както в социалистическата, така и в националсоциалистическата доктрина е, че работещият е полезен член на обществото, а безделието е „кражба от народното благосъстояние“ (Buggeln 2014, 39). При социалистическото мислене тази мисъл е насочена срещу буржоазията и благородниците, а при националсоциализма срещу евреите, за което има не само литературни текстове, а и множество филми, в които заляга наративът за националната работа.

Работникът е важен в расовата теория, защото идеолозите ѝ правят разлика между трудовите компетентности на различните народи. Тя приема високата трудоспособност и способността за организиране на работния процес като типични за арийската раса, което обуславя и културната ѝ доминация. Наративът се свежда до формулата: „Ние сме силни и превъзхождаме останалите, защото работим много и качествено.“ Няма друга идеология, която толкова тясно да обвързва труда с консолидирането на общността на биологично-расова основа като националсоциализма. Инструментализирането на труда

се оказва чист израз на манипулативно използване на идеята за съзидателната сила на нациите.

След Втората световна война организационните модели на работа се променят значително и започват да се нуждаят от нови разкази за тях, които владеят настоящето и наративът за тях гледа на работата като възможност не само за социално позициониране, но и за себerealизация. С това представянето на досегашните наративи за труда следва да приключи.

Заклучение

При разгледаните водещи наративи за труда през различните епохи се очертаха шест различни етапа: работата като подчинение на тялото; работата като аскетизъм и възможност за спасение; работата като дисциплинираща и възпитаваща мярка; творчеството като работа и работата като средство за социално позициониране и за консолидация на нациите. Тези наративи от миналото обясняват труда и го правят атрактивен за човека в съответното време. Те се променят спрямо развитието на обществените структури и различното функциониране на властта и са особено показателни за етапите на културното развитие на европейския континент

БИБЛИОГРАФИЯ/REFERENCES

Bräker, Ulrich. 1991. „Lob der nützlichen Arbeit.“ In W. Asholt, & W. Fähnders, *Arbeit und Müßiggang 1789 bis 1914. Dokumente und Analysen*, 53. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag.

Baudrillard, Jean. 2005. *Der symbolische Tausch und der Tod*. Berlin: Matthes & Seitz.

Berghahn, Klaus / Müller, Wolfgang. 1979. „Tätig sein, ohne zu arbeiten? Die Arbeit und das Menschenbild der Klassik.“ In *Arbeit als Thema in der deutschen Literatur vom Mittelalter bis zur Gegenwart* hrsg. von R. Grimm und J. Hermand, 51 – 73. Königstein: Athenäum Verlag.

Buck, Carl Darling. 1988. *A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages: A Contribution to the History of Ideas*. Paperback edition (originally published 1949). Chicago and London: The University of Chicago Press.

Buggeln, Marc / Wild, Michael. 2014. *Arbeit im Nationalsozialismus*. München: Oldenbourg Wissenschaftsverlag, E-Book.

El Ouassil, Samira / Karig, Friedemann. 2021. *Erzählende Affen Mythen, Lügen, Utopien – wie Geschichten unser Leben bestimmen. Narrative vom Patriarchat oder der Klimakrise*. Berlin: Ullstein.

Geisen, Thomas. 2011. *Arbeit in der Moderne. Ein dialogue imaginaire zwischen Karl Marx und Hannah Arendt*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, Springer Fachmedien.

Gentry, Francis. G. 1979. „Arbeit in der mittelalterlichen Gesellschaft.“ In *Arbeit als Thema in der deutschen Literatur vom Mittelalter bis zur Gegenwart*, hrsg. von Reinhold Grimm und Jost Hermand, 3 – 28. Königstein: Athenäum Verlag.

Pfeiffer, Wolfgang et al. 1993. *Etymologisches Wörterbuch des Deutschen*. Digitalisierte und von Wolfgang Pfeifer überarbeitete Version im Digitalen Wörterbuch der deutschen Sprache. <https://www.dwds.de/wb/Arbeit> (Accessed June 21, 2022)

Solomon, Janis Little. 1979. „Die Parabel vom Verlorenen Sohn. Zur Arbeitsethik des 16. Jahrhunderts.“ In *Arbeit als Thema in der deutschen Literatur vom Mittelalter bis zur Gegenwart*, hrsg. von Reinhold Grimm und Jost Hermand, 29 – 50. Königstein: Athenäum Verlag,

Schlegel, Friedrich. 2004. *Lucinde*. o.A.: eBook Bibliothek.

TLFi 1994: *Trésor de la langue Française informatisé*. ATILF – CNRS & Université de Lorraine. <http://www.atilf.fr/tlfi> (Accessed June 21, 2022)

Trommler, Frank. 1979. „Die Nationalisierung der Arbeit.“ In *Arbeit als Thema in der deutschen Literatur vom Mittelalter bis zur Gegenwart*, hrsg. von Reinhold Grimm und Jost Hermand, 102 – 124. Königstein: Athenäum Verlag.

Veblen, Thorstein. 1960. *Theorie der feinen Leute. Eine ökonomische Untersuchung der Institutionen*. Köln: Kiepenheuer & Witsch.

Weber, Max. 2016. *Die protestantische Ethik und der "Geist" des Kapitalismus*. Wiesbaden: Springer VS.

Anastasov, Vasil, et. al. 2002. *Balgarski etimologichen rechnik. Tom VI (puskam-slovar)*. Sofia: Akademichno izdatelstvo „Prof. Marin Drinov“. [Анастасов, Васил и др. 2002. *Български етимологичен речник. Том VI (пускам-словар)*. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“.]

✉ **Assoc. Prof. Maria Endreva, PhD**

ORCID ID: 0000-0002-2577-7807

Department of German and Scandinavian Studies

Faculty of Classical and Modern Languages

Sofia University St. Kliment Ohridski

15, Tsar Osvoboditel Blvd.

1504 Sofia, BULGARIA

E-mail: m.endreva@uni-sofia.bg

ПРЕВОДОЗНАНИЕ

*

TRANSLATION STUDIES

ПРОБЛЕМИ ПРИ ПРЕВОДА НА МЕСТОИМЕННИ ОБРЪЩЕНИЯ ОТ НЕМСКИ НА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

Симеон Кайнакчиев

Софийски университет „Св. Климент Охридски“ (България)

PROBLEMS IN TRANSLATING PRONOUNS OF ADDRESS FROM GERMAN INTO BULGARIAN

Simeon Kaynakchiev

Sofia University St. Kliment Ohridski (Bulgaria)

Резюме: В настоящата статия се разглеждат проблеми на превода на местоименни форми на обръщение от немски на български език. В рамките на изследването са проследени развитието на прономиналните форми за обръщение в немски и български. На тази база са изведени основните асиметрии между системите на местоименните обръщения в двата езика. Приведени са примери от литературни текстове за различни употреби на местоименни обръщения в немски език и са анализирани особености и недостатъци на техните съответни български преводи. В резултат на това са изведени възможни подходи за адекватен превод на местоименни форми на обръщение.

Ключови думи: превод немски-български, обръщения, местоименни обръщения

Abstract: This article studies the translation of pronominal forms of address from German to Bulgarian. The study examines the development of the pronominal forms of address in German and in Bulgarian. This serves as a basis for the comparison of both systems and the analysis of their asymmetry. Examples from literature texts are used to illustrate the different uses of the pronominal forms of address in German and the features and deficiencies of their respective translations in Bulgarian are analysed. This analysis allows the development of possible methods for adequate translation of pronominal forms of address.

Keywords: German to Bulgarian translation, address forms, pronominal forms of address

1. Въведение

В разговорната реч обръщенията имат прагматична функция за създаване и поддържане на контакт. Същевременно чрез избора на обръщения може да бъдат изразявани различни степени на учтивост към събеседника. Пример за това са множеството обръщения с титли (доктор, професор, негово превъзходителство и т.н.), както и натрупването им. Наред с това обръщенията могат да се разглеждат и като

маркери за разграничаване на статуса и създаване/разрушаване на определени граници в отношенията между общуващите лица.

Във фокуса на настоящата статия са местоименните форми на обръщения в немски и български език и проблемите, които възникват при техния превод от немски на български с оглед на асиметриите, които могат да бъдат установени в немската и българската местоименна система на обръщения както в диахронен, така и в синхронен план. Въз основа на примери от литературни текстове ще бъдат коментирани повече или по-малко успешни подходи при предаването на функционално-прагматичните характеристики на местоименните обръщения при превод от немски на български и при прилагането на компенсаторни прийоми, необходими поради несъответствията в парадигмите на прономиналните обръщения в двата езика.

2. Диахронни аспекти на употребата на местоименни обръщения

При разглеждането на местоименните обръщения в западноевропейските езици се прилага опозицията T/V. Буквите са съответно абривиатури на латинските местоимения *tu* и *vos*, съответстващи на второлични местоимения за единствено и множествено число без оглед на отношенията между участниците в комуникацията. За първи път тези обозначения са използвани от Роджър Браун и Алберт Гилман (Brown, Gilman 1960, 254). В труда си те проучват използването на местоименията като обръщения в аспекта на семантични маркери на социални отношения между индивидите. Авторите разглеждат основно френски, италиански, испански и немски език, но резултатите му могат да бъдат пренесени и върху други езици.

На базата на опозицията T/V може да бъде изведена следната закономерност за изразяване на учтивост в общуването – когато говорителят се обръща към адресата с местоимението (или съгласува глагола) за 2. л. ед. ч. (т.е. *tu*), е налице неформално общуване. Но когато говорителят се обърне към адресата с местоимение от класа *vos* (т.е. за множествено число), без да е наличен признакът „множественост“ на адресата, тогава говорещото лице използва учтива форма.

При разглеждането на учтивостта е необходимо да бъдат разграничени два типа учтивост, класифицирани от Браун и Левинсън (Brown, Levinson 1987) като „положителна“ и „отрицателна“ учтивост. Положителната учтивост се характеризира със стремение да бъде харесана и се отличава чрез фамилиарност и търсене на солидарност. Отрицателната учтивост, от друга страна, запазва чуждото лично пространство и демонстрира уважение чрез използването на апелативи и фамилни имена (срв. п. там, 62).

В исторически аспект се оформят две основни отношения между участниците в комуникацията – „отношение на властта“ и „отношение на солидарността“, вариращи в зависимост от културата на говорещия. През Ранното средновековие (V – X век) се установява практиката *vos* да се използва спрямо по-висши лица в йерархията (папи, императори и т.н.), които от своя страна са използвали *tu* към по-нисшестоящите. Тази нересипрочна употреба се разпространява и извън строго официалните (и съответно строго йерархизирани) кръгове на обществото и навлиза в ежедневието и дори семейния живот, показвайки старшинство в рамките на едно семейство. Отношенията, изразявани с този тип обръщения, са на „властта“. С времето обаче се развива „отношението на солидарността“, което не почива на чисто йерархична неравнопоставеност на участниците в комуникацията. Така самите участници на основата на собственото си усещане за близост избират дали да използват местоимения от тип *vos* или *tu*. Особено в случая е, че е възможно запазването на известна йерархичност (от вида професионален ранг, възраст, опит и др.), когато става въпрос за избора на местоименно обръщение, като узусът обикновено е, че „по-висшестоящият“ може да предложи разговорът да се провежда с местоимението *tu*, но такова предложение би било неподходящо от страна на „по-нисшестоящия“ (срв. Brown, Gilman 1960, 255 – 256).

2.1. Развитие на местоименните обръщения в немския език

Важно е да се отбележи, че разглеждането на историческото развитие на формите на обръщения става основно на базата на писмени източници, особено що се отнася до Средновековието и Новото време. Едва на по-късен етап писмените източници в известна степен стават представителни за устната реч, като това става с развитието на писмената култура, ограмотяването на населението и писането на език, който е по-близък до ежедневието. За по-ранните етапи от развитието на прономиналните обръщения свидетелстват различни хроники, протоколи, писма и документи, в които се посочват титли на високопоставени лица, често придружени от местоименно обръщение.

В диахронен аспект е трудно да бъде открита някаква логика в конкретните употреби на местоименните обръщения. Чрез тях участниците в комуникацията моделират и променят отношението в рамките на разговора. Също така за произволността при избора на конкретни местоименни обръщения важна роля играе фактът, че не езикът определя отношенията и съответното обръщение (*tu*-обръщение или *vie*-обръщение), а самите участници в комуникацията (срв. Zimmermann 1990, 101).

Смята се, че естествените форми на обръщенията в немския език са *du* (2 л. ед. ч.) като обръщение към едно лице и *ihr* (2. л. мн. ч.) като обръщение към група (срв. Svennung 1958, 373). На базата на исторически изследвания се стига до заключението, че докато местоименното обръщение към едно лице е естествено възникнало, обръщението към едно лице с местоимението за 2 л. мн. ч. е изкуствено навлязло по латински образец (срв. пак там, 387). Като аргумент за това се привежда „струпването“ на множество органи на властта в едно лице, което то представлява. Образцов пример е Гай Юлий Цезар, който дава и името на титлата „цезар“, станала събирателна за множество длъжности в Древен Рим. Тъй като латинският е бил официален език, използван от администрацията, учените, монасите и висшите слоеве на обществото, лесно би могло да се обясни голямото влияние, което оказва върху местоименните обръщения. В пряка връзка с горепосочената „множественост“ на управляващите и влиянието ѝ върху въвеждането на местоимението *ihr* като обръщение към едно лице е и т.нар. *pluralis majestatis*, при който владетели и високопоставени лица говорят за себе си в множествено число. Първите писмени свидетелства за употребата на *Ihr* като учтиво местоимение спрямо едно лице датира от IX век, а опозицията на *du* като по-интимен и *Ihr* като по-почтителен вариант на обръщение е застъпена в немскоезичните територии до края на Средновековието (срв. Besch 1998, 91).

През XVI век като уважителни местоимения започват да се използват *er* (3. л. ед. ч., м. р.) и съответно *sie* (3. л. ед. ч., ж. р.) за изразяване на много по-дистанцирано отношение спрямо участниците в комуникацията. В този случай по-високо уважение се засвидетелства чрез допълнителната дистанция, привнесена от местоимението, обикновено използвано за обозначаване на неучастващи в комуникацията лица (срв. Besch 2003, 2600). Противопоставянето на уважителното второлично местоимение *Ihr* става на базата на това, че все пак то се използва като директно обръщение, докато местоименията от 3. л. ед. ч. са не толкова директни. Създаваната от тях дистанция е йерархична и следователно тази употреба може да бъде описана като употреба с „отношение на властта“. Това прономинално обръщение се счита за средно уважително, както посочва Готшед в своята граматика от 1762 г. (цит. по Besch 2003, 2608). Важно е да се отбележи, че това обръщение се използва между равнопоставени с цел заявяване на уважение в случаи, в които не са се използвали формите във 2 л. мн. ч. (срв. Harsdörffer 1656, 30, цит. по Besch 2003).

С развитието на бюргерското общество сложната диференциация на прономиналните обръщения в немския език започва да се заличава. През XVIII век се

наблюдава преминаването на местоимението *Ihr* като обръщение само в диалектна употреба или в шеговито-умилителна комуникация между близки, а третоличните местоимения в единствено число служат за изразяване на неуважение/неприязън/строгост. От друга страна е възприета и употребата с шеговито-умилителен характер, подобно на местоимението *Ihr* (срв. Besch 2003, 2615). Остатъци от употребата на третоличните местоимения в единствено число днес се наблюдават като диалектна форма на обръщение в берлинския диалект, където те се използват за изразяване на снизходително отношение. Интересен е фактът, че в множество драматични произведения от XVIII век е налице застъпваща се употреба на третоличните обръщения – както на снизходително отношение, така и на изразяване на уважение между равнопоставени (срв. Schürmann 1994, 205). Типичен пример за това е драмата на Ф. Шилер „Коварство и любов“. Т.е. в литературните произведения тези прономинални обръщения служат за скъсяване на социалната дистанция, без да се преминава в общуване от тип „ти/ти“ (нем. *du/du*), като същевременно може да отразяват различни нагласи на говорещия.

Утвърденото днес местоимение за уважително обръщение към едно лице *Sie* (3. л., мн. ч.) се появява за първи път в писмени източници в края на XVII в. като пряко съответствие на местоименията *er* и *sie*, които също са от трето лице (срв. Besch 1998, 94). Интересен факт е, че през XV в. към прономиналните обръщения започват да се добавят и титли, докато през XVII в. навлиза употребата на формите на обръщение *Herr* и *Frau* (господин съотв. госпожа). Същевременно използването на *du* като обръщение става нетипично, а 2. л. мн. ч. като уважителна форма вече се смята за старомодно (срв. Hess-Lüttich 1993, 1015).

С оглед на представените прономинални обръщения и отношенията, които изразяват, може да се направи изводът, че избраното местоимение зависи изцяло от участниците в комуникацията, а не е предварително установено в езика. Така използваните местоимения са отражение на отношенията между лицата, участващи в комуникацията, йерархичната им съпоставеност, средата на общуване (формална или неформална), както и културните особености на носителите на езика като цяло. Самите отношения между участниците в комуникацията може да не са реципрочни и следователно двамата (или повече) говорещи да използват различни местоимения за съответно отсрещната страна, като напр. висшепоставеното лице да използва по-интимна форма на обръщение (*du*), докато нисшестоящият да използва уважителна форма (*Sie* или *Ihr* в зависимост от историческата епоха). В подобен случай обаче отношението се

измества от „отношение на власт“ към „отношение на солидарност“ (срв. Diallo 2010, 32 – 33).

След 1968 година, през която по целия свят се провеждат мащабни протести за граждански права и свободи, в немскоезичните държави може да се наблюдава скъсяване на дистанцията между участниците в комуникацията, особено в относително неформална среда (напр. колеги в университета, в работата и др.), което води и до развитие на отношенията. „Отношението на солидарност“ излиза на преден план и става все по-силно застъпено сред по-младите поколения. Така обръщенията в ежедневието могат да се характеризират чрез реципрочност и относителна интимност, като по този начин в известна степен предразполагат към по-свободна комуникация.

Като заключение може да се твърди, че приблизително до началото на XIX век в немския език прономиналната система на обръщения е била силно развита и са съществували йерархизирани местоимения за обръщение към събеседника в зависимост от възрастта, пола, социалното положение и ситуацията (срв. Besch 2003, 2601 – 2602). Разцветът на тази система е в периода XVI – XVIII век, като съществени изменения започват при прехода от феодално към бюргерско общество. В началото на XX век системата в основна степен е придобила днешния си вид, като след студентските движения през 1968 г. се наблюдава най-голямото изменение и засилване на „интимността“ в обръщенията.

2.2. Развитие на местоименните обръщения в българския език

За разлика от немския език в българския въвеждането на диференцирано местоимение за уважително обръщение към един или множество слушатели се оформя късно – през XIX век, при това под влиянието на гръцки, румънски, сръбски и руски език. Това, естествено, е свързано с исторически фактори и най-вече с османското господство. Поради липсата на ясна йерархизация в българското общество, използването на подобни обръщения е било ненужно. Засвидетелстване на уважение се е изразявало отчасти чрез „титли“ от рода на „бай“, което е служело като „обръщение към по-възрастен мъж“ (Panchev 2018). Едва след възстановяването на българската държава през 1878 година започва изграждане на йерархия в институциите и формиране на социални прослойки в обществото. С това по западен модел се въвежда учтива форма за обръщение към един или множество слушатели.

При разглеждането на местоименните форми на обръщение в българския език също е приложима опозицията „отношение на власт“/„отношение на солидарност“ на

Браун и Гилман. Според Джонова (Dzhonova 2014, 40) в български не е наличен преходът от „отношение на власт“ към „отношение на солидарност“, типичен за западните езици, поради споменатите по-горе исторически фактори. Така в недотам формална ситуация, без да познава някого, говорителят би могъл да се обърне към него с *ти*, ако той е по-млад от говорителя, без по този начин да се изразява социално превъзходство. Също така Джонова отбелязва, че говоренето на *вие* е нетипично в рамките на семейство, а изразяването на учтивост става по-скоро чрез лексеми, обозначаващи статуса в семейството (мама, тате, кака, баба, дядо и т.н.) (срв. пак там).

През Възраждането се развиват и сложни форми на обръщение, обединяващи местоимение и съществително, като това вероятно отново става по западен образец. Примери за такива обръщения са *ваша милост*, *ваша честност* (към уважавано почтено лице). Тези учтиви форми днес не се използват, но за сметка на това в употреба са останали сходни словосъчетания за изразяване на учтивост, като напр. *Ваше превъзходителство*, *Негово преосвещенство* и т.н. В устната реч обаче подобни обръщения биха могли да се използват и с ирония, насочена към адресата – *Все пак неговата милост реши да ни удостои с присъствието си!* (срв. Dzhonova 2014, 125). Въпреки това такива архаизирани обръщения биха могли да бъдат използвани при превода на сходни конструкции от немския език, целящи да маркират историческата епоха на участниците в разговора, например в исторически романи.

Славова (Slavova 2003) отбелязва в своето изследване върху формите на учтивост в публичното пространство, че обръщенията в българския език са претърпели неколкократно промени и след Освобождението. Описаните от нея като „буржоазни“ обръщения „господине/госпожо“ са заменени след установяването на комунистическия режим съответно с „другарю/другарко“, а след падането му през 1989 г. са върнати в употреба. Също така след тази година се забелязва и засилена употреба на личното местоимение *ти* вместо употребяваното дотогава учтиво *вие*.

2.3. Съпоставка на формалните и функционални особености на местоименните обръщения в немски и български

При сравнение на прономиналните обръщения в немския и българския език още на пръв поглед е видно, че парадигмата от местоимения в български е значително по-слабо развита (двучленна – *ти/Вие* срещу четиричленна *du/Er/Ihr/Sie*). Това е обусловено от различните културно-исторически особености на народите, говорещи двата езика, както и влиянието, което е оказано върху тях от съседните им езици.

Многообразието от местоименни обръщения в немския език се характеризира със силна разслоеност, когато става дума за степен на изразяване на уважение. По този начин ясно се маркира посоката на обръщение (висшестоящ към нисшестоящ или обратното), отношенията между комуникиращите, както и реципрочността в отношенията им. На базата на историческото развитие на прономиналната система за обръщения в немски може да се направи заключението, че използването на дадени местоимения в текст отпраща към конкретна историческа епоха и това е важно да бъде взето предвид при превод. От съществено значение при избирането на подходящ превод на български са и титлите на благородници в документи, както и в литературни произведения, като при обръщение често към съответната титла се прибавя и местоимение, напр. *Seine Majestät* (Негово Величество). Вземането им предвид е необходимо поради протоколното и нормирано в наръчници йерархизиране при този вид обръщения (срв. Schürmann 1994, 189 – 190), сходно на йерархизирането при българските титли *височество, величество* и др., което играе важна роля при определянето на отношенията между участниците в комуникацията (реципрочни – неречипрочни; учтиво *ти*, което при писмена комуникация на немски език може да бъде изписано с главна буква *Du* и т.н.).

От друга страна, системата от местоименни обръщения в българския език се характеризира с много по-слаба нюансираност и богатство въпреки сходните фактори (социална дистанция, йерархия, възраст и т.н.), обуславящи развитието на парадигмата. Това води до несъответствие на местоименните форми за изразяване на учтивост в двата езика и по този начин се очертават и основните проблеми, стоящи пред литературния преводач при избора на подходящото местоименно обръщение в комуникацията между двама герои. Съответно при невъзможност за предаване на отношенията чрез функционално еквивалентни местоименни обръщения преводачът следва да потърси начини за компенсиране на тези провадания в превода.

3. Проблеми при превода на местоименни обръщения от немски на български език – анализ на примери

За илюстрация на проблематиката при превода на местоименни обръщения от немски на български език е избрана драмата „Коварство и любов“ на Фридрих Шилер (Schiller 1997), чието действие се развива в края на XVIII век. Като се вземат предвид посочените по-горе особености на местоименната система за обръщения в немски език от този период, тази драма представлява много подходящ източник на примери за анализ

на разглеждания преводачески проблем. Българските съответствия са от превода на драмата на Жана Николова-Гълъбова (Schiller 1989).

Проблематиката при предаването на български език на остарели местоименни обръщения за изразяване на нересипрочни отношения, използвани в съвременни немскоезични литературни текстове с историческа тематика за постигане на историческа стилизация, ще бъде разгледана въз основа на издадения през 2017 година роман „Тил“ на Даниел Келман (Kehlmann 2017), чието действие се развива по време на Трийсетгодишната война (1618 – 1648). Романът е в превод на Жанина Драгостинова (Kehlmann 2019).

Особеностите при предаване на местоименни обръщения за изразяване на „отрицателна учтивост“ ще бъдат илюстрирани с пример от „Шахматна новела“ на Стефан Цвайг (Zweig 1988), преведена на български език от Венцеслав Константинов (Zweig 1983).

3.1. Местоименни обръщения за изразяване на отношения в рамките на семейството

Пример 1

Miller (traurig und ernsthaft). Ich dachte, meine Luise hätte den Namen in der Kirche gelassen? Luise (nachdem sie ihn eine Zeitlang starr angesehen). Ich versteh' ihn, Vater – fühle das Messer, das Er in mein Gewissen stößt; aber es kommt zu spät. [...] (Schiller 1997, 11)

Милер (скръбно и сериозно). Мислех, че моята Луиза е оставила това име в черквата. Луиза (гледа го известно време втренчено). Разбирам те, татко! Чувствувам ножа, който забиваш в съвестта ми. Но вече е късно! [...] (Schiller 1989, 167)

В този откъс от пиесата на Фридрих Шилер „Коварство и любов“ Луиза, дъщерята на музиканта Милер, се обръща към своя баща в 3 л. ед. ч. (*ihn, Er*), като по този начин цели да му засвидетелства уважение съгласно разпространената през XVIII век комуникативна практика в бюргерските семейства (срв. Schürmann 1994, 205). Това местоименно обръщение е избрано с оглед на фактора възраст, който според Беш (Besch 2003, 2601) е един от основните при подбора на прономинално обръщение – наличието на несиметрични отношения поради разлика във възрастта. Според Беш (пак там) несиметричността на отношенията се изразява и в използването на наименования за роднински връзки (напр. *Vater, Mutter* и т.н.). Въпреки това чрез употреба на третоличното местоимение се предава йерархическата равнопоставеност на героите вследствие на развитието на бюргерския обществен слой. Това е причината в случая да

не се използва обръщение по френски модел в рамките на семейството, т.е. местоимението *Euch/Ihr* (2. л. мн. ч.) или *Ihnen/Sie* (3. л. мн.ч.).

В превода този аспект на обръщението не е взет предвид и е използвана формата на местоимението във винителен падеж за 2. л. ед. ч. Тъй като в българския език използването на подлог не е задължително (срв. Tisheva 2013, 44 – 45), маркирането на адресата в комуникацията става чрез окончанието на глагола *забивааш*, съотв. отново 2. л. ед. ч. По този начин пропада конотацията на „отношението на солидарността“ и запазването на социалната йерархия, типична за епохата.

Особеното в случая е противопоставянето на формите от опозицията T/V, целящо сигнализирането на дистанция и уважение от младата Луиза към нейния баща. Въпреки че това противопоставяне не е директно, този аргумент може да се потвърди чрез теорията на Браун и Левинсън за „положителната“ и „отрицателната“ учтивост. В случая бащата „фамилиарничи“ със своята дъщеря, като използва собственото ѝ име и освен това я окачествява като „моя“ (*meine Luise*). Тези изрази са категоричен маркер за използване на „положителна“ учтивост с цел изразяване на симпатия и скъсяване на социалната дистанция. От друга страна, в немския оригинал дъщерята се придържа към „отрицателната“ учтивост и по този начин засвидетелства уважение към своя баща. Този аспект на опозицията T/V се загубва при превода, тъй като обръщението между двамата са от вида „ти – ти“ и следователно изразяват реципрочност.

Липсата на съпоставимо развита парадигма в български на местоименните форми на обръщение не позволява предаването на почтителността на Луиза към нейния баща с аналогични езикови средства в български. Една възможност за предаване на отношенията от тип T/V би била въвеждането на учтивото местоимение *vue*, което Луиза да използва при обръщение към баща си. По този начин обаче социалната дистанция между двамата се увеличава и отношенията преминават от „отношение на солидарността“ към „отношение на властта“, макар и в рамките на семейната йерархия. Подобен превод би се доближил до изразяваните в оригинала отношения, но отново не би могъл да предаде изцяло конотациите на обръщението, използвано от Луиза. Друг вариант, който в известна степен би могъл да маркира учтивостта, би бил следният: [...] *Разбирам, татко! Чувствувам ножа, който се забива в съвестта ми.* [...]

В този случай в първото изречение от репликата на Луиза е запазено обръщението *татко*, но е изпуснато местоимението във винителен падеж. Във второто изречение е направена трансформация в страдателен залог (...*das Er in mein Gewissen stößt...* – *който се забива в съвестта ми*), като е елиминиран маркерът за 2. л. ед. ч. Така преводът не

внушава реципрочност на обръщенията, използвани от двата персонажа и отношението T/V между тях в голяма степен е запазено. Този подход обаче трудно би могъл да бъде приложен последователно в цялостния превод на произведението.

3.2. Местоименни обръщения за изразяване на отношения между висшестоящ и нисшестоящ

Пример 2

Präsident. Ein ernsthaftes Attachement! Mein Sohn? --Nein, Wurm, das macht Er mich nimmermehr glauben.

Wurm. Ihro Excellenz haben die Gnade, mir den Beweis zu befehlen. (Schiller 1997, 15)

Президентът. Едно сериозно увеличение! Моят син? Не, Вурм, не ще ме накарате да повярвам в това.

Вурм. Ако ваше превъзходителство благоволи да ми възложи, ще му дам доказателства. (Schiller 1989, 171)

В този откъс е пресъздадено „отношение на властта“, при което президентът фон Валтер, влиятелен благородник в двора на херцога, се обръща към своя подчинен, секретаря Вурм, с местоимението за 3. л. ед. ч. (*Er*). Тук то приема друга роля и показва пренебрежението на Фон Валтер спрямо Вурм, дължащо се на бюргерския произход на подчинения. Може да се твърди, че в цялата пиеса това отношение между двамата герои е доминиращо и се характеризира с неречипрочност. Необходимо е обаче да се направи разграничаване по отношение на функцията между този вид обръщение и коментираното по-горе обръщение, което Луиза използва към баща си. В разговора между Луиза и Милер дъщерята засвидетелства своето уважение към баща си, като двамата са йерархически равнопоставени. Тук, при наличието на „отношение на властта“, употребеното по същия начин местоимение придобива друга комуникационна характеристика и изразява пренебрежително отношение спрямо подчинен/намиращ се по-ниско в йерархията човек. Тази двойна употреба в зависимост от комуникативната ситуация е типична за Просвещението и постепенното заличаване на обществените слоеве и нормираните им взаимоотношения.

Важно е също така да се обърне внимание на ортографията – вместо чрез обичайното изписване прономиналното обръщение е изписано с главна буква (*Er*). Съгласно валидната за периода норма това е направено с цел разграничаване на местоимението от обичайното местоимение за обозначаване на лице, което не участва в комуникацията (т.е. *er*).

В превода обръщението е предадено чрез 2. л. мн. ч., което е маркирано в глагола. Използването на уважителната форма не представлява съответствие на немското обръщение, което по-скоро се намира по средата между уважителна и неуважителна форма. Както бе посочено по-горе, подобно обръщение би предизвикало недоумение у подчинения. Следователно използването на 2. л. мн. ч. при превода на формата *Er* е неподходящо. В този случай българският превод преобразува отношението от „положителна“ учтивост, целяща изразяване на одобрение и известна почит, в „отрицателна“ учтивост, която създава дистанция между участниците в комуникацията. Също така при комуникацията от тип V/V се създава известна реципрочност на отношенията и в случая на фон Валтер е отнета възможността сам да задава тона на комуникацията. Подобна възможност би имало в комуникация от тип T/V.

Предаването чрез 2. л. ед. ч. („Не, Вурм, не ще ме *накараш* да повярвам в това.“) би придало нужната снизходителност на изказването, като се вземе предвид, че подчиненият говори в уважителна форма. По този начин въпреки неутрализирането на богатия нюанс на обръщението *Er* би могла да бъде предадена неречипрочността в отношенията между героите.

3.3. Изразяване на „отношение на властта“ чрез остарели форми в съвременен текст

В откъса от романа „Тил“ на Даниел Келман е представена комуникацията между кралица и придворен:

Пример 3

«Madame, der Esel ist weg.»

«Was für ein Esel? Und wer ist Er?»

«Wer der Esel ist?»

«Nein, wer Er ist. Wer ist ... Er.» Sie zeigte auf ihn, aber der Idiot verstand nicht. «Wer bist du?» (Kehlmann 2017, 228)

– Мадам, магарето го няма.

– Какво магаре? И кой е Той?

– Кой е магарето ли?

– Не, кой е Той? Кой е... Той. – Тя посочи към него, но идиотът не разбра. – Кой си ти? (Kehlmann 2019, 210)

В разговора авторът използва местоимението за 3. л. ед. ч. от мъжки род, с което се изразява снизходителността в отношението на кралицата. Така кралицата спазва езиковата норма за изразяване на йерархично превъзходство. В случая обаче наставка неразбирателство и комуникацията между двамата пропада.

Преводачката Жанина Драгостинова е избрала да подходи към казуса с използването на главна буква при изписването на местоимението, което е оставено в 3. л. ед. ч. Този метод на предаване на прономиналното обръщение не постига целта си. За да бъде разбрана езиковата игра, читателят трябва да е запознат с наличието на подобна транспозиция в употребата на местоимението на немски език. Освен това използването на главна буква при личното местоимение за мъжки род в 3. л. ед. ч. автоматично предизвиква у реципиента асоциация с употребата на това местоимение в Библията, когато се говори за Бог.

Въпреки че е непряка, в случая опозицията в оригиналния текст е от тип T/V и отношението е изцяло „отношение на властта“. В превода обаче изобщо не може да се говори за някакъв тип отношения, тъй като подобно обръщане към адресата е нефункциониращо в българския език. По този начин функцията на речевия акт не е изпълнена и комуникацията между адресанта и адресата се осъществява, без същевременно да бъдат установени йерархически отношения между двамата. Следователно преводът се оказва несполучлив и е налице пропадане в смисъла на пасажа.

Този казус би могъл да бъде разрешен, като „се повдигне“ регистърът на говорене на кралицата и същевременно за обръщение се използва 2. л. ед. ч., за да се маркира нереприпрочността в отношенията, напр.:

- Мадам, магарето го няма.
- Кое конкретно магаре? И би ли ми казал коя е твоята особа?
- Кой е особен?
- Не, коя е твоята особа? Коя е... особата ти. – Тя посочи към него, но идиотът не разбира. – Кой си ти?

3.4. Изразяване на „отношение на солидарността“ с „отрицателна“ учтивост

В следния пример от „Шахматна новела“ на Стефан Цвайг се разглеждат реципрочни отношения между двама души, които са сравнително непознати, както и преводната трансформация при предаване на български език на съответните местоименни обръщения в немския текст.

Пример 4

»Was ... wollen Sie?«

[...]

»Um Gottes willen«, flüsterte er mit blassen Lippen. »Habe ich etwas Unsinniges gesagt oder getan . . . bin ich am Ende wieder . . .?«

»Nein«, flüsterte ich leise. »Aber Sie müssen sofort die Partie abbrechen, es ist höchste Zeit. Erinnern Sie sich, was der Arzt Ihnen gesagt hat!« (Zweig 1988, 43 – 44).

- Какво... желаете?

[...]

- За бога! – прошепна той с побелели устни. – Нима съм казал или извършил нещо безразсъдно? Нима е възможно отново да съм...

- Не – отвърнах тихо. – Но трябва незабавно да прекратите тази партия, крайно време е. Спомнете си какво *ви* е казал лекарят! (Zweig 1983, 94)

Тъй като творбата е написана през 1941 г., в нея се наблюдават и съвременните прономинални обръщения в немския език – в случая учтивото лично местоимение *Sie* и съответното притежателно местоимение *Ihnen*. Прави впечатление, че преводачът е предал единствено необходимото от синтактична гледна точка притежателно местоимение *ви*. Функциите на останалите местоимения са поети от глаголните форми за 2. л. мн. ч., въпреки че във всички случаи при обръщението на аз-разказвача към героя доктор Б. липсва признакът „множественост“ (т.е. адресатът е един). Следователно в превода е съхранено изразеното „отношение на солидарността“ чрез „отрицателна“ учтивост, с което се цели изразяването на уважение към адресата, но и известно създаване на дистанция. Може да се твърди, че преводачът е успял да предаде отношенията между героите в творбата по възможно най-добрия начин, без текстът на български да звучи неестествено:

– Какво... желаете?

[...]

- За бога! – прошепна той с побелели устни. – Нима аз съм казал или извършил нещо безразсъдно? Нима е възможно аз отново да съм...

– Не – отвърнах тихо. – Но вие трябва незабавно да прекратите тази партия, крайно време е. Трябва вие да си спомните какво *ви* е казал лекарят!

В този пример може да се обърне внимание и на ортографията на местоименията. В немския език е задължително изписването с главна буква на уважителните местоимения *Sie/Ihnen*. По този начин се прави разграничение спрямо омографните местоимения *sie/ihnen*, които се отнасят за 3. л. мн. ч., т.е. за лица, които не участват в комуникацията. В българския език също съществува подобна опозиция *вие/Вие, вau/Вau* и т.н. Тази опозиция обаче е следствие на естествено разширяване на значението на местоимението за 2. л. мн. ч. и последващото му обособяване като обръщение без признак „множественост“. Може да се твърди, че това развитие все още не е приключило, защото, както е видно от примера, в художествената литература, а и в неофициални текстове се избягва изписването на уважителната форма *вие* с главна буква. В актуалния „Официален правописен речник на българския език“ (Murdarov i dr. 2012) няма постановена норма относно изписването на уважителното местоимение с главна/малка

буква в неофициални текстове, но диференциацията в ортографията му е описана в „Правописен речник на българския език“ (Pashov, Pashova 2000, 32).

4. Заключение

В настоящата статия беше разгледано историческото развитие на прономиналните обръщения в немския език, като наред с това беше представен и социолингвистичен преглед на техните употреби в зависимост от ситуацията, участниците в комуникацията и техни характеристики като пол, възраст, социален статус и др. На тази база се установи, че парадигмата на прономиналните обръщения в немския език е широко разгърната. Част от немските местоименните форми на обръщение са излезли от съвременната езикова употреба и се срещат само в старинни документи или в по-стари литературни произведения. Използвани в съвременни художествени текстове, тези форми допринасят за ситуиране на действието в определени исторически епохи и за придаване на съответен колорит на героите.

Важен аспект при прономиналните обръщения в немския език е отношението, което те изразяват между общуващите. В зависимост от избора на местоимения може да бъде създадено „отношение на власт“ или „отношение на солидарност“, които определят йерархичността в отношенията. Като допълнителни признаци към двата вида отношение спадат също реципрочността и неречипрочността на отношенията. Те обозначават взаимността при избора на обръщения – висшестоящото лице може да избере да говори на подчинения си във 2. л. ед. ч., при което, в зависимост от ситуацията, подчиненият също би могъл да започне да се обръща по този начин към висшестоящия, т.е. създадени са реципрочни отношения. Неречипрочността в отношенията не позволява подобна „интимност“ между йерархически неравнопоставени лица и при тях комуникацията протича спрямо установените официални норми за учтиво обръщение.

При разглеждането на прономиналните обръщения в българския език се установи, че те далеч нямат толкова развита парадигма и съответно при тях липсва нюансираността при отразяването на отношенията между общуващите лица. Въпреки че функциите на местоименните обръщения в двата езика се припокриват, в исторически аспект невинаги могат да се намерят подходящи съответствия, които да изразяват фината нюансираност, съдържаща се в местоименията от немската система на обръщения.

Тези разминавания водят до основния проблем при превода на местоименните обръщения от немски на български език. Въз основа на примери от немски художествени текстове и техните български преводи се установи, че съществуват пропадания в смисъла

при предаването от немски на български език най-вече на архаични форми на прономинални обръщения. Причината за това е липсата на еквивалентни остарели местоимения за обръщения поради исторически обстоятелства, довели до късното формиране на учтиви форми за местоименни обръщения в българския език.

Асиметриите в диахронен план между местоименните обръщения в немски и български водят при превод от немски на български език до неутрализиране на функцията за установяване на отношения между участниците в комуникацията. В преводните текстове по този начин се заличава възможността на висшестоящото лице да задава тона на комуникацията. С оглед на примерите може да се твърди, че по този начин се премахва свободата на висшестоящия участник в комуникацията да задава тона на общуване, докато нисшестоящото лице е принудено да се обръща към адресата винаги с уважителна форма (вж. пример 2).

В повечето случаи тези пропадания могат да бъдат предадени компенсаторно чрез повишаване или понижаване на стиловия регистър. По този начин се съхранява отношението между участниците в комуникацията, изразявано чрез съответните местоимения. Друг възможен подход е неутрализирането на прономиналните обръщения чрез предаването им със стандартните за българския език местоимения (*вие* за учтиво обръщение и *ти* за интимно обръщение), когато преводачът сметне, че това не носи прекалено големи загуби при превода. Трета възможност за превод на местоимения без функционално-прагматични съответствия в българската парадигма е добавянето на роднински наименования или специализирани обръщения.

При преводните трансформации трябва да се обърне внимание и на възможността за изпускане на местоимения и изразяването на учтивост с глаголното лице. Това става чрез второличните форми за множествено число на глаголите и допринася за постигането на по-естествен изказ на български.

Доброто познаване на употребата на местоименни обръщения в немския език може в голяма степен да насочи преводача към най-подходящото компенсаторно преводно решение. От изключителна важност е да се вземе предвид и контекстът, в който са използвани местоименните обръщения, както и историческата епоха на творбата или документа, тъй като при определени обстоятелства употребата на прономинални обръщения може да има стилизираща (архаизираща) или иронизираща функция.

БИБЛИОГРАФИЯ/REFERENCES

Besch, Werner. 2003. „Anredeformen des Deutschen im geschichtlichen Wandel.“ In *Sprachgeschichte: Ein Handbuch zur Geschichte der deutschen Sprache und ihrer Erforschung*, hrsg. von Anne Betten, Oskar Reichmann, Stefan Sonderegger und Werner Besch. Berlin, 2599 – 2629. New York: Walter de Gruyter.

Besch, Werner. 1998. *Duzen, Siezen, Titulieren. Zur Anrede im Deutschen heute und gestern*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

Brown, Penelope, and Stephen C. Levinson. 1987. *Politeness: Some universals in language usage*. Cambridge: Cambridge University Press.

Brown, Roger, and Gilman, Albert. 1960. “The Pronouns of Power and Solidarity.” In *Style in language*, edited by T. A. Sebeok, 253 – 276. New York: MIT Press Massachusetts Institute of technology.

Dzhonova, Marina. 2014. *Gramatika na uchtivostta*. Sofia: Paradigma. [Джонова, Марина. 2014. Граматика на учтивостта. София: Парадигма.]

Panchev, Ivo. 2018. “Ne Misho, a bay ti Misho!” [Панчев, Иво. 2018. „Не Мишо, а бай ти Мишо!“] https://ibl.bas.bg/ezikovi_spravki/ne-misho-a-bay-ti-misho/. (Accessed September 1, 2022)

Diallo, Djouroukoro. 2010. *Das Problemfeld der pronominalen Anrede im Deutschen*. Bern.

Hess-Lüttich, Ernest W. B. 1993. „Vom Grüßen.“ In *Praxis interkultureller Germanistik, Forschung – Bildung – Politik*, hrsg. von Bernd Thum und Gonthier L. Fink, 1009 – 1035. München: Iudicum.

Slavova, Emilia. 2003. “Formi na uchtivost v balgarskoto publichno prostranstvo.” *Balkans 21*, no. 3 [Славова, Емилия. 2003. „Форми на учтивост в българското публично пространство.“ *Балкани 21*, № 3] http://www.balkans21.org/2003_3/slavova.html (Accessed September 1, 2022)

Svennung, Josef. 1958. *Anredeformen: vergleichende Forschungen zur indirekten Anrede in der dritten Person und zum Nominativ für den Vokativ*. Uppsala: Almqvist & Wiksells.

Tisheva, Yovka. 2013. *Pragmaticchni aspekti na ustnata rech*. Sofia: Sofiiski universitet „Sv. Kliment Ohridski“. [Тишева, Йовка. 2003. *Прагматични аспекти на устната реч*. София: Софийски университет „Св, Климент Охридски“.]

Zimmermann, Klaus. 1990. „Der semiotische Status der Anredepronomen“. In *Ars Semiotica: an international journal of semiotics*, T. 13, No.1/2: 101.

ИЗТОЧНИЦИ НА ПРИМЕРИТЕ/SOURCES OF EXAMPLES

Zweig, Stefan. 1983. *Shahmatna novela*. In *Do granitsata na vireene*. Translated by Ventseslav Konstantinov. Sofia: BZNS. [Цвайг, Стефан. 1983. *Шахматна новела*. В *До границата на виреене*. Превод: Венцеслав Константинов. София: БЗНС.]

Kehlmann, Daniel. 2017. *Tyll*. Reinbek: Rowohlt.

Kehlmann, Daniel. 2019. *Til*. Translated by Zhanina Dragostinova. Sofia: IK Kolibri.
[Келман, Даниел. 2019. *Тил*. Превод Жанина Драгостинова. София: ИК Колибри.]

Schiller, Friedrich. 1997. *Kabale und Liebe. Ein bürgerliches Trauerspiel in fünf Aufzügen*. München: DTV.

Schiller, Friedrich. 1989. *Zagovorat na Fiesko ot Genua; Kovarstvo i lyubov*. Translated by Zhana Nikolova-Galabova. Sofia: Narodna kultura. [Шилер, Фридрих. 1989. *Заговорът на Фиеско от Генуа; Коварство и любов*. Превод Жана Николова-Гълъбова. София: Народна култура.]

Zweig, Stefan. 1988. *Schachnovelle*. Frankfurt: S. Fischer Verlag.

РЕЧНИЦИ/DICTIONARIES

Murdarov, Vladko et al. 2012. *Oficialen pravopisen rechnik na balgarskia ezik*. Sofia: Prosveta. [Мурдаров, Владко и др. 2012. *Официален правописен речник на българския език*. София: Просвета.]

Pashov, Petar and Maria Pashova. 2000. *Pravopisen rechnik na balgarskia ezik*. Plovdiv: Hermes. [Пашов, Петър и Мария Пашова. 2000. *Правописен речник на българския език*. Пловдив: Хермес.]

Simeon Kaynakchiev, PhD student

Department of German and Scandinavian Studies

Faculty of Classical and Modern Languages

Sofia University St. Kliment Ohridski

15, Tsar Osvoboditel Blvd.

1504 Sofia, BULGARIA

E-mail: s.kaynakchiev@gmail.com

МЕТОДИКА И ДИДАКТИКА

METHODOLOGY AND DIDACTICS

AUSTAUSCH-PROJEKT: GESCHICHTSBILDER IN BULGARIEN UND ÖSTERREICH

Jacqueline Dyballa

Sofioter Universität „St. Kliment-Ohridski“ (Bulgarien)

EXCHANGE PROJECT: IMAGES OF HISTORY IN BULGARIA AND AUSTRIA

Jacqueline Dyballa

Sofia University St. Kliment Ohridski (Bulgaria)

Zusammenfassung: In diesem Beitrag wird ein interkulturelles und interdisziplinäres Austauschprojekt für Germanistikstudierende an der Sofioter Universität und Geschichtsstudierende der Alpen-Adria-Universität Klagenfurt vorgestellt. Nach einer kurzen Darstellung der Rolle des eigenen Geschichtsbewusstseins im Fremdsprachenunterricht wird auf das Projekt eingegangen. Darauffolgend werden die Ziele und der Ablauf des Projekts *Geschichtsbilder in Bulgarien und Österreich* beschrieben. Im Anschluss wird das Projekt aus der Sicht einiger Studierender, anhand von Erfahrungsberichten und deren Ergebnissen, geschildert. Der Beitrag verfolgt das Ziel für ähnliche internationale Projekte in der Auslandsgermanistik zu ermutigen.

Schlüsselwörter: Online-Sprachprojekt, Geschichtsbilder, interkultureller Austausch

Abstract: This article presents an intercultural and interdisciplinary exchange project for German language and literature students at Sofia University and history students at Alpen-Adria University Klagenfurt. Starting with a brief description of the role of one's own historical consciousness in foreign language teaching, the project is discussed. Afterwards, the goals and the process of the project *History Images in Bulgaria and Austria* will be described. The project is then evaluated from the point of view of some of the students, based on reports of their experiences and their results. The paper aims to encourage similar international projects in German studies abroad.

Keywords: online language project, history images, intercultural exchange

I. Einleitung

Der Umgang der Gesellschaft mit der Vergangenheit ist oft kulturell geprägt und hängt nicht selten mit dem schulischen Geschichtsunterricht zusammen, der durch die Zielsetzung des Staats bzw. der Bildungsministerien mit Lerninhalten und institutionell organisierten Veranstaltungen gesteuert wird. Hinzu kommt, dass selbst Personen, die aus demselben Kulturkreis stammen, unterschiedliche Erwartungshaltungen, Auffassungen und Vorstellungen

haben, welche unter anderem durch die Herkunft, Familie, Erziehung oder Erfahrungen beeinflusst sind (Ramishvili 2015, 198). Das heißt wiederum, dass diese Auffassungen durch verschiedene Einflüsse, wie zum Beispiel das Studium oder Projekte, die man selbst erlebt, auch verändert werden können. Dieser Ansicht ist auch Chudak (vgl. Chudak 2015, 135), der die Ausbildung der Fähigkeit sich kritisch mit den Hintergründen auseinanderzusetzen und die Erkennung von Zusammenhängen fordert, um daraus Schlussfolgerungen zu ziehen. Dabei betont er, dass das selbstständige Entdecken von Geschichte am effektivsten ist, wenn es mit Emotionen verbunden wird (ebd., 138).

Aus diesen Gründen entstand das Projekt *Geschichtsbilder in Bulgarien und Österreich*. Ziel des Projekts für die bulgarischen Studierenden war, dass sie sowohl ein kritisches Geschichtsbewusstsein entwickeln, da es gerade im deutschsprachigen Kontext von großer Bedeutung ist, kulturelle Unterschiede zu reflektieren und auch mit Muttersprachler:innen in Kontakt zu kommen. Für die österreichischen Studierenden lag die Zielsetzung darin, Informationen aus erster Hand von Studierenden eines postsozialistischen Landes zu bekommen und über die Unterschiede zwischen Bulgarien und Österreich in Bezug auf kollektive Geschichtsbilder zu reflektieren- insbesondere auch um für das weitere Studium auf den südosteuropäischen Raum und seine spezifische Geschichte und Gegenwart sensibilisiert zu werden.

Im ersten Teil des Beitrags wird auf die Rolle des eigenen Geschichtsbewusstseins im Fremdsprachenunterricht bzw. in der Auslandsgermanistik eingegangen. Der Hauptteil widmet sich dem Projekt selbst und gibt einen Überblick über den Aufbau und Ablauf sowie ein kurzes Fazit. Abschließend wird das Projekt aus der Sicht einiger Studierenden anhand von Erfahrungsberichten wiedergegeben und ausgewertet.

II. Die Rolle des Geschichtsbewusstseins im Fremdsprachenunterricht

Der Großteil der Studierenden, die sich dazu entscheiden Germanistik zu studieren, verfolgt dies mit dem beruflichen Ziel, Übersetzer:innen oder Deutschlehrkräfte zu werden. Gerade im deutschsprachigen Kontext ist es für angehende Übersetzer:innen und Lehrkräfte von großer Bedeutung, kulturelle Unterschiede/Gemeinsamkeiten zu reflektieren und gesellschaftliche Strömungen zu verstehen. Hinzu kommt auch, dass die Studierenden dafür sensibilisiert werden, dass es trotz vieler Ähnlichkeiten auch kulturelle, geschichtliche und gesellschaftliche Unterschiede zwischen Deutschland und Österreich gibt.

Deshalb ist es wichtig, Landeskunde, wozu eben auch Geschichte zählt, im Sinne Altmayers (vgl. 2006, 184) als Vermittlung kulturbezogenen Wissens und damit verbundenen

Kompetenzen zu verstehen. Diese landeskundlichen Kenntnisse schaffen für die Studierenden die Voraussetzung, sich in deutschsprachigen Diskursen aktiv wie passiv sicher zu bewegen und sich situationsangemessen ausdrücken zu können (Langer 2017, 622). Besonders die Auseinandersetzung mit der Geschichte kann dazu führen, dass gegenwärtige Phänomene reflektierter erklärt und wahrgenommen werden können (vgl. Koreik 1995, 78), wodurch die Diskurskompetenz der Studierenden erweitert wird (vgl. Altmayer 2007, 193), sodass Toleranz für Kontroversität und Diversität entsteht (vgl. Koreik 2010, 1479). Allerdings darf nicht vergessen werden, dass ein „konstruktivistischer Umgang mit Fakten [...] immer [fordert], die Lerntraditionen und das Vorwissen der Lernerinnen und Lerner zu bedenken, da eine pauschale Ablehnung ihres Vorwissens besonders auf motivationaler Ebene kaum konstruktiv ist“ (Langer 2017, 627). Diese Lerntraditionen und das Vorwissen werden durch staatspolitische Entscheidungen und Institutionen an die Lernenden herangetragen, die nicht immer ein Geschichtsbewusstsein oder kritisches Denken fördern, was in den historischen Narrativen der deutschsprachigen Länder aber von Bedeutung ist.

Im Kontext von Deutsch als Fremdsprache, aber auch der Auslandsgermanistik, sollte daher Multiperspektivität ein fester Bestandteil der Geschichtsvermittlung sein (vgl. Koreik 2010), denn durch die Gegenüberstellung verschiedener Anschauungsweisen kann die eigene Sichtweise der Studierenden „relativiert, kritische Denkmuster geübt und Deutungsmuster explizit gemacht [werden].“ (Langer 2017, 629) Damit dieser Prozess stattfindet, muss auch der kritische Umgang mit Quellen erlernt werden, um gewisse Sichtweisen hinterfragen zu können. Diese sollte, auch Bestandteil jedes Lehrplans im Studium sein. Denn geschichtswissenschaftlichen Diskursen wird während des Studiums jedoch kaum Beachtung geschenkt, sodass angehende Deutschlehrer:innen im Ausland sich oft nur auf die historischen Narrative des eigenen Landes aus der Schul- und Allgemeinbildung und der eingesetzten Lehrwerke im eigenen Deutschunterricht stützen (vgl. Koreik 2010, 1480). Dadurch ist es für zukünftige Lehrkräfte und Übersetzer:innen schwierig, die aktuellen Diskurse in Deutschland bzw. den DACHL- Ländern zu verstehen, nachzuvollziehen und in ihre Tätigkeit mit aufzunehmen.

Das primäre Ziel eines multiperspektivischen Ansatzes (vgl. u.a. Altmayer (2016), Dobstadt/Riedner (2015)) ist: Lernende durch die Förderung des Spracherwerbs dazu zu befähigen, dass sie eigenständig reflektieren und Sachverhalte hinterfragen können. Wenn die Studierenden diese Kompetenzen erwerben, dann können sie Missverständnissen und Konflikten entgegenwirken und damit umgehen (Langer 2017, 634) und in ihre zukünftigen Tätigkeiten gezielt einsetzen.

Um diese Kompetenz erwerben zu können, ist das Austausch- Projekt *Geschichtsbilder in Bulgarien und Österreich* entstanden, das im nächsten Kapitel näher beschrieben wird.

III. Aufbau und Ablauf des Projekts

Das Austausch-Projekt fand im Wintersemester 2021/22 zwischen den Germanistikstudierenden des zweiten Studienjahres der Sofioter Universität und Studierenden des ersten Studienjahrs der Geschichtswissenschaft der Alpen-Adria-Universität Klagenfurt, in Zusammenarbeit mit der LV-Leiterin Dr. Alexandra Preitschopf, statt. Im Vorfeld des Projektes wurden sowohl Lernziele als auch Themengebiete erarbeitet.

Die Lernziele dieses Projekts lagen für die Germanistikstudierenden nicht nur auf der sprachlichen Ebene, sondern auch auf der kulturellen Ebene. Folgende Globallernziele wurden für die Germanistikstudierende formuliert, die sie am Ende des Projekts erreichen sollten:

- Die Studierenden können die geschichtlichen Hintergründe für ihr jeweiliges Thema sowohl für die bulgarische Seite als auch für die österreichische schildern.
- Sie können Unterschiede oder Übereinstimmungen in den Kulturkontexten feststellen und daraus Schlüsse ziehen.
- Sie können eine Präsentation und ein Handout im Hochschulkontext konzipieren und gestalten.
- Sie können ein Gespräch mit österreichischen Muttersprachler:innen führen und sprachliche Besonderheiten erkennen.

Bevor der eigentliche Austausch der Studierenden stattgefunden hat, wurden verschiedene Themengebiete zusammengestellt, mit denen sie sich auseinandersetzen konnten.

Folgende 21 Themen standen den Studierenden zur Auswahl:

Zentrale Erinnerungsorte im Land	Sprachgeschichte/ die Bedeutung der Nationalsprache	Sportgeschichte- Bedeutung von Sport für die nationale Identität?
Nationale „Helden“ und der heutige Umgang mit ihnen	Deutsch-/österreichische Spuren in Bulgarien- bulgarische Spuren in Österreich	Bilder von „den Osmanen“/„Türken“ im jeweiligen Land
Die Bedeutung des Nationalfeiertages- Weitere bedeutende Gedenktage	Der Wandel von Geschlechterrollen- Entwicklung von Frauenrechten	Geschichte der Minderheiten und ihrer Rechte- Öffentlicher Diskurs zu Antisemitismus und Rassismus (und sein Wandel)
Wichtige Denkmäler- Denkmalkultur	Die Wende und ihre Bedeutung	Der Blick auf den Kommunismus/ Sozialismus – Antikommunismus
Erinnerungskultur via Orts- und Straßennamen und (Debatten um) ihre Umbenennung	Umgang mit ehemaligen Konzentrationslagern und/ oder Orten von Massengewalt	Die Aufarbeitung des Zweiten Weltkrieges und des Holocaust

Geschichtsunterricht in der Schule	Der Blick auf den Ersten Weltkrieg	Nostalgieerscheinungen (Monarchie, Sozialismus...)
Die Rolle der Geschichtswissenschaft/ von Historiker:innen- Kontroversen	Präsentation von Geschichte in nationalen Spielfilmen/ Dokumentarfilmen	Präsentation von Geschichte in Museen

Die Studierenden sollten zwei bis drei Präferenzen angeben, damit die LV-Leiterinnen die Gruppen und Themen aufteilen konnten. Schon bei den Präferenzen der Studierenden war zu sehen, dass es große Unterschiede gab. Während die Österreicher:innen zu den Themen *Erster und Zweiter Weltkrieg* tendierten, lag der Fokus der Bulgar:innen auf aktuellen Diskursen, wie Geschlechterrollen und Minderheitenrechte, welche in ihrem Alltag viel präsenter sind. Aufgrund der Gruppenbildung und des Interesses der Studierenden wurden die Themen auf 13 reduziert. Bei der Reduzierung musste ein Mittelweg gewählt werden, der sowohl die Interessen der Studierenden berücksichtigte als auch die Wichtigkeit der Themengebiete, die für die Geschichtsstudierenden im Studium und auch zur Kulturvermittlung für die Germanistikstudierenden von Bedeutung sind.

Nachdem die Gruppen und Themen aufgeteilt wurden, hatten die Studierenden Zeit sich mit ihrem Thema auseinanderzusetzen und erste Informationen zu sammeln, die während des Online-Treffens ausgetauscht werden sollten. Zuvor gab es für die Studierenden im Seminar eine kurze Einführung in verschiedene Geschichtsbegriffe und -konzepte, wie Geschichtsbilder und Erinnerungskultur. Dabei wurde näher auf die Konzepte von Maurice Halbwachs- *das kollektive Gedächtnis* (1925), Pierre Nora- *Erinnerungsorte* (1984) und Aleida und Jan Assmann- *das kulturelle Gedächtnis* (1997 und 2006) eingegangen, um die Studierenden zu sensibilisieren, dass Geschichtsbilder auf unterschiedliche Weisen konstruiert werden. Das erste Treffen diente in erster Linie dem Kennenlernen und Austausch von Kontaktdaten zur weiteren Kontaktaufnahme sowie gegebenenfalls der Konkretisierung des Themas, da die Schwerpunkte bei einigen Themen aufgrund der offenen Formulierung von den Studierenden selbst gesetzt werden musste. Zudem wurde ein Padlet, eine digitale Pinnwand, eingerichtet, an der die Studierenden ihre Dokumente und Materialien hochladen und den anderen zur Verfügung stellen konnten.

Die gemeinsame Aufgabe für die Germanistik- und Geschichtsstudierenden war die Erstellung einer Präsentation mit den wichtigsten geschichtlichen Hintergrundinformationen, den Unterschieden und Gemeinsamkeiten, die sie durch den Austausch feststellen konnten sowie die Frage, warum es diese gibt.

Die zuvor genannten Lernziele ergänzen und erweitern zudem die Lerninhalte des Seminars *Schreibübungen Teil 2*. Das Projekt wurde in den bestehenden Seminarplan implementiert, da es eine wertvolle Ergänzung zu den vorgegebenen Seminarinhalten, die die Grundlagen der Schreibtechniken und Präsentationstechniken im Hochschulkontext beinhalten, darstellt. Die erlernten Schreibtechniken, wie das Anfertigen von Mitschriften und Protokollen, sollten während der Projektphase regelmäßig fortgeführt werden, da sie bei der Erstellung der Präsentation und des Erfahrungsberichts helfen sollten, die Eindrücke und Erkenntnisse festzuhalten. Der Erfahrungsbericht dient dazu, dass die Studierenden ihre eigene Arbeit und das Projekt reflektieren, indem sie letzteres und ihre eigenen Arbeitsbereiche beschreiben, ihre Erkenntnisse darstellen und begründen sowie ein Fazit ziehen.

Der nachfolgenden Tabelle können die endgültigen Themen entnommen werden, die während des Austausches behandelt werden:

Themen	
Die Bedeutung des Nationalfeiertages Weitere bedeutende Gedenktage	Präsentation von Geschichte in nationalen Spielfilmen/ Dokumentarfilmen
Nationale „Helden“ und der heutige Umgang mit ihnen	Nostalgieerscheinungen (Monarchie, Sozialismus...)
Geschichtsunterricht in der Schule	Der Blick auf den Ersten Weltkrieg
Umgang mit ehemaligen Konzentrationslagern und/ oder Orten von Massengewalt	Die Aufarbeitung des Zweiten Weltkrieges und des Holocaust
Geschichte der Minderheiten und ihrer Rechte Öffentlicher Diskurs zu Antisemitismus und Rassismus (und sein Wandel)	Der Blick auf den Kommunismus/ Sozialismus – Antikommunismus
	Die Wende und ihre Bedeutung
	Sprachgeschichte/ die Bedeutung der Nationalsprache
	Sportgeschichte- Bedeutung von Sport für die nationale Identität

Die Themen, die sich in der rechten Spalte befinden, sind auch die Themen der Erfahrungsberichte der Studierenden, die im weiteren Verlauf gelesen werden können. In diesen schildern sie, wie sie das Projekt wahrgenommen haben und welche Erkenntnisse sie durch den Austausch gewonnen haben.

IV. Fazit

Im bisherigen Beitrag, wurde aufgezeigt, warum es wichtig ist, in der Auslandsgermanistik auch das Geschichtsbewusstsein der Studierenden zu schulen und wie man dieses anhand eines Austauschprojekts fördern kann. Die Erfahrungsberichte der Studierenden führen vor Augen, dass eine Schärfung des historischen Bewusstseins stattgefunden hat. Außerdem heben die Studierenden darin hervor, dass es ihnen nicht nur um die neu gewonnenen kulturellen Kenntnisse ging, sondern vor allem auch um die Möglichkeit sich mit Muttersprachler:innen unterhalten und so ihre kommunikativen Fähigkeiten erweitern zu können. Zudem sollte beim Lesen der Erfahrungsberichte berücksichtigt werden, dass es sich bei den Texten um die ersten Versuche der Studierenden handelt, ihre eigenen Leistungen zu reflektieren und gegebenenfalls zu kritisieren. Die österreichischen Studierenden hatten außerdem eine andere Zielsetzung und eine andere Gewichtung des Projekts innerhalb des Seminars als die Germanistikstudierenden, sodass die Erwartungen, das Arbeitspensum und die Darstellung der Ergebnisse sich unterscheiden, was den Germanistikstudierenden nicht immer bewusst war und sich in den Erfahrungsberichten widerspiegelt.

LITERATURVERZEICHNIS/REFERENCES

Altmayer, Claus. 2006. „Landeskunde als Kulturwissenschaft: Ein Forschungsprogramm“ In *Jahrbuch Deutsch als Fremdsprache* 32, 181–199.

Altmayer, Claus. 2007. „Kulturwissenschaftliche Diskursanalyse im Kontext des Faches Deutsch als Fremdsprache: Ziele und Verfahren“. In Angelika Redder (Hrsg.). *Diskurse und Texte*. Tübingen: Stauffenburg, 575–584.

Altmayer, Claus. (Hrsg.) 2016. *Mitreden. Diskursive Landeskunde für Deutsch als Fremd- und Zweitsprache*. Stuttgart: Klett.

Assmann, Aleida. 2006. *Erinnerungsräume. Formen und Wandlungen des kulturellen Gedächtnisses*. 3. Auflage. München: Beck.

Assmann, Jan. 1997. *Das kulturelle Gedächtnis, Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen*. München: Beck.

Chudak, Sebastian. 2015. *Geschichte erleben im DaF-Unterricht- aber wie? Zu den Zielen und Möglichkeiten der Förderung von Erinnerungserlebnissen durch den Einsatz von Filmen (am Beispiel des Kurzspielfilms „Spielzeugland“)*.

Dobstadt, Michael/Riedner, Renate 2015. „Eine Didaktik der Literarizität für Deutsch als Fremd- und Zweitsprache“. In Jörn Brüggemann, Mark-Georg Dehrmann und Jan Standke (Hrsg.): *Literarizität: Herausforderungen für Literaturdidaktik und Literaturwissenschaft. Baltmannsweiler*: Schneider Verlag Hohengehren, 215 – 236.

Halbwachs, Maurice. 1967. *Das kollektive Gedächtnis* (1925). Stuttgart: Enke. (Neuaufgabe: Frankfurt/M: Fischer 1985/1991)

Koreik, Uwe. 1995. *Deutschlandstudien und deutsche Geschichte. Die deutsche Geschichte im Rahmen des Landeskundeunterrichts für Deutsch als Fremdsprache. Baltmannsweiler*: Schneider-Verl. Hohengehren (Bausteine Deutsch als Fremdsprache, 4).

Koreik, Uwe. 2010. „Landeskundliche Gegenstände: Geschichte“. In Hans-Jürgen Krumm (Hrsg.): *Deutsch als Fremd- und Zweitsprache: Ein internationales Handbuch*. 2. Halbband. Berlin u.a.: De Gruyter, 1478 – 1483.

Langer, Theresa. 2017. „Geschichtsvermittlung zwischen Tradition und Konstruktivismus. Ein Überblick über Errungenschaften und Dilemmata“. *Info DaF* 44(5), 621-640. <https://www.degruyter.com/downloadpdf/j/infodaf.2017.44.issue-5/infodaf-2017-0094/infodaf-2017-0094.pdf> (Accessed May 17, 2019)

Nora, Pierre/François, Étienne. 2005. *Erinnerungsorte Frankreichs (1984)*. München: C.H. Beck.

Ramishvili, Marine. 2015. *Der Film im Unterricht Deutsch als Fremdsprache. Eine qualitative Studie in Georgien zur Erforschung kultureller Lernprozesse*. <https://pub.unibielefeld.de/record/2915637> (Accessed February 5, 2019)

✉ **Asst. Prof. Jacqueline Dyballa**

Department of German and Scandinavian Studies

Faculty of Classical and Modern Languages

Sofia University St. Kliment Ohridski

15, Tsar Osvoboditel Blvd.

1504 Sofia, BULGARIA

E-mail: jdyballa@hotmail.com

ERFAHRUNGSBERICHT: PROJEKT- GESCHICHTSBILDER IN BULGARIEN UND ÖSTERREICH ZUM THEMA *GESCHICHTSUNTERRICHT IN DER SCHULE*

Mihaela Hristova und Yuliana Schagan

Sofioter Universität „St. Kliment-Ohridski“ (Bulgarien)

1. Einleitung

In dem Seminar *Schreibübungen II* bekamen wir am Anfang des Semesters eine Projektarbeit zum Hauptthema *Geschichtsbilder*, wo auch ein Kultur- und Sprachaustausch mit Studierenden aus Österreich geplant war, präsentiert. Hier kam die erste Frage auf: Was versteht man unter Geschichtsbildern. Als wir uns damit beschäftigten und den Begriff klärten, kam uns die zweite Frage, was für ein Thema wir wählen sollen.

Zuerst wollten wir gerne ein Thema in Bezug auf die Rolle der Frauen während der Zeit nehmen, weil es mit Feminismus verbunden war, aber dieses stand schon nicht mehr zur Verfügung und daher überlegten wir, was noch interessant für uns gewesen wäre und so kam es zu dem Thema *Geschichtsunterricht in der Schule*. Die Thematik wählten wir, weil wir auch im Schulbereich tätig werden möchten. Daher ist alles, was den Schulunterricht betrifft, von Nutzen, denn man kann durch Recherche etwas Neues für die Lehre finden und danach in die Praxis einbeziehen. Noch dazu konnten wir einen neuen Überblick aus dem Gesichtspunkt der österreichischen Studierenden bekommen und dadurch auch neue Kenntnisse sammeln.

Unsere Erwartungen an das Projekt waren positiv. Wir haben uns auch sehr gefreut, zusammenzuarbeiten und waren davon überzeugt, dass wir eine sehr gute Teamarbeit haben werden. Es gab aber die Unsicherheit, ob wir die Österreicher:innen verstehen werden, weil hier die Sprachbarriere eine Rolle spielt, dadurch dass wir bis dahin fast keine sprachlichen Auseinandersetzung mit Österreicher:innen gehabt hatten.

Somit kam es zu einer Zusammenarbeit zum Thema *Geschichtsunterricht in der Schule*, auf das in den nachfolgenden Kapiteln näher eingegangen wird.

2. Beschreibung des Projektes und der Aufgabenteilung

Das Projekt war ein Austausch mit Studierenden aus Österreich über die Geschichtsbilder. Es gab verschiedene Gruppen von zwei oder drei Personen, die ein bestimmtes Thema bearbeiten sollten. Wie erwähnt war unser Thema *Geschichtsunterricht in der Schule* und wir waren zwei Personen in der Gruppe. Wir hatten zwei Online-Treffen mit

einem der österreichischen Studenten. Das erste Zoom-Meeting war für alle Student:innen aus Bulgarien und Österreich am 06. November 2021. Wir hatten zwei Stunden unser Thema in Gruppen zu besprechen. Das zweite Treffen war für zusätzliche Fragen, die sich durch den Austausch und die Nacharbeitung ergeben haben.

Danach sollten wir uns einen Plan erarbeiten, wie wir unsere Ergebnisse präsentieren. Es sollte eine Präsentation und ein Handout erstellt werden und noch dazu kam: unsere Idee ein Kahoot als Einstieg ins Thema bei der Präsentation vorzubereiten.

Die einzelnen Aufgabenbereiche wurden gemeinsam erarbeitet und zusammengetragen.

3. Kurze Darstellung der Ergebnisse

Unsere Arbeit hatte den Fokus auf die Unterschiede und Gemeinsamkeiten der beiden Länder gelegt. Wir fassten unser Wissen und Erinnerungen an den Geschichtsunterricht in der Schule zusammen und stellten es kurz dar.

In Bulgarien haben wir seit der Grundschule ein Gesamtschulfach von Geschichte und Geografie. Ab der 5. Klasse haben wir dann *Geschichte und Zivilisation* als Fach. Im Geschichtsunterricht in Österreich gibt es auch in den ersten Klassen ein Gesamtfach-Sachkunde und in der Mittelschule wird es zu *Geschichte und Sozialkunde/Politische Bildung*. In der Austauschrunde wurde auch die Rolle des Faches besprochen. In beiden Ländern ist das Fach den anderen Hauptfächern wie Mathe, Deutsch und Englisch untergeordnet und gilt deshalb nur als Nebenfach. Zudem wurde auch auf den Lernstoff in beiden Ländern eingegangen. In Bulgarien beinhaltet der Geschichtsunterricht eine Einführung in die Geschichte und die ausführliche Geschichte von Bulgarien und Europa, sowie ein Überblick in die Weltgeschichte. Der Lernstoff in Österreich hingegen bezieht sich fast nur auf österreichorientierte Geschichte und im allgemein wird etwas über Europa gelernt.

Danach folgten die Gemeinsamkeiten und Unterschiede.

Die Gemeinsamkeiten sind, dass in den ersten Jahren das Schulfach nicht separat gelernt wird, sondern immer in Kombination mit anderen Themenschwerpunkten in Verbindung steht. Auch die Unterrichtsgestaltung und die Prüfung der Leistungen sind gleich. Die meisten der Schüler:innen haben keine Schwierigkeiten mit dem Schulfach und dem Lernen. Daher bedarf es kaum Nachhilfe für das Fach Geschichte. Noch dazu haben die Schüler:innen in Bulgarien und Österreich Ausflüge und Besuche von Museen und geschichtsträchtigen Orten gemacht. Diese haben das Ziel, den Lernstoff erlebbar zu machen und somit werden die Kenntnisse der Schüler:innen erweitert.

Es gibt auch zwei große Unterschiede zwischen den beiden Ländern in Bezug auf den Geschichtsunterricht.

Als Erstes zu erwähnen ist das Ziel des Unterrichts. Während man in Bulgarien oft die Daten und Ereignisse auswendig lernt, ist in Österreich eine Entwicklung von kritischem Umgang mit Geschichtsbewusstsein das Ziel. Es ist wichtig, dass die Schüler:innen an historisch-politischen Diskussionen teilnehmen können. Der richtige Umgang mit verschiedenen Quellen sowie die Funktion der Mitgestaltung der Gegenwart und Zukunft sind wichtiger Bestandteil des Geschichtsunterrichts in Österreich.

Andere Unterschiede lassen sich in Bezug auf den Lernstoff herstellen. In Bulgarien wird die Geschichte Bulgariens gelernt, aber auch Geschichte von anderen Ländern, auch wenn dies mehr Europa orientiert ist. In Österreich wird am meisten die Geschichte von Österreich gelernt und nur allgemein über die Geschichte Europas gesprochen und weniger über die Geschichte der Länder Europas eingegangen. Auch Politische Bildung im Zusammenhang mit Geschichte wird dort gelehrt. Im Vergleich dazu lernen die Schüler:innen in Bulgarien fast gar nichts über Politik oder Politikbewusstsein in der Schule und können somit kein politisches Interesse wecken. Das hat die Folge, dass junge Leute in Bulgarien weniger wählen gehen und somit nicht die Mitgestaltung der Gegenwart und Zukunft beeinflussen.

Der letzte Unterschied ist, dass Geschichte in Bulgarien bei der Zulassung in einigen Universitäten für Jurastudierende eine große Rolle spielt, was in Österreich nicht der Fall ist.

Nachfolgend werden die Unterschiede zum Überblick tabellarisch aufgeführt:

Bulgarien	Österreich
Ziel des Unterrichts	
Wissen über die Daten und Ereignisse: Mehr auswendig lernen anstatt der Folgen, Voraussetzungen und Gründe zu verstehen	Entwicklung von kritischem Umgang mit Geschichtsbewusstsein: <ul style="list-style-type: none"> - Partizipation am historisch-politischen Diskurs der Gesellschaft - wie man Quellen richtig nutzen kann - Mitgestaltung der Gegenwart und Zukunft Selbst- und Fremdverstehen: Identität und ihre Reflexion
Andere Unterschiede	
Ausfühlich über die Geschichte von Bulgarien und den anderen Ländern gelernt	nur europaorientiert aber hauptsächlich Österreich
Zulassung bei der Bewerbung für Universitäten- Jurastudierende	Keine Rolle bei der Bewerbung in den Universitäten

4. Bewertung des Projekts

Das Projekt war einerseits interessant und innovativ strukturiert und dadurch konnten wir verschiedene Fähigkeiten weiterentwickeln. Solche wie Teamarbeit, Sprachgebrauch des Deutschen mit Muttersprachler:innen aus unserer Generation, was nicht so oft zurzeit passiert, Präsentationsfähigkeiten und kreative Nutzung der Online-Möglichkeiten. Das alles brachte uns persönlich neue Erfahrungen, die wir gerne in der eigenen zukünftigen Lehre einsetzen können, indem wir vertrauter mit den verschiedenen Möglichkeiten zur interessanteren Darstellung des Unterrichts sind.

Andererseits war es teilweise zeitaufwendig. Das ganze Volumen an Aufgaben, die wir schon für alle Seminare während des Semesters haben, ist groß und wenn wir ein solches Projekt noch dazu haben, ist es nicht so leicht alles zu erledigen. Zudem haben viele Studierende einen Nebenjob am Wochenende und die Teilnahme an einer Veranstaltung am Samstag, wie bei dem ersten Treffen mit den Student:innen aus Österreich, war nicht für alle passend. Daher sind wir der Meinung, dass wenn wir ein solches Projekt haben, sollen die Treffen nur während der Vorlesungszeit sein, damit sich jede:r daran, ohne zusätzlichen Aufwand, beteiligen kann.

Die Zusammenarbeit mit den Studierenden aus Österreich war sehr angenehm und vorteilhaft. Wir sprachen nur mit einem, aber er war über das Thema gut vorbereitet und wir erhielten genug Information aus der österreichischen Perspektive, mit denen wir danach arbeiten konnten. Auf der Sprachebene gab es keine großen Schwierigkeiten. Der Student sprach Hochdeutsch und nutzte auch ein paar englische Begriffe zum besseren Verständnis. Manchmal war es für uns ein bisschen schwierig ihn gut zu verstehen, wenn der Studierende aus Österreich vergas, Hochdeutsch zu sprechen und in den Dialekt verfiel. Aber wir sind mit dieser Zusammenarbeit sehr zufrieden.

5. Fazit

Die Zusammenarbeit an dem Projekt förderte den Kultur- und Sprachaustausch. Noch dazu hatten wir die Möglichkeit unsere Softskills zu nutzen und weiterzuentwickeln. Das Projekt bot umfangreiche Einsatzmöglichkeiten von verschiedenen Lerntechniken und Medien und war sowohl auf die Sprach- als auch auf die Schriftebene fokussiert. Das war eine interessante Aufgabe, die die Kenntnisse der Studierenden entwickelte und den eigenen Horizont erweiterte.

**ERFAHRUNGSBERICHT: PROJEKT- GESCHICHTSBILDER IN
BULGARIEN UND ÖSTERREICH ZUM THEMA *NATIONALE
HELDEN UND DER HEUTIGE UMGANG MIT IHNEN***

Gabriela Stankova, Svilena Karadzhova und Anita Deyanova

Sofioter Universität „St. Kliment-Ohridski“ (Bulgarien)

1. Einleitung

Die Erinnerung an die Geschichte und an die Menschen, die für das Land einen großen Beitrag geleistet haben, spielt eine sehr wichtige Rolle für die gegenwärtige Situation jedes Staates und für das nationale Bewusstsein der nächsten Generationen. Von besonderer Bedeutung ist die Verbindung zwischen den Generationen, die genau durch die nationale Geschichte und die Lehren von der Vergangenheit realisiert wird.

Wir vertreten den Standpunkt, dass die nationalen Helden und die Taten, die sie für das Land und für das Volk begangen haben, in unserem Gedächtnis bleiben müssen. Das ist die Ursache, warum wir uns mit diesem Thema, das mit dem Heldentum verbunden ist, beschäftigen möchten. Die bulgarischen Helden kommen aus verschiedenen Epochen und sind zahlreich, manche von ihnen sind international bekannt, aber andere sind unbekannt und sogar vergessen. In der Zeit der technologischen Entwicklung kann man etwas Modernes unternehmen, damit die Helden in dem Gedächtnis der Menschen bleiben. Für uns war es sehr interessant, die Geschichte des bulgarischen Heldentums zu recherchieren und einen Vortrag zu diesem Thema vor den österreichischen Studierenden zu halten. Auf diese Weise fokussieren wir uns nicht nur auf den bulgarischen Patriotismus, sondern auf das ausländische Verstehen über die Rolle des Heldentums in der Vergangenheit und in der Gegenwart. Das Hauptargument, warum wir dieses Thema gewählt haben, ist der heutige Aspekt des Heldentums in Bulgarien und in Österreich, denn auf eine Art und Weise bestimmt die Vergangenheit auch die Gegenwart und die Zukunft der Nation. Neben der Feststellung von Gemeinsamkeiten und Unterschieden zwischen Bulgarien und Österreich gab uns diese Projektarbeit einen Anlass, mehr über unser eigenes Land zu recherchieren und verschiedene Meinungen in Betracht zu ziehen.

Wir waren sehr begeistert, als wir erfahren haben, dass wir dieses Semester an dem gemeinsamen Projekt *Geschichtsbilder in Bulgarien und Österreich* teilnehmen werden. Die Möglichkeit, mit österreichischen Studierenden in Kontakt zu treten und etwas mehr von der Geschichte Österreichs zu lernen, bedeutete für uns von Anfang an eine unersetzbare Erfahrung,

an die wir uns auch nach dem Studienabschluss erinnern werden. Zu unseren Erwartungen gehörte, dass sich unser Wissenshorizont dank des Projekts erweitern lässt und dass unser Interesse an vielen mit Geschichte verbundenen Themen geweckt wird, weil der Geschichtsunterricht in unserer Schulzeit nicht zu unseren Lieblingsfächern zählte. Unsere Erwartungen vor dem Austauschgespräch waren ganz verschieden, denn wir glaubten, dass die Menschen aus Österreich auch so viele Helden haben, wie wir in Bulgarien und dass diese Helden auch als Vorbilder für die Generationen gelten.

2. Beschreibung des Projektes und der Aufgabenteilung

Unsere Gruppe beschäftigte sich mit dem Recherchieren zum Thema *Nationale Helden und der heutige Umgang mit ihnen* und sammelte Information über das Austauschgespräch mit den Studierenden aus Österreich. Wir haben einige Artikel auf Deutsch gefunden, die über bulgarische Helden aus verschiedenen Epochen sind, damit unsere Kolleg:innen mehr über die Geschichte Bulgariens verstehen können. Unsere erste Aufgabe war, im Vorfeld möglichst viele Informationen über dieses Thema zu finden, damit wir uns auf das Zoom-Meeting vorbereiten konnten. Das Ziel dieser Austauschrunde war, den österreichischen Kolleg:innen viele Fragen zu stellen, Mitschriften zu erstellen und auf diese Weise viele Informationen über Österreich zu sammeln, damit wir die Situation in den beiden Ländern vergleichen konnten.

Jeder aus unserer Gruppe wählte einige Persönlichkeiten aus, sammelte Information über die wichtigsten Taten, die sie im Namen Bulgariens gemacht hatten.

Die Aufgaben wurden wie folgt aufgeteilt:

- *Gabriela Stankova*: Information über Khan Terwel von Bulgarien und über den Zyklus "Epopöe der Vergessenen" sammeln, Mitschriften während des Austauschgesprächs anfertigen, die Präsentation zu dem Vortrag erstellen, mehr über das neue Heldentum in Österreich, über die Gleichheiten und Unterschiede zwischen den Ländern recherchieren und diese für den Vortrag zusammenfassen und Ideen für den heutigen Umgang mit den Helden als Beispiele vorbereiten.
- *Svilena Karadzova*: Recherche über die bulgarischen Revolutionäre und die österreichischen Helden Andreas Hofer und Prinz Eugen von Savoyen, konkrete Fragen für die österreichischen Studierenden vorbereiten, kurze Zusammenfassungen des bulgarischen und des österreichischen Heldentums machen, die fertige Präsentation redigieren und das Handout gestalten.
- *Anita Deyanova*: Planen, Suchen und Sammeln von Informationen über einige der bulgarischen Helden (Khan Tervel, der in ganz Europa bekannt ist, Fürst Boris I. Michael, der als erster die Bulgaren taufte, und die thessalonischen Brüder Kyrill und Method, die das erste bulgarische Alphabet schufen), Einleitung des Vortrags und Fazit über unsere Geschichte und eine Zusammenfassung bulgarischer Helden erstellen.

Einige Aufgabenbereiche wurden gemeinsam erarbeitet und zusammengetragen (die kurze Darstellung unserer Ergebnisse, die Korrektur der Präsentation).

3. Kurze Darstellung der Ergebnisse

Wir analysierten die Situation in den beiden Ländern und stellten fest, dass die Menschen in den beiden Ländern ganz unterschiedlich mit den nationalen Helden umgehen. Aus unseren Ausführungen kam hervor, dass die bulgarischen Helden vor allem mit Kriegstaten verbunden sind. Die wichtigste Tat des Herrschers Khan Terwel von Bulgarien zum Beispiel war sein Sieg über die Araber. Alle Bulgaren und Bulgarinnen wissen, dass Christo Botew einer der Anführer des Aprilaufstandes war und dass die Revolutionstheorie von Wassil Lewski auf einem bewaffneten Aufstand beruhte. Obwohl sie vielleicht Menschen umbrachten und ihre Taten aus moralischer Sicht betrachtet nicht immer gut waren, werden sie in der bulgarischen Kultur verehrt, weil sie sich für die Befreiung unseres Landes aufgeopfert haben. In Österreich ist das nicht immer der Hauptgrund, warum man jemanden als Helden feiert. Prinz Eugen zum Beispiel war einer der bedeutendsten Förderer von Kunst und Wissenschaften im barocken Wien: Sein Gartenschloss Belvedere in Wien gehört zu den wichtigsten Schöpfungen des österreichischen Barocks und die Leute sind stolz darauf. In den beiden Ländern haben wir jedoch bekannte und internationalberühmte Personen und Helden, die etwas Bedeutendes geleistet haben und an die man sich erinnert. Sowohl Bulgarien, als auch Österreich haben Erfahrungen mit dem negativen Heldentum. Beispiele dafür sind Todor Zhivkov während der kommunistischen Zeit in Bulgarien und Hitler während der Zeit des NS-Regimes in Österreich.

Ein bedeutender Unterschied zwischen den beiden Ländern besteht darin, dass wir in Bulgarien zu einer Idealisierung der Helden neigen, während man in Österreich Angst davor hat. Der bulgarische Patriotismus spielt eine große Rolle, weil wir unsere Helden als Vorbilder sehen, ihre Taten ehren und die Erinnerung an sie und ihre Ideale für wichtig halten. In Österreich sieht die Situation ganz anders aus. Der Erste und der Zweite Weltkrieg, das NS-Regime sind prägende Ereignisse und können den Umgang mit den Helden heutzutage erklären. Man hat Angst vor Idealisierung einzelner Personen, weil man befürchtet, dass sich die Fehler und Ereignisse aus der Vergangenheit wiederholen. Darin liegt auch der Grund, warum es in Österreich heute nicht viele historische Helden gibt, die man feiert.

Heldentum in Bulgarien	Heldentum in Österreich
Die nationalen Helden - Vorbilder für die Generationen	Das Heldentum in Österreich nicht so stark ausgedrückt – Angst vor Idealisierung
Die Rolle des bulgarischen Patriotismus	Der I. und II. Weltkrieg und die NS-Regime – als Fehler betrachtet
Stolz auf die Geschichte und auf die Ideale, Anerkennung und historische Dankbarkeit	Angst vor Wiederholung der ehemaligen Ereignisse

Interessant ist auch die Frage über die Rolle der Frauen im Heldentum und ob sich dies in Zukunft etablieren wird, dass wir sie wie in manchen Teilen Europas als Heldinnen sehen und verehren. In der bulgarischen Geschichte haben wir Frauen, die etwas Gutes und Wichtiges geleistet haben, aber der Fokus liegt viel mehr auf den Männern. In der Vergangenheit hatten die Frauen eine bedeutsame Rolle als Mütter und leisteten einen großen Beitrag für die Bildung der Kinder. Sicherlich können wir feststellen, dass die Mutter auch als Heldin betrachtet werden konnte, denn sie erzog unversöhnlich gegenüber der Sklaverei Kinder und war ein Vorbild für die Kinder mit ihrer geistigen Kraft. Die Situation heute ist ganz anders, da die Frauen zum Teil gleichgestellt zu den Männern sind und sich die Frauenrolle im Laufe der Zeit verändert hat. Heute können die Frauen jedoch auch als motivierende Heldinnen betrachtet werden.

Am Ende kamen wir zu der Schlussfolgerung, dass es von großer Bedeutung ist, dass man sich an die Helden erinnert, denn nur die Erinnerung ist die Verbindung zwischen den Generationen. Wir haben über verschiedene Ideen nachgedacht, die mit dem heutigen Umgang mit dem Heldentum verbunden sind. Was auffällig ist, ist der Einfluss der sozialen Medien, der Filme und der Serien auf die jüngeren Generationen. Auf diese Weise können viele Menschen die Geschichte und die Vergangenheit besser verstehen und hinterfragen, denn dadurch können sie auch lernen mit den neuen und alten Helden umzugehen. Die Modernisierung und die Renovierung von den Plätzen der Geschichte, vor allem Museen und Denkmäler, in Bulgarien ist auch ein wichtiger Punkt für die heutige Erinnerung an die Helden, denn auf diese Weise kann man näher an der Geschichte und an den Personen sein. Wir müssen verstehen, dass jeder Mensch, der etwas für die anderen, für sein Land gemacht hat, ein Held aller Zeiten ist. Nicht nur die historisch betrachteten Helden, sondern auch die Menschen des neuen Heldentums zeigen uns welche Werte die wichtigsten in unserem Leben sind. Man muss aber die Balance finden und die Helden nicht so idealisieren, sondern sie auf eine gute Weise ehren.

4. Bewertung des Projekts

Die Idee des ganzen Projekts gefiel uns sehr und wir sind der Auffassung, dass alle Teilnehmer:innen viel Neues lernen konnten. Wenn man Germanistik studiert, ist der Kontakt mit Muttersprachler:innen auch aus rein sprachlicher Sicht betrachtet immer nützlich und kann dazu beitragen, dass unsere Sprachkenntnisse verbessert werden und wir dadurch selbstbewusster werden. Es ist wichtig, in den Sprachfluss zu kommen und keine Angst vor Fehlern zu haben. Durch die Projektarbeit ist festzustellen, auf wen wir uns verlassen können. Wir haben viele neue Fakten über die Geschichte und Helden Österreichs erfahren, wodurch wir unser Wissen erweitern und unsere allgemeine Kultur bereichern konnten. Es darf nicht

vergessen werden, dass es für uns Germanist:innen von großer Bedeutung ist, mit einer Person zu sprechen, deren Muttersprache Deutsch ist.

Der Einblick in die österreichische Geschichte ließ unser Interesse am Thema wachsen und wir arbeiteten am Projekt nicht nur, weil es Pflicht war, sondern auch weil es uns Freude und Neugier bereitete. Das Thema des Projekts spielt auch eine zukünftige Rolle für unser Studium, denn auf diese Weise können wir die beiden Länder – Bulgarien und Österreich - vergleichen. Dieses Projekt und der Einblick in die Vorstellungen der österreichischen Studierenden über die Helden können als persönlicher Vorteil im Bereich unserer eigenen Vorbereitung auf das Seminar Landeskunde Österreichs gelten.

Wir finden, dass wir uns gut einarbeiten konnten und dass das Gespräch mit dem österreichischen Studenten sehr gut gelang. Das, was er uns erzählte, fanden wir spannend. Er sprach langsam, verständlich und mit eingeschalteter Kamera. Wir hätten uns aber gewünscht, dass wir mehr Kontakt zueinander auch nach der Austauschrunde hatten. Allerdings sind wir sicher, dass er bereit wäre, uns bei der Suche von Informationen zu helfen. Besonders schade finden wir, dass nur ein österreichischer Student am Gespräch teilnahm.

5. Fazit

Während der Projektvorbereitung dachten wir daran, wie man heute mit den nationalen Helden umgehen kann. Diese Frage bleibt offen, aber wir besprachen zusammen einige Ideen, die in Erfüllung gebracht werden können. Wir vertreten den Standpunkt, dass diese offenen Fragen unser persönlicher Gewinn ist, denn auf diese Weise können wir eine eigene Meinung dazu bilden und diese vor dem Publikum ausdrücken. Das Projekt hatte auch einen fachlichen Gewinn, weil es gewissermaßen zu der Verbesserung unserer Sprachkenntnisse und zur Erweiterung unserer Erfahrungen beitrug.

Zum Schluss möchten wir auch ergänzen, dass diese Art von Projekten sehr bedeutsam und abwechslungsreich für uns sind, deswegen können wir keine Kritik daran üben. Die Projekte bereiten uns auf die Realität und auf unseren zukünftigen Beruf vor, denn wir suchen selbst nach allen Informationen und nehmen wirklich an unserer Bildung und Realisation teil.

Wir sind der Meinung, dass es gut für die Studierenden in den beiden Ländern wäre, dass dieses Projekt auch die nächsten Jahre stattfindet und vielleicht noch auf andere Bereiche und Themen ausgeweitet wird.

**ERFAHRUNGSBERICHT: PROJEKT- GESCHICHTSBILDER IN
BULGARIEN UND ÖSTERREICH ZUM THEMA *DIE BEDEUTUNG
DES NATIONALFEIERTAGES/ WEITERE BEDEUTENDE
GEDENKTAGE***

Gencho Kolev, Natalia Chaneva und Yana Ninkova
Sofioter Universität „St. Kliment-Ohridski“ (Bulgarien)

1. Einleitung

In unserer ersten Sitzung des *Schreibübungen Teil 2*- Seminars haben wir über das Projekt *Geschichtsbilder in Bulgarien und Österreich* erfahren. Als die Dozentin uns erzählte, worum es geht, waren wir der Meinung, dass das eine gute Möglichkeit ist, mit Österreicher:innen online zu kommunizieren. Eine Fremdsprache lernt man immer besser, wenn man mit Muttersprachler:innen in Kontakt kommt. Einige von uns haben schon an einem Schüler:innenaustausch teilgenommen und das hat wesentlich dazu beigetragen, die sprachliche Barriere zu überwinden. Dabei hilft vor allem der regelmäßige Austausch mit Muttersprachler:innen, denn es fördert unsere Sprechfertigkeiten, die wichtig für unser Studium und unsere beruflichen Perspektiven sind. Da wir Deutsche Philologie studieren, und nicht Geschichte, klang das Thema am Anfang befremdlich, aber wir wollten mehr über die Kultur und die Geschichte von Österreich erfahren, deshalb waren wir bereit, dass wir an diesem Projekt teilnehmen werden.

Unsere Erwartungen waren, dass wir uns viel mit der Geschichte beider Länder beschäftigen, neue Information über die Feiertage der Österreicher:innen bekommen und, das Wichtigste, neue Bekanntschaften mit ihnen machen. Uns war bewusst, dass sie typische Austriazismen benutzen können und es höchstwahrscheinlich eine Herausforderung wird, diese zu verstehen. Dieses Projekt würde uns helfen sowohl uns persönlich weiterzuentwickeln, als auch unsere Kenntnisse zu vertiefen – nicht nur die Sprachkenntnisse, sondern auch unser Allgemeinwissen.

Die Dozentin hat uns die Möglichkeit gegeben, dass wir uns selbst in Gruppen zu zweit oder zu dritt teilen und ein Thema von den im Voraus vorgeschlagenen Themen wählen. Wir haben uns für das Thema *Die Bedeutung des Nationalfeiertages/ Weitere bedeutende Gedenktage* entschieden, weil es auf vielen Ebenen von Nutzen ist. Erstens, die Erweiterung des Allgemeinwissens. Zweitens, man kann durch dieses Thema mehr über die Mentalität der Österreicher:innen und über ihre Angewohnheiten erfahren, die man nicht in den Lehrbüchern

finden kann. Drittens, der Nationalfeiertag ist ein Datum der Nation in jedem Land und dieses Datum ist wichtig, denn man kann nicht jeden Tag an die Vergangenheit denken. Wir sind mit so vielen Aufgaben und Fristen beschäftigt, an der Universität mit Seminaren und Vorlesungen, Hausaufgaben, an der Arbeit mit der Vorbereitung auf verschiedene Projekte und Online-Treffen, aber an diesem Tag kann man und soll man das machen, wenn man seine Vorfahren ehrt, weil die Geschichte diese ist, die uns daran erinnert, dass wir nicht die ersten sind und nicht die letzten werden, die auf diesem Planet leben werden. Es ist von Bedeutung, die Geschichte gut zu kennen, um nicht die Fehler der Vergangenheit zu wiederholen.

2. Beschreibung des Projekts

An dem Projekt *Geschichtsbilder in Bulgarien und Österreich* nahmen wir die Studierenden des zweiten Studienjahrgangs der Sofioter Universität (Germanistik) und die Studierenden des ersten Studienjahrgangs der Universität Klagenfurt (Geschichtswissenschaft) teil.

Das Ziel des gemeinsamen Projekts war die ausführliche Besprechung und Vorstellung der Geschichte in allen möglichen Richtungen – Kulturgeschichte, Sportgeschichte, die Geschichte der Sprache, Gedenkereignisse wie der Zweite Weltkrieg, Holocaust, die Nationalfeiertage, ihr Vergleich hinsichtlich der Geschichtsbilder und der Erinnerungskultur in Bulgarien und Österreich und die Feststellung von den Gemeinsamkeiten und Unterschieden zwischen den beiden Ländern.

Im Vorfeld des Projekts hielt die Dozentin eine Vorlesung zum Thema *Geschichtsbilder und Erinnerungskultur*. Dann arbeiteten wir in der Gruppe zu dritt, um Fakten und Daten zu unseren Themen zu sammeln. Unter uns in der Gruppe haben wir besprochen über welche Gedenktage wir informieren möchten, welche am wichtigsten und am interessantesten wären. Wir haben uns für neun Daten entschieden:

3. März	Nationalfeiertag in Bulgarien, Tag der Freiheit
1. Mai	Tag der Arbeit
2. Mai	Ostern (2021)
6. Mai	Tag des Mutes und der bulgarischen Armee
11. Mai	Tag der Heiligen Kyril und Method
24. Mai	Tag der Bildung und Kultur
6. September	Tag der Vereinigung
22. September	Tag der Unabhängigkeit
1. November	Tag der Volksaufklärer und Allerheiligen

Jeder von uns sollte Informationen für drei Tage sammeln. Wir haben viele Artikel gelesen, nach passenden Bildern gesucht und Videos angeschaut, um die bestmöglichen und authentischsten Materialien für die Österreicher:innen zusammenzustellen. Das Allerwichtigste haben wir in einer Word-Datei zusammengefasst und diese luden wir auf die Internetseite Padlet hoch, wo auch die anderen Teilnehmer:innen ihre Information hochladen konnten, um im ständigen Informationsaustausch zu sein.

Am 6.11.2021 hatten wir ein Online-Treffen in Zoom mit den Studierenden aus Österreich, damit wir die Information austauschen, diese kommentieren, Fragen stellen und Schlüsse ziehen konnten. Das Treffen verlief gut. Zunächst lernten wir uns kennen, dann besprachen wir unsere Ergebnisse, wir stellten uns gegenseitig Fragen, wenn uns etwas unklar war. Mit der gesammelten Information fertigten wir eine Mitschrift zum Thema an. In den nächsten zwei Monaten ordneten wir die Information und erstellten ein Handout und die PowerPoint-Präsentation für die Darstellung der Ergebnisse am Ende des Seminars, in einigen Online-Treffen zusammen.

3. Kurze Darstellung der Ergebnisse

Das Thema *Die Bedeutung des Nationalfeiertages/ Weitere bedeutende Gedenktage* haben wir ausführlich betrachtet. Der Nationalfeiertag ist der Tag einer Nation, den wir mit ihrer Geschichte verbinden. Dieser Tag ist ein Tag eines Ereignisses der Vergangenheit, an den wir uns an ein Datum erinnern. Wir können uns nicht jeden Tag mit der Geschichte beschäftigen, aber solche Tage helfen uns unser Vorfahren zu ehren, Kraft und Begeisterung von ihnen zu schöpfen. Die bulgarischen Gedenktage unterscheiden sich in drei Richtungen im Vergleich zu österreichischen Gedenktagen.

An erster Stelle ist der Sinn der Feiertage ganz anders zu betrachten. Bei den bulgarischen Gedenktagen beobachten wir, dass sie eng mit der bulgarischen Geschichte, ihrer Helden und deren Erfolge verbunden sind, die das Kulturbild in Bulgarien prägen. Die österreichischen beziehen sich auf internationale Daten, für Toleranz gegen anderer Völker (am meisten Roma und Sinti) und auf fatale und folgenschlechte Ereignisse, die zur Erinnerung dienen, damit man die Fehler der Vorfahren nicht wiederholt – z.B. Holocaust.

An zweiter Stelle steht die Bedeutung dieser Feiertage für die Bulgaren und Bulgarinnen und für die Österreicher:innen. Wir ehren den Nationalfeiertag, den Tag des Mutes, den Tag der Bildung und Kultur mit Stolz. Wir nehmen diese Tage als Tage, in denen wir unsere Verehrung zu diesen Menschen zeigen, die etwas Wichtiges für unser Land gemacht haben. Die bedeutenden Menschen, die ihr Leben dem Land gewidmet haben. Die Österreicher:innen

vertreten die gegensätzliche Position, dass die Nationalfeiertage uns begrenzen, uns in verschiedene Nationen teilen und es stört, Europäer:innen zu werden. Sie haben kein Bedürfnis für solche Tage.

Hier kommt der dritte Punkt unserer Ergebnisse und das ist das Feiern dieser Tage. Die Österreicher:innen feiern sie nicht wie wir es aus Bulgarien kennen. Sie erholen sich an diesen Tagen, sie verbringen ihre Zeit mit der Familie, wandern, reisen. Viele Bulgaren und Bulgarinnen aber feiern, organisieren Feste, Rezitationen von Gedichten, singen Lieder im Gedächtnis dieser Menschen. Man macht auch Theatervorstellungen der Schlachten am Schipka beispielsweise, die nachgestellt werden, legen Blumen an den Denkmälern nieder, die mit geschichtlichen Ereignissen oder Personen zusammenhängen.

4. Bewertung des Projekts

Das Projekt *Geschichtsbilder in Bulgarien und Österreich* hat als Ziel ein interkultureller Austausch sowohl auf Grundlage der Herkunftsländer als auch der verschiedenen Studienfächer zu sein. Wir bekamen die Möglichkeit, den Wortschatz und die Ausdrucksweise der österreichischen Student:innen kennenzulernen, unsere Kulturkenntnisse sowohl über Österreich zu erweitern als auch uns mit unserem eigenen Geschichtsbild von Bulgarien auseinanderzusetzen. In die Vorbereitung auf die Vorträge wurde viel Zeit und Mühe investiert, sodass die Information verständlich, klar strukturiert und nachvollziehbar werden. Unser Fokus lag, erstens, die bulgarischen und die österreichischen Nationalfeiertage und Gedenktage darzustellen und zweitens, Gemeinsamkeiten und Unterschiede bezüglich der Feiertage in den beiden Ländern hervorzuheben. Es entstand ein intensiver Austausch von verschiedenen Fakten und Daten. Am Ende des Projekts haben wir nicht nur Information über Österreich erfahren, die wichtig für das Fach *Landeskunde von Österreich* im vierten Semester ist, und uns viel helfen wird, sondern auch viele Neuigkeiten, die mit der bulgarischen Geschichte und Kultur verbunden sind.

Die Zusammenarbeit mit den Studierenden aus Österreich war für uns sehr interessant, sie waren neugierig und hatten den Wunsch, mehr über Bulgarien im Allgemeinen zu erfahren. Sie interessierten sich für die aktuelle Situation in Bulgarien, für die Impfungen, für die Corona-Pandemie, unseren EU-Beitritt, aber sie waren auch mit Information über ihren Nationalfeiertag vorbereitet. Unterschiede bemerkten wir bei ihrer Vorbereitung auf das Projekt, auch bei Ihrem Verständnis für das Arbeiten im Team, aber das ist so, weil sie eine andere Zielsetzung im Seminar hatten als wir und zudem aus einer älteren Generation („Seniorenstudierende“) sind. Im Laufe unserer gemeinsamen Arbeit bekamen wir zwei unterschiedliche Dateien, von denen

wir die Information allein zusammenfassen sollen. Sie sprachen schnell, aber verständlich, ohne Austriazismen. Trotz dieser Unterschiede haben wir zusammen viel über die Geschichte der beiden Länder erfahren, wie wir es zuvor dargestellt haben.

5. Fazit

Zum Schluss möchten wir zuerst für diese Möglichkeit danken, an diesem Projekt teilzunehmen und diesen interkulturellen Austausch zwischen bulgarischen und österreichischen Studierenden stattfinden zu lassen. In unserer digitalisierten Welt sollten mehr Lehrkräfte versuchen, solche Projekte durchzuführen und zu integrieren, da es die Kenntnisse und Kompetenzen aller Beteiligten fördern kann.

Dieses Projekt ermöglicht, Kontakte mit Muttersprachler:innen zu knüpfen und unsere Kulturkenntnisse über die Landeskunde Österreichs zu erweitern. Es kostet viel Mühe und Zeit das alles gut zu planen und zu organisieren, aber es erweitert unsere Kompetenzen. Unsere Dozentin, wir, die bulgarischen Studierenden, und auch unsere österreichischen Partner:innen sollten trotz der großen Entfernung gemeinsam arbeiten und uns austauschen, um voneinander zu lernen.

Wir finden solche Projekte sehr hilfreich, hilfreicher als eine Vorlesung sein könnte, da auf diese Weise nicht nur unsere Deutschkenntnisse oder die Kenntnisse in den Fächern Geschichte oder Sport, Sprache, Kultur erweitert werden, sondern auch unsere Kreativität und Gruppenarbeit gefördert werden. Die Gruppenarbeit war auf eine andere Weise gestaltet, weil sie nur online durchgeführt werden konnte. Wir haben neue Kenntnisse durch das Recherchieren und auch aus erster Hand von unseren Partner:innen bekommen. Am Ende haben wir es geschafft, die neuen Kommunikationsmedien und auch unsere Motivation für die gemeinsame Arbeit sind unser Schlüssel zur erfolgreichen Ausarbeitung der gestellten Aufgabe.

Die gesammelte Erfahrung werden wir im weiteren Verlauf des Studiums und später in unserer beruflichen Karriere beim Unterrichten anwenden.

ERFAHRUNGSBERICHT: PROJEKT- GESCHICHTSBILDER IN BULGARIEN UND ÖSTERREICH ZUM THEMA *UMGANG MIT EHEMALIGEN KONZENTRATIONSLAGERN UND/ODER ORTEN VON MASSENGEWALT*

Ivanka Bachvarova und Maya Zhilina

Sofioter Universität „St. Kliment-Ohridski“ (Bulgarien)

1. Einleitung

Am Anfang des Semesters haben wir erfahren, dass wir uns mit einem Projekt beschäftigen werden. Bevor wir mit den eigentlichen Themen begangen, hatte die Seminarleiterin uns die wichtigsten Kenntnisse beigebracht; wir lernten wie man am effizientesten Notizen mit der Cornell-Methode schreibt; noch dazu haben wir gelernt wie man Protokolle schreibt, warum es verschiedene Typen von Protokollen gibt und wann sie benutzt werden, z.B. das Verlaufs-, Versuchs-, Ergebnis- und Seminarprotokoll.

Danach hatten wir ein Seminar über das Thema des Projekts- *Geschichtsbilder*. Zuerst haben wir das Thema ganz allgemein definiert: *ein Bild, das sich jemand von Geschichte macht oder die Summe der geschichtlichen Vorstellungen eines Menschen oder einer Gruppe* und mit Beispielen aus Lehrbüchern, historischen Fotos etc. erweitert.

Während des Seminars erfuhren wir mehr über das Projekt: Es war ein interkultureller Austausch zwischen österreichischen und bulgarischen Studierenden und schloss mehrere Themen der Geschichte dieser zwei Länder und deren Herkunft ein. Mögliche Themen waren *die Bedeutung des Nationalfeiertags, Wichtige Denkmäler, Präsentation von Geschichte in Museen, der Erste Weltkrieg, die Aufarbeitung des Zweiten Weltkrieges und des Holocaust, der Blick auf den Kommunismus/ Sozialismus – Antikommunismus, Bedeutende Frauen im Land* etc.

Schon am Anfang, nachdem wir die Themen gelesen haben, haben sie unser Interesse für das Projekt geweckt, weil wir die Mehrheit von den Themen über Bulgarien nie vertieft hatten und unser eigenes Land besser kennen wollten. Leider hatten wir bis zum Projekt auch nicht viel über Österreich gewusst, deswegen war dies unsere Möglichkeit, die österreichische Geschichte und Kultur in den letzten Jahrhunderten kennenzulernen.

Wir haben erwartet, dass wir Menschen einer anderen Nationalität und Kultur kennenlernen werden und dass wir Information über unsere Länder austauschen werden, sodass wir am Ende ein besseres Verständnis über unser Thema haben.

Am Ende haben wir das Thema: *Umgang mit ehemaligen Konzentrationslagern und/oder Orten von Massengewalt* ausgewählt, weil wir sehr wenig darüber wussten, obwohl das Thema wichtig für unser Nationalbewusstsein ist. Es war uns bewusst, dass es Konzentrationslager in Österreich während des Zweiten Weltkriegs gab, aber wir kannten nur diese in Polen und Deutschland. Deshalb dachten wir, dass wir definitiv etwas Neues und Wichtiges von unseren österreichischen Kommiliton:innen lernen werden.

2. Beschreibung des Projekts

Das Projekt *Geschichtsbilder in Bulgarien und Österreich* begann Anfang November, nachdem wir eine Veranstaltung über die Bedeutung der Geschichtsbilder gehabt hatten. Das Projekt war ein interkultureller Austausch zwischen Studierenden der Universität Klagenfurt (Geschichtswissenschaft) und der Universität Sofia (Germanistik). Wir konnten von mehreren Themen über die kulturelle Geschichte der beiden Länder auswählen. Wir waren in kleinen Gruppen von 2-3 Personen und sollten am Ende unser Thema vor den anderen präsentieren.

Nachdem wir möglichst viele Informationen zu unserem Thema *Konzentrationslager in Bulgarien* gesammelt und recherchiert hatten, sollten wir ein Online-Treffen mit den anderen Teilnehmer:innen organisieren.

Unser Ziel war es: viele Informationen zum Thema zu sammeln, sodass wir eine bessere Vorstellung hatten, um dieses Thema verständlich und nachvollziehbar präsentieren zu können. Wir haben uns sehr schnell organisiert, denn wir haben gleich zwei docs-Dokumente (eins für die Präsentation und eins für das Handout) erstellt, sodass wir gleichzeitig Informationen eingeben konnten. Das war sehr effektiv, weil wir verschiedene Zeitpläne hatten und uns nicht immer virtuell treffen konnten. Durch unsere Herangehensweise, konnten wir in Echtzeit nachvollziehen, was die andere geschrieben oder gefunden hatte. Während der Recherche benutzten wir verschiedene Quellen, die fast alle auf Bulgarisch waren, weil Auskünfte über die bulgarischen Konzentrationslager auf Englisch oder Deutsch im Internet fehlen. Unter den Artikeln wurden auch die Literaturnachweise aufgeschrieben, die wir später in der Bibliothek gefunden haben und davon die wichtigsten Kapitel gelesen haben.

Man kann sich vorstellen, dass die Übersetzung historischer Bücher von bulgarischen Historiker:innen eine herausfordernde Aufgabe war.

Wenn es um den Kontakt mit den Österreichern geht, hatten wir keine sprachlichen Probleme, sodass sie ausführlich alles vom KZ Mauthausen erzählten. Wenn es Namen oder Daten gab, haben wir sie gebeten, dass sie diese im Chat schreiben, sodass keine Fehler beim Präsentieren auftreten. Selbstverständlich brauchten wir ein bisschen Zeit, um unsere Gedanken

zu formulieren, als wir die beiden Themen verglichen haben und als wir auf ihre Fragen antworten sollten.

Im Großen und Ganzen hatten wir keine großen Herausforderungen, wenn es um den Kontakt mit unseren österreichischen Kommilitoninnen geht, weil sie sehr hilfsbereit, korrekt und pünktlich waren. Deswegen trafen wir uns nur zweimal virtuell. Das erste Mal besprachen wir unsere Themen und danach verglichen wir sie, beim ersten Mal konnten wir die Information nicht so schnell bearbeiten, deshalb gab es nicht so viele Fragen am Ende des Online-Treffens. Danach traten mehr Unklarheiten auf, die wir beim zweiten Treffen klärten. Zusätzlich teilten wir weitere Information mit, die wir das erste Mal vergessen hatten.

Zu unseren Aufgaben gehörten: die Literaturrecherche, Übersetzung und Zusammenfassung der Auskunft, Inhalte in eine logische Reihenfolge bringen, zentrale Begriffe bestimmen und definieren, Handout gestalten, Fragen für das Publikum erstellen, Fehler korrigieren.

3. Kurze Darstellung der Ergebnisse

Als Ergebnis ist festzuhalten, dass die Gemeinsamkeiten weniger sind als die Unterschiede, aber dies war angesichts der historischen Ereignisse keine große Überraschung für uns.

Sowohl in Österreich als auch in Bulgarien gab es Konzentrationslager während des zweiten Weltkriegs, aufgrund des Drucks von Hitler-Deutschland. In den Konzentrationslagern galt die Zwangsarbeit, wo politische Gegner, Juden und Homosexuelle ohne Gerichtsverfahren inhaftiert wurden. Trotz der Existenz von Konzentrationslager für die Juden während des Zweiten Weltkriegs in Bulgarien, waren sie nicht vergleichbar mit diesen in Auschwitz oder Mauthausen, sondern die Arbeitslager in Bulgarien entstanden vor allem in der Zeit des Kommunismus. Das Vorbild dieser Lager war das stalinistische System *GuLag- Glavnoe Upravlenie Lagerej*, zu Deutsch: Hauptverwaltung der Arbeitslager. Diese wurden auch schon während des Zweiten Weltkriegs erbaut, aber sie wurden erst etwas später errichtet und waren zwangsweise auch gar nicht für Juden gedacht. Die Brutalität, mit der die Menschen in den österreichischen Konzentrationslagern ermordet wurden, ist mit der bulgarischen nicht vergleichbar. Deswegen werden sie häufiger Arbeitslager genannt. In diesen wurde aber keine Dokumentation wie in Deutschland oder Österreich geführt, deshalb wissen sogar die Historiker:innen nicht, wie viele Menschen, und wie sie, unter diesem Regime gelitten haben.

Was auch die beiden Länder unterscheidet ist nicht nur das Regime, sondern auch der Umgang mit den Juden. In Bulgarien konnte die Deportation der jüdischen Bevölkerung in die

Vernichtungslager bis zum Einmarsch der Roten Armee verhindert werden, auch wenn für diese bereits einige Vorbereitungen getroffen worden waren. Dies hatte mehrere Gründe: Es kam zu Protesten von Seiten der orthodoxen Kirche, einzelner Politiker, wie allen voran Dimitar Peshev und auch der Zivilbevölkerung. Zudem weigerte sich die Regierung unter Zar Boris III. lange, Juden und Jüdinnen an NS-Deutschland auszuliefern, unter dem Vorwand, man benötige sie für die Zwangsarbeit (insbesondere im Straßenbau) im eigenen Land. Dies galt jedoch nicht für die über 11.000 Juden und Jüdinnen im von Bulgarien besetzten Mazedonien und Thrakien, die unter bulgarischer Beteiligung fast ausnahmslos nach Treblinka deportiert wurden, was in der bulgarischen Gesellschaft nicht gern thematisiert wird.

In Österreich wiederum fielen über 65.000 Juden und Jüdinnen dem Holocaust zum Opfer - die meisten von ihnen wurden in Auschwitz ermordet. Das Konzentrationslager Mauthausen konnte erst im Mai 1945 von der amerikanischen Armee befreit werden, hier fanden über 90.000 Menschen (insbesondere auch polnische und sowjetische Kriegsgefangene) den Tod.

Für die Aufarbeitung wird in Österreich ein Gedenktag gegen Gewalt und Rassismus im Gedenken an die Opfer des Nationalsozialismus begangen und Mauthausen ist zu einem Museum geworden, wo man verschiedene Denkmäler und Ausstellungen sehen kann, um sich aktiv mit der Geschichte auseinanderzusetzen und sie nicht in Vergessenheit geraten zu lassen. Auch gehört es an vielen Schulen in Österreich zum Pflichtprogramm das Konzentrationslager in Mauthausen zu besuchen, um das Geschichtsbewusstsein zu schulen. In Bulgarien hingegen gibt es zwar den 10. März als Gedenktag *Rettung der bulgarischen Juden*, um den Opfern des Holocaust und an das Verbrechen gegen die Menschlichkeit zu gedenken, allerdings ist es in der Gesellschaft nicht sehr präsent und verdrängt, dass die Juden und Jüdinnen im besetzten Mazedonien und Thrakien durchaus nach Treblinka geschickt wurden. Zudem ist das größte Lager Belene nur schwer zugänglich, da die Aufarbeitung der Geschichte in Bulgarien noch kaum stattfindet und es nur wenige Gedenkort gibt, um sich mit der Geschichte Bulgariens im Zweiten Weltkrieg und während des Kommunismus auseinanderzusetzen.

4. Bewertung

Unsere Erwartungen über das Projekt haben sich am Ende bestätigt. Wir dachten, wir werden viel neue Information zu den beiden Ländern und ihrer Geschichte lernen. Die Realität sah genauso aus; jetzt wissen wir viel mehr über die verschiedenen Regime in Bulgarien und Österreich und warum diese Regime entstanden sind und sich etabliert haben. Wir haben viel von der Kultur in Österreich gelernt; wie sie gestaltet ist und warum sie so ist, z.B. die

unterschiedlichen Methoden im Geschichtsunterricht und der bewusste, reflexive Umgang mit der eigenen Geschichte in Österreich, der hier in vielen Fällen fehlt oder nicht ausreichend ist.

Leider konnten wir uns nicht alle Vorträge anschauen und zuhören, weil viele nur an zwei Tagen waren, vielleicht wäre es eine gute Idee sie aufzunehmen, sodass man wichtige und spannende Informationen nicht verpasst und sich die Präsentationen später anschauen konnte.

Die Vorbereitung auf das Seminar hat uns auch sehr gefallen, weil ansonsten hätten wir keine Ahnung wie man ein Handout, Mitschriften, Präsentation oder Erfahrungsbericht schreibt, denn dieses Wissen können wir im weiteren Studium anwenden.

Etwas, was uns sehr überrascht hat, war wie produktiv und schnell wir alles geschafft haben.

Die österreichischen Studierenden haben mehrmals sichergestellt, dass wir alles, was sie sagen, verstanden haben und es keine Wissenslücken zu den verschiedenen Unterthemen gibt. Mehrmals haben sie gefragt, ob das Sprechtempo uns passt und ob es Unklarheiten gibt.

Am Anfang hatten sie nicht so viel Ahnung von den bulgarischen Konzentrationslagern und die verschiedenen Regierungen, die diese Konzentrationslager bzw. Arbeitslager einrichteten. Beim zweiten Treffen hatten sie Fragen für uns vorbereitet, die wir gern beantworteten und nochmal die Information über die Zeiträume und verschiedene Regime deutlicher erklärten.

Unsere größte Herausforderung war definitiv die Übersetzung von den ganzen Informationen. Wir hatten viele Quellen gefunden, alle beinhalteten wesentliche Information, die wir benutzen wollten. Auf Deutsch gab es kaum Artikel, die uns helfen konnten, später haben die österreichischen Studentinnen bestätigt, dass sie Information weder auf Deutsch noch auf Englisch finden konnten. Oft war die Terminologie auf einem hohen sprachlichen Niveau und man konnte die Sätze nicht wörtlich übersetzen. Dieser Teil des Projekts war sehr zeitaufwendig, weil wir immer sicher sein wollten, dass wir alles korrekt übersetzt hatten.

Die Geschichte von Österreich fanden wir sehr interessant, deswegen hatten wir keine Probleme, die Informationen aufzunehmen. Etwas, was uns schwer fiel, waren die Gründe der Ereignisse und der Regime in Bulgarien und Österreich nachzuvollziehen, zu verstehen und vor allem zu erklären.

Schließlich würden wir sagen, dass wir mit unserer eigenen Arbeit ziemlich zufrieden sind.

5. Fazit

Im Großen und Ganzen hat uns die Idee von einem Austauschseminar mit einer anderen Universität aus einem anderen Land sehr gefallen. Nicht nur konnten wir neue Menschen durch dieses Seminar kennenlernen, sondern auch unsere Kenntnisse in diesen Bereichen erweitern.

Anschließend möchten wir sagen, dass wir sehr froh sind, an diesem Seminar teilnehmen zu können, weil wir unser Wissen über die Geschichte von Bulgarien und Österreich so erweitert haben. Es ist immer positiv, wenn man mehr über sein eigenes Land lernen kann, es mit anderen Systemen, Regierungen und Geschichten vergleicht. So haben wir verstanden, wir bleiben oft unbewusst, wie wichtig die Reflexion von unseren eigenen Problemen und unserer eigenen Geschichte sind, wie wesentlich die Diskussion über sie ist.

Dieses Projekt hat uns sehr gefallen und hoffentlich wird das nicht das letzte sein, weil wir es für sehr erfolgreich und nützlich finden. Wir sind sehr zufrieden, dass wir so viel fachliche Information nicht nur über die Geschichte, sondern auch über die verschiedenen Schreibmethoden und -formen gelernt haben. Zudem ist dieser Austausch wesentlich für Germanistikstudierende, denn man braucht Kontakt mit Muttersprachlern:innen, um die Sprache zu üben und kulturelles Wissen auszutauschen.

ERFAHRUNGSBERICHT: PROJEKT- GESCHICHTSBILDER IN BULGARIEN UND ÖSTERREICH ZUM THEMA *GESCHICHTE DER MINDERHEITEN UND IHRER RECHTE*

Teodora Avdzhieva und Neda Panayotova

Sofioter Universität „St. Kliment-Ohridski“ (Bulgarien)

1. Einleitung

Unser Thema *Geschichte der Minderheiten und ihrer Rechte* ist sehr aktuell und wichtig, besonders in der heutigen Zeit, in der wir als Gesellschaft wachsen. Die Welt sollte zu einem besseren Ort für alle, die anders sind, verändert werden. Fast alle von uns werden in gewisser Weise liberaler und entwickeln sich zu guten und respektvollen Menschen.

Um Expert:innen im Bereich der Sprache und Kultur der deutschsprachigen Länder zu werden, muss man sich bewusst über die aktuelle Lage und Probleme dieser Länder informieren, und vor allem über diese, die die gesellschaftlichen Einstellungen der Menschen beeinflussen. Im Hinblick darauf sind selbstverständlich die Minderheiten samt den Vorurteilen gegenüber ihnen eine tragende Säule des Begreifens der Kulturlandschaft. Wir erhofften uns, das Bewusstsein für die Probleme der Minderheiten - hierzulande als auch in Österreich - gewissermaßen auch schärfen zu können.

Aus diesem Grund erwies sich für uns dieses Thema am interessantesten. Es war wichtig an erster Stelle, die aktuelle Lage in Österreich, als ein westeuropäisches und deutschsprachiges Land zu erfahren, wobei wir erwartet haben *aus unserer Perspektive* ein ausführliches Bild von den gesellschaftlichen Einstellungen der einheimischen Bevölkerung zu den höchst relevanten Minderheiten dort zu bekommen.

Unser Ziel war dementsprechend unsere Schlussfolgerungen über die Lage der von uns ausgewählten Minderheiten in Österreich, mithilfe des Gesprächs mit den österreichischen Studentinnen und einer Recherche im Internet, zu ziehen, aber auch den Vergleich mit der Situation in Bulgarien zu machen, wobei wir herausfinden wollten, warum die bulgarische Bevölkerung und die Österreicher:innen so unterschiedlich mit marginalisierten Gruppen umgehen, und erhofften uns von diesem Projekt einen Einblick über die komplexe Thematik zu bekommen.

2. Beschreibung des Projekts

Bei unserer Projektaufgabe bzw. –gestaltung war es wichtig, gut und effektiv die Aufgaben und die Themenbereiche zwischen einander aufzuteilen. Ziel des Projekts war es, wie schon erwähnt, die Art und Weise, wie die bulgarische Gesellschaft mit Menschen aus unterschiedlichen Minderheiten umgeht, mit der in Österreich zu vergleichen. Dies sollte mit den Studentinnen aus Österreich über eine Online-Plattform geschehen und diskutiert werden, sowie das gegenseitige Fragen stellen und Beispiele nennen über unser Thema. Wir haben uns dazu entschlossen, uns nicht nur auf eine Minderheit zu beschränken, sondern vier unterschiedliche Minderheiten hervorzuheben, indem diese für uns als die höchst problematischen in fast allen Ländern erschienen. Die Lebensbereiche, in denen diese Gemeinden als Minderheiten gelten bzw. gelten können sind: *Religion, Ethnie, Sexualität* und letztendlich – ein in den Medien nicht so häufig besprochenes Thema – die Menschen mit *körperlicher oder psychischer Behinderung*. Jede von uns hat zwei von diesen vier Minderheiten ausgewählt, die für uns jeweils interessanter zu recherchieren waren, sodass die ganze Recherche effektiver sein konnte – sowohl für uns selbst als auch für die Zuhörer:innen, die den Bericht von Menschen hören konnten, die sich auch wirklich für das entsprechende Thema bzw. die Problematik interessieren. Bei Schwierigkeiten, z.B. mit der Formulierung der Stichpunkte im Handout, halfen wir uns gegenseitig.

Was die persönlichen Aufgaben anbelangt, hat die eine von uns das Gespräch mit den Österreicherinnen durchgeführt, weil die andere genau zu dieser Zeit leider nicht teilnehmen konnte. Andererseits hat die andere später die Präsentation ausgefertigt, indem sie nach einer guten Vorlage für die Präsentation gesucht hat und auch nach Bildern, die wir einfügen können. Sie hat auch zusätzlich einen ZOOM-Raum eingerichtet, damit wir die Information letztendlich besprechen, die Präsentation üben und den Bildschirm gemeinsam nutzen können. Weil wir später kein zweites Mal uns für ein Online-Treffen verabreden konnten, hatten wir beide die weiteren Informationen über die Situation mit den erwähnten Minderheiten in Österreich selber recherchiert. Am Ende mussten wir unsere Stichpunkte je nach unseren Themen im Handout aufschreiben, weil wir dieses gemeinsam gestalteten. Während dieser Monate haben wir einen ständigen Austausch miteinander gehabt.

3. Kurze Darstellung der Ergebnisse

Als wir unsere Recherche und das Gespräch durchführten, war klar, dass Minderheiten in Österreich heute generell nicht mehr anders behandelt werden und die gleichen Rechte wie andere Menschen haben. Das ist nicht ganz der Fall in Bulgarien, wo in den letzten zwanzig

Jahren nur kleinere Fortschritte in Bezug auf die Akzeptanz anderer Menschen gemacht wurden.

Die zwei betroffenen und besprochenen ethnischen Minderheiten in Bulgarien (Sinti und Roma) und in Österreich (Kärntner-Slowenen) haben einen unterschiedlichen Grad der Eingliederung in der Gesellschaft. Bei uns sind sehr viele der Sinti und Roma nicht integriert und der Großteil von ihnen zeigt auch kein Interesse daran, sich an unserer Gesellschaft anzupassen. Das liegt hauptsächlich an der bulgarischen Bevölkerung, die politisch inaktiv ist. Die sogenannten Kärntner-Slowenen in Österreich sind andererseits größtenteils in der österreichischen Gesellschaft integriert und fühlen sich auch als Österreicher:innen. Als Kärntner Slowenen (slowenisch Koroški Slovenci) bezeichnet man die autochthone slowenischsprachige Volksgruppe im österreichischen Bundesland Kärnten. Die meisten von ihnen sind ihrer Herkunft bewusst und schämen sich davor nicht. Selbstverständlich gibt es entsprechende Ausnahmen bei beiden Minderheiten trotzdem sieht das Gesamtbild so aus.

Die Anwesenheit der Muslimen in Österreich ist heutzutage zu einem viel größeren Problem geworden als sie in Bulgarien ist. Hier haben manche Menschen immer noch Vorurteile gegenüber der muslimischen Bevölkerung, aufgrund der vergangenen Geschichte und allen Religionskämpfe, die während der osmanischen Herrschaft stattgefunden haben. Zudem leben viele Muslimen hierzulande isoliert in Dörfern, doch ist unser Zusammenleben heutzutage ziemlich friedlich verglichen zu diesem der Muslimen und der einheimischen Bevölkerung Österreichs. In Österreich besteht das Problem mit der Angst vor dem Dschihad, der auch teilweise begründet ist im Hinblick auf manche vergangenen Auseinandersetzungen und Anschlägen dort.

Die Akzeptanz der behinderten Menschen hat in den letzten Jahrzehnten in beiden Ländern an einer Verbesserung gestrebt. Das bezieht sich aber vor allem auf die Lage der körperlich behinderten Menschen, denn in beiden Ländern herrscht immer noch ein Mangel bezüglich der mentalen Störungen. In den letzten Jahren wird sehr viel dazu aufgerufen, dass dieses Thema als kein Tabu-Thema behandelt wird. Durch die Behandlung des Themas, besonders in den Medien, ist die Akzeptanz in Österreich in der Gesellschaft größer als hierzulande. Nicht nur körperlich behinderte Menschen, sondern auch geistlich behinderte Menschen in Österreich haben einige Privilegien, damit sie in der Gesellschaft besser teilhaben können. Leider ist das in Bulgarien nicht der Fall. Die Infrastruktur in den kleineren Städten ist nicht geeignet für körperlich behinderte Menschen, und für die Politiker:innen ist es nicht die Priorität die Bedingungen für diese Leute zu verbessern.

Verschiedene Minderheiten werden hier oft diskriminiert und einige von ihnen haben entweder nicht die gleichen Privilegien (Menschen mit Behinderungen) oder nicht die gleichen Rechte wie andere Menschen (Gleichgeschlechtliche Ehe und Adoption für homosexuelle Paare sind hier verboten).

Die LGBTQIA+-Menschen treten in den letzten Jahren immer mehr vor, um für ihre Akzeptanz und Rechte zu kämpfen. In Österreich sind sie schon längst eingegliedert und alle homophoben Einstellungen werden dort gesellschaftlich kritisiert. In Bulgarien ist es erst in den letzten Jahren dazu gekommen, dass die LGBTQIA+-Menschen ihre Sexualität in der Öffentlichkeit zeigen und um ihre Gleichberechtigung kämpfen. Es werden seit ein paar Jahren große Pride-Demonstrationen organisiert nach dem Vorbild der westeuropäischen Gesellschaft. Allerdings kommt es zu Übergriffen auf diese Gemeinde und generell ist ein Großteil, vor allem die ältere Generation, mit ablehnenden Ansichten zu diesem Thema eingestellt.

4. Bewertung der Projektarbeit

Bei einem Rückblick auf unserer gesamtes Projekt- bzw. Organisationsprozess, sind wir der festen Überzeugung, dass wir gut mit den Anforderungen zurechtgekommen sind und mit unseren Ergebnissen zufrieden sein können. Was uns am meisten gefallen hat, war die Teamarbeit. Wir haben recht effektiv die Aufgaben verteilt, da zum Beispiel, nur eine von uns mit den Studentinnen aus Österreich gesprochen hat, hat die andere die Präsentationsgestaltung auf sich genommen. Die Bemühungen, dass jede das tut, indem sie erfahrener ist, hat sich positiv auf unsere Arbeit ausgewirkt – wir haben beide intensiv gearbeitet und hatten dabei auch noch Freude. Es ist gut, dass wir das ganze Semester zur Verfügung gehabt haben, um dieses Projekt zu Ende zu bringen, da es ansonsten zu zeitaufwändig und stressig wäre. Die Freiheit, uns zu diesem Thema ausdrücken zu dürfen und mit anderen Menschen zu diskutieren, gefiel uns an dem Projekt besonders gut. Wir sind zufrieden, dass wir einige neue Dinge gelernt haben und auch unsere eigenen Erfahrungen und Eindrücke mit der Diskriminierung in Bulgarien weitergeben konnten.

Was die Mitarbeit mit den österreichischen Studierenden angeht, war unser Gespräch sehr nützlich und angenehm. Beide waren sehr gesprächig und freundlich, es war offensichtlich, dass sie an diesem Thema auch ein großes Interesse haben. Obwohl dieses erste Gespräch gut verlief, schafften wir es nicht, wie schon gesagt, ein zweites Gespräch zu vereinbaren, weil es zeitlich für beide Seiten schwierig war. Außerdem gab es in der Korrespondenz mit dem anderen Studierenden Missverständnisse – lange Zeit haben sie nicht auf unsere E-Mails geantwortet, und als wir eine Antwort von ihnen bekamen, war es kurz vor Weihnachten, so

dass es unmöglich war, ein Treffen zu vereinbaren. Kurz vor der Vorstellung des Projekts haben wir ihnen unsere Fragen auf ein Word-Dokument zugesendet und sie haben gesagt, dass sie uns die Antworten zurückschicken werden, sie haben das aber nicht getan, vielleicht weil sie dann schon in der Prüfungsphase waren, und keine Zeit hatten. So mussten wir in den letzten Tagen eine gründliche Recherche über die drei Minderheiten auch in Österreich durchführen. Am Ende haben wir es geschafft, aber es wäre besser gewesen, alles von ihnen zu hören.

Nichtsdestotrotz war es am wichtigsten, dass wir die ethnischen Minderheiten mit ihnen besprochen haben und die Vergleiche gezogen haben. Schließlich hatten wir davor gar keine Kenntnis darüber, dass es eine große Minderheit der Kärntner-Slowenen in Österreich gibt. Zusätzlich war es für uns überraschend, dass sie wenige Sinti und Roma in dieser Region Österreichs haben. Andererseits war den Österreicherinnen nicht bewusst, was sie als Minderheit auszeichnet. Die Informationen über die übrigen Minderheiten und ihre Lage in Österreich sind im Internet allerdings einfach und ausführlich zu finden, sodass es also keine bedeutende Rolle für die Ergebnisse unseres Projekts gespielt hat, dass wir dieses zweite Gespräch nicht durchgeführt haben.

Mit unserer eigenen Leistung zum Projekt sind wir beide zufrieden, denn wir haben vieles bezüglich Themas gelesen und herausgefunden. Die Recherche über die Situation behinderter Menschen in Bulgarien hat uns viel Mühe gekostet, weil es online kaum Informationen gibt, vor allem keine Studien und Statistiken aus den letzten Jahren. Daten über behinderte Menschen in Österreich sind viel leichter zu finden (was auch Teil des Vergleichs ist). Was die LGBTQA+-Gemeinschaft in Bulgarien betrifft, so konnten wir aus erster Hand berichten, wie die Situation ist, weil eine von uns ehrenamtlich in einigen Selbsthilfegruppen und -organisationen tätig ist, sodass das Sammeln von Information viel einfacher war. Die Recherche zu diesem Thema in Österreich war wiederum einfacher, weil wir wussten, wonach wir suchen mussten. Es fiel uns zum Teil schwer, die Informationen auf das Wichtigste zu reduzieren und nicht zu persönlich zu werden, denn fast alles erschien uns wichtig und relevant. Die Reduzierung und Gewichtung der Informationen war aber grundlegend für die Gestaltung der Präsentation als auch des Handouts. Besonders dies ist uns gut gelungen.

Das Gespräch mit den Studentinnen aus Österreich war zufriedenstellend, weil man sich einwandfrei verstanden hat und am Ende sogar die Rückmeldung bekam, dass man verständliches Deutsch spreche, was generell bedeutend als Eindruck von Muttersprachlerinnen ist. Da die Österreicherinnen auf Hochdeutsch gesprochen haben, was gewiss eine Erleichterung war, gab es keine Missverständnisse während des Gesprächs.

5. Fazit

Als eine Schlussfolgerung, können wir hervorheben, dass wir beide dieses Projekt ganz nützlich finden, vor allem, weil es um eine relevante und tiefe Recherche eines aktuellen Problems geht, die auch für uns das Erlernen neuer Begriffe und die Erweiterung des Wortschatzes bedeutet. Natürlich finden wir generell die Möglichkeit mit Muttersprachler:innen zu kommunizieren sehr spannend und bedeutsam. Das ist von großer Bedeutung für die Verbesserung der mündlichen Kommunikation, was die praxisbezogene Seite des Studiums angeht. Als erstes solches Projekt, das im Rahmen des Seminars Schriftliche Übungen organisiert worden ist, ist es nach unserer Einschätzung sehr gut verlaufen. Es ist auf jeden Fall zeitintensiv, aber möglich zu bewerkstelligen, wenn, wie bei uns, genug Zeit dafür gegeben wird. Die Beratung bzw. die Hinweise auf die zu erledigenden Aufgaben und die empfehlenswerte Vorgehensweise, die wir im Vorfeld bekommen haben, waren auch sehr ausführlich und hilfreich. Wir haben viel Interessantes gelernt, das in der Zukunft sicher von Bedeutung sein wird. Das Projekt war eine große Herausforderung, aber wir haben es gut gemeistert und es war eine nützliche Erfahrung. Es hat Spaß gemacht, und wir wünschen uns beide, wir hätten mehr praktische Arbeiten wie diese an der Universität.

**ОТЛИЧЕНИ ТЕКСТОВЕ
ОТ КОНКУРСИ ЗА УЧЕНИЦИ И
СТУДЕНТИ**

*

**TEXTS AWARDED IN COMPETITIONS
FOR STUDENTS AND PUPILS**

КОНКУРС ЗА ЕСЕ НА ДАТСКИ ЕЗИК

Организатори:

*Център за научни изследвания и информация „Ханс Кристиан Андерсен“ към
Софийския университет „Св. Климент Охридски“ и
Посолство на Дания в България*

ESSAY COMPETITION IN DANISH

Organisers:

*Hans Christian Andersen Centre for Research and Information at
Sofia University St. Kliment Ohridski and
Embassy of Denmark in Bulgaria*

Предлагаме на вашето внимание текстовете на отличените студенти в конкурса за есе на датски език, организиран ежегодно от Центъра за научни изследвания и информация „Ханс Кристиан Андерсен“ към Софийския университет „Св. Климент Охридски“ в сътрудничество с посолството на Кралство Дания в София. Тази година темата на конкурса бе „С какво ви е вдъхновила кралица Маргрете II?“, свързана с петдесетгодишнината от коронацията на кралица Маргрете II, която беше отбелязана през 2022 г. В конкурса участваха студенти от специалност „Скандинавистика“, изучаващи датски език. Победителите в конкурса са:

- Габриела Атанасова, III курс – първа награда
- Живко Боздански, IV курс – втора награда
- Моника Цветкова, II курс – трета награда
- Велислав Великов, II курс – специална награда

Посланикът на Кралство Дания в България Н. Пр. Йес Брогорд Нилсен награди лично победителите в конкурса и проведе разговор със студентите и преподавателите от специалност „Скандинавистика“.

Бихме искали да изразим благодарността си към Посолство на Кралство Дания за отличното сътрудничество, както и на участниците в конкурса. Честито на печелившите, а на всички студенти пожелаваме успех!

HVORDAN HAR DRONNING MARGRETHE II INSPIRERET DIG?

Gabriela Atanasova, Skandinavistik, År 3

»Menneskelig fattigdom må ikke være prisen for materiel rigdom.« Med sådanne formuleringer har dronning Margrethe II bevist, at hun er utrolig dygtig til at holde indholdsrige taler om de aktuelle problemer, og til at få sit publikum til at lytte opmærksomt og tænke dybt. Hendes ord kan få alle mennesker, uanset deres nationalitet, til at fælde en tåre. Ikke mange er i stand til at opnå en sådan effekt på andre. Men Dronningen, hvis fulde navn er Margrethe Alexandrine Þórhildur Ingrid, har demonstreret udmærkede sproglige evner. Hendes kloghed og interessante udtryk inspirerer stadig andre regenter og politikere, ligeledes almindelige mennesker som mig.

Dronning Margrethe II har fået sin uddannelse på adskillige skoler og universiteter, både i Danmark og udenlands. Dette og det faktum, at hun er datter af Dronning Ingrid, Prinsesse af Sverige, og var gift med Prins Henrik, der var af fransk oprindelse, har naturligvis påvirket hende med hensyn til antallet af sprog, hun har lært sig igennem hele sit liv. Ud over dansk kan Hendes Majestæt Dronningen flydende engelsk, fransk, spansk, tysk og svensk. Som fremmedsprogstudierende er jeg bekendt med de udfordringer, sprogindlæringen indeholder, så jeg kan ikke lade være med at beundre Margrethes sproglige kompetencer.

Dronning Margrethe II's malerier, découpages, scenografier og illustrationer er ubestrideligt exceptionelle. Men man skal ikke glemme, at hun ydermere har arbejdet med oversættelser sammen med prins Henrik. Resultatet er den egenartede oversættelse af Simone de Beauvoirs roman *Alle mennesker er dødelige*. Derudover har dronningen skrevet manuskripterne til filmene *Snedronningen* og *De Vilde Svaner*. Alt det her er et bevis på dronningens kulturelle rigdom og talent for at få ordene til at flyve frit i læserens hoved og vække stærke følelser.

Det danske sprog er i vid udstrækning blevet moderniseret som konsekvens af dronning Margrethe II's flittige arbejde og originale, kraftfulde formuleringer. Hendes Majestæt Dronningen modtog Modersmål-Selskabets Pris på baggrund af hendes bidrag til udviklingen af det danske sprog. Med sine officielle taler demonstrerer den danske monark høj stil. Sproget er imidlertid enkelt, så budskabet kan formidles og forstås af alle. Hun oplyser, at hun »prøver at finde et friskt udtryk, så der ikke er støv på de ord, man kommer med«. Det er derfor, jeg synes, at hun fortjener at anses som sprogambassadør.

HVORDAN HAR DRONNING MARGRETHE II INSPIRERET DIG?*Zhivko Bozdanski, Skandinavistik, År 4*

Det er let at se på Dronning Margrethe II og kalde hende verdens mest menneskelige dronning. Færre mennesker har i dag interesse for verdens nuværende monarker. Selve ordet monark føles og lyder »gammelt« og måske endda lidt banalt i 2022. Men Dronning Margrethe II er helt anderledes end alle andre monarker, der findes i dag, og er en person, der er værd at lære mere om.

Folk ser ofte på monarkiet som noget, der synes at stå over dem. For nogle kan monarker næsten virke som noget andet end mennesker. Konger og dronninger er noget, vi læser om i historiebøger eller hører om i tv. Og selv om vi ofte får interessante små detaljer om deres liv og sladder, som måske er sandt eller ej, kan vi almindelige mennesker aldrig rigtig forstå eller forholde os til monarker. Det skyldes, at deres liv simpelthen er så ubegribeligt forskelligt fra vores, at det ville være umuligt at forstå deres dagligdag og deres tankegang.

Med denne opfattelse af monarkiet i tankerne skal det nævnes, at Dronning Margrethe II er en stor undtagelse. På mange måder kan man sige, at en konge eller dronning først og fremmest er monark og dernæst menneske, idet pligten altid kommer i første række. Alligevel kan det på den måde ofte være svært at se noget menneskeligt i mange monarker. Dronning Margrethe II er det modsatte – hun er virkelig folkets dronning, fordi hun sætter menneskeheden før monarkiet og finder en perfekt balance mellem de to. Dette er mest tydeligt gennem hendes passion for forskellige former for kunst, lige fra maleri til kostumelavning til teaterstykker.

Kunst er en måde at vise et menneskes følelse af forundring og ønske om at vise sine sande følelser, sin sande menneskelighed. Hvert penselstrøg bruges til at vise menneskets sande form – ikke dets krop eller ydre fremtoning, men dets sjæl, det indre, som er usynligt for øjet. Selv et simpelt maleri kan ofte være mere værd end tusind ord, som alle viser os kunstnerens sande natur, hvilket giver os en dybere og mere personlig forståelse af dem. For en monark kan det ofte være svært at finde en måde at udtrykke sig selv virkeligt på og have viljen til at gøre det. Og det kan være svært at finde balancen mellem ens udtryk for det menneskelige og ens pligt. Men Dronning Margrethe II har fundet den perfekte balance mellem det menneskelige og monarkiet, og det er det, der gør hende så inspirerende.

Vi bliver alle ofte mindet om vores ubestandighed, vores anicca. De velstående må gå ned – det er den sandhed, som afsløres af salatræets farve. De stolte varer ikke ved – de er blot en drøm i en forårsaften. Og dog er der dem, som Dronning Margrethe II, der lever hinsides

disse lærdomme, de er undtagelserne. De nægter simpelthen at leve det liv, som det er meningen, at de skal leve – i stedet lever de det liv, de ønsker, og det liv, der er meningen for dem, i perfekt harmoni. Det, mener jeg, er noget, vi alle bør stræbe efter.

HVORDAN HAR DRONNING MARGRETHE II INSPIRERET DIG? DRONNING MARGRETHE II: DEN SOLRIGE HERSKER

Monika Tsvetkova, Skandinavistik, År 2

At skrive om Hendes Majestæt Dronning Margrethe II, er en særlig og ansvarlig opgave. Jeg nyder det. Da jeg fandt ud af, hvad temaet for essayet var, blev min interesse så vakt, at jeg næste nat drømte om Dronningen af Kongeriget Danmark, som spurgte mig hvorfor jeg ikke havde rød læbestift på (hendes favorit).

Jeg er mest imponeret af hvor smilende og godt menneske dronningen er. Præsidenter og monarker for forskellige lande taler om Dronning Margrethe II med stor respekt og varme. Hun er ekstremt intelligent og hyggelig. Dronningen har sans for humor, kan tale om alle mulige emner og disponerer samtalepartneren til at føle sig godt tilpas. Dronning Margrethe II er virkelig interesseret i folk hun kommunikerer med, og har et personligt forhold til dem, hun er ikke kun høflig af etikette. I landene hun besøger, bruger Hendes Majestæt ikke kun tid på seværdighederne og de bedste dele af hver by, men tværtimod – hun går også på markedet, spiser på restauranter og besøger lokalbefolkningen, fordi hun vil se, hvordan folk virkelig bor, hvad der ophidser dem og hvad de bekymrer sig om. Hun taler med alle som ligeværdige, uanset deres sociale klasse. Det gør Dronning Margrethe II til en værdifuld person. Hun er tæt på folket, og det er ikke tilfældigt, at danskerne, der forguder hende og kalder deres hersker »Daisy«, er verdens lykkeligste mennesker, og Danmark er berømt som et af velstandslandene.

Hendes Majestæt er en ekstraordinær dronning. Det er forbløffende, at ved siden af sin svære opgave at styre Kongeriget Danmark i 50 år, har hun en stærk interesse for litteratur og kunst. Som filologistuderende, der en dag gerne vil lave oversættelser, er jeg meget imponeret over, at dronningen er polyglot og oversætter. Hendes passion siden hun var lille pige har altid været ballet. Hun har enestående viden på det område. Det er spændende, at hun selv arbejder på kostumerne til sceneopførelserne af balletten «Nøddeknækkeren», som har været min favorit siden jeg var barn. Dronning Margrethe II er også kunstner, og gennem årene har hun deltaget i udstillinger af sine imponerende akvarelværker på forskellige museer i Danmark.

Hovedinspirationen for dronningen er hendes børn og otte børnebørn. Repræsentanter for dronningens foretrukne hunderace: gravhunde, er også en del af familien. Dronningen bor i et slot fuld af kærlighed, latter og forståelse: alt man drømmer om.

Vi kan ikke undgå at bemærke Dronning Margrethe II's påklædningsstil. Hendes outfits er altid mindeværdige, efter etikette. I sit dagligliv foretrækker hun mere behageligt tøj. Hun er vild med farverigt, blomstret tøj, der komplementerer hendes soludstråling. Det er også fantastisk, at Hendes Majestæt er designeren af mange af sine kostumer.

En anden ting jeg er meget begejstret for er, at Bulgarien i år 2000 havde den ære og lykke at få besøg af Hendes Majestæt Dronning Margrethe II og Hans Kongelige Højhed Prins Henrik. Foran Danmarks Ambassade i Sofia blev de budt velkommen af den daværende præsident for Republikken Bulgarien Petar Stoyanov og bulgarske kvinder, klædt i traditionelle dragter, som gav Dronningen en buket geranium. Denne plante er et symbol på sundhed, velvære og lang levetid.

Afslutningsvis vil jeg sige, at Dronning Margrethe II er en meget speciel dronning, og hvad end jeg skriver, vil det ikke være tilstrækkeligt. På trods af hendes vigtige position i verden i 50 år og hendes talrige præstationer, formår hun at forblive et ægte, altid smilende og hjælpsomt menneske. Hvis ethvert land blev styret af såpas uddannede, hjertevarme, kunstneriske og farverige herskere, ville verden være et lykkeligere sted. Jeg ønsker Hendes Majestæt Dronningen sundhed og mange flere års succesfuldt styre af Kongeriget Danmark!

HVORDAN HAR DRONNING MARGRETHE II INSPIRERET DIG?

ET LYS I MØRKET

Velislav Velikov, Skandinavistik, År 2

Måske som i mørket et lys,
måske som for håbet et hus,
hele verden må i opløsning gå,
men jeg ved at Hendes Kongelige Højhed vil stå.

Så pludseligt, så underligt
at hun under denne himmel kom,
under krigen, under lidelsen,
denne verdens drøm.

Så stærk en kvinde,
så klog en dronning,
hele Danmark hun binder,
hele Danmark forenet blev efter hendes kroning.

En svær byrde bærer hun,
den hele nation at lede,
og hendes krone højt på hovedet kun
sidder og skinner for alle.

Et smil fuldt af kraft og fred
og vilje større end et bjerg,
lovede hun et land stærkere,
det er Danmarks virkelighed!

»Hvem tager sig af Kongen?«
spurgte nogen for længe siden, og en tanke helt utvungen.

»Vi alle gør!«, råbte alle sammen.
Ordene forbandt og slog nationens tromme!

»Vi alle gør!« Ord så absolutte
og ord for Danmarks dronning passende,
at hendes løfter aldrig blev brudte,
uanset hvor mange bestridende.

Dronningens magt utrolig,
som i en fantasi så strålende,
med et sværd af tro, enestående og helligt,
stod hun op mod al frygten vedholdende.

Måske som i mørket et lys,
måske som for håbet et hus,
hele verden må i opløsning gå,
men jeg ved at Hendes Kongelige Højhed vil stå.

**КОНКУРС ЗА ПРЕВОД НА ХУДОЖЕСТВЕНА ПРОЗА И ПОЕЗИЯ
ОТ СКАНДИНАВСКИ ЕЗИЦИ
НА ИМЕТО НА ПРОФ. Д-Р ВЕРА ГАНЧЕВА**

Организатор:

Специалност „Скандинавистика“

Софийски университет „Св. Климент Охридски“ (България)

**PROF. VERA GANCHEVA COMPETITION FOR TRANSLATION
FROM SCANDINAVIAN LANGUAGES**

Organiser:

Scandinavian Studies Section

Sofia University St. Kliment Ohridski (Bulgaria)

Представяме отличените победители в конкурса за превод на художествена проза и поезия от скандинавски езици на името на проф. д-р Вера Ганчева, в който се включиха ученици и студенти с общо тридесет и пет превода – единадесет от датски, шестнадесет от норвежки и осем от шведски език.

След проведеното обсъждане на предложените преводи, журито в състав проф. д.ф.н. Майа Разбойникова-Фратева, Меглена Боденска (скандинавист и преводач от шведски език), гл. ас. д-р Антония Господинова, гл. ас. д-р Евгения Тетимова, гл. ас. д-р Иван Тенев, гл. ас. д-р Владимир Найденов, гл. ас. д-р Елена Стойнева, гл. ас. д-р Надежда Михайлова, ас. Константин Радоев, ас. Елена Стоицева отличи следните победители в съответните категории:

- Превод на художествена проза от датски език: **Веселина Кузманова**, студентка в трети курс, НФИМСЕ
- Превод на художествена проза от норвежки език: **Андрей Колев**, студент в магистърска програма „Език, култура, превод“, специалност Скандинавистика
- Превод на художествена проза от шведски език: **Анна Димитрова**, студентка в трети курс, специалност Скандинавистика
- Превод на поезия от датски език: **Михаил Байков**, студент в магистърска програма „Нордистика“, специалност Скандинавистика

- Превод на поезия от норвежки език: **Михаил Байков**, студент в магистърска програма „Нордистика“, специалност Скандинавистика
- Превод на поезия от шведски език: **Андрей Колев**, студент в магистърска програма „Език, култура, превод“, специалност Скандинавистика

За превод на художествена проза от норвежки език поощрителни награди получават **Яница Кирова**, студентка в четвърти курс, специалност Скандинавистика и **Мария Стефанова**, ученичка от 10 А клас в 19 СУ „Елин Пелин“, София.

Благодарим на всички участници в конкурса и им пожелаваме бъдещи успехи в сферата на превода от скандинавски езици!

СИСЕЛ ФАЛСИ ПЕДЕРСЕН: „ОТНОВО ЗАЕДНО“ (откъс)

Превод от датски език: Веселина Кузманова

SIDSEL FALSIG PEDERSEN: “GENFORENING” (excerpt)

Translation from Danish: Veselina Kuzmanova

Няколко места по-напред някой протяга ръка и завърта копчето на климатика. Мислех, че е включен и на моето място, но когато приближих ръка до горе, не се усещаше никаква струйка въздух. Пръстите са дълги, дланта и ръката – красиви, слаби, има нещо, което ми изглежда познато. Всъщност прилича на моята ръка, изправям се леко от мястото си, за да видя лицето ѝ, но успявам да видя само няколко кичура кестенява коса, която като нищо можеше да е моята, но не е, защото аз стоя тук, а не там. Ако аз стоях там, то кой щеше да стои на моето място, невъзможна мисъл, прилошава ми. Изваждам вестника, който си купих от летището, може би просто напрежението ми идва в повече.

С брат ми (близнаци сме) не сме се виждали от няколко години. Беше ми звъннал да ме попита дали имам желание да го посетя, дали не трябва да оставим миналото зад гърба си. Не живеем толкова далеч един от друг, но въпреки това все още съм виждала новия му дом. Говорихме си, че може да се разходим просто като туристи в новия му град, като на почивка. Отново се изправям, за да видя лицето ѝ, но продължавам да виждам единствено косата и и тя все още ми прилича на моята.

Най-накрая кацаме на пистата и изчакваме разрешение да свалим коланите,

усещам пеперуди в стомаха. Дано да е в добро настроение и да се зарадва да ме види, надявам се да е бил искрен, когато каза, че ще ми прости за всичко. Изправям се, посягам към чантата си и отново я забелязвам, има 5 – 6 души помежду ни. Навела се е над чантата си и косата закрива лицето ѝ, така че е трудно да го разгледам поотблизо. Успявам да видя само каубойското ѝ яке, такова имам и аз, и широките войнишко зелени панталони, които е облякла. Мисля, че много си приличаме. Тук е ужасно топло. Страхувам се, че няма да го позная, че ще мина покрай него и няма да го забележа. Знам добре как изглежда, но може да се е променил или да не си го спомням правилно.

Краката ми леко треперят, изгубих я от поглед, но това няма значение, кара ме отново да се замисля дали той също има вече сиви коси, дали е надебелял. Излизам в залата за пристигащи и се опитвам да огледам обстойно всички, които стоят там. Не го виждам, но е въпрос на време, след малко той изведнъж ще се появи пред мен и аз ще тръгна бавно към него, за да може да ме забележи. В този момент виждам жената от самолета, стои с гръб към мен и прегръща някого. Забелязвам, че и тялото ѝ прилича на моето, а обувките ѝ са абсолютно същите с каквито съм и аз днес, забелязвам също и ръцете върху гърба ѝ, това са неговите ръце, мога да ги позная, а също и главата му, косата, мога да позная и якето му, същото каквото имаше тогава. Те стоят и се прегръщат, но това не съм аз, какво става тук? Заставам точно до тях, не знам какво друго да направя. Те се отдръпват един от друг, защото ме чуват да се покашлям, той ме поглежда, но не ме разпознава, аз се усмихвам, казвам „Здрасти, как е?“, а той ме поглежда така сякаш не съм с всичкия си. „Извинете?“, казва той и в този момент се обръща жената от самолета и виждам моето лице, тя е досущ като мен. Преди малко се погледнах в огледалото в тоалетната, знам как изглеждам, той стои там с мен, но това не съм аз. Тя също ме гледа с известна досада и понеже не казвам нищо, те се споглеждат, усмихват се и тръгват към изхода, но не успяват да продължат, защото тръгвам след тях и хващам ръката му. „Здравей“, казвам, „Здрасти, това съм аз, хей, не ме ли позна“. Той замръзва, когато го хващам за ръката, дръпва я към себе си и ме поглежда със студен поглед – „Не Ви познавам“. „Напротив“, казвам аз, „Ей, това съм аз“, той поклаща глава и казва „Ще бъда благодарен, ако ни оставите на мира“. През това време жената стои и ме наблюдава. Не изглежда да е шокирана, в шок съм само аз, обръщам се към нея и питам „Не виждаш ли колко си приличаме?“. Тя ме поглежда, предполагам, че се опитва да бъде мила. Мога да се обзаложа, че си мислят, че съм някакъв луд човек, но не съм. Защо не могат да ме разпознаят?

ЕРИК ДАММАН: „БЪДЕЩЕТО В НАШИТЕ РЪЦЕ“ (откъс)

Превод от норвежки език: Андрей Колев

ERIK DAMMANN: “FREMtiden I VÅRE HENDER” (excerpt)

Translation from Norwegian: Andrey Kolev

Усещал ли си допира на топли скали до гърдите и бедрата си? Бродил ли си бос през тревата? Седял ли си лете през нощта да разговаряш с някого, който те разбира? Държал ли си за ръчичка дете, докато отговаряш на най-важните въпроси на света? Помирисвал ли си новородено или детска коса? Давал ли си утеха и видял ли си как тя помага? Използвал ли си себе си, за да помогнеш? Просто за да помогнеш... Седял ли си сам, без тревога, бил ли си радостен така? Или си забравил що е спокойствие, размисъл и радост? Откупвал ли си се от действителността с нещо, което така и не те е задоволило изцяло? Започнал ли си да се вглеждаш повече в купените неща, отколкото в живите? Мислиш ли непрекъснато, че би могло да ти е по-добре, стига да можеше да си го позволиш? Все още ли мислиш, че е така? Кога се почувства по-добре: в деня, в който разглеждаше новите покупки, или в деня, в който, седнал на каменна ограда, осъзна, че мирише на лято?

Какво значи това? Че трябва да спрем да работим ли? Трябва ли да започнем да живеем само за да живеем, да работим просто за храна? Не, не след дълго животът би станал също толкова безсмислен, но по друг начин. Трябва ли, седнали в тревата, *ние* да плачем от радост, докато други плачат от глад? Никое преживяване не е истинско, ако животът няма смисъл. Представи си да можехме да съчетаем преживяването и смисъла, като работим за един по-добър свят и да живеем, за да се научим какво означава да сме хора. Представи си да знаехме, че работим, защото е важно за другите, без самите да умирахме от притеснение за вещите си. Вещите ни, които никога не се оказват достатъчно хубави, никога достатъчно нови, никога достатъчно полезни, никога истински. Представи си да можехме да се научим да живеем малко по-просто, малко по-правилно, малко по-истински. Не като бягство от близката действителност – не като нереалистично бягство във ферма, от което никога няма да могат да се възползват всички – а към опростяване на *нашия* начин на живот. Нека се опитаем да направим една едничка крачка назад по стълбицата на прогреса. После още една. За да видим дали няма да намерим нещо, което сме

изгубили. Може би ще открием, че едно такова нещо е умението да съчувстваме на другите, които страдат, при все че живеят много далече от нас.

КЛАС ЙОСТЕРГРЕН: „ТУИСТ“ (откъс)

Превод от шведски език: Анна Димитрова

KLAS ÖSTERGREN: “TWIST” (excerpt)

Translation from Swedish: Anna Dimitrova

Имахме няколко срещи, които протичаха по горе-долу един и същи начин – отивахме в едно кафене, настанявахме се и се опитвахме да се държим прилично, докато не станеше време да си ходим вкъщи.

Последния път, когато се видяхме по този начин, изпитвах силна нужда да призная как я карах, че бях сериозно хлътнал и будувах до късно през нощта, че се справях зле в училище, че понасях адски мъки заради нея.

Ала тя ме изпревари. Спомням си, че бяхме тръгнали към киното и с нетърпение очаквах възможността да остана за няколко часа с нея в тъмното. Усещаше се като крачка в правилната посока. Отвън пред киното тя сподели: „Татко и аз ще се местим в Германия.“ Не можеше да прикрие вълнението си. Баща ѝ бе обещал всичко на света. Щели да живеят в Берлин, тя не знаеше от коя страна на стената, но без значение от коя, караше живота там да звучи запленаващо. Там Сиге Баклунд щял да работи в строителния бранш.

Аз, разбира се, бях съкрушен и се насилих да довърша това, което си бяхме наумили. Най-много от всичко исках просто да изхвърча оттам. Обаче бяхме решили да отидем на кино и да гледаме нов френски филм. Влязохме като едно момче и едно момиче, а излязохме като „Един мъж и една жена“¹. Тогава, след като бяхме изгледали целия филм и се бяхме държали толкова силно за ръце, че от тях се стичаха капки пот, осъзнах, че нямаше нужда да ѝ споделям мъката си, тя вече си бе проличала достатъчно.

Ами замина от града и стана неоткриваема, а при чакането на така обещаните

¹ „Един мъж и една жена“ (1966) – френски филм, реж. Клод Льолуш.

писма от Берлин се появи една липса, трудна за превъзможване, една празнота, която се запълваше от принуда към повторение² и магически формули. Често ходех в кафенето в Стария град, където се бяхме срещали, сядах на същата маса, вирах се в празния стол, където тя бе седяла, и ме пронизваше силна болка, която след известно време отшумяваше и на нейно място идваше една лекота, едно временно облекчение, което не проумявах, но към което се стремях, докато като че ли се изхаби и не се появи повече.

Писмата така и не идваха, а аз гледах филма, който бяхме гледали, безброй пъти. Съчинявах си свои филми и започнах да си записвам историите на хартия. Скоро се превърна в навик.

В спомените ми няколко години подред е есен. Наблюдавам отблизо есенните багри, от светложълтото по изсъхналите листа на бреза и клен, покрай побежовия и светлокафяв до бледосив цвят на дъбовете и по-наситения цвят на кестен. Пишех абсурдни диалози за вечна есен, в които фонът имаше същата палитра от цветове като този на „Beatles For Sale“ и „Blonde on Blonde“ на Дилън, причудливи диалози, в опит да дам израз на отчаян копнеж.

Това продължи, докато „Бийтълс“ не издадоха двойния си албум³, който бе така зареден с драматизъм и противоречив, че можеше да бъде единствено чисто бял и празен. „Revolution 9“ бе хаотично нахвърлян колаж, състоящ се от звукови цикли и фрагменти от бунтове и безредици, един поток от ясни и закодирани послания, гласове, текстови фрагменти, драсканици по стени, девизи, поезия и лозунги, знаци и напътствия, наръчници и листи, една какофония от гласове, сред която Джон Ленън внезапно се озовава в нещо като списък и изброява „the watusi... the twist“.⁴

Парчето даде основание за интерпретации и възпроизвеждания на записа отзад напред, за да се разкрият тайни съобщения. Аз се задоволих с този „twist“ и го възприех като парола, като намек, че става дума за един епилог, един грандиозен финал на едно тържество, продължило пет години. Сега краят бе настъпил и хората се разотиваха, и се разделяха, и поемаха в различни посоки, по телевизията излъчваха как демонстрациите в Берлин биват разпръсквани и ми се стори, че видях

² „Принуда към повторение“ – психологическо явление, при което човек има импулс да мисли или действа по начин, предизвикващ повтарянето на неприятни и травмиращи преживявания.

³ „The Beatles“ (1968) е албум на „Бийтълс“, познат също и като „The White Album“ („Белият албум“).

⁴ Уатуси и туист – два танцуwalни стила, популярни за 60-те години на XX век.

Ами да потъва там в тълпата. Изгубена от поглед в някоя голяма манифестация. За нещо. Или срещу нещо. Тема в тема за един млад писател.

**УРСУЛА ЕНКЕР ОЛСЕН: „ВСИЧКО ОТНОВО ЩЕ СТАНЕ
ВСИЧКО“**

Превод от датски език: Михаил Байков

URSULA ANDKJÆR OLSEN: “ALT SKAL BLIVE TIL ALT IGEN”

Translation from Danish: Mihail Baykov

Ще родя от всичко, като животворните капки,
стичащи се от нещата, след като ги стъпчеш, и ще оставя всичко да бъде родено от мен,
сякаш изтръгнато от моето тяло.

Ще се изпъна до краен предел, като опъната тетива,
и ще оставя лъка на живота да се превие от болка
като мен.

Преминах през каменната мелница на живота и сега отделям
зърното от плявата, почакай само да бъде изваден мечът,
натежал в утробата ми.

Залостих реалността в сърцето, а сега искам да отворя всички сърца
на реалността и да се възкача на тронове. Да бъда навсякъде
едновременно.

Задържах всичко в мен, сега навсякъде ще прониквам по-мощно,
както водата прониква в стъблото на цветето,
и стига до най-външното му влакно. Всички съдове са скачени.
Всичко ще води към всичко.

Ще оставя всички полове да влязат в мен и самата аз ще бъда

всеки от тях, жестока съм
и нежна като кадифе.

Като стрела в морето ще се врежа и мечът
на новото начало като войска от мен ще се извади,
подобна на водата – войска като едно единно цяло.

СЕСИЛИЕ ЛЬОВАЙД: „МЕТОП“

Превод от норвежки език: Михаил Байков

CECILIE LØVEID: “МЕТОРЕ”

Translation from Norwegian: Mihail Baykov

Наметни палтото през главата си.
Ще трябва да затвориш и очи.
Ще напомня маска на мъртвец, но няма
страшно. Най-добре ще стане в профил, като и
бездруго така си най-добре, затова сложи
едната си страна.
Всички ще умрат. Всички ще умрат, не чу
ли, нали все пак трябва да узнаем какъв си
бил. Просто положи глава на копирната
машина, придърпай палтото през глава.
Ще натисна червения бутон, ще присветне леко.
Наметни палтото през главата си, любими.
Затвори очи и не, не се усмихвай.

ЕДИТ СЪОДЕРГРАН: „БОЛКАТА“

Превод от шведски език: Андрей Колев

EDITH SÖDERGRAN: “SMÄRTAN”

Translation from Swedish: Andrey Kolev

Щастието няма песни, щастието няма мисли, щастието няма нищо.
Удари щастието си, за да се пръсне, защото щастието е зло.
Щастието иде бавно със сутрешния шумол в спящи шубраци,
щастието се носи надалеч в ефирни облачни картини над дълбоко тъмносини дълбини,
щастието е дремещото поле в обедното сияние
или безкрайните океански ширини под компреса от отвесни лъчи,
щастието е безсилно, то дреме и диша и нищичко не подозира ...
Усещаш ли болката? Тя е силна и голяма, със скришно свити юмруци.
Усещаш ли болката? Тя се усмихва с надежда и просълзени очи.
Болката ни дава всичко, от което се нуждаем –
дава ни ключовете към царството на мъртвите,
избутва ни през портата, докато още се колебаем.
Болката кръщава детето и бди с майката
и кове до една златните венчални халки.
Болката властва над всички, изглажда челото на мислителя,
връзва колието на шията на жадуваната,
чака пред вратата, когато мъжът се отделя от любимата си...
Какво още дава болката на своите обични?
Повече не знам.
Дава перли и китки, дава песни и мечти,
дава ни хиляди целувки, всичките празни,
дава ни целувката, която едничка е истинска.
Дава ни странните ни души и чудните ни нрави,
дава на всички ни най-крупните печалби в живота:
любов, самота и лицето на смъртта.

ЕРИК ДАММАН: „БЪДЕЩЕТО В НАШИТЕ РЪЦЕ“ (откъс)

Превод от норвежки език: Яница Кирова

ERIK DAMMANN: “FREMtiden I VÅRE HENDER” (excerpt)

Translation from Norwegian: Yanitsa Kirova

Някога излежавал ли си се по корем върху нагретите от слънцето морски скали? Стъпвал ли си с боси нозе по тревата? Засеждал ли си се до късно през лятната нощ, за да си говориш с някой, който те разбира? Държал ли си малко дете за ръката, докато отговаряш на най-важните житейски въпроси? Вдишвал ли си миризмата на новородено и уханието на детска косичка? Случвало ли ти се е, както утешаваш един човек, и да забележиш, че му олеква? Бил ли си самият ти от помощ за някого? Без да очакваш нищичко в замяна... Седял ли си сам без следа от безпокойство и обзет от щастие? Или пък може би си забравил какво означава да си смирен, загрижен и радостен? Откупвал ли си се от реалността заради нещо, което така и не те е задоволило изцяло? Започнал ли си да се заглеждаш повече в купени неща, отколкото в живите същества? Често ли стигаш до заключението, че щеше да си по-добре, ако беше по-заможен? Още ли вярваш, че това е вярно? Кога се чувстваше на седмото небе: в деня, когато разглеждаше новите си придобивки от магазина, или в деня, когато седеше на онзи каменен зид и долови аромата на лятото?

Какво значи това? Че трябва да престанем да работим? И да почнем да живеем само колкото да оцелеем? Да работим единствено за да си позволим храната? Не, в този случай животът отново би станал безсмислен, само че по един друг начин. Да седнем в тревата и да заплачем от радост, докато някои плачат от глад? Никое преживяване не може да бъде пълноценно, ако животът е лишен от смисъл. Помислете само какво би било, ако можехме да съчетаем преживяването и смисъла, трудейки се в името на един по-добър свят. Ако живеехме, за да разберем какво ще рече това да си истински човек? Представете си да знаехме, че работим, за да сме от полза за обществото, без да умираме от тревога за собствените си неща. Неща, които никога не са ни се стрували достатъчно нови, хубави, ценни и истински. Само ако можехме да се научим да живеем малко по-простичко, по-правилно и по-истински. Не да обърнем гръб на заобикалящата ни действителност, заживявайки в някоя малка ферма като форма на бягство, което няма как да се удаде на всеки. Целта е да опростим

начина, по който живеем. Нека просто слезем едно стъпало по-надолу по стълбицата на прогреса. И после още едно. Да видим дали сме в състояние да намерим онова, което сме загубили. Може би ще осъзнаем, че става въпрос за способността да съпреживяваме болката на страдащите, макар те да се намират на другия край на света.

ЕРИК ДАММАН: „БЪДЕЩЕТО В НАШИТЕ РЪЦЕ“ (откъс)

Превод от норвежки език: Мария Стефанова

ERIK DAMMANN: “FREMtiden I VÅRE HENDER” (excerpt)

Translation from Norwegian: Maria Stefanova

Усещал ли си допира на топла скала по гърдите и бедрата си? Разхождал ли си се бос в тревата? Седял ли си в лятна нощ, разговаряйки с някой, който те разбира? Хващал ли си дете за ръката и отговарял ли си на най-важните въпроси на света? Вдишвал ли си уханието на косата на новородено бебе? Утешавал ли си някого и видял ли си, че помага? Пренебрегвал ли си себе си, за да помогнеш? Само за да помогнеш... Седял ли си сам, необезпокояван и беше ли щастлив? Или си забравил какво е спокойствие, размисъл и радост? Купувал ли си си нещо, от което никога не си бил напълно доволен? Започнал ли си да гледаш повече на купените неща, отколкото на живите? Постоянно ли си мислиш, че щеше да се чувстваш по-добре, само ако можеше да имаш нещо? Още ли мислиш, че това е вярно? Кога се чувстваше най-добре: в деня, в който седна и погледна новата си покупка или в деня, в който седна на каменната ограда и откри, че мирише на лято?

Какво означава това? Че трябва да спрем да работим? Трябва ли да започнем да живеем само за да живеем, работейки само за храна? Не, животът скоро ще стане също толкова безсмислен, но по различен начин. Трябва ли да седим в тревата и да плачем от радост, докато другите плачат от глад? Никое преживяване не става реално, ако животът няма смисъл. Представете си, ако можем да комбинираме опит и смисъл, като работим за по-добър свят и живеем, за да научим какво означава да си човек. Представете си, ако знаехме, че работим, защото това е важно за другите, без да умираме от притеснения за нашите неща. Неща, които никога не са били достатъчно

добри, никога достатъчно нови, никога достатъчно полезни, никога истински. Представете си, ако можехме да се научим да живеем малко по-просто, малко по-правилно, малко по-истински. Не като бягство от близката реалност – не като нереалистично бягство в малка ферма, която никога не може да бъде споделена от всички – а за да опрости нашия начин на живот. Нека се опитаме да направим само една крачка назад по стълбата на развитие. И още една. За да видим дали можем да намерим нещо, което сме загубили. Може да открием, че едно от нещата е способността да се съчувства на другите, които изпитват болка, дори ако живеят далеч.

**ОТЛИЧЕНИ ПРЕВОДИ В 1-ВИ СТУДЕНТСКИ КОНКУРС ЗА
ПРЕВОД ОТ НЕМСКИ ЕЗИК НА ИМЕТО НА ПРОФ. Д-Р БОРИС
ПАРАШКЕВОВ**

Ренета Килева

Софийски университет „Св. Климент Охридски“ (България)

**TEXTS AWARDED IN THE FIRST EDITION OF THE PROF. BORIS
PARASHKEVOV STUDENT COMPETITION FOR TRANSLATION
FROM GERMAN**

Reneta Kileva

Sofia University St. Kliment Ohridski (Bulgaria)

През пролетта на 2022 г. специалност „Немска филология“ към катедра „Германистика и скандинавистика“ на Софийския университет „Св. Климент Охридски“ обяви 1-ви Студентски конкурс за превод от немски на български език. Идеята е конкурсът да се превърне в традиция, като се провежда ежегодно и дава възможност на студентите от специалност „Немска филология“, но и от други специалности във Факултета по класически и нови филологии и Факултета по славянски филологии, да мерят сили в полето на преводаческото изкуство. Предвижда се при подбора на текстовете за превод всяка година да се поставят различни жанрови и тематични акценти.

Конкурсът е посветен на паметта на проф. д-р Борис Парашкевов (1938 – 2021), дългогодишен преподавател в специалност „Немска филология“ на СУ „Св. Климент Охридски“, изтъкнат германист с международно признание, специалист по диахронна лингвистика, етимология, история и историческа граматика на немския език, завещал и ценна преводаческа продукция от немски и фински език, която ще остане пример за професионално отношение към превода и високо преводаческо майсторство. Сред забележителните постижения на проф. Борис Парашкевов са преводът на историческия роман на Мика Валтари „Синухе Египтянина“, преводите на романа „Сродства по избор“ на Йохан Волфганг фон Гьоте, на новели от Лудвиг Тик, на текстове на Мартин Лутер и Томас Мюнцер. В преводаческия актив на проф. Борис Парашкевов са още „Ернст & Фалк. Масонски разговори“ на Лесинг, осем книги на австрийката писателка Аугусте Лехнер, адаптации за юношеска публика на произведения от древността и

средновековието, историческите романи „Алиенор“ на Тая Кинкел, „Марозия“ на Ерик Валц, „Еврейката от Цариград“ на Валдтраут Левин, либретото на операта „Вълшебната флейта“ и др. Върхов принос за българската преводна култура са преводът на проф. Борис Парашкевов на най-значимата творба от епохата на немския барок, пикаресковия роман „Приключенията на Симплицисимус“ от Ханс Якоб Кристоф фон Гримелсхаузен, и преводът му на героичния късносредновековен епос „Песен за нибелунгите“.

В първото издание на Студентския конкурс за превод от немски език участниците имаха възможност да работят по избор върху откъс от романа „Das Buch des Vaters“ на швейцарския писател Урс Видмер и върху пасаж от предговора на монографията на Херфрид Мюнклер „Marx, Wagner, Nietzsche. Welt im Umbruch“. Представени бяха съответно 9 превода в рубриката „Проза“ и 6 превода в рубриката „Хуманитаристика“. След като обсъди преводите, журито в състав доц. д-р Ренета Килева-Стаменова, гл. ас. д-р Христо Станчев, гл. ас. д-р Иван Попов и ДААД-лектор Жаклин Дибала единодушно реши да присъди:

- Награда за най-добър превод в рубриката „Проза“ на **Ния Спасова**, студентка от 1-ви курс, специалност Немска филология с избираем модул „Скандинавски езици“
- Награда за най-добър превод в рубриката „Хуманитаристика“ на **Вероника Делчева**, студентка от 1-ви курс, специалност Немска филология с избираем модул „Скандинавски езици“.

Много радостно е, че победителите в конкурса, Ния Спасова и Вероника Делчева, са и най-младите участници в него, което е залог за това, че в процеса на обучението си в специалност „Немска филология“ те ще могат да развият своя безспорен потенциал и талант и в бъдеще ще постигнат още по-големи успехи в преводаческото поприще.

Тук публикуваме след редакция двата отличени превода. Преводът на Ния Спасова е редактиран от д-р Христо Станчев, а преводът на Вероника Делчева от д-р Иван Попов.

УРС ВИДМЕР: „КНИГАТА НА БАЩА МИ“ (откъс)

Превод от немски език: Ния Спасова

Студентка в 1-ви курс Немска филология с избираем модул „Скандинавски езици“, Софийски университет „Св. Климент Охридски“ (България)

URS WIDMER: “DAS BUCH DES VATERS” (excerpt)

Translation from German: Nia Spasova

1st year student of German philology with a Scandinavian Elective Module,
Sofia University St. Kliment Ohridski (Bulgaria)

Моят баща беше комунист. Невинаги е бил комунист, разбира се, и вече не беше такъв, когато почина. Ако трябва да сме точни, той членуваше в партията само няколко години, от 1944 до около 1950 г. След това се възмущаваше извън всякакви партийни граници и ругаеше всеки политик, или почти всеки: „Тъпанар! Диване! Убиец!“.

Баща ми не бил орисан от малък, че ще стане комунист. Неговият баща през целия си живот четял една-единствена книга – Библията (майка му също познавала Библията, но само от това, което е чувала за нея) – и не се интересувал от нищо, свързано с политика, като се изключи смътният му възторг по император Вилхелм II. Когато бил на десет години, баща ми в действителност отишъл с татко си до казармата, по-точно на полигона зад нея, понеже немският император бил дошъл на посещение в съседната му страна и в нейния най-красив град и приемал парада на местните войскове части. Небето – великолепно синьо, времето – тъкмо като за император. Гъмжило от хора в добро настроение. Баща ми, дребен на ръст за възрастта си, можел да застане отпред при децата и видял оттам, над момчешките и момичешките глави, как група ездаци в разкошни униформи препускали в тръс покрай тълпата, съвсем близко били, а всеки от тях бил с различна украса на главата: шлемове от злато, червени снопчета пера, шлемове с шипове, капи, пълни с дъбов лист. Момчетата и момичетата около него надавали радостни викове и хвърляли шапките си във въздуха. И моят баща сияел от възторг. Само че не знаел кой от украсените с пера господа е именно императорът. Този на белия кон или пък онзи със засуканите мустаци? Не се осмелил да попита съседа си, едно пълничко момче, което му позакривало гледката. На път за вкъщи получил поничка със захар и заедно с татко си разговаряли въодушевено за това колко великолепно изглеждал монархът.

Една година по-късно, когато избухнала Първата световна война, бащата на моя баща – един иначе тих човек – все още викал „Ура!“ и „Удряйте силно!“, както и всички в града, или почти всички. По онова време френският език не бил чак дотам задължителен и баща ми четял „Добрият другар“, немско списание, на чиято заглавна страница винаги имало поместени бойни кораби, стрелящи едновременно с всичките си оръдия, или войници, които атакували от окопите с широко отворена уста. Иначе тогава баща ми не видял кой знае колко от самата война, най-много да е забелязал как въодушевлението на неговия татко все повече намалявало, докато накрая съвсем изчезнало. Майка му не обелила и дума за събитията от войната.

Баща ми посещавал гимназията зад катедралата, учел старогръцки и латински и винаги бил първенецът в класа си; без да го иска. Вкъщи обаче той бил глупавият, защото брат му Феликс все го изпреварвал с две години и бил още по-неоспорим първенец в класа си. Ако баща ми имал само шестици и една-единствена оценка пет и половина по физкултура, то в бележника на Феликс и по това е имало „много добър“. (Да не говорим за оценките за прилежност и поведение, ахилесовата пета на баща ми.) А при това баща ми играел футбол по-добре от Феликс, това ще рече, че Феликс изобщо не играел футбол. Той залягал над книгите, които поддържал безупречно чисти, дори и да ги препрочитал десетина пъти. Баща ми станал голмайстор на втора юношеска възрастова група на Олд бойс, играел като централен нападател и бил наричан Дребосъка с бомбения изстрел (а пък може и сам да се е наричал така).

Голямата политика била извън полезрението му. Оръдейните гърмежи в Седан и Вердюн си останали някъде в далечината. Дори не срещнал Ленин, въпреки че това е можело да се случи, тъй като бъдещият революционер минавал по същите улици като него. Може би – така си мислеше понякога той в по-късни времена – все пак го е виждал, той самият с футболната топка под мишница, а Ленин – мрачно ругаещ вътрешно в себе си. Никакво сърцебиене не му подсказвало да е зърнал тъкмо идола си, бъдещия си идол.

Генералната стачка обаче нямало как да пропусне. Бил е на шестнадесет години, когато чул далечните изстрели и виковете, идващи откъм катедралата. Неговата улица била пуста, толкова пуста, че не се осмелил да излезе от дома. Чул и за революцията в Русия, измежду другото. Но много по-опасен бил грипът, който върлувал в града по същото време. Неговият дядо, баща на майка му, починал, както и чичо му Макс. Също и една далечна братовчедка, която той едва познавал. Родителите му били подпухнали от плач.

През двадесетте години най-политическото му занимание било членството в едно студентско сдружение, което минавало за прогресивно, тъй като студентите не си разкървавявали взаимно главите със саби. Напротив, биещите се, онези с порезните белези, били техни врагове и когато вечер сядали на своята си маса в ресторант „Хармония“ и се чуквали с халбите си за наздраве, се разпалвали в разговори за това, че висшите държавни длъжности и местата в управителните съвети на най-големите фирми все се падали на старите господа от „Хелвеция“ или от „Ренания“ – тлъсти буржоазни синчета с позараснали белези по бузите. Членовете на Цофингия, към която принадлежал баща ми, били синове на дърводелци, шлосери, железничари (бащата на татко бил учител в общообразователно училище). Те били уверени, че скоро, съвсем скоро щели да заемат позиции на властовите лостове и че тогава щели да сритат задниците на богатите глезльовци.

**ХЕРФРИД МЮНКЛЕР: „МАРКС, ВАГНЕР, НИЦШЕ. СВЕТАТ В
ПРОЦЕС НА ПРЕХОД“ (откъс)**

Превод от немски език: Вероника Делчева

Студентка в 1-ви курс Немска филология с избираем модул „Скандинавски
езици“, Софийски университет „Св. Климент Охридски“ (България)

**HERFRIED MÜNKLER: “MARX, WAGNER, NIETZSCHE: WELT IM
UMBRUCH” (excerpt)**

Translation from German: Veronika Delcheva

1st year student of German philology with a Scandinavian Elective Module,
Sofia University St. Kliment Ohridski (Bulgaria)

Въведение: светлина и сянка

Маркс, Вагнер, Ницше – за всички тях са се водили интензивни, големи дебати. Наличната научноизследователска литература е съответно обширна и се занимава не само с техния живот и творчество, но също и с влиянието им върху XX век: всеки от тримата се откроява по свой начин в своята област, в теорията на обществото, в музиката и във философията, и тримата са звезди, които влачат след себе си дълга, нажежена до червено опашка, която все още хвърля искри, респективно започна да блести отново през

XXI век, след временно избледняване. Очевидно голяма част от нещата, с които те са се занимавали и които са иницирали, са все още или също така отново релевантни. За да дадем обща представа, без да се впускаме в подробности: идеята на Вагнер за тоталното произведение на изкуството, например, при подхода в киното и в следващите един след друг сезони на сериалите, в които разпръснати разкази за сменящи се персонажи или драстични промени в характерите на главните герои се удържат от поетични и музикални лайтмотиви; анализът на Маркс на обществото, след като неолибералната епоха на капитализма поднови старите неравенства и доведе до нови социални разделения; схващането на Ницше за индивидуалната свобода като воля за изживяване на нуждите и влеченията в условията на все по-нарастващите според мнозина ограничения и регулации на масовото общество. Несъмнено тези препратки към настоящето, както и съдържащата се в тях критика, не сочат в една и съща посока – както не са го правели и когато тримата още са били живи. В своето време, както и в нашето настояще, те застъпват различни гледни точки върху обществото и културата. Ето защо е толкова поучително и вълнуващо да ги разглеждаме в сравнителен план.

Огромното влияние, което Маркс, но също Вагнер и Ницше, оказват през XX век, фактът, че политически и културни движения се кръщават на тях, че те формират перспективи и насочват очаквания, не улеснява работата с тях. Те трябва първо да бъдат освободени от натрупванията, насложени се върху творчеството им в резултат на едноименните движения и перспективи – от марксизма, вагнеризма (тук се е наложило френското наименование) и ницшеанството като специфичен прочит на философията на Ницше.

В хода на този процес не искам да прибавям отделни изследвания към обширните, все по-специализирани проучвания, а да разгледам тримата в сравнителен план, за да открия както приликите, така и разликите: Маркс, Вагнер и Ницше като наблюдатели, критици и съвременници на XIX век – век на прелома, и то още повече в ментален, отколкото в материален план. И тримата проследяват този поврат, но изводите, които извличат от него, са много различни: Маркс иска да използва прелома, да го направлява и да постигне определени цели; Вагнер иска да го отмени до голяма степен, за да се върне към по-ранни условия, най-вече към тези, които са се определяли по-скоро от моралните взаимоотношения, а не са се подчинявали на законите на пазара; Ницше мисли в още по-широк контекст, а „преоценката на всички ценности“, към която се стреми, трябва да доведе до връщане към предхристиянското отношение към ценностите.

Това обаче е само приблизителна, силно опростена индикация за посоката, която

всъщност не отговаря на характерната многозначност в мисленето на Маркс, Вагнер и Ницше. Те наистина се стремят към гореспоменатото, но в някои отношения понякога и към неговата противоположност или поне към нещо, което е съвместимо с него. Нито един от тримата не може да се интерпретира лесно или да се мери с една мярка.

Има редица неща, които трябва да вземем предвид по пътя, по който сме поели, в известна степен явяващи се жалони на цялостното начинание. Така, първо, творчеството на тримата е достигнало до следващите поколения до голяма степен чрез посредничеството на „наследници“: в случая с Маркс именно неговият политически спътник и конгениален съратник Фридрих Енгелс е този, който се погрижва да бъде създаден цялостен труд от оставените разнородни произведения. При Вагнер съпругата му Козима полага усилия за това фестивалът, който се е провел само два пъти по време на живота му, да се превърне в ежегодно мероприятие. В случая с Ницше сестра му Елизабет Фьорстер-Ницше поема редактирането на произведенията заедно с Хайнрих Кьозелиц, наричан от Ницше Петер Гаст, който му е незаменим помощник през последните години от живота поради тежкото увреждане на зрението.

**ПРЕВОДИ НА ХУДОЖЕСТВЕНА
ПРОЗА И ПОЕЗИЯ**

**TRANSLATIONS OF PROSE AND
POETRY**

ФРАНЦ КАФКА: „ЗАПИСКИ ОТ 1920 ГОДИНА“ (откъс)¹

Превод от немски език: Ева Пацовска-Иванова

в. „Еволюция“ бр. 5/2021

FRANZ KAFKA: “AUFZEICHNUNGEN AUS DEM JAHRE 1920” (excerpt)

Translation from German: Eva Patsovska-Ivanova

“Evolyutsia”, vol. 5/2021

Франц Кафка (1883–1924) е сред най-четените и най-разностранно тълкуваните писатели в немскоезичната литература от началото на ХХ век. Творчеството му и до днес притегля в орбитата си ценителите и интерпретаторите на художествена литература. То се откроява със своята енигматичност при повдигането на екзистенциални въпроси, за които няма финална инстанция на истината в живота на индивида. Авторът има продължителна и трайна рецепция по целия свят, в България тя се разпростира и в различни социокултурни ситуации. Текстовете на Франц Кафка имат неусложнен езиков изказ, доловима ритмика на фразата, а по признака на отвореност за тълкуване на различни равнища са без аналог в немскоезичната литература.

„Записки от 1920 година“ е откъс от „Дневници“ на Франц Кафка, които са съхранени за периода от 1909 до 1923 г. и съдържат разнородни бележки на автора, включително автобиографични и рефлексивни.

Ева Пацовска е хоноруван преподавател в специалност „Немска филология с избираем модул Скандинавски езици“, доктор по филология, преводачка от немски език на текстове на Томас Фрам, Андреас и Вивиан Хамбургер, Ханс Тил, Марион Пошман и др.

* * *

Ако беше затвор, щеше да се примири с него. Да свършиш като затворник – това би било цел в живота. Но неговото беше клетка с решетки. Безразлична, властна, светският шум нахлуваше през нея и после пак я напускаше все едно си бе у дома, затворникът всъщност беше свободен, имаше възможност да участва във всичко, нищо навън не му убягваше, би могъл дори да излезе от клетката, та нали решетките бяха на метър една от друга, даже и затворник не беше.

¹ Настоящият превод е на част от записките, за останалата част вж. Кафка. *Дневници*. Прев. Надежда Дакова. София: ЛИК, 1993, с. 113 – 119 – Бел. прев.

*

Той вижда две неща: първото е онова спокойно, изпълнено с живот, невъзможно без доза удоволствие съзерцание, обмисляне, изследване, изливане. Броят и възможностите им са безкрайни, дори и дървоядът се нуждае от що-годе голяма цепнатина, за да се настани в нея. За тези дейности обаче не е нужно никакво място, дори и там, където няма и миниатюрен процеп, те могат, прониквайки се взаимно, да живеят и да бъдат стотици хиляди. Това е първото. Второто пък е моментът, в който човек, повикан да дава обяснения, не може и дума да обели и бива запратен обратно в съзерцание и т. н., сега обаче предвид очакващата го безнадеждност не е в състояние да плува в него, натежава и потъва с ругатни.

*

Става въпрос за следното: някога, преди много години, навярно достатъчно тъжен, седях на склона на хълма Петрин. Премислях какви желания имам за живота си. Като най-важно или като най-привлекателно се открие желанието да придобия обща представа за живота (а също – това по необходимост бе свързано с него, да мога писмено да убедя другите в едно такова умение), представа, в която животът да е съхранил своето естествено тежко пропадане и въздигане, но и същевременно не по-малко ясно да може да бъде разпознат като едно нищо, като сън, като блуждаене в пространството. Хубаво желание може би, ако си го бях пожелал истински. Нещо като желанието с болезнено прецизна вещина да сковеш маса и същевременно да не вършиш нищо и то не така, че някой да може да каже: „Нищо не върши с чука“, а по-скоро „Той действително работи с чука и в същото време нищо не върши“, чрез което коването с чука би станало по-дръзко, по-решително, по-действително и ако щеш, още по-безумно.

Но той дори не можеше да си пожелае нещо такова, защото желанието му въобще не беше желание, беше просто защита, придаване на гражданство на нищото, глътка жизненост, която той искаше да дари на нищото, към което по онова време правеше първи съзнателни крачки, но което вече чувстваше като своята стихия. Тогава това бе своеобразно сбогуване с илюзорния свят на младостта, тя впрочем никога не го беше заблуждавала непосредствено, а само чрез речите на авторитетите около него. Така се бе стигнало до необходимостта от „желанието“.

*

Той доказва единствено самия себе си, той си е единственото доказателство, всички противници моментално го побеждават, но не като го опровергават (той е неопровержим), а като доказват себе си.

*

Човешките сдружения се основават на това, че някой изглежда е успял със силното си присъствие да опровергае други сами по себе си неопровержими индивиди. Подобно нещо е сладко и утешително за тези индивиди, но в него липсва истина, а поради това и трайност.

*

Пред витрината на Казинели се навъртаха две деца, момче на около шест години и седемгодишно момиче, в заможно облекло, разговаряха за Господ и за греховете. Спрях се зад тях. Момичето, вероятно от католическо семейство, смяташе за истински грях единствено лъжата пред Господ. По детски упорито момченцето, може би протестант, я питаше какво е тогава лъжата към хората или кражбата. „И това е голям грях“, отвърна момиченцето, „но не най-големият, само греховете пред Господ са най-големите, за греховете спрямо хората имаме изповедта. Като се изповядам, ангелът веднага се завръща зад гърба ми, а когато сторя грях, зад мен се появява дяволът, само че той не се вижда“. И уморена от тази полусериозност, тя на шега се завъртя на пета и рече: „Виждаш ли, зад мен няма никой“. По същия начин се обърна и момчето и видя мен зад себе си. „Виждаш ли“, каза то, без да се съобразява с факта, че нямаше как да не чуя, или може би без да се замисля за това, „зад мен стои дяволът“. „Този и аз го виждам“, отвърна момичето, „но нямам предвид него“.

*

- Превръщаш неволята си в добродетел.
- Първо, всеки постъпва така и второ, точно аз не го правя. Аз оставям неволята да си бъде неволя, не пресушавам блатата, а живея сред горещата им пара.
- Точно така градиш своята добродетел.
- Като всички, както вече казах. Впрочем го правя само заради теб. За да си любезен към мен, нанасям вреда на душата си.

*

Разликата между тези „да“ и „не“, които казва на съвременниците си, и онези, които всъщност би трябвало да казва, би могла да отговаря на разликата между живота и смъртта, а е и също толкова само интуитивно понятна за него.

*

Силата да кажем „не“, този най-естествен израз на вечно изменящия се, обновяващия се, умирайки съживяващ се човешки организъм на борец, я имаме винаги, смелостта обаче не, а пък животът е отрицание, тоест отрицание, което потвърждава.

*

Той не е нито дързък, нито лекомислен. Но и страхлив не е. Свободният живот не би го уплашил. Е, не му е бил отреден такъв живот, ала и това не го тревожи, понеже като цяло не се тревожи за себе си. Има обаче един напълно непознат нему Някой, който постоянно изпитва за него – само за него, големи тревоги. Тези отнасящи се до него тревоги на въпросния Някой, особено нескончаемостта им, понякога в спокойните часове му причиняват мъчително главоболие.

СИГРИД УНСЕТ: „КРИСТИН, ДЪЩЕРЯТА НА ЛАВРАНС“

Том 2: „Стопанка“ (откъс)

Превод от норвежки език: Ева Кънева

Издателство „Емас“, 2011

SIGRID UNSET: “KRISTIN LAVRANSDATTER”. Bind 2: “Husfrue”

(excerpt)

Translation from Norwegian: Eva Kaneva

Emas Publishing, 2011

Сигрид Унсет (1882 – 1949) е родена в Дания и е израснала в Кристиания, някогашното име на днешен Осло. През 1907 г. дебютира с романа „Госпожа Марта Оули“, но големият пробив на литературната сцена идва с „Йени“ през 1911 г. Сигрид Унсет получава Нобеловата награда за литература през 1928 г. най-вече за изключителното описание на живота в средновековна Скандинавия в трилогията „Кристин, дъщерята на Лавранс“, включваща частите „Венецът“ (1920), „Стопанка“ (1921) и „Кръстът“ (1922).

Трилогията се смята за един от шедьоврите в норвежката литературна история и представя завладяващата историята на Кристин Лаврансдатер – дъщеря на заможен стопанин от Гюдбранската долина. Сигрид Унсет проследява живота ѝ от детските години до дълбока старост. Изграден с много проникновение и наситен с психологизъм, образът на Кристин ни пленява със силата на девичите ѝ вълнения, с изпепеляващата ѝ любов към Ерлен Никулаусьон, с майчината ѝ всеотдайност и не на последно място със стремежа ѝ да намери път към Бога. Трилогията представлява отзвук от терзанията на самата Унсет, която няколко години след написването ѝ решава да се върне към католицизма.

Магията на „Кристин, дъщерята на Лавранс“ вдъхновява Лин Улман да режисира едноименната екранизация през 1995 г. Критиката е единодушна: благодарение на културно-историческите си познания и художественото си майсторство Сигрид Унсет е съумяла да сътвори литературна творба без аналог в европейската литература от ХХ век.

Ева Кънева е преводачка на художествена литература от норвежки, шведски и датски език. Родена е през 1985 г. в град Добрич. През 2010 г. завършва бакалавърска степен по скандинавистика и магистърска – по скандинавски езици, култура и превод към катедра „Германистика и скандинавистика“ в Софийския университет „Св. Климент Охридски“. Жанрово преводите на Ева Кънева обхващат класика, детско-юношеска литература и криминални романи. Превежда произведения на Ю Несбьо, Карин Фосум, Юси Адлер-Улсен, Ендре Люн Ериксен, Тюра Теодора Трунста, Сара Енгел, Катарина фон Бредов, Ким Фебер, Йени Педерсен, Мария Грипе, Сигрид Унсет,

Хенрик Ибсен и др. През 2015 г. е удостоена с Наградата на фондация „Васа Ганчева“ за млад преводач от скандинавски езици и с Наградата на НУРЛА (Държавната агенция за подкрепа на норвежката литература в чужбина) за преводач на годината.

Откъсът от романа „Кристин, дъщерята на Лавранс“ е предоставен за публикуване в сп. „Германистика и скандинавистика“ от издателство „Емас“.

Кристин застана на Фегинсбрека – Склона на щастието – и пред нея се откри изглед към града, окъпан в златните лъчи на вечерното слънце. Отвъд широкото, лъкатушещо корито на реката се виждаха кафяви къщи със зеления покриви, тъмни корони на дървета в градините, светли каменни постройки с назъбени фронтони, църкви с гърбове, покрити с букови греди, и други с покриви от олово с матов отблясък. Но над зелената площ, над великолепия град, се издигаше внушителната църква на свети Улав, обляна от ослепителна светлина. Всичко се намиреше в подножието ѝ. Вечерното слънце огряваше фасадата ѝ с блестящи прозорци, а кулите, главозамайващите шпилове и златните ветропоказатели се устремяваха високо към светлия летен небосклон.

Наоколо имаше села, а по склоновете им бяха накацали едри стопанства. Понататък фиордът се простираше светъл и безбрежен, а над него се носеха сенките на големи летни облаци, които се издигаха над блестящите сини планини от другата страна. Манастирският остров приличаше на зелен венец, обсипан с бели цветчета – къщи. Водата леко се плискаше в бреговете му. В плитчините имаше много корабни мачти, а наоколо – безброй красиви сгради.

Покъртена, Кристин избухна в ридания и се просна ничком пред кръста встрани от пътя, където хиляди поклонници бяха благодарили на Бог, задето протяга ръце в помощ на хората, тръгнали на път през опасния и красив свят.

В църквите и манастирите отекна камбанен звън, известяващ вечерня. В този момент Кристин влезе в двора на храма на свети Улав. За миг тя се осмели да вдигне очи към западния фронтон и, заслепена, наведе глава.

Хората не са построили тази сграда със собствени сили. Божият дух е вдъхновявал свети Йойстайн¹ и неговите последователи, съградили божия дом. Да дойде Твоето царство, да бъде Твоята воля, както на небето, тъй и на земята. Едва сега Кристин успя да проумее значението на тези думи. Подобие на прекрасното Божие царство и

¹ Йойстайн Ерленсон (1120 – 1188) – най-забележителният архиепископ на Нидарус, основна фигура по време на строежа на готическата катедрала в града, издигната в памет на свети Улав. – Бел. прев.

издяланото от камък свидетелстваше, че по Негова воля се сътворяват единствено красиви неща. Кристин потрепери. Да, Господ е отвърнал гневно лице от всичко отблъскващо, от греха, срама и покварата.

В покритите галерии на небесната крепост стояха свети мъже и жени – толкова красиви, че Кристин не смееше да ги погледне. Нагоре тихо и пленително се виеха неувяхващите клонки на вечността и разцъфваха върху шпилове и кули под формата на каменни дарохранителници. Над средната врата Христос висеше на кръста, а до него бяха Богородица и Йоан Богослов, бели като направени от сняг, със златни искрици.

Кристин обиколи църквата три пъти, потънала в молитвите си. Огромните каменни късове със замайващо богато украсени колони, арките и прозорците, гледката на колосалния кос покрив, кулата, жълтеещият се във висините шпил – всичко това накара Кристин да приведе гръб под бремето на греха си.

Треперейки, тя целуна изсечения камък на портала. За частица от секундата пред очите ѝ се мярна тъмната дърворезба на вратата на църквата в „Йорун“. Като дете Кристин долепяше устни до нея след родителите си.

Младата майка напръска себе си и детето със светена вода. Помнеше, че баща ѝ правеше така някога. Кристин притисна Нокве силно до гърдите си и влезе навътре в църквата.

Крачеше сякаш из гора. Колоните бяха набраздени като стари дървета, а в гората се процеждаше пъстроцветна и ясна светлина и сякаш пееше между витражите. Високо над главата ѝ в каменната шума играеха животни и хора, а ангелите свиреха. В зашеметяващите висини пък се виеха сводовете и издигаха храма към Бог. Малко по-страни, до един олтар, отслужваха служба. Кристин коленичи до близката колона, а песента я прониза като ослепителна светлина. Сега забеляза колко ниско е паднала в прахта...

*Pater noster. Credo in unum Deum. Ave Maria, gratia plena.*² Знаеше молитвите наизуст още преди да ги разбира, още преди началото на осъзнатото си съществуване. Боже Господи, нима има толкова пропаднала грешница като нея...

Високо над триумфалната арка, издигната на пиедестал над хората, висеше разпнатият Христос. С нечовешко страдание нежната девица, Неговата майка, гледаше нагоре към невинния си син, изтезаван до смърт подобно на престъпник.

² *Pater noster. Credo in unum Deum. Ave Maria, gratia plena* (лат.) – Отче наш. Вярвам в един Бог Отец. Богородице Дево, радвай се. – Бел. прев.

А Кристин коленичи с плода на греха си в скута. Притисна детето до гърдите си. Нокве изглеждаше свеж, червен и бял като роза. Вече се беше събудил и гледаше майка си с ясните си сладки очички.

Заченат в грях. Износен под закоравялото ѝ, зло сърце. Извадиха го от заразената ѝ с грях утроба толкова крехък, здрав, неописуемо очарователен, свеж и чист. Незаслужената милост на Бог ѝ късаше сърцето и тя стоеше на колене, съкрушена от разкаяние, а сълзите бликаха от душата ѝ като кръв от смъртоносна рана.

Нокве, Нокве, сине мой. Господ наказва децата за злодеянията на родителите им. Нима не го знаех? Знаех го, разбира се. Но в сърцето ми не се пробуди милост към невинния живот, зараждащ се в тялото ми, който някой ден щеше да понася мъки и страдания заради моите прегрешения.

Разкайвах ли се за греха си, докато те носех в утробата си, скъпо, мило мое дете? Не, не съжалявах. Сърцето ми бе закоравяло от гняв и озлобление в мига, когато ти, съвсем мъничък и беззащитен, за първи път се размърда. *Magnificat anima mea Dominum. Et exultavit spiritus meus in Deo salutari meo.*³ Така мълвяла молитвените слова нежната покровителка на жените, когато била избрана да износи Онзи, Който щял да умре заради греховете ни. Не се сетих за Спасителя, изкупил моя грях и греха на детето ми. О, не, не се разкайвах, а се смалих и се унижих, за да изпрося снизхождение, след като наруших справедливите повели. Иначе нямаше как да понеса наказанието си, ако Господ бе спазил закона Си и ме бе порицал според словото, което зная от невръстно дете.

Сега Кристин проумя всичко. Преди си въобразяваше, че Господ и свети Улав са като родния ѝ баща. През цялото време таеше дълбоко в сърцето си надежда: когато наказанието ѝ стане нетърпимо жестоко, Господ ще се смили над нея и няма да прояви строгост.

Кристин ридаше толкова неудържимо, че по време на службата не успя да се изправи. Остана на пода сломена, отпусната върху детето си. Две добре облечени селянки, коленичили до нея, също не станаха на крака. Помежду им седеше младо момче.

Кристин погледна към издигнатата хорова част на храма. Зад позлатените решетки на вратите проблясваше мощехранителницата на свети Улав, поставена високо зад олтара. По гърба ѝ полазиха ледени тръпки. Там се намираха останките от нетленното му тяло и чакаха деня на възкресението. Тогава капакът щеше да се отвори, а светецът да излезе. С брадва в ръка той щеше да тръгне из църквата, а от каменния под, от пръстта

³ Душата ми величае Господа и духът ми се зарадва в Бога, Спасителя мой. – Бел. авт.

отвън, от всяка гробница в Норвегия мъртвите, жълти скелети щяха да се надигнат, да се облекат в плът и да потеглят към краля си: онези, които са се старали да вървят по кървавите му следи, и другите, които са се обръщали към него само когато им е била нужна помощ да носят товара на греховете, грижите и болестите, резултат от собствените им деяния. Щяха да се тълпят около краля си и да го молят да ходатайства пред Господ за нуждите им. Боже, чуй молитвите ми за хората, които обичам толкова силно, че предпочетох да изгърпя изгнание, немилост, омраза и смърт, отколкото да допусна мъжете и жените в Норвегия да растат в неведение, че Ти загина, за да избавиш всички грешници. Господи, Ти ни заръча да тръгнем на път и да превърнем всички хора в Твои последователи. С Твоята кръв, Господи, аз, Улав Харалсън, написах на норвежки език посланието Ти за всички мои невежи поданици.

Кристин затвори очи, защото ѝ прилоша. Пред нея се изправи ликът на краля. Пламтящите му очи надникнаха и в най-потайните кътчета на душата ѝ. Тя потрепери пред пронизателния му поглед.

Там, на север, където си отдахнах, когато моите поданици ме прогониха от полагащото ми се по наследство кралство, защото не искаха да се подчиняват на Божия закон, нима там нямате църква, Кристин? Нима там не дойдоха просветители да ви научат на Божиите закони?

Почитай баща си и майка си. Не убивай. Господ въздава беззаконието на бащите върху чедата им. Загинах, за да осъзнаете каква мъдрост носят тези заповеди. Ти не ги ли знаеш, Кристин Лаврансдатер?

Зная ги, зная ги, господарю!

Кристин си спомни църквата на свети Улав в „Йорун“. Пред очите ѝ се изпречи прохладният ѝ дървен кораб. Храмът не беше толкова висок, че да я изплаши с размерите си. Църквата изглеждаше надеждна, издигната в прослава на Господа от тъмно, насмолено дърво. Така хората строяха летните си къщи, хамбари и обори, само дето дървените трупи бяха издялани до по-тънки греди и съединени в стени на Божия дом. Така, проповядваше отец Айрик всяка година в деня на освещаването на храма, трябва и ние, хората, да издяламе със сечивата на вярата и да оформим от нашата греховна човешка природа предани последователи на Христовата църква.

Забрави ли всичко това, Кристин? Къде са деянията ти, които в деня на Страшния съд ще докажат, че си била вярна на Божия дом, къде са добрите ти дела, свидетелстващи за богоугодните ти мисли?

Исусе Христе, какво добро е направила наистина? Чела е молитвени слова, слагани от друго в устата ѝ. Давала е подаяния, подтиквана от баща си; помагала е на майка си да облича сиромасите, да нахрани гладните и да лекува раните на болните.

Но злодеянията си остават единствено нейни.

Досега Кристин се вкопчаваше във всички, които ѝ предлагаха убежище и подкрепа. Възползва се от изпълнените с обич предупреждения на брат Едвин, от скръбта му заради нейните грехове, от готовността му да се застъпи за нея в молитвите си, а после, веднага щом се озова извън обсега на благите му свети очи, се впусна безразсъдно в изгаряща похотливост. Въргала се в конюшни и хамбари, без да се срамува, че мами достопочтената Груа; приемаше отзивчивостта на хрисимите сестри от манастира и дори не се смущаваше, когато те хвалеха добротата и благочестивостта ѝ пред Лавранс.

О, най-тежко ѝ беше да мисли за баща си. Та той не ѝ рече и една груба дума, когато дойде в „Хюсабю“.

Симон потули прегрешението ѝ. Завари годеницата си с друг мъж в свърталище на развратници. Кристин му позволи да се нагърби с вината, макар че тя, а не той наруши дадения обет. Симон се изправи пред баща ѝ и пое отговорността за разваления годеж.

О, най-виновна се чувстваше пред баща си. Не, пред майка си. Нима някой ден и Нокве щеше да се отнесе към нея със същата жестокост, каквато тя прояви към Рагнфрид? О, Кристин нямаше да го понесе. Майка ѝ я бе родила и хранила от гръдта си, бе бдяла над нея в здраве и болест, бе мила и ресала косите ѝ, радвайки се на хубостта им. В първия миг, когато почувства нужда от помощта и утехата на майка си, Кристин очакваше Рагнфрид да дойде при нея напук на презрителното отношение, което бе преглъщала години наред. Майка ти щеше да дойде в „Хюсабю“ и да ти бъде опора, ако знаеше, че имаш нужда от утехата ѝ, увери я баща ѝ. О, мамо, мамо, мамо!

Водата от кладенеца в „Йорун“ беше кристално чиста, когато я наливах в дървени чаши. Баща ѝ обаче имаше стъклена и ако човек я обърнеше срещу слънцето, водата в нея изглеждаше мръсна и кална.

Да, свещени кралю, сега разбирам каква съм в действителност!

Всички хора я даряваха с доброта и любов, сякаш това бе нейно изконно право. Тяхната отзивчивост ѝ се струваше безкрайна. Когато за пръв път се сблъска с човек, който ѝ препречи пътя, тя се спусна като усойница и го ухапа. Със сурова и остра като бръснарешка решителност Кристин тласна Елине Ормсдате към сигурна смърт.

Би се изправила и срещу самия Бог, ако Той бе положил върху нея справедливата си ръка. О, как са съумели родителите ѝ да изгърпят подобно нещастие! Изгубиха три

деца, а Юлвхил угасна след дългогодишни усилия да се възстанови. Но Лавранс и Рагнфрид си носеха кръста търпеливо и нито за миг не се усъмниха, че Господ знае най-добре какво да отреди на децата им. А сега и Кристин ги наскърби с целия този срам и позор.

Ами ако нещо се беше объркало и те ѝ бяха взели детето както на Сигрид Андресдатур? О, не ни въвеждай в изкушения, но избави ни от лукавия.

Кристин извървя пътя до ръба на адската пропаст. Ако изгуби детето си, ще се хвърли в димящата бездна, ще отвърне с презрение лице от всяка надежда да намери път към добросърдечните и любвеобилни към нея хора и ще се погуби, отдавайки душата си на дявола.

Какво чудно има тогава, че Нокве е белязан от кървава ръка на гърдите.

Свети Улав, ти чу молбите ми да пощадиш сина ми, да накажеш мен и да спасиш невинното ми чедо. Да, господарю, зная доколко спазих моята част от уговорката ни...

Като диво, езическо животно тя се опъваше на първото си наказание. Ерлен. Нито за миг на Кристин не ѝ минаваше през ума, че той вече не я харесва. Допуснеш ли подобна мисъл, нямаше да намери сили за живот. Тайно реши да го остави в положението да проси вниманието ѝ, когато отново оздравее и се разхубави. Не че Ерлен се държа лошо с нея през зимата. Но макар и от малка да знаеше, че дяволът се навърта около родилките и ги изкушава, докато са още немощни, Кристин нададе охотно ухо на клеветите му. Тя се преструваше на засегната от несъществуващото пренебрежение на съпруга си, когато забележа колко тежко преживява той студенината ѝ. Ерлен дори се разприказва за неволите си пред чужди хора. Кристин не чуваше плахите му, нежни слова, но го подтикваше да изрича прибързани и необмислени думи, а после ги запрящаше в лицето му и изтъкваше грубостта му. Боже, що за зла жена и лоша съпруга е тя.

Кристин, нима не разбираш? Имаш нужда от помощ.

Да, свети кралю, осъзнавам го. Изпитвам неописуема необходимост от твоята подкрепа, за да не се отвърна отново от Господ. Не ме изоставяй, предводителю на Неговите застъпници, когато отправям към Него молитвите си. Свети Улав, бъди мой ходатай пред Бог и измоли мир за душата ми!

Cor mundum crea in me, Deus: et spiritum rectum innova in visceribus meis.

Ne projicias me a facie tua...

*Libera me de sanguinibus, Deus, Deus salutis meae...*⁴

След края на богослужението хората се разотидоха. Изправиха се и двете селянки, коленичили до Крестин. Момчето помежду им обаче започна да се влечи по пода и да си помага с ръце, подскачайки като малко гардже, което не може да лети. Момчето имаше съвсем къси крака, сгънати под тялото му. Жените се опитваха да го прикрият с дрехите си, докато излизаха от храма.

След като се изгубиха от погледа ѝ, Крестин се свлече на пода и започна да целува следите от стъпките им.

⁴ *Cor mundum crea in me, Deus: et spiritum rectum innova in visceribus meis. Ne projicias me a facie tua... Libera me de sanguinibus, Deus, Deus salutis meae...* (лат.) – Сърце чисто създай в мене, Боже, и правия дух обнови вътре в мене. Не ме отхвърляй от лицето си... Избави ме от виновността на кръвта, Боже, Боже на спасението ми. – Бел. прев.

Ю НЕСБЬО: „МАКБЕТ“ (откъс)*Превод от норвежки език: Ева Кънева*

Издателство „Емас“, 2018

JO NESBØ: “MACBETH” (excerpt)*Translation from Norwegian: Eva Kaneva*

Emas Publishing, 2018

Норвежкият писател **Ю Несбьо** (р. 1960) е първият не-англоезичен автор, поканен да вземе участие в проект на издателство „Хогарт“, в който прочути автори пренаписват пиеси на великия драматург Уилям Шекспир. То отправя предложение към Ю Несбьо да съчини своя „кавърверсия“ по някоя от драмите на Шекспир и той избира „Макбет“. Макар да се смята за една от най-кървавите шекспирови пиеси, в „Макбет“ според Несбьо любовта е централна тема. Лейди Макбет и Макбет си остават влюбени – въпреки злоещите престъпления, които извършват заедно, и въпреки драматичните епизоди в отношенията им.

Действието ни пренася в безименен, мрачен и потискащ град. След закриването на двете най-големи металургични фабрики хората в града нямат поминък. В резултат от управлението на директора на полицията Кенет – самозабравил се властник, който в продължение на четвърт век управлява с прийомите на диктатор – корупцията процъфтява, а градът затъва все повече в тресавище от фалити, престъпност и хаос. Расте употребата на наркотици, а отчаяните жители все по-охотно проиграват и последните си пари в двете градски казина. В този град дълбоки корени са пуснали политическият цинизъм, управленското двуличие, приспособленчеството, човешкото тщеславие и ненаситност...

Ю Несбьо вече се е утвърдил като един от най-успешните криминални автори в света, оглавявайки класациите с всяка своя следваща книга. Романите му се четат на повече от 50 езика и са продадени в повече от 50 милиона екземпляра, а неговият герой – инспектор Хари Хуле, е обичан по цял свят.

Ева Кънева е преводачка на художествена литература от норвежки, шведски и датски език. Родена е през 1985 г. в град Добрич. През 2010 г. завършва бакалавърска степен по скандинавистика и магистърска – по скандинавски езици, култура и превод към катедра „Германистика и скандинавистика“ в Софийския университет „Св. Климент Охридски“. Жанрово преводите на Ева Кънева обхващат класика, детско-юношеска литература и криминални романи. Превежда произведения на Ю Несбьо, Карин Фосум, Юси Адлер-Улсен, Ендре Люн Ериксен, Тюра Теодора Трунста, Сара Енгел, Катарина фон Бредов, Ким Фебер, Йени Педерсен, Мария Грипе, Сигрид Унсет, Хенрик Ибсен и др. През 2015 г. е удостоена с Наградата на фондация „Васа Ганчева“

за млад преводач от скандинавски езици и с Наградата на НУРЛА (Държавната агенция за подкрепа на норвежката литература в чужбина) за преводач на годината.

Откъсът от романа „Макбет“ е предоставен за публикуване в сп. „Германистика и скандинавистика“ от издателство „Емас“.

Прозрачната дъждовна капка се отрони от небето и полетя през мрака към треперливите светлини на пристанищния град. Студените пориви на северозападния вятър понесоха капката към пресъхналото речно корито, което разполовяваше града напречно, и към закритата влакова линия, на свой ред разполовяваща го надлъжно. Двете координатни оси разделяха града на четири квадранта, номерирани по посока на часовниковата стрелка. Жителите на града ги назоваваха с числа: Първи район, Втори район и така нататък. Не си спомняха техните имена. Впрочем, случеше ли се да срещнеш същите тези жители далече от родния им град и да ги попиташ откъде са, понякога твърдяха, че не си спомнят дори името на самия град.

Прозрачната дъждовна капка посивя, докато пробиваше саждите и отровите, затиснали града с постоянен похлупак от смог, независимо че през последните години фабриките една по една хлопнаха врати, че безработните вече нямаха с какво да си купят топливо за печките; въпреки променливия, но общо взето бурен вятър и нескончаемия дъжд, засилил се – според някои твърдения – преди четвърт век, когато две атомни бомби сложиха край на последната световна война. Точно тогава назначиха Кенет за директор на полицията в града. От своя кабинет на най-горния етаж на Главното управление директорът Кенет коли и беси в града в продължение на двайсет и пет години, без значение кой заемаше кметския стол и без да го е грижа за мнението на високопоставените господа в столицата Капитол. И в резултат вторият по големина град в страната, някога най-важният промишлен център, затъна в тресавище от корупция, фалити, престъпност и хаос. Преди шест месеца директорът Кенет падна от стол в лятната си вила и три седмици по-късно се пресели на оня свят. Разноските по погребението пое градската управа – проекторешението погребението на директора на полицията да става за сметка на общинския бюджет навремето внесе самият Кенет. След пищна траурна церемония, достойна за диктатор, градската управа и кметът Туртел назначиха за началник на полицията Дънкан – широкочел епископски син и дотогавашен

шеф на отдел „Организирана престъпност“ в Капитол. У смаяното население припламна надежда.

Изборът на градската управа предизвика изненада, защото Дънкан не принадлежеше към старата школа полицаи с нагаждчески манталитет, а към новото поколение на ерудирани полицейски лидери, привърженици на реформите, на прозрачността, на модернизацията и на ефективната борба срещу корупцията – принципи, напълно чужди на повечето от градските политици.

Дънкан подмени старите началници със свои, и то старателно подбрани кадри – млади, неопорочени идеалисти, чистосърдечно амбицирани да подобрят условията за живот в града – и така допълнително подхрани надеждата на жителите, че полицията вече се оглавява от непреклонен, почтен и далновиден началник, способен да измъкне града от блатото на повсеместната криза.

Над Четвърти район запад вятърът подхвана дъждовната капка и я понесе над най-високата точка на града – радиокулата. А в студиото под нея самотният и неизменно негодуващ срещу обществените недъзи глас на Уолт Кайт – будната съвест на радиожурналистиката – с характерното си гърлено „р“ тъкмо изразяваше умерена надежда, че в лицето на Дънкан градът най-после е намерил спасител. Докато Кенет беше жив, единствен Кайт имаше куража открито да громи директора на полицията и да го уличава в поне част от извършените от него престъпления.

Тази вечер Кайт съобщи за намерението на градската управа да не жали сили да си възвърне пълномощията, узурпирани от Кенет. Навремето в качеството си на директор на полицията той беше прокарал изменения, чрез които съсредоточи в ръцете си реалната местна власт. При успех на градската управа неговият наследник, демократът Дънкан, трудно щеше да проведе съвсем основателно желаните реформи. В анализа си Кайт пророкува, че „след предстоящите местни избори действащият кмет Туртел ще запази поста си. Впрочем, защо го наричаме действащ? Ако наистина действаше, нямаше да е най-дебелият кмет в страната. А ще запази поста си, защото няма достоен съперник. Та кой би могъл да се мери с Туртел и с неговата дразнеща коруба от морална безукорност и простонародна сърдечност, коруба, от която всяка критика рикошира като от броня“.

В Четвърти район изток дъждовната капка прелетя над „Обелиска“, облицован със стъкло двайсететажен хотел с казино, щръкнал като светещ среден пръст над окаяните кафяво-черни четириетажни сгради наоколо. За мнозина представляваше парадокс, че при толкова западнала индустрия, при толкова висока безработица и при

толкова ниски доходи хазартните игри в двете градски казина набират все по-голяма популярност сред тукашните жители.

„Градът престана да дава и започна само да взема – прогърмя Кайт по радиото. – Първо сринаха производството, после закриха железницата, та никой да не може да се измъкне. И там, където преди хората си купуваха билети за влака, започнаха да продават наркотици и да тъпчат с тях съгражданите ни, за да ги ограбват необезпокоявано. Никога не съм допуснал, че индустриалните магнати, тези хищни експлоататори и печалбари, ще ми липсват, но те бяха направо почитени в сравнение с мошениците от единствените три бранша, които днес гарантират финансова сполука: хазартен бизнес, търговия с наркотици и политика.“

В Трети район вятърът, натежал от дъжд, духаше над Главното полицейско управление, над казино „Инвернес“ и по улиците, където лошото време бе отпратило по домовете им повечето минувачи, но някои все още щъкаха бързешком: или търсеха нещо, или се опитваха да избягат. Вятърът се носеше над Централната гара. Там вече не спираха влакове, но в чакалнята се заседяваха призраци и пътници. Призраците на някогашните строители на този град, изпълнени с вяра в себе си, с вяра в работническия морал, в своя бог, в технологията и в своите наследници. А от пазара на дрога пътниците си купуваха така наречената „адска смес“. Този билет с обещание да се пренесат в рая ги отвеждаше право в пъкъла.

Във Втори район вятърът свистеше в зиданите комини на двете най-големи, наскоро закрити металургични фабрики в града: „Грейвън“ и „Естекс“. И двете произвеждаха метални сплави, но точния им състав не знаеха дори леярите. Затова пък бяха наясно, че корейците са започнали да продават същите сплави на по-ниска цена. Навярно климатът в града допълнително подсилваше усещането за упадък; навярно съзнанието, че тук цари фалит и разруха, придаваше на онемелите, угаснали фабрики вида на – по думите на Кайт – „...оплячкосани катедрали на капитализма в град на отстъпници и безверници.“

Дъждът се носеше на югоизток, над улици със строшени улични фенери, където облежани по сградите чакали не само намираха сушинка от нескончаемия валеж, но и се озъртаха хищно, докато потенциалните плячки бързаха да се доберат до повече светлина и безопасност. В едно скорошно интервю Кайт попита директора на полицията Дънкан защо вероятността да станеш жертва на грабеж в града е шест пъти по-голяма, отколкото в столицата Капитол. Дънкан се зарадва, че поне веднъж му задават лесен въпрос: просто

броят на безработните тук бил шест пъти по-голям от броя им в столицата, а на наркоманите – цели десет пъти.

В района на доковете имаше нашарени с графити контейнери и прогнили транспортни кораби, чиито капитани се срещаха на безлюдни места с корумпирани представители на пристанищните власти, за да им бутнат в ръцете кафяви пликове, та да си издействат по-бързо разрешително за акостиране. Впоследствие корабните дружества осчетоводяваха въпросните суми в графата „Други разходи“ и се заричаха никога повече да не поемат рейсове, които да ги отведат в този град.

Един от акостиралите кораби беше М/К⁵ „Ленинград“ – съветски плавателен съд, от чийто корпус дъждът смъкваше напластена ръжда и изглеждаше, все едно корабът кърви във водата.

Нашата дъждовна капка попадна в конуса от електрическа светлина на прожектор, монтиран върху покрива на една от двете двуетажни дървени постройки, където се помещаваха складове, пристанищни канцеларии, а някога и боксов клуб, отдавна закрит. Дъждовната капка се спусна между стената на сградата и ръждясалото руско „корито“ и падна върху животински рог. Потече по рога, продължи по мотоциклетната каска, към която той бе закрепен, а оттам се плъзна по гърба на кожено яке с надпис „НОРС РАЙДЪРС“ – „СКАНДИНАВСКИ ЕЗДАЧИ“ – избродиран с готически букви. Оттам капката се изгърколи върху седалката на червен мотоциклет марка „Индиан Чийф“ и попадна в главината на бавно въртящото се задно колело. Главината я подхвана и когато изскочи оттам, капката вече беше окаляна, безвъзвратно попила частица от отровната помия в града. Зад червения мотоциклет се точеха още единайсет. Минаха под прожектор върху покрива на едната двуетажна, притъмняла пристанищна сграда.“

⁵ Моторен кораб – Бел. прев.

**ВАЛТЕР БЕНЯМИН: „ПРОИЗВЕДЕНИЕТО НА ИЗКУСТВОТО В
ЕПОХАТА НА НЕГОВАТА ТЕХНИЧЕСКА ВЪЗПРОИЗВОДИМОСТ“**

(откъс)

Превод от немски език: проф. Кольо Коев

Издателска къща КХ – Критика и Хуманизъм, 2022

**WALTER BENJAMIN: “DAS KUNSTWERK IM ZEITALTER SEINER
TECHNISCHEN REPRODUZIERBARKEIT” (excerpt)**

Translation from German: Prof. Kolyo Kolev

КХ – Critique & Humanism Publishing House, 2022

Изданието е посветено на 130-годишнината от рождението на В. Бенямин (1892–1940).

Валтер Бенямин (1892–1940) е немски философ, литературовед, преводач, теоретик и историк на културата от еврейски произход. Сред най-известните му произведения са „Критика на насилието“ (1921), Гьотевият роман „Родства по избор“ (1922), „Произход на немския трауершипил“ (1928), „Произведението на изкуството в епохата на неговата техническа възпроизводимост“ (1936) и „Върху понятието за история“ (1939). През 1933 г. след идването на Хитлер на власт Бенямин емигрира в Париж, където остава до окупацията на града през 1940 г. и сътрудничи на емигрирала от Франкфурт „Институт за социални изследвания“. В Германия трудовете му са забранени. Бенямин поддържа тесни приятелски връзки с много интелектуалци и хора на изкуството като Гершом Шолем, Теодор Адорно, Бертолт Брехт и Ернст Блох. Макар че Бенямин е езотеричен мислител с всеотраслни интереси, приятелството му с Адорно го причислява към кръга на Франкфуртската школа.

След окупацията на Париж приятели успяват да издействат на Бенямин емигрантска виза за САЩ, но на испанската граница той е арестуван и пред заплахата да бъде предаден на Гестапо се самоубива.

Проф. Кольо Коев е виден български социолог и философ, преподавател в департамент „Философия и социология“ на Нов български университет и главен редактор на сп. „Социологически проблеми“. Проф. Коев е автор на редица значими научни трудове, между които „Метаморфозите на чужденеца“ (1991), „Видимостта: феноменологични контексти“ (1996), „Елементарни форми на всекидневен живот. Макс Вебер и немското социалнонаучно познание от края на XIX и началото на XX век“ (2003), „Обречени на смисъл. Всекидневността като дискурсивни възможности“ (2012) и „Етнометодология и логика на всекидневното разбиране“ (2017). В настоящия брой на списанието представяме откъс от културно-критическото есе на Валтер Бенямин „Произведението на изкуството в епохата на неговата техническа възпроизводимост“ в превод на проф. Кольо Коев.

I

Произведението на изкуството принципно винаги е било възпроизводимо. Направеното от човек винаги може да бъде имитирано от хората. Копия са били правени от ученици, за да се упражняват в изкуството, от майстори – за да разпространяват своите произведения, и накрая – от трети лица, които се стремят към печалба. За разлика от това, техническото възпроизвеждане на произведението на изкуството е нещо ново, което се развива с прекъсвания в историята, периодично, на големи интервали от време, но с нарастваща интензивност. Гърците са познавали само два процеса на техническо възпроизвеждане на произведения на изкуството: леене и щамповане. Бронзови отливки, теракото и монети са единствените произведения на изкуството, които те са могли да произвеждат масово. Всички останали са били уникални и не са могли да бъдат възпроизведени технически. С дърворезбата графичното изкуство става за пръв път технически възпроизводимо; дълго време преди писмото също да стане възпроизводимо чрез книгопечатането. Добре известни са огромните промени, които книгопечатането – техническата възпроизводимост на писмото – предизвиква в литературата. Те обаче са само специален, макар и особено важен случай в рамките на феномена, който се разглежда тук в световноисторически мащаб. През Средновековието към гравюрите върху дърво се присъединява гравюрата на медна плоча и офортът, а в началото на XIX в. се появява литографията.

С литографията техниката на възпроизвеждане достига фундаментално ново равнище. Много по-голямата непосредственост на процеса, с което се отличава нанасянето на рисунката върху камъка от врязването ѝ в блок от дърво или от гравирването ѝ върху медна плоча, дава на графичните изкуства за пръв път възможността да реализират произведенията си не само в масов мащаб (както преди), но и всекидневно да ги предлагат в нови форми на пазара. Благодарение на литографията графичното изкуство се оказва в състояние да съпътства илюстративно всекидневието. Тя започва да съизмерва темпото си с печатането. Но няколко десетилетия след изобретяването си литографията е надмината в това начинание от фотографията. Фотографията за пръв път освобождава ръката от най-важните художествени задължения в процеса на възпроизвеждане на образи, които сега се падат единствено на гледащото във визьора око. Тъй като окото схваща по-бързо, отколкото ръката рисува, процесът на образно възпроизвеждане се ускорява до такава степен, че успява да бъде в крак с речта. Кинооператорът създава изображенията в студиото със същата скорост, с която говори

актьорът. Също както литографията предполага виртуално илюстрирания вестник, фотографията предвещава звуковия филм. Техническото възпроизвеждане на звука води началото си от края на миналия век. Тези съюзяващи се усилия направиха предвидима една ситуация, която Пол Валери характеризира с изречението: „Както водата, газта и електроенергията с почти незабележимо усилие на ръката влизат в домовете ни отдалеч, за да ни служат, по същия начин ще ни бъдат доставяни образи или поредици от звуци, които при леко докосване ще идват при нас и едва оставили следа, отново ще ни напускат“¹. *Към 1900 г. техническото възпроизводство достига стандарт, който му позволява не само да превръща в свой обект съвкупността от всички налични произведения на изкуството и да предизвиква най-дълбоки промени във въздействието им върху публиката, но също така си спечелва собствено място сред творческите процеси.* За проучването на този стандарт нищо не е по-показателно от това как двете му различни проявления – възпроизвеждане на произведението на изкуството и филмовото изкуство – оказват обратно въздействие върху изкуството в неговата традиционна форма.

II

Дори и при най-съвършената репродукция липсва едно нещо: „тук“ и „сега“ на произведението на изкуството – неговото уникално съществуване на мястото, където се намира. Именно в това уникално съществуване и в нищо друго се осъществява историята, в която е било въввлечено то в хода на своето биване. Това включва както промените, които са настъпили във физическата му конституция с течение на времето, така и различните промени в собствеността му.² Промените във физическата му структура могат да бъдат проследени само чрез химически или физически анализи, които не могат да бъдат извършени върху репродукцията; промените в собствеността са предмет на традиция, която трябва да бъде проследена, като се започне от положението на оригинала.

В „тук“ и „сега“ на оригинала се корени понятието за неговата автентичност. Химическият анализ на патината на бронзовата скулптура може да помогне за установяването на автентичността; също както свидетелството, че определен средновековен ръкопис произхожда от архив от XV в., може да бъде полезно свидетелство за установяване на неговата автентичност. Цялата сфера на автентичността

¹ Paul Valéry, *Pièces sur l'art*, Paris, 105 („La conquête de l'ubiquité“). 22

² Разбира се, историята на произведението на изкуството обхваща нещо повече: например историята на „Мона Лиза“ включва вида и броя на копията, направени през XVII, XVIII и XIX в.

убягва на каквато и да била техническа – и разбира се, не само техническа – възпроизводимост.³ Докато оригиналът обаче утвърждава пълния си авторитет по отношение на ръчната репродукция, която по правило се обявява за фалшификат, не така стоят нещата по отношение на техническото възпроизвеждане. Причината за това е двойка. Първо, техническата репродукция се оказва по-независима от оригинала в сравнение с ръчната. Във фотографията например тя може да подчертае аспекти на оригинала, които са достъпни само за обектива, който може да се приспособява и да избира произволно ъгъла на зрение, но не и за невъоръженото човешко око; или с помощта на определени методи, като например фотоувеличение или забавен каданс, да улавя образи, които изцяло се изплъзват на естествената оптика. Това е първото нещо. Второ, техническата репродукция може освен това да пренесе копието на оригинала в ситуации, които не са достъпни за самия оригинал. Преди всичко тя му дава възможност да се ориентира към реципиента, независимо дали под формата на снимка или на грамофонна плоча. Катедралата напуска мястото си, за да бъде възприемана в студиото на любител на изкуството; хоровото произведение, изпълнено в зала или на открито, може да бъде слушано в стая.

Обстоятелствата, в които може да се окаже продуктът на техническото възпроизводство на произведението на изкуството, могат всъщност да не засегнат съществуването на самото произведение – но те без съмнение обезценяват неговото „тук“ и „сега“. Макар това да не е валидно само за произведението на изкуството, а съответно например за пейзаж, който преминава покрай зрителя във филма, този процес засяга най-чувствителната сърцевина на предмета на изкуството, каквато уязвимост липсва на който и да било природен обект. Това е неговата автентичност. Автентичността на дадено нещо въплъщава всичко, което неговият произход пренася в него – от материалната му трайност до свидетелството му в исторически план. Тъй като историческото свидетелство се основава на автентичността, при репродукцията, където автентичността се е изплъзнала от човека, се разколебава също и историческото свидетелство. Разбира се, само това; но по този начин се разклаща и авторитетът на

³ Тъкмо защото автентичността не може да бъде възпроизведена, интензивното проникване на определени процеси на възпроизводство – технически по характера си – дават възможност за диференциране и степенуване на автентичността. Разработването на такива разграничения е важна функция на търговията с произведения на изкуството. Тази търговия поддържа осезаем интерес да се разграничават различни отпечатъци от дървения блок – отпреди и след вдълбаването на надписа, отпечатъци от медна плоча и други подобни. Може да се каже, че с изобретяването на гравюрата върху дърво качеството на автентичността е било атакувано в неговия фундамент още преди късния му разцвет. Една средновековна картина на Мадоната не е била „автентична“ в момента на създаването ѝ; тя става такава в хода на следващите векове, а може би по най-поразителен начин – през миналото столетие.

обекта.⁴ Можем да резюмираме в понятието за аура това, което се губи тук, и да кажем: онова, което атрофира в епохата на техническата възпроизводимост на производението на изкуството, е неговата аура. Процесът е симптоматичен; значението му сочи отвъд сферата на изкуството. *Можем най-общо да формулираме, че техниката за възпроизвеждане откъсва репродуцираното от сферата на традицията. Чрез умножаване на репродукциите тя заменя уникалната проява с масови копия. А като позволява на репродукцията да засрещне реципиента в моментната му ситуация, тя актуализира репродуцираното.* Тези два процеса водят до мощно разтърсване на предаденото чрез традицията – разтърсване на традицията, което е обратната страна на настоящата криза и обновление на човечеството. Те са в непосредствена взаимовръзка с масовите движения на нашето време. Техният най-могъщ агент е киното. Социалното му значение, дори и в най-положителната си форма, и всъщност тъкмо в нея, е немислимо без неговата деструктивна, катартична страна: ликвидиране на традиционната стойност в културното наследство. Този феномен е най-осезаем в големите исторически филми. Той включва все нови и нови позиции в тяхната сфера. И когато през 1927 г. Абел Ганс възторжено възкликва: „Шекспир, Рембранд, Бетовен ще снимат филми... Всички легенди, всички митологии и всички митове, всички основатели на религията, всъщност всички религии... очакват своето осветено от екрана възкресение, а героите се тълпят пред портите“⁵, той, без да иска, прикани към цялостна ликвидация.

III

В рамките на големи исторически периоди, едновременно с цялостния начин на съществуване на човешките колективи, се променя и начинът на сетивното им възприятие. Начинът, по който се организира човешкото сетивно възприятие – медиумът, в който то се осъществява, – е не само естествено, но и исторически обусловен. Епохата на преселението на народите, в която възникват късноримската художествена индустрия и *Виенският генезис*, е имала не само различно изкуство в сравнение с древния свят, но и различно възприятие. Учените от Виенската школа Ригл и Викхоф, противопоставящи се на доминацията на класическата традиция, под която това изкуство е било погребано, са първите, които са стигнали до идеята да извлекат

⁴ Дори най-нещастното провинциално представление на Фауст има поне това предимство пред филм за Фауст, че то е в идеална конкуренция с Ваймарската премиера. И каквото и традиционно съдържание човек да извиква като спомен пред сцената – например, че в образа на Мефистофел се крие приятелят от детството на Гьоте Йохан Хайнрих Мерк, – то е неизползваемо пред екрана.

⁵ Abel Gance, „Le temps de l'image est venu“. In *L'art cinématographique*, 11, Paris, 1927, 94 – 96.

изводи от него за организацията на възприятието по времето, когато то е било в сила. Колкото и далеч отиващи да са техните прозрения, те имат своите граници, тъй като тези изследователи се задоволяват да посочат формалния белег, който е характерен за възприятието през късноримската епоха. Те не се опитват – а вероятно не са могли и да се надяват, че е възможно – да покажат социалните трансформации, които намират израз в тези промени във възприятието. Днес условията за съответното прозрение са по-благоприятни. И ако промените в медиума на възприятието, на които сме съвременници, може да се обозначи като разпад на аурата, тогава можем да покажем социалните условия на този разпад.

Предложеното по-горе по отношение на историческите предмети понятие за аура може да бъде добре илюстрирано с аурата на природните предмети. Определяме тази аура като уникална проява на една далекост, колкото и близо да е тя. Когато в летен следобед, почивайки си, следваме с очи планинска верига на хоризонта или линията на клон, който хвърля сянка върху нас – това ще рече да вдишваме аурата на тези планини, на този клон. С помощта на това описание лесно може да се види социалната обусловеност на настоящия разпад на аурата. Той се основава на две обстоятелства, като и двете са свързани с нарастващото значение на масите в днешния живот. А именно: „*да бъдат приближавани*“ нещата пространствено и човешки е също толкова страстно желание на съвременните маси⁶, колкото и склонността им да преодоляват уникалността на всяка даденост чрез възприемане на нейната репродукция. От ден на ден става все по-непреодолим импулсът да се разполага с предмета по най-непосредствен начин, като се борави с неговото изображение, с копие, с репродукцията му. Репродукцията, каквато ни я предлагат илюстрираният вестник и седмичният кинопреглед, се различава безпогрешно от непосредствено схванатата картина. Уникалност и трайност са така неразделно преплетени в картината, както мимолетността и повторемостта в репродукцията. Отделянето на предмета от неговата обвивка, унищожаването на аурата, е знак за възприятие, чието „усещане за подобното в света“ се е разраснало дотолкова, че го извлича чрез репродукция дори от уникалното. По този начин в сферата на нагледа изпъква онова, което в областта на теорията бие на очи като

⁶ Приближаването човешки до масите може да означава: елиминиране на собствената социална функция от ползрението. Нищо не гарантира, че един съвременен портретист, когато изобразява известен хирург на масата да закусва със семейството си, дава по-точна представа за социалната му функция, отколкото художникът от XVI в., който изобразява своите лекари като представителни за професията си – например Рембранд в „Анатомия“.

нарастващо значение на статистиката. Насочването на реалността към масите и на масите към нея е процес с неограничен обхват както за мисленето, така и за нагледа.

IV

Уникалността на произведението на изкуството е тъждествена с неговата вграденост във взаимовръзката на традицията. Самата тази традиция, разбира се, е нещо съвършено живо, нещо изключително изменчиво. Една антична статуя на Венера например е стояла в различна традиционна взаимовръзка при гърците, за които тя е била култов предмет, в сравнение със средновековните духовници, които виждат в нея зловещ идол. Но това, което противостои по еднакъв начин и на гърците, и на свещениците от Средновековието, е нейната уникалност, накратко – нейната аура. Първоначалният начин на вграждане на произведението на изкуството в контекста на традицията намира своя израз в култа. Както знаем, най-старите произведения на изкуството са създадени в служба на ритуал – първо на магически, после на религиозен. Решаващо важно е този ауратичен начин на съществуване на произведението на изкуството никога да не се откъсва изцяло от своята ритуална функция.⁷ С други думи: уникалната стойност на „автентичното“ произведение на изкуството има своята основа в ритуала, в който тя е имала своята оригинална и първа потребителна стойност. Тази основа, дори многократно опосредствана, все пак може да бъде разпозната като секуларизиран ритуал и в най-профанните форми на служене на красивото.⁸ Приключването на периода на профанно служене на красотата, което се развива през Ренесанса и остава в сила в продължение на три века, прави възможно след изтичането на този период, още при първия сериозен удар, на който това служене е подложено, да станат отчетливо видими споменатите ритуалистични основи. А именно, когато с появата на първото наистина революционно

⁷ Определянето на аурата като „уникална проява на далекост, колкото и близка да е тя“, не е нищо друго освен формулиране на култовата стойност на произведението на изкуството в категориите на пространствено-времето възприятие. Далекостта е обратното на близостта. Същностно далечното е неприближимото. Всъщност неприближимостта е едно от основните качества на култовия образ. По естеството си той остава „далечен, колкото и близък да е“. Близостта, която искаме да добием от неговата материя, не руши далекостта, която той запазва след явяването си.

⁸ Доколкото култовата стойност на образа се секуларизира, представите за субстрата на неговата уникалност стават по-неопределени. Уникалността на властващата в култовия образ проява все повече се откъсва от емпиричната уникалност на създателя на образа или на неговото художествено постижение в представата на реципиента. Разбира се, това никога не е без остатък; понятието за автентичност не престава да се стреми да надхвърли автентичното приписване (това се вижда особено отчетливо при колекционера, който винаги запазва в себе си нещо от фетишиста и чрез притежанието на произведението на изкуството участва в неговата култова сила). Независимо от това функцията на понятието за автентично в съзерцанието на изкуството остава недвусмислена: със секуларизацията на изкуството автентичността заема мястото на култовата стойност.

средство за възпроизвеждане – фотографията (едновременно с появата на социализма) – изкуството долавя приближаването на кризата, станала очевидна след още сто години, то реагира с доктрината *l'art pour l'art*, която е теология на изкуството. От нея по-нататък се ражда една по същество негативна теология под формата на идеята за „чисто“ изкуство, което отхвърля не само всяка социална функция, но и всяко категоризиране по конкретен предмет. (В поезията Маларме е първият, който застава на тази позиция.)

Да се придаде видимост на тези взаимовръзки е неизбежно за един анализ, който се занимава с произведението на изкуството в епохата на неговата техническа възпроизводимост. Защото те подготвят решаващото проникновение: техническата възпроизводимост на произведението на изкуството го еманципира за пръв път в световната история от паразитното му съществуване в ритуала. Във все по-голяма степен репродуцираното произведение на изкуството става произведение на изкуството, предназначено за репродуциране.⁹ От фотографския негатив например могат да се направят множество копия; въпросът за автентичното копие е безсмислен.

⁹ В случая с филмите техническата възпроизводимост на продукта не е, както например при литературата или при живописата, външно условие за масовото им разпространение. Техническата възпроизводимост на филмовите произведения се корени непосредствено в технологията на тяхното производство. Тя не само прави възможно масово разпространение на филмовите произведения по най-директен начин, а дори пряко го налага. Налага го, защото производството на един филм е толкова скъпо, че човек, който например може да си позволи да си купи картина, вече не може да си позволи да си купи филм. През 1927 г. са изчислили, че един пълнометражен филм трябва да достигне до 9 милиона зрители, за да бъде рентабилен. Вярно е, че с появата на звуковия филм най-напред се наблюдава обратното движение; неговата публика се свива до езиковите граници и това се случва едновременно с наблягането на националните интереси от страна на фашизма. Но по-важно от регистрирането на тази спънка, която между другото е смекчена от дублажа, е да се разгледа взаимовръзката му с фашизма. Едновременността на двете явления се дължи на икономическата криза. Същите смущения, които като цяло доведоха до опит да се съхранят съществуващите отношения на собственост с откровено насилие, принуждават застрашения от кризата филмов капитал да форсира работата върху звуковия филм. Въвеждането на звуковия филм донесе временно облекчение. И не само защото звуковият филм отново върна масите в киното, но и защото обвърза нови капитали от електроенергийната индустрия с филмовия капитал. Погледнато отвън, звуковият филм насърчи националните интереси, но от вътрешна перспектива още повече интернационализира филмовото производство.

РЕДАКЦИОННА ПОЛИТИКА НА СПИСАНИЕ „ГЕРМАНИСТИКА И СКАНДИНАВИСТИКА“

Списание „Германистика и скандинавистика“ е издание на катедра „Германистика и скандинавистика“ на Факултета по класически и нови филологии на Софийския университет „Св. Климент Охридски“.

Главните редактори и редакционната колегия на списанието се ръководят от етичните принципи, разработени от Комитета за издателска етика ([Committee on Publication Ethics \(COPE\)](https://publicationethics.org/)), и призовават авторите и рецензентите на списанието да се запознаят с тях и да ги следват неотклонно при подготовката и рецензирането на материалите. Етичните принципи, разработени от Комитета за издателска етика (COPE), са достъпни безплатно на следния адрес: <https://publicationethics.org/>.

Рецензиране

За да бъдат одобрени за публикуване, всички материали преминават през процес на двойно анонимно рецензиране от двама независими специалисти в съответните научни области. Рецензентите не са обвързани с научната институция, чийто представител е авторът на материала.

Рецензенти на списание „Германистика и скандинавистика“ са изявени учени от България, Германия, Швеция, Дания, Норвегия, Босна и Херцеговина, Италия, Унгария и Полша. За целите на процедурата по рецензиране редакционната колегия поддържа списък с потенциални рецензенти, който се допълва и осъвременява непрекъснато.

Етапи на процедурата по рецензиране на материалите в списание „Германистика и скандинавистика“

1. Главните редактори на списанието преценяват дали да допуснат материала до двойно анонимно рецензиране в зависимост от това дали той отговаря на тематичния обхват на списанието и на общоприетите критерии за научен текст.

В случай че материалът не е допуснат до следващия етап от процедурата по рецензиране, авторът му се уведомява накратко за решението и мотивите на главните редактори.

2. Анонимизирана версия на материала със заличени данни за автора и заличени метаданни на файла се изпраща за рецензиране на двама независими специалисти в съответната научна област, необвързани с научната институция, чийто представител е авторът.

Рецензентите се определят от главните редактори на списанието в зависимост от темата на материала.

3. Рецензентите попълват анонимна рецензентска карта на български, английски или немски език. Рецензентската карта съдържа препоръки за усъвършенстване на материала и обща оценка за готовността на материала за публикуване в списанието. При противоположни оценки материалът се изпраща на трети рецензент.

4. Въз основа на получените рецензии редакционната колегия след обсъждане взема окончателно решение за публикуване на материала в списанието и при нужда допълва изказаните от рецензентите препоръки за усъвършенстване на материала.

5. Авторът се уведомява за оценката и препоръките на рецензентите и за решението на редакционната колегия. Авторът се приканва да изпълни препоръките за усъвършенстване на материала и да го изпрати отново в преработен вид.

6. В случай че материалът е преработен съгласно препоръките на рецензентите и редакционната колегия, той се редактира и подготвя за публикуване в броя на списанието за съответната година.

Материали, за които е установено плагиатство, недостоверност на научните резултати или друго нарушение на морала и етичните норми в науката, се отхвърлят.

Не се приемат за публикуване ръкописи, които вече са публикувани, намират се под печат или предстои да бъдат публикувани в друго издание.

EDITORIAL POLICY OF THE JOURNAL FOR GERMAN AND SCANDINAVIAN STUDIES

The Journal for German and Scandinavian Studies is published by the Department of German and Scandinavian Studies at Sofia University St. Kliment Ohridski.

The Journal's Editors-in-Chief and the Editorial Board follow the guidelines for publication ethics issued by the Committee on Publication Ethics (COPE) and encourage the journal contributors and peer reviewers to acquaint themselves with the guidelines and to observe them strictly in the process of authoring and reviewing the manuscripts. The ethics guidelines issues by COPE are freely accessible at <https://publicationethics.org/>.

Peer-review procedure

To be accepted for publication, all manuscripts must undergo a process of double-blind peer review by two independent experts in the respective area of research. The peer reviewers are not affiliated with the educational or research institution the author is affiliated with.

The peer reviewers of the Journal for German and Scandinavian Studies are recognized researchers in their field from Bulgaria, Germany, Sweden, Denmark, Norway, Bosnia and Herzegovina, Italy, Hungary and Poland. For the purpose of the peer review process, a list of potential peer reviewers has been compiled and is continuously updated by the Editorial Board.

Stages in the peer-review procedure

for papers submitted to the Journal for German and Scandinavian Studies

1. The Journal's Editors-in-Chief decide whether to submit the manuscript to double-blind peer review depending on whether the manuscript fits into the thematic scope of the Journal and whether it fulfils the generally acknowledged criteria for quality of scientific texts.

If the manuscript does not advance to the next stage of the peer review process, the author receives a brief account of the reasons for the Editors-in-Chiefs' decision.

2. An anonymized version of the paper with deleted personal information and deleted file metadata is sent for peer review to two independent experts in the respective research field. The experts are not affiliated with the educational or research institution the author is affiliated with.

The peer reviewers are selected by the Editors-in-Chief depending on the subject of the paper.

3. The peer reviewers fill in an anonymized peer-review form in Bulgarian, English or German. The review form includes suggestions for improving the paper and an overall assessment as to whether it should be accepted for publication in the Journal. In case of disagreement between the reviewers, the paper is sent to a third peer reviewer.

4. Depending on the reviewers' conclusions, the Editorial Board conducts a discussion and takes a decision as to whether the paper should be accepted for publication in the Journal and if necessary, complements the reviewers' suggestions for improving the paper.

5. The author of the paper is informed about the reviewers' assessment conclusion and suggestions and about the Editorial Board's decision for accepting or rejecting the paper. The author is invited to take account of the suggestions for improving the paper and submit a revised version.

6. In case the paper is revised in accordance with the suggestions of the reviewers and the Editorial Board, the paper is edited and prepared for publication in the annual issue of the Journal.

Manuscripts which exhibit plagiarism, inauthenticity of research results or other breach of moral or ethical norms in science are rejected.

Papers which are already published, in press or accepted for publication in other journals will not be accepted for publication in the Journal for German and Scandinavian Studies.

Германистика и скандинавистика
Електронно научно списание
ISSN 2815-2867 (електронно издание)

German and Scandinavian Studies
Electronic scientific journal
ISSN 2815-2867 (online edition)

<https://germscand.fcml.uni-sofia.bg/journalgermscand/>

**Издание на катедра „Германистика и
скандинавистика“**
Факултет по класически и нови филологии
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

**Published by the Department of German and
Scandinavian Studies**
Faculty of Modern and Classical Languages
Sofia University St. Kliment Ohridski

Адрес на издателя:

Катедра „Германистика и скандинавистика“
Софийски университет „Св. Климент Охридски“
бул. „Цар Освободител“ № 15
1504 София
България

<https://germscand.fcml.uni-sofia.bg>
GermScand@fcml.uni-sofia.bg

Publisher's address:

Department of German and Scandinavian Studies
Sofia University St. Kliment Ohridski
15, Tsar Osvoboditel Blvd.
1504 Sofia
Bulgaria

<https://germscand.fcml.uni-sofia.bg>
GermScand@fcml.uni-sofia.bg

За контакт с редакционния екип:

JournalGermScand@fcml.uni-sofia.bg

Contact the Editorial Board at:

JournalGermScand@fcml.uni-sofia.bg